

คำนำ

หนังสือแบบเรียนธรรมวินัย ที่พิมพ์ใหม่ในยุคนี้ ข้าพเจ้าเปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีใช้อักษรให้ต้องตามนิยมในบัดนี้จนตลอด เพื่ออนุโลมให้ยุคนี้เป็นระเบียบเดียวกัน แม้หนังสือธรรมสมบัติหมวดที่ ๑ พระปฐมสมโพธิ แบบธรรมยุคที่พิมพ์ครั้งนี ก็อนุวัตตามระเบียบนั้น ส่วนเค้าความคงไว้ตามฉบับเดิม ๆ

โดยพระกระแสรับสั่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พระสาสนโสภณ

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๕

๑. สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร ป.เอก) กรรมการมหาเถรสมาคม

คำนำ

เมื่อหนังสือธรรมจักขุได้ออกมาถึง ๑๑ ปีแล้ว ตอนต้น ๆ หมอลงผู้ต้องการในชั้นหลังหาไม่ค่อยจะได้ และหนังสือนั้นก็รวบรวมข้อธรรมไว้เป็นหมวดใหญ่ สมควรที่จะพิมพ์ซ้ำตามรายชื่อที่หมอลง แต่จะพิมพ์ตามแบบนั้นก็เห็นว่า หนังสือที่ออกครั้งก่อนเป็นรายเดือนควรจะต้องมีเรื่องต่าง ๆ ในตอนเดียวกันนั้น เพื่อผู้อ่านจะได้เลือกอ่านตามชอบใจ และเรื่องใหม่ที่แต่งขึ้นใหม่ ก็จะได้ออกพิมพ์เป็นตอน ๆ ไปตามที่แต่งแล้วเพียงไร ส่วนหนังสือที่จะพิมพ์ซ้ำนั้นเป็นหนังสือสำหรับเก็บไว้สมควรรวมเรื่องที่ได้แบ่งพิมพ์ในธรรมจักขุเป็นตอน ๆ นั้น ให้ติดต่อเป็นหมวดเดียวกัน จึงเป็นอันตกลงว่าจะจัดตามนี้. เมื่อพิมพ์หนังสือขึ้นเรื่องที่ยาวก็ควรพิมพ์ในหมวดนี้ด้วย หนังสือนี้จึงควรได้ชื่อใหม่แผนกหนึ่ง ซึ่งขนานว่า "ธรรมสมบัติ."

ก่อนแต่เนี่ยก็จะคิดพิมพ์พระปฐมสมโพธิ แบบที่วัดธรรมยุตติกายใช้ เทศนาในพิธีวิสาขบูชา ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) ผู้สเถิต ฦ วัคธาษประคิษฐ์ทรงรจนาน. อาศัยความค้ำาริเคิมนี้ จะพิมพ์หนังสือชื่อนี้ ในธรรมสมบัคิ เป็นหมวดแรก.

อันหนังสือพระปฐมสมโพธิันั้น เป็นเรื่องแสดงประวัติของสมเด็จพระบรมศาสดา จักว่าเป็นสำคัญ ในหมวดหนังสือว่าด้วยพระพุทธศาสนา แต่หาใช่หนังสือต้นเคิมอันมีมาแต่ครั้งสังคิติไม เป็นเครื่องที่เก็บข้อความอันกล่าวไว้ในหนังสือครั้งนั้นเป็นแห่ง ๆ บ้าง ในอรรถกถาฎีกา นั้น ๆ บ้าง ร้อยกรองขึ้นไว้ในชั้นหลัง. หนังสือครั้งสังคิตินั้น แม็กกล่าวถึงพระพุทธประวัติ แต่ก็เป็นตอน ๆ ตามข้อความที่มุ่งจะกล่าวถึง เรียงเป็นคำของพระสังคิติกายารย์บ้าง เรียงเป็นคำเล่าของสมเด็จพระบรมศาสดาเองบ้าง แต่ไม่มีสักเรื่องหนึ่งซึ่งกล่าวความแต่ต้นจนจบ. เพราะเหตุนั้น หนังสือที่แต่ขึ้นไว้ จึงมีเป็นสำนวน ๆ ตามความพอใจของท่านผู้รจนาร้อยกรองตามความนิยมที่เป็นไปในคราวนั้น ๆ. แม้หนังสือฉบับนี้ก็เป็นเช่นเดียวกัน.

หนังสือนี้แต่งไว้สำหรับเทศนา ช้างต้นมีอารัมภกถา คือคำปรารภ ช้างปลายมีคำอุทิศ เป็นคาถากับทั้งความอธิบาย ทั้ง ๒ นี้มีแบบแต่งขึ้นไว้เพื่อเปลี่ยนแสดงเป็นวัน ๆ หรือเป็นคราว ๆ สุดแต่ผู้เทศนาจะเลือกใช้. อีกประการหนึ่ง เป็นธรรมเนียมของหนังสือเทศนาไม่มีใครคิดจะรักษาของเคิมให้คงอยู่ เจ้าของหนังสือพอใจจะเพิ่มเติมแก้ไขตัดทอนอย่างไร ก็ทำลงไปหนังสือของตน. เพราะเหตุนั้น หนังสือที่มีผู้สร้างโดยลำดับมาจึงได้ผิดเพี้ยนกันไป ตามหนังสือที่ถือเป็นต้นฉบับ. แต่ชั้นพุทธศักราชที่กล่าวถึงในนั้น หนังสือสร้างในปีใด ก็เปลี่ยนเป็นศักราชปีนั้น จะสันนิษฐานไม่ได้ว่า หนังสือเคิมแต่งเมื่อพุทธศักราชได้เท่าไร เช่นหนังสือที่ข้าพเจ้าใช้สอยอยู่ ๒ ฉบับ ๆ หนึ่งพุทธศักราช ๒๔๑๑ อีกฉบับหนึ่ง ๒๔๔๕ ผิดกันในระหว่างถึง ๒๖ ปี. เมื่อเป็น

เช่นนี้ก็ยากที่จะตามค้นว่า ฉบับเดิมเป็นมาอย่างไร ต่อมาสมเด็จพระสังฆราชทรงแก้ไขเองเพียงเท่าไร กลายไปเพราะถูกเติมหรือตัดในชั้นหลังเท่าไร จะตรวจให้ละเอียดก็จำต้องใช้เวลามาก ที่ข้าพเจ้าหาได้เป็นอันยาก. หนังสือนี้จึงได้ชำระตามฉบับที่หาได้ ใช้อาร์มภกตาและคำอุทิศที่ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเป็นดี แต่จัดระเบียบให้เข้าวิธีเป็นหนังสือสมุดพิมพ์ กับเรียงความสังเขปแห่งกลานั้น ๆ ไว้เบื้องต้นกัณฑ์ เพื่ออ่านสะดวกคั่นง่าย และชื่อกตาของเดิมบางกัณฑ์ก็ยาวเกิน คือเก็บข้อความที่กล่าวถึงในกลานั้นเรียงไว้โดยทำนองเป็นบัญชีเรื่อง เรียงไม่ตลอดไปได้ ก็เท่ากับไม่มีชื่อ กตาเช่นนั้น ได้ขนานชื่อใหม่เพื่อเรียกได้สะดวก ของเดิมที่เหมาะสมอยู่แล้ว ก็คงอยู่ตามเดิม.

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑ ตุลาคม ร. ศ. ๑๒๔

ชาติกถา กัณฑ์ที่ ๑

มีคำปรารภพรรณนาพุทธคุณ และแสดงความเกิดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้ยากเป็นที่ตั้ง แต่นั้น เริ่มกลาแสดงว่าสมัยที่พระบรมศาสดาเกิดขึ้นเป็นกัลยยุค แต่ก่อนมาพวกฤษีทั้งหลายได้แต่งตำรามหาปุริสลักษณะไว้น่ากั่นต่อมา พระบรมศาสดาเสด็จลงสู่พระครรภ์และประสูติ พร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ สมตามตำรามีคำทำนายว่าจะได้เป็นจักรพรรดิ หรือเป็นพระพุทธเจ้า พวกพระญาติมีความเอื้อเพื่อช่วยกันอภิบาล ทรงได้ปฐมฌานแต่ครั้งยังพระเยาว์ เมื่อทรงพระเจริญแล้ว ได้เสวยสุขสมบัติอยู่จนพระชนม์ได้ ๒๕ ปี ชื่อเหล่านี้เป็นประโยชน์เมื่อเวลาทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ผู้นิยมในรูปสมบัติและเมาในกามสุข.

มหาथाสาभाโยค-
เหตุสมุปทาภูเตหิ
รูปกายआनुभाव-
फलसमुपथागत्य
सपुपुसो सुतुषसनुतायो
कोतुतेन कोतुमो पुतुषो
पुयोकास्यसुतुषीहि
विशाखपुणुणमायुव
पतुतो ज ओगिसमुपोषी
लोके चातो ज सो सतुता
तेवानु मनुषाननुज
तिगुणुधम्मसमुप्राय-
तिविषतुते ओसासेति
सतुधम्मं तिวิष् लोके
ओव सुकतिनिपुपान-
लोकेलुकुतुत्तरु मकुत्तु
ओतेतुवा सोतुयितुवान
सुजिरु निपुपुतो सोपु
पुजुणिमाखनतागुत-
कुणेहि षरुतीयेव
सङुगे ज तावुगे तसुस

पोธิसमुภरणेहि โย
นิपुपुत्तुतो นुरुत्तुโย
पหานनुณानลิตुชिया
सुसमितुष ओโนपुโม
थाथाननुणुवासโย
ภक्वा อิติ วิสुसुतो
สत्तुतोปการการโก
ชาतो अनुत्तिมาชาติยา
ओलोपु ปุริनिपुपुतो
करणुเวคओทितो
ओเนเกสम्मเนกชา
ปम्मत्तुอุปเปทतो
ธम्मणेन วินयेन จ
สम्मเทว ปวत्तुยิ
सुखपुप्तु ยถารहु
โซतेतुวา ปุริनिपुपुतो
ภानु ओणुจुत्तु ยथा
ชาत्तुमतुดาวลितुจुगे
สत्तुतानुकुम्पमानสา
ยत्तुสส จาติ सासन
ทिसुสते ธम्मचारुगे

พุทธ อโนมนามนุต
สททุมมารียสงฆ์
ตสุเสวารห์โต สมมา-
วจุเจรานิ ปวกขามิ
อทสุสเน จ สงฺเขปา
ตสุมี ทพฺหปฺปสาทาย
สมาหิตา นิสาเมนุต
เอวํ หิ จิรกาลโธ โส
ตโต ปสาทิ ทิฏฺฐเจยฺย
อภิวทฺเตมฺยุย ภิโยจ
ตโต ปสาทการาปี
ตสุโสวาเทน สํสิทฺธา

ภควนุตฺ อนุตฺตร
สทกฺกจํ นมิตฺตุนหํ
สมฺพุทฺธสุตฺถ สิริมโต
อุปฺปตฺตียํ ปวตฺตียํ
ปฺพุทฺทาเจรมติพฺพุทา
ปฺพฺยุถาภิวทฺตุนาย จ
สาธโว พุทฺธมามกา
อาสนฺโน วิยฺย เหนฺสฺสติ
สมฺพุทฺธคฺคณฺนิสฺสํโต
โส สาทฺถโก หิตาวโห
อชฺฌตฺติกา จ พาทิรา
สมฺมเทว ปวตฺตยฺนุตฺติ.

คำปรารภ

สำหรับเทศนา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้อุดมกว่าสัตว์โดยพระคุณสมบัติ
อันพิเศษพระองค์ใด อันมหากรุณาสมาโยคประกอบโดยเอื้อเฟื้อด้วยดี
ซึ่งพระกรุณาใหญ่ในหมู่สัตว์มากไม่มีประมาณ และพระอุตสาหะที่
สามารถอาจหาญ ทรงบำเพ็ญโพธิญาณพุทธการกบารมีธรรมยั่งยืนไม่
เสื่อมถอย เป็นไปสิ้นกาลนานนัก อันจะพึงนับด้วยโกฏิแห่งกัปเป็นอัน
มาก เป็นเหตุสัมปทา บริบูรณ์เกิดขึ้นแล้ว พร้อมบริบูรณ์ครบเสร็จด้วยดี
แล้วด้วยสำเร็จแห่งรูปกาย และอานุกาญและปหารการละกิเลส และ
ญาณพระบารมีที่ยังรู้ประจักษ์ชัด ๔ คุณสมบัตินี้ เป็นผลสัมปทา ผลที่
สำเร็จมาเพราะเหตุเบื้องต้นทั้ง ๒ นั้น พระองค์พร้อมด้วยผลสัมปทา ๔
ประการนั้น ไม่มีผู้ใดจะเปรียบปาน มีพระสันดานบริสุทธิ์ด้วยประการ
ทั้งปวงแล้ว และเป็นที่อยู่แห่งพระกรุณาและพระญาณอันกว้างใหญ่ ดัง
ห้วงมหาสมุทรชลสาครฉะนั้น พระองค์ทรงพระปริชาตรัสสูริยสังขทรง
พระกรุณาแจกคุณสมบัติแก่เวไนยนิกรตามบุรพูปนิสัย พระองค์ปรากฏ
โดยพระโคตมว่า โคตโม พระโคตม ดังนี้ ทรงบำเพ็ญอุปการแก่
สัตว์ด้วยปโยคและอาสยะอันบริสุทธิ์ เป็นสัตตอุปการสัมปทา จึงรวม
สัมปทาคุณในพระองค์ได้ ๓ ประการ คือเหตุสัมปทา ๑ ผลสัมปทา ๑
สัตตอุปการสัมปทา ๑ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาและเลื่อมในของบัณฑิตชน
เทพคามามนุษย์จะพึงปรารภรำพึงเป็นอารมณ์ แล้วก่อสร้างสังสมกุศลให้

ไพบูลในสันดาน

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานโอวาทธรรม เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันประสูติสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ครบรอบ ๑๐๐ ปี โดยทรงนำพระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกมาอธิบายให้เข้าใจง่าย และทรงเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานโอวาทธรรม เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันประสูติสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ครบรอบ ๑๐๐ ปี โดยทรงนำพระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกมาอธิบายให้เข้าใจง่าย และทรงเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานโอวาทธรรม เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันประสูติสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ครบรอบ ๑๐๐ ปี โดยทรงนำพระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกมาอธิบายให้เข้าใจง่าย และทรงเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงประทานโอวาทธรรม เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันประสูติสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ครบรอบ ๑๐๐ ปี โดยทรงนำพระธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกมาอธิบายให้เข้าใจง่าย และทรงเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน

ศาสนายุกาลถึงเท่านั้นแล้ว* ยังเหลืออยู่ส่วนรูปกาย ด้วยสักว่าพระสารีริก-
ธาตุยังทรงอยู่ ส่วนธรรมกาย ด้วยพระเหตุที่ยังอนุเคราะห์สัตว์ซึ่ง
ประชุมชนเกิด ณ กาลภายหลังและยังทรงอยู่ด้วยพระคุณทั้งหลายที่เป็น
อนันตสาธารณันไม่ทั่วไปแก่ผู้อื่น เพราะเหตุพระศาสดาคำสั่งสอนของ
พระองค์นั้น ยังประดิษฐานดำรงอยู่ ทั้งสงฆ์สาวกแห่งพระองค์นั้นที่
ทรงธรรมไว้ก็ยิ่งปรากฏมี. ข้าพเจ้าน้อมสการซึ่งพระผู้มีพระภาคพระพุท
เจ้าอันมีพระนามอันไม่ทราบ ไม่มีผู้ใดยิ่งกว่าพระองค์นั้น กับทั้งพระ
สัตว์ธรรมและพระอริยสงฆ์โดยเคารพแล้ว จักกล่าวเหตุอัศจรรย์ทั้ง
หลาย ในความเกิดและความเป็นไปแห่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ
เจ้านั้น ข้อความที่ไม่ได้เห็นในพระบาลีแล้ว จะกล่าวแต่โดยย่อตาม
อธิบายของบูรพาจารย์ เพื่อให้ประชุมชนเลื่อมใสมั่น ในพระบรม
ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น. อนึ่ง จะให้บุญเจริญยิ่งแก่ผู้สักการบูชาด้วย
เลื่อมใส ขอสาธุชนพุทธมามกบริษัทค้ำบ้น้อมในพระรัตนตรัย จงตั้ง
จิตฟังปวัตติกถา แห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น โดยเคารพ. เพราะว่า
เมื่อได้ทราบความอัศจรรย์อสาธารณคุณธรรมจะนี้แล้ว แม้ถึงกาลที่
พระองค์เกิด และได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและปรินิพพาน
นั้นล่วงลับไปนานไกลแล้ว ก็จักเป็นเหมือนกาลไกล แต่ความเชื่อ
และความเลื่อมใส ที่อาศัยยึดคุณพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ก็

๑. คำว่าถึงเท่านั้นแล้วนั้น ของเดิมลงปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ เป็นปีที่แต่ง แต่ฉบับ
ที่สร้างภายหลัง ก็ลงปีที่สร้างนั้น ผู้เทศนาถือว่าเปลี่ยนไปตามปัจจุบัน จนรู้ไม่ได้
ว่าของเดิมแต่งเมื่อพุทธศักราชเท่าไร จึงแก้ไขเป็นคากลางจะนี้.

พึงตั้งอยู่และจะพึงเจริญทวีมากขึ้นไป เป็นกุศลชั้นรกอบุญใหญ่นำมา
ซึ่งประโยชน์ แต่นั้นปสาทการซึ่งพุทธบริษัททำด้วยเลื่อมใส ภายใน
คือความเคารพนอบน้อมกายวาจาจิต ภายนอกคือสักการะอาμισประทีป
รูปเทียนสุคันธชาติเป็นต้น ก็จะพึงสำเร็จตามโอวาทของสมเด็จพระทศพล
เจ้านั้น เป็นไปโดยชอบ เพื่ออิฐวิบุลผลทางสุคติสวรรค์และนิพพาน
ตามสมควรแก่วิบากสามารถนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้.

สำหรับเรื่อง

บัดนี้จะแสดงปวัตติกถา กล่าวอุปบัติความบังเกิดแห่งพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า และอภิถัมโพธิความตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
และปรินิพพานดับขันธด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุโดยย่อตามสมควรแก่
กาลเวลา เพื่อจะได้เจริญศรัทธาความเลื่อมใสและสังเวชแก่บริษัท
คฤหัสถ์บรรพชิต ที่ได้พร้อมกันกระทำมหาสักการบูชา ในพระ-
สตูปปฏิมาเจดีย์สถานอันนี้.

ความเกิดของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย มิได้ยาก

ตถาคต หิ อรหนโตะ สมมาสมุพุทฺธา แท้จริง พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน เป็น
อนุตรสรณังคมนิยวัตถุ อนุสสติฐานที่ตั้งแห่งความระลึกและศรัทธา
ความเลื่อมใสในของสัตวโลกนั้น มีความปรากฏบังเกิดขึ้นในโลกอันได้
ด้วยยากยิ่งช้างแก้ว ม้าแก้ว นางแก้ว ที่โลกิยชนประสงคั่นักได้
ร้อยเท่าพันส่วน หาได้มีความปรากฏขึ้นในโลก อันสัตว์จะได้ประสบ
ด้วยงายดังช้างแก้วเป็นต้นไม่ ข้อนี้พึงสันนิษฐานด้วยเทศนานัย ใน
มหาปานสูตร เป็นทัฬหิยามสาธกโดยพุทธภาษิตที่ทรงแสดงกำลัง

แห่งปุพเพนิวาสานุสสติญาณตามระลึกภูฏกาลนาน นับถอยหลังแต่ภัทร-
กัปนี้ไปได้ ๕๑ กัปว่า เอกนวุโต อิติ กปฺโน กัปถอยหลังแต่ภัทรกัป
นี้ไปเป็นที่ ๕๑ พระวิปัสสิอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้บังเกิดขึ้นแล้ว
ในโลกล่วงแต่นั้นมาถึง ๕๕ กัป เป็นศูนย์กลางว่างจากพระสัมมาสัมพุทธ
เจ้า เอกทีโส อิติ กปฺโป ครั้นถึงกัปถอยหลังแต่ภัทรกัปนี้ไปเป็นที่ ๓๑
พระสิขี พระเวสสภูตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ ได้บังเกิดในโลก
โดยลำดับ ณ กัปที่ ๓๑ นับถอยหลังแต่ภัทรกัปนี้ไปนั้น แต่นั้น
ล่วงมา ๓๐ กัปถ้วน เป็นศูนย์กลางไม่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบังเกิดใน
โลก. ครั้น ณ ภัทรกัปนี้ พระกกุสันธ พระโกนาคมน พระกัสสป-
สัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ได้บังเกิดขึ้นแล้วในโลกโดยลำดับ พระอังกิ-
รสกัถมุนีโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีพระพุทธานุภาพยังประดิษ-
ฐานอยู่ ณ บัดนี้ พระองค์ได้อุบัติบังเกิดขึ้นแล้วในโลกเป็นที่ ๔. ด้วย
พุทธภาษิตในมหาปทานสูตรซึ่งแสดงว่าใน ๕๑ กัป มีพระอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าได้บังเกิดแล้วในโลกเพียง ๗ พระองค์เท่านั้น นี้ก็เป็นสุดตันต-
บทสาธกให้บัณฑิตได้ความสันนิษฐานว่า ทูลลภปาตุภาวา โข โลกสมุ
พุทฺธา ภควนฺโต อรหณฺโต สมฺมาสมฺพุทฺธา พระพุทธชนะผู้มีพระภาค
ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย มีความปรากฏบังเกิดขึ้นในโลกอัน
สัตว์จะได้ประสบด้วยยากยิ่งนัก ด้วยประการฉะนี้. แม้จะสาธกด้วย
อาคตฐานอันอื่นอีกในพระบาลี ก็สมตามสันนิษฐานนั้น. ในมหาปริ-
นิพพานสูตรสุภททปริพาชกวัตถุก็แสดงไว้ว่า ในปริพาชกมณฑลได้
กล่าวกันสืบ ๆ มาว่า กทาจิ กรหจิ ตถาคตา โลเก อุปปชฺชนฺติ

อรหันโต สมุมาสมพุทฺธา องคฺพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้าทั้ง
หลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก ณ กาลบางคาบ บางครั้ง ดังนี้. อนึ่ง
ในเสนาสนชั้นรทวิชัยบาลี อนาคตปิณฑกถาก็มีเนื้อความว่า ครั้ง
อนาคตปิณฑกถาหบดี ยังมีได้บรรลुพระโศดาปัตติผล ไปยังเมือง
ราชคฤห์ถึงสำนักราชคหิกเศรษฐี ได้เห็นราชคหิกเศรษฐีชวนขวยสั่ง
ทาสมกรรมกรบุรุษ ให้ตกแต่งภัตตาหารสุปปยัญจนวิกิตติเป็นการใหญ่
แปลกใจจึงไต่ถาม ราชคหิกเศรษฐีแจ้งความว่า พุทฺธปปมูโจ
ภิกขุขงฺโฆ นิมนฺโต สวาทนาย ภิกขุสงฺฆํ มีพระพุทฺธเจ้าเป็นประธาน
เราได้นิมนต์แล้ว เพื่อบริโภคนัดอาหาร ณ วันพรุ่งนี้ ดังนี้. อนาคต-
ปิณฑกถาหบดีได้ยินพระนามว่า พุทฺโธ ในคำว่า พุทฺธปปมูโจ นั้น
แล้ว ก็เฉลียวจิตกลับถามซ้ำให้ราชคหิกเศรษฐีปฏิญาณถึง ๓ ครั้งว่า
ได้ออกพระนามว่า พุทฺโธ จริงแล้ว ก็ปริวิตกตามเหตุว่า โฆโสปี
โฆ เอโส ทลฺลโก โลกสุมี ยทิตฺ พุทฺโธติ แม้แต่สำเนียงกึกก้อง
นั้นว่า พุทฺโธ ๆ ท่านผู้ตรัสรู้แล้วผู้ตื่นแล้ว ผู้บานแล้ว ดังนี้แล ยาก
ที่สัตว์จะฟังได้ประสบได้สดับฟังในโลกนี้ ดังนี้. แม้ถึงในเสลสูตร ก็
แสดงเนื้อความว่า เสดลพราหมณฺ์ได้เห็นเกษิยชฎิลจัดแจงภัตตารัมภกิจ
เริ่มตบแต่งภัตตาหารเป็นการใหญ่ ไต่ถามทราบความว่า ได้นิมนต์
พุทฺธปปมูโจภิกขุสงฺฆํ เพื่อภัตตบริโภคน ณ วันพรุ่งนี้ แล้วให้เกษิยปฏิ-
ญาณ ๓ หนเหมือนจะนั้นแล้ว ได้ปริวิตกตามเหตุว่า โฆโสปี โฆ
ทลฺลโก โลกสุมี ยทิตฺ พุทฺโธติ ดังนี้ เหมือนอนาคตปิณฑกถาหบดีได้
ปริวิตกจะนั้น อนึ่ง ในเสลสูตรนั้นแล พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรง

ประกาศซึ่งความที่แห่งพระองค์เป็น พระสยามพุทธเจ้าให้เสลพราหมณ์
ทราบแน่ พระองค์ตรัสพุทธนิพนธคาถาว่า

ยสฺส เว ทฺลลโก โลกโก ปาตุภาโว อภินฺทโส

โสหิ พฺราหฺมณ สมฺพุทฺโธ สลฺลคฺคโต อนฺุตฺโตโร

ดูกรพราหมณ์ ความที่จะปรากฏจะเป็นชดบังเกิดขึ้นเนื่อง ๆ แห่ง
พระสยามพุทธเจ้าพระองค์ใด อันสัตว์ได้ประสบด้วยยากในโลก พระ
สยามพุทธเจ้าพระองค์ใด อันสัตว์ได้ประสบด้วยยากในโลก พระ
ได้ในโลก เราผู้พระตถาคตนี้เป็นสยามผู้ตรัสรู้เองพระองค์นั้น เป็น
แพทย์ผู้เชือกฤศร ไม่มีแพทย์อื่นจะยิ่งกว่า ดังนี้ ด้วยปริยายทั้งปวงนี้
ให้สำเร็จความสันนิษฐานว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีความบังเกิดขึ้นใน
โลกอันสัตว์ได้ด้วยยากยิ่งนัก ด้วยประการฉะนี้. ตสฺมา เพราะเหตุนั้น
จึงมีพุทธภาษิตในลิจจวิสูตรว่า ตถาคตฺสฺส อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ปาตุภาโว ทฺลลโก โลกสฺมี ความที่แห่งพระตถาคต อรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าแล จะปรากฏบังเกิดขึ้นยากที่สัตว์จะได้ในโลก ดังนี้. เหว
อติทูลภปาตุภาโว แม้องค์พระตถาคตองค์ศรีสศกยมุนีโคดมสมมาสัม
พุทธเจ้านี้ ซึ่งมีความปรากฏในโลกอันสัตว์ได้ด้วยยาก ดังนี้ พระองค์
ได้อุบัติบังเกิดขึ้นแล้วในโลก ด้วยรูปกายอุบัติและธรรมกายอุบัติทั้ง
๒ ประการ พร้อมด้วยอัจฉริยอัปภูตธรรมตามธรรมदानิยมโดยพุทธ
ธรรมดา ความบังเกิดด้วยรูปกายนั้น จัดเป็น ๒ คือ โอกันตีสมัยลง
สู่พระครรภ์ และนิภมณสมัยประสูติจากพระครรภ์. ส่วนความบังเกิด
ด้วยธรรมกายนั้น คือตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ.

เริ่มชาติกถา

บัดนี้จะแสดงอุบัติความบังเกิดทั้ง ๒ นั้น จำเดิมแต่กาลเบื้องต้น
ปฏิสนธิ์ภพโกกัณติสมัย โดยสุดต้นตบาลีนัยและปุพพจริยมัตยาธิบาย.

พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายเกิดขึ้นในกสิยุก

อัย โข ปน สนิสฺสโย โสปกรโณ สตุตฺตโลโก สงฺขารมฺมตย
อนิจฺโจ อชฺชโว วิปริณามมฺโม กทาจิ อภิวัตฺตติ กทาจิ กรหจิ
ปริหายติ ตาหิ อภิวัตฺตติปริหารนึหิ นานายุกปรีวตฺติโย สมภวณฺติ ยาหิ
เตเต ปพฺนชฺชุตตา สงฺขารวิเสสคฺติโย อนฺตริตนฺตริตตา โหนฺติ.

กล่าวด้วยโลกคือหมู่สัตว์ตณิกายนี้ก่อน. อันโลกคือหมู่สัตว์ทั้งปฐพี
ที่อาศัย ทั้งอุปกรณ์เครื่องใช้สอยอันนี้ เป็นไปตามธรรมดาแห่งสังขาร
เป็นสภาพไม่เที่ยงยั่งยืน มีความแปรผันย้ายเป็นธรรมดาย่อมเจริญ
ขึ้น ณ กาลบางครั้ง ย่อมเสื่อมลง ณ กาลบางคาบ. เพราะอาศัยความ
เจริญและความเสื่อมถอยเหล่านั้น จึงเป็นยุคเป็นคราวต่าง ๆ กัน ๆ กัน
ไป คติแห่งสังขารพิเศษที่เนื่องติดต่อกันจึงประณีตอุดมในบางครั้ง ต่ำช้า
ทुरพลในบางสมัย เปลี่ยนยุคเปลี่ยนคราวกันไปจะนี้. ยุคที่เป็นไปอยู่
ณ บัดนี้ เป็นกสิยุก จำเดิมแต่เริ่มเป็นกสิยุกมา ส่วนไปแล้วได้ประมาณ
สัก ๒ พันปีเศษ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเราทั้งหลาย พระ
อังกิรสศักยมุนีโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นี้ได้อุบัติแล้วในโลก ตรัสรู้
พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ. อนุชุตฺตสมิ โลกสมิ เมื่อสัตว์โลกเป็นผู้
บอดไม่มีญาณจักขุอันจะเห็นอริยสัจเลย หมู่สัตว์ไปแล้วในอวิชาโมหะ
ความหลงหุ้มห่อรั้งรัดอยู่โดยรอบแล้ว เป็นปานกะเปาะฟองฉะนั้น

พระองค์อาศัยเหตุสัมปทาล่วงวิสัยอันบุคคลไม่พึงประมาณได้ หากมาอุปถัมภ์ พระองค์เป็นสัตว์เป็นอสังขโมหธรรมมีความไม่หลงเป็นธรรมดาได้บังเกิดแล้ว ณ เหล่ามนุษย์ชาวอริยกชนพื้นมีลักษณะชาติ ณ มัชฌมชนบท. พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เป็นโคคมโดยพระโคตร เป็นโอรสแห่งศกยกษัตริย์ เสด็จออกบรรพชาแต่ศกยตระกูล พระองค์อาศัยประโยชน์พยายามความเพียรอันชอบ มนสิการกระทำในจิตโดยชอบแล้วจึงได้ตรัสรู้เองเฉพาะซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นอรรคอุดมวิสุทธิขั้นธสันดานในโลกทั้งเทพดามารพรหม ในหมู่สัตว์ทั้งสมณพราหมณ์เทพดามมนุษย์ทั้งปวง.

พวกฤษีแต่งตำรามหาปุริสลักษณะ

ตสฺส ปน ภกฺวโต นิพฺพตฺตกาโล ปุพฺเพ บัดนี้จะกล่าวด้วยประวัติก่อนแต่นั้น โดยสารูปยุตินัย. ในกาลก่อนแต่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นบังเกิดมีขึ้น โดยกำหนดพันปี ฤษีทั้งหลายที่เป็นต้นเดิมแห่งพราหมณ์ เป็นผู้ทำเป็นผู้บอกมนตรพราหมณ์ทั้งหลาย ประหนึ่งอันเทพดาอายุยืน เคยได้เป็นเห็นพระพุทธรเจ้ามาแต่ก่อนเข้าบ้านศาลคลใจ ฤษีเหล่านั้นแม้อยู่ในสถานต่าง ๆ ห่างไกลมิได้รวมกัน แม้ไม่ได้ทำกติกาสัญญานัดหมายแก่กันและกัน ก็ได้ร้อยกรองแต่งคัมภีร์มหาปุริสลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ ทายลักษณะพระมหาบุรุษร่วมเสมอกันเป็นแบบเดียวแล้ว ตั้งไว้ ณ หมู่มนตรแห่งพราหมณ์ทั้งหลาย ให้ได้นำมาตามลำดับแห่งอาจารย์และอาจารย์เดิมแห่งพราหมณ์ทั้งหลาย อันทรงไว้ซึ่งมนตรกับด้วยมนตร มีมหาปุริสลักษณะพยากรณ์ศาสตร์นั้น ตสฺมี โข ปน

มหาปุริสลक्षणพยากรณ์ ก็แลในคัมภีร์พยากรณ์มหาปุริสลक्षणนั้น ได้แสดงมหาปุริสลक्षण ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ไว้โดยพิเศษว่า ท่านผู้เป็นพระมหาบุรุษซึ่งจักบังเกิดขึ้น ท่านได้พร้อมด้วยลักษณะ ๓๒ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการเหล่าใดเหล่า พราหมณ์ทั้งหลายผู้ทรงมนตรี มหาปุริสลक्षणพยากรณ์ศาสตร์ จึงได้พยากรณ์คิดว่า มี ๒ อย่างเท่านั้น มิได้แปรผันยักย้ายเป็นอย่างอื่นเลย สเจ อการี อชฎาวสดี ถ้ำ พระมหาบุรุษนั้นอยู่ครอบครองกามากรสถานฆราวาสสมบัติไชรี ราชอาณาจักร จุกวตติ ย่อมเป็นจักรพรรดิราช เป็นอิสราธิบดีในปฐพีมณฑล มีสมุทรสากรทั้ง ๔ เป็นที่สุคอบขบขันทรัชสีมา ชำนะพิเศษสรรพ- ปฏิปักษ์ปัจจามิตรถึงซึ่งความที่แห่งชนบทอาณาเขตสภาพดำรงมั่น ประกอบไปด้วยรัตนะซึ่งให้เกิดความยินดีเป็นอนันต์ ๗ ประการ คือ จักร- แก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ดวงแก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริ- ณาภรตนะเป็นคำรบ ๗ สเจ อการสุมา อนาคาริย ปพุพชติ ถ้ำพระ มหาบุรุษนั้นออกจากเคหสถาน บำเพ็ญพรตผนวชพรหมจรรย์ ดำรง อนาคาริยธรรม เป็นบรรพชิตไชรี อรหิ โหติ สมุมาสมพุทฺโธ โลก- วิภูจฺจโท ท่านย่อมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก ดังนี้. ในคัมภีร์พยากรณ์ศาสตร์ทายมหาปุริส- ลक्षणนั้น แสดงมหาปุริสลक्षण ๓๒ ซึ่งเป็นเหตุจะให้พราหมณ์ได้รู้ พยากรณ์ พระมหาบุรุษนั้น โดยคติ ๒ อย่างด้วยประการฉะนี้.

พระบรมศาสดาประสูติ

ตสมิ โข ปน มหาปุริสลक्षणพยากรณ์ ก็ครั้งเมื่อคัมภีร์มหา-

ปฐกัถกณณันัน อันทพรหมณัผู้รู้ไตรเพทนามากกล่าวด้วยปากคำรงอยู่ในมัชฌมชนบททั้งหลายนั้นแล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแห่งเรานี้ พระองค์มีสติสัมปชัญญะ จุติจากคฤติพิภพทิพกาย หยั่งลงยังพระครรภ์แห่งพระเทวีทรงพระนามมหามายา ซึ่งเป็นอักรมเหสีแห่งพระสุทโชน สักกาทิบดีบรมกษัตริราชธา ฌ เมื่องกบิลพัสดุ์นคร ฌ ชนบท. ด้วยอาณุภาพแห่งบารมีธรรม ซึ่งให้สำเร็จอัสจรรย์เป็นอันมาก หากเพิ่มพูนวิบากสมบัติเป็นมหัศจรรย์. ครั้งนั้น มีเทพบุตร ๔ องค์ มาอภิบาลรักษาใน ๔ ทิศ มิให้มนุษย์และอมมนุษย์ผู้ใดมาเบียดเบียนพระโพธิสัตว์ และมารดาพระโพธิสัตว์เจ้าได้ ด้วยอำนาจธรรมดานิยมหากให้เป็นไปอาศัยพระบารมี ให้มารดามีศีล ๕ โดยปกติ และมีให้เกิดจิตกอปร ด้วยกามคุณในบุรุษทั้งหลาย และให้ล่วงวิสัยอันบุรุษที่มีจิตกำหนด ไม่สามารถจะล่วงด้วยอัสทธรรณอัชยาจารได้ และให้ได้กามคุณารมณัปราศจากอัสทธรรณ และให้มีความสุขไม่มีพยาธิเข็นนักร้อนนักรมาเบียดเบียน และพระโพธิสัตว์นั้น เมื่ออยู่ ฌ ภายในพระครรภ์ก็ไม่มีโรคบริสุทธี มีองค์อวัยะทั้งปวงบริบูรณ์ไม่เสื่อมทรามปรากฏแก่พระมารดา ประหนึ่งค้ายไหมเบญจพรรณที่บุคคลสอดไว้แล้ว ฌ แก้วไพฑูรย์ฉะนั้น. พระโพธิสัตว์เสด็จอยู่ในพระครรภ์พระมารดา ๑๐ เดือนถ้วน โดยสุขสวัสดิ์ เมื่อครบ ๑๐ เดือนนั้น ล่วงไป พอบรรจบถึงมงคลสมัยวิสาข-บุรณมีดิถีเพ็ญ พระจันทร์เสวยวิสาขนักษัทร พระมารดาเสด็จสถิตประดิษฐานเสด็จยืนเป็นอิริยาบถอันงาม ไม่นั่ง ไม่นอนเหมือนสตรีที่จะคลอดบุตรอื่นๆ เสด็จทรงยืนอยู่ พระโพธิสัตว์บริสุทธี อันเสมหะและ

โลหิตและมวกและกรรมลทิน อันใดอันหนึ่งมิได้พัวพันมิได้แปดเปื้อน
ด้วยสิ่งไม่สะอาด พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะ เสด็จประสูติจากพระ-
ครรภ์แล้วมิทันได้ถึงพื้น มีเทพดา ๔ องค์มารับก่อนแล้ว แสดงไว้ ณ
เบื้องหน้าแห่งพระมารดา ออกวาจาว่า อุตตมณา เทวี โหหิ ขอพระ
เทวีเจ้าจงดีพระทัยเถิด พระโอรสนี้มีศักดาใหญ่ ดังนี้ ครั้นแล้วมนุษย์
ทั้งหลายจึงได้รับต่อภายหลัง ขณะนั้น ท่อน้ำร้อนท่อนิ่ง น้ำเย็น
ท่อนิ่ง บันดาลไหลลงมาแต่อากาศ ชำระพระกายพระมารดาและพระ
โพธิสัตว์ ให้บริสุทธิ์ เสร็จอุทกกิจแล้ว พระโพธิสัตว์เจ้าเสด็จเคลื่อน
จากหัตถ์แห่งมนุษย์ทั้งหลาย เสด็จประดิษฐาน ณ พื้นด้วยพระบาทมีพื้น
เสมอตึงลงแล้วด้วยดี ผันพระพักตร์ต่อทิศอุดร เสด็จพระดำเนินไป
๗ ก้าวบพิทิตหารครบ ๗ บทวารแล้ว เสด็จสถิตทอดพระเนตรซึ่งทิสานุ-
กิตที่ทั้งปวง เปล่งออกซึ่งอาสภิวาจาพรหมโวหารเป็นภายิตของบุรุษ-
พิเศษอาชาไนยว่า อกุโหมสมิ โลกสุส เราเป็นผู้เลิศเป็นยอดแห่ง
โลก เภฏโฆหมสมิ โลกสุส เราเป็นผู้เจริญผู้ใหญ่แห่งโลก เสฏโฆ-
หมสมิ โลกสุส เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก อยมนุตินา ชาติ ความ
บังเกิดชาตินี้มี ณ ที่สุด นตถิทานิ ปุนทุกโว บัดนี้ความบังเกิดอีกมิได้มี
ยทา จ โข เมื่อใดสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ปรารภเริ่มซึ่งชาตินี้
แห่งพระองค์ ด้วยปฏิสนธิก็ดี ยทา จายิ เมื่อใดสมเด็จพระผู้มีพระภาค
เจ้านี้ ให้ชาติความบังเกิดแห่งพระองค์สำเร็จด้วยอาการทั้งปวง ด้วย
เมื่อประสูติแล้ว เสด็จพระดำเนินไปด้วยพระบาทและเปล่งออกซึ่งอาส-
ภิวาจาที่ดี ในสองสมัยกาลนี้ หมิ่นโลกธาตุนี้ห้วนไหวสะเทือนสะท้าน

ทั้งแสงสว่างยิ่งไม่มีประมาณก็ปรากฏบังเกิดมีในโลก ล่วงเทวานุภาพ
แห่งเทวดาทั้งหลาย. สดุดาห์ ชาต ปน ตสมิ ปางเมื่อพระโพธิสัตว์
ประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระมารดา ก็ทำลายชั้นด้วยกาลกิรยาล่วงไป.
ข้อนั้นก็สำเร็จโดยธรรมดานิยม เพราะเหตุพระครรภ์นั้น ไม่สมควรจะ
เป็นที่อาศัยปฏิสนธิแห่งสัตว์อื่น.

พระองค์พร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒

ชาตมตุโตเยว จ โส ก็แลพระโพธิสัตว์เจ้านั้นพอบังเกิดแล้ว
พระองค์ก็พร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการครบบริบูรณ์ ไม่บก
พร่อง. โส หิ แท้จริง พระโพธิสัตว์เจ้านั้น แม้เมื่อดำรงในธรรมดา
แห่งทารก พระองค์มีพระมหาปุริสลักษณะบริบูรณ์พร้อมแล้วทั้ง ๓๒
ประการฉะนี้. สุปติภูจิตปาโท มีพระบาทประดิษฐานตั้งลงด้วยดี พื้น
พระบาทเสมอดังพื้นฉลองพระบาททองแห่งพระราชามหากษัตริย์ ไม่
แหงงเว้าสูงปลายเท้าหนักสั้นกระโหย่งกลางเท้าดังสามัญมนุษย์ อันนี้
เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๑. เหฏฐา โข ปนสุส ปาทตเลสุ จุกานิ
ชาตaji สหสุการานิ สเนมิกานิ สนาภิกานิ สพุพาการปริปุรานิ ใน
ฝ่าพระบาทมีจักรทั้งหลายบังเกิดขึ้น มีซี่ง่าได้ละพัน มีกงมีคุม บริบูรณ์
ด้วยอาการทั้งปวง ฝ่าพระบาททั้ง ๒ วิจิตรด้วยจักร นี้เป็นมหาปุริส-
ลักษณะที่ ๒. อายตปณฺหิ มีพระสันอันยาว ถ้าจะแบ่งเป็น ๔ ส่วน
เป็นปลายพระบาท ๒ ส่วน พระสงฆ์ประดิษฐานลงในส่วนที่ ๓ ที่ ๔
เป็นพระปราชญ์คือ พระส่วน โดยปริมณฑลคล้ายกับกลุ่มผ้ากัมพลแดง
มีพระสันยาวตามส่วนฉะนี้ เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๓. ทีฆงฺคฺฤติ มีพระ-

องคุลี นิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาทยาวงาม นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๕ นิ้วพระ
บาททั้ง ๕ มีประมาณเสมอกัน ไม่เหลื่อมยาว ไม่เสมอสันดั่งสามัญ
มนุษย์ มีพระองค์ลียาวงาม นี้เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๔. มุทุตุนหตุถ-
ปาโท มีฝ่าพระหัตถ์พระบาทอ่อนเสมออยู่เป็นนิตย์ เป็นมหาปุริส-
ลักษณะที่ ๕. ชาลหตุถปาโท มีพระหัตถ์พระบาทมีลายปนระหนึ่งร่าง
ข่ายอันนี้เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๖. อุตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
คือข้อพระบาทลอยอยู่ ณ เบื้องบน ข้อพระบาทไม่เนื่องพัวพันกับหลัง
พระบาทดังของสามัญชน อันนี้เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๗. เณฺฉชงฺโฆ
มีพระสงฆ์รียวดังแข็งแห่งเนื้อทราย เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๘. จิตฺโกว
อินนมนฺโถ เสด็จสถิตประดิษฐานยืนอยู่มิได้น้อมลงฝ่าพระหัตถ์ทั้ง ๒
ลูบถ้อมฉนทลพระชานูทั้ง ๒ เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๙. โกโสหิตวตฺต-
ตุคฺคฺโย มีอังกาพพซึ่งจะพึงช่อนให้ลับฟ้าตั้งลงแล้วในฝัก เป็นมหาปุริส-
ลักษณะที่ ๑๐. (ปาฐะหนึ่ง โกโสหิตวตฺตตุคฺคฺโย มีอังกาพพที่พึง
ช่อนปกปิด มีวัดตั้งลงแล้วในฝักตามแต่ควร) สุวณฺณวณฺโณ มี
พรรณดั่งพรรณแห่งทอง คือมีหน้าคล้ายควรเปรียบด้วยทองคำ เป็น
มหาปุริสลักษณะที่ ๑๑. สุขุมจฺฉวิ มีพระฉวี ผิวอันละเอียด ชุติละออง
จึงมิตติดอยู่ในพระกายได้ เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๑๒. เอเกกโลโม มี
พระโลมชาติขุมละเส้น ๆ เสมอไปทุกขุมขน เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๑๓.
อุทฺท
อุทฺท
มีพระโลมชาติล้วนมีปลายขึ้นเบื่องบนทุกเส้น สีเขียว
ประหนึ่งสีดอกอัญชัน ขดเป็นกุนฑลทักขิณาวักฺกเวียนขวา เป็นมหาปุริส-
ลักษณะที่ ๑๔. พุรฺหมุชฺชุตฺโต มีพระกายตรงดั่งกายพรหม มีได้น้อมเบื่อง

หน้าเบื้องหลัง และข้างซ้ายข้างขวา เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๑๕. สดุดุส-
สโท มีพระมั่งสะไนที่ ๗ สถาน คือหลังพระหัตถ์ทั้ง ๒ หลังพระบาท
ทั้ง ๒ จะงอยพระอังสาทั้ง ๒ และพระสอฟูบริบูรณ์เต็มด้วยดี เป็น
มหาปุริสลักษณะที่ ๑๖. สีหปุพพทุฏกกาโย มีส่วนพระกายเบื้องหน้าดัง
กึ่งกายเบื้องหน้าแห่งราชสีห์ อังคาพยพที่ควรจะยาวก็ยาว ที่ควรจะสั้น
จะกลมจะเต็ม ก็สั้นก็กลมก็เต็มตามที่ไม้มกพร่อง เป็นมหาปุริสลักษณะ
ที่ ๑๗. ปิตนตรีโส มีระหว่างพระปฤษฎางค์อันเต็มไม่เป็นร่องดัง
ทางไถดังมีในกายแห่งสามัญชน เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๑๘. นิโครธ-
ปริมณฑโล มีปริมณฑลดังไม้โคธพฤษภ พระกายกับวาของพระองค์
เท่ากัน เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๑๙. สมวฏฏกขนุโธ มีลำพระศอกกลม
เสมอ เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๒๐. รสคคคคคค มีเส้นเอ็นที่สำหรับจะ
กลืนรสเลิศ คือเอ็น ๑๐๐ ที่สำหรับนำไปซึ่งรสอาหารมาสวมรวมประชุม
ณ พระศอ เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๒๑. สีหหนุ มีพระหนุดังคางราชสีห์
บริบูรณ์ดีประหนึ่งวงพระจันทร์ในวัน ๑๒ ค่ำ เป็นมหาปุริสลักษณะ
ที่ ๒๒. จตุตาฬีสทนุโต มีพระทนต์ครบ ๔๐ ทศ ไม่ยั้งไม่หย่อน
เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๒๓. สมทนุโต มีพระทนต์เสมอไม่ถักถั่น ยาว
สั้นดังสามัญมุนุษย์เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๒๔. อวิพทนุโต มีพระทนต์
ไม่ห่าง ชิดสนิทเป็นอันดี เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๒๕. สุกุกุกทาโจ
มีพระทาลูระ คือ พระเขี้ยวอันขาวงาม เป็นมหาปุริสลักษณะที่ ๒๖.
ปหุตชีโว มีพระชีวาอันพอ คือ อ่อนและกว้างใหญ่ อาจแผ่ปก
พระนลาฏมิดและจะห่อให้เล็กสอดในช่องพระนาสิกและช่องพระโสตได้

เป็นมหาปุริสลักขณะที่ ๒๗. พุรหุสสุโร กรวิกภาณิ มีพระสุรเสียง
ก้องกังวานดังเสียงพรหม เมื่อจะตรัสมีสำเนียงดังนกการวิก เป็นมหา-
ปุริสลักขณะที่ ๒๘. อภินิเณตโต มีพระเนตรเขียวสนิทในที่ควรจะ
เขียว เป็นมหาปุริสลักขณะที่ ๒๙. โคปมูโข มีดวงพระเนตรดังตาแห่ง
โค เป็นมหาปุริสลักขณะที่ ๓๐. อุณฺณา ภูมกนฺตเร ชาตา มีพระ
อุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างแห่งพระโขนง และพระอุณาโลมนั้นขาว
อ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น เป็นมหาปุริสลักขณะที่ ๓๑. อุณฺหิสสีโส พระ
มหาบุรุษบรมโพธิสัตว์เจ้ามีพระเศียรได้ประมิณฑลในที่ทั้งปวง คุจประดับ
ด้วยอุณฺหิสรอบพระพักตร์ เป็นมหาปุริสลักขณะที่ ๓๒. ยถา ยถา
พฺรหฺมณฺณํ โปราณเกสุ มนฺเตสุ อากตานิ มหาปุริสลักขณะทั้งหลาย
ได้มาแล้วในหม่อมมณฑลแห่งพรหมณฺ์ทั้งหลายฉันใด ๆ ก็บริบูรณ์ใน
พระกายแห่งพระมหาบุรุษบรมโพธิสัตว์เจ้านั้น ด้วยอาการทั้งปวง.
อยฺยจฺสุส มหาปุริสลักขณะสมฺปทา ก็แลการที่พระมหาบุรุษนั้นบริบูรณ์ใน
มหาปุริสลักขณะ เป็นรูปกายสัมปทานี้ ก็สักว่าเป็นเครื่องทรมานเวไนย-
สัตว์ที่มีประมาณในรูป ให้ได้ศรัทธาและเลื่อมใส โดยง่าย โดยมีได้ยาก.
อนึ่ง รูปกายสมบัตินั้น ย่อมนำมาซึ่งศรัทธาในเบื้องต้น แก่ประชุมชน
ผู้รู้คัมภีร์มหาปุริสลักขณะศาสตร์นั้น อนึ่ง รูปกายสมบัตินั้น ให้สำเร็จ
ความสุขในกาลเบื้องต้นมีกายสมบัติเป็นต้น. อิจฺเจวมานิสฺสวติเยว
ความบริบูรณ์ด้วยมหาปุริสลักขณะ ของพระมหาบุรุษบรมโพธิสัตว์ มี
อานิสงส์อยู่อย่างนี้ ตสฺมา เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงสันนิษฐานว่า การ
ที่จะแสดงให้ประชุมชนที่บังเกิดภายหลังแม้ในกาลอนาคต ได้เห็นพระ

ลักษณะทั้งหลายนั้น เป็นประโยชน์ที่จะพึงปรารถนา แม้ในการสร้าง
พระพุทธพิมพ์รูปปฏิมาเจดียจะต้องให้ประกอบด้วยมหาปฐักลักษณะ ซึ่ง
จะพึงแสดงได้ตามควรแก่สติปะสามารถ ด้วยประการฉะนี้.

พวกพราหมณ์ทำนายพระมหามารุช

อิมเมว ปริปัญณลกษณตฺ ทิสฺวา พราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้ไตรเพท
ซึ่งทำวสุทโททนสักกาธิบตีได้เชิญมารับพระลักษณะนั้น ได้เห็นซึ่งความ
ที่แห่งพระมหามารุชมีพระลักษณะบริบูรณ์แล้ว เป็นรูปกายสมบัติอันนี้
นี้แล จึงบังเกิดความพิศวงอัศจรรย์จิต แสดงขึ้นซึ่งลักษณะมนตรีอัน
นั้นแล้ว ได้พยากรณ์ทำนายพระมหามารุชเจ้าโดยคติทั้ง ๒ ตามที่แสดง
ไว้แล้วในลักษณะมนตรีแห่งตน ๆ, กิโยโย กิร คังได้สดับมา พราหมณ์
บางจำพวกในภายในพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะมนตรีเหล่านั้น ได้กำหนดคติ
สถานเดียว ยิ่งกว่าพยากรณ์ในคัมภีร์มหาปฐักกษณพยากรณ์ศาสตร์อีก
เล่า ได้ทำกติกาสัญญาแก่กันและกันว่า เมื่อใดพระมหามารุชสักโกยรส
พระองค์นี้ จักเสด็จออกบรรพชาแล้ว เราทั้งหลายจักบรรพชาตามเมื่อ
นั้น เมื่อเราทั้งหลายจะมีชีวิตไม่ทันถึงกาลเมื่อท่านจะทรงบรรพชานั้น
แล้ว จักสั่งสอนบุตรนาคาไว้ ให้ออกบรรพชาตามพระมหามารุชสักโกย-
รสนั้นดังนี้. อิมิสฺสา กติกาย เอกจุเจหิ สณฺจิตฺตาเยว เพราะอาศัยได้
ตั้งอยู่แล้วในสัญญาดังนี้แล พราหมณ์บางจำพวกจึงได้ออกบรรพชา
เป็นภิกษุเบญจวัคคีย์ ตามเสด็จพระมหามารุชเจ้าแต่เมื่อยังเป็นพระโพธิ-
สัตว์ ก่อนแต่อภิสัมโพธิกาล.

พระมหามารุชได้รับความอภิบาล

เตสนุตติ พุยากรณ์ สุตวาปี ปุพเพ ตสส ปวตฺตมานเ อจฺจริยป-
ปาฎิหาริเย ทิสฺวาปี สกฺยาปี โกลิยาปี ฌาตกาเยว อญฺเณ จ พหุ
ชฺนา หฏฺฐจฺจฺจฺจา มหาปุริเส พหุเมว สมฺมานํ กตฺวา ยถาพลํ ตํ
สมฺมา ปฺริหรีสุ ปฏฺิขคฺคิสุ. ฝ่ายพระญาติทั้งหลาย คือ สากิยะและโกลิยะ
ทั้ง ๒ ฝ่าย และชนทั้งหลายเหล่านี้เป็นอันมาก อาศัยได้ฟังพยากรณ์
แห่งพราหมณ์ทั้งหลายนั้น และได้เห็นปาฎิหาริย์อัศจรรย์ ซึ่งเป็นไป
แต่พระมหามารุชนั้น ณ กาลก่อนด้วย ก็ชื่นชมบันเทิงจิต มีความเคารพ
นับถือในพระมหามารุชมากแล้ว บริหารปฏิบัติพระมหามารุชเจ้านั้น ด้วย
สุขสมบัติตามกำลังให้ ไพบูลพิเศษกว่าพระญาติสามัญอื่น ๆ. เพราะเหตุ
นั้น พระมหามารุชเจ้า จึงเป็นสุขุมลบลูกคดอุดมในความสุขอย่างยิ่ง
อันที่เลี้ยงนางนมทั้งหลายเปลี่ยนเอาเปลี่ยนหัดถักกันอุ้มทรง บริหารบำรุง
บำเรอพระองค์ด้วยกุมารบริวารทั้งปวง ล้วนพิเศษไพศาลประณีตอุดม
นัก ถึงซึ่งความเจริญด้วยความสุข บริโภคจันทน์เมืองกาสิ ภูเขาทรงและ
ภูเขาโพกล้วนประณีตของเกิดในเมืองกาสิสิน เป็นผ้าละเอียดสัมผัสอ่อน
พิเศษดีกว่าผ้าอื่น ๆ ในครั้งนั้น. ชนผู้อภิบาลด้วยเสวตฉัตรกัน ณ เบื้อง
บนพระมหามารุชนั้น เป็นนิตย ทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยมิให้
หนาวและร้อน และแดดและน้ำค้างมาเบียดเบียนพระมหามารุชนั้นได้
ในนิเวศน์แห่งท้าวสุทโชนสักกะผู้พระบิดานั้น ท้าวเธอให้ชุดสระโบก-
ขรณีทั้งหลาย ปลุกอุบลบัวสายไว้สระหนึ่ง ปลุกประทุมชาติบัวหลวง
ไว้สระหนึ่ง ปลุกปทุมทริกสัตตบงกชบัวขาวไว้สระหนึ่ง เพื่อประโยชน์

เป็นที่เล่นสำราญแห่งพระมหามารุชนั้น.

ได้ปฐมฌานแต่พระเยาว์

แลกาลเมื่อพระมหามารุชนมีพระชนมพรรษา ๗ ปี เป็นกาลควรแก่อภิสมัย ท้าวสุทโชนสักกะกษัตริย์ ทรงเริ่มวปมงคลพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ ที่ใหม่ พร้อมด้วยอุปัชฌาย์ พิณรำประโคนดนตรี ลังคิดเป็นนฤโฆษกาล พี่เลี้ยงนางนมทั้งหลายเชิญพระโพธิสัตว์เจ้า พร้อมด้วยอเนกชนบริวารไปสถานที่แรกนานั้น ชาวพนักงานแสดวงภูมิตถาร่มต้นหว้าใหญ่ด้วยวิสูตร ลาดบั้งจัดถรณ์ถวาย เป็นที่พระโพธิสัตว์เสด็จประทับ ควรบันเทิงพระหฤทัยนัก พี่เลี้ยงและชนบริวารเห็นว้าร่วมไม้หว้าเป็นคูดาศถานไม่มีภัย ก็หลีกมานั่ง ณ สถานที่ใด ๆ เพลินดูกรรมทรสพตามปรารถนา ครั้งนั้นควรจะเป็นอัศจรรย์ อันสัมโพธินิมิต นิยมหากันดาลให้เป็นไป พระมหามารุชนมีความสังคกายสังคพระหฤทัย เป็นวิเวกบท ทรงอุปลัดลังกัณชัตถสมาธิกำหนดลมอัสสาสะปีสสาสะเป็นอารมณ์ ก็บรรลุนานเป็นปฐม มีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก แม้เพลาคะวันบ้าย เงามไม้หว้าก็คงสถิตเหมือนเมื่อเพลาทิพย์ ไม่คล้อยเคลื่อนเลื่อนหายไปตามกาล ดำรงเป็นอจลสถาน ให้ประชุมชนได้เห็น เป็นมหัศจรรย์ จนท้าวสุทโชนสักกะกษัตริย์ทรงเสด็จไปบังคม พระโอรสอนุชาคุณธรรมทรงบุญฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ครั้นเสร็จวปมงคลกาลแล้ว ก็เชิญเสด็จพระโพธิสัตว์กลับยังพระนิเวศน์ พระโพธิสัตว์แม้บรรลุดถึงมรรคคุณพิเศษแล้ว แต่ยังไม่มีความแคล้วคล่องชำนาญ ฌานนั้นก็เสื่อมไป.

เสวยสุขสมบัติ

ครั้นพระองค์ทรงเจริญแล้ว ท้าวสุทโชนสักการีบดีชนกนาถ ให้นายช่างสร้างปราสาท ๓ ตำบล ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ฤดูร้อน ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ฤดูฝน ควรจะชักย้ายโดยผาศุกใน ๓ กาละนั้น. พระมหาบุรุษนั้นอยู่ ณ ปราสาทฤดูฝน ๔ เดือน บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษ มิได้ลงจากปราสาท พร้อมเพรียงด้วยกามคุณทั้ง ๕ รูป เสียง กลิ่น รส โภจรรย์พารมณฺ์ เป็นที่ปรารถนาบังเทิงจิตเป็นนิจกาล. ทั้งทาสกรรมกรบุรุษในนิเวศน์สถานของท้าวสุทโชนสักการีบดีผู้พระบิดา ก็บริโภคอาหารข้าวสาทิระคนด้วยมังสระูปพยัญชนะวิกิติ ไม่บริโภคกามาขกักกับน้ำส้มเหมือนทาสกรรมกรในตระกูลอื่น และสรรพบริหารทั้งปวงในนิเวศน์ของท้าวสุทโชนสักการีบดีผู้พระบิดานั้น ล้วนอุดมประณีตพิเศษควรบังเทิงจิตทุกประการ. อิติ โข โส พระมหาบุรุษบรมโพธิสัตว์เจ้านั้น ประกอบไปด้วยความสมบูรณ์และความเป็นสุขุมลสัตว์เห็นปานดังนี้ ดำรงอยู่ในฆราวาสสุขสมบัติถึง ๒๕ ปี เป็นกำหนด ด้วยประการฉะนี้.

ประโยชน์ได้เพราะรูปสมบัติและเคยเสวยกามสุข

และมหาบุรุษ แม้เมื่อเกิดขึ้นในโลก เพื่อความเป็นพระสยัมภู พุทธเจ้าดังนี้แล้ว พระองค์มาประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะสมบัติซึ่งเป็นอุบายจะกระทำความเสื่อมใสแก่เวไนยสัตว์บางจำพวก และได้ถึงแล้ว ซึ่งความบริบูรณ์ด้วยกามสุขสมบัติอันอุดมประณีตนักเห็นปานดังนี้แต่ในปฐมวัย เพื่อว่าเมื่อพระองค์ถึงซึ่งสยัมภูอภิสมัยเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนา เพื่อให้มละนิวรณ์มีกามฉันทเป็นต้น
เวไนยสัตว์บางจำพวกจะต่อสู้คัดค้านโต้เถียงต่อธรรมเทศนากามฉันทา-
ทิปทานไชรี พระองค์ได้อำซึ่งความแห่งกามารมณ์ทั้งหลาย อัน
พระองค์เคยประสบมาแล้ว ณ กาลก่อนนั้นว่า อันกามทั้งหลายที่เป็นของ
มนุษย์ล้วนอุดมประณีต แม้ถึงเราผู้ตถาคตก็ได้ส้องเสพแล้ว ก็แต่กามทั้ง-
หลายนั้นมีโทษอย่างนี้ ๆ เราผู้ตถาคตได้เห็นแล้ว จึงได้มละเสียดังนี้แล้ว
บริหารนำเสียซึ่งถ้อยคำข่าศึกแห่งผู้อื่น. อนึ่ง จะให้โลกิยชนสำเร็จความ
เชื่อว่าพระองค์นั้นได้ถึงกามสุขสมบัติเห็นปานดังนี้เทียว ภายหลังอาศัย
ทรงกระทำในจิต โดยอุบายอันชอบ มละเสียงซึ่งกามทั้งหลายนั้น เข้าไป
ถึงบรรพชาแล้ว บริสุทธิด้วยพรหมจรรย์ดังนี้. การที่พระมหาบุรุษ
บรมโพธิสัตว์เข้าถึงซึ่งความบริบูรณ์ด้วยกามสุขสมบัติอันอุดมประณีตนั้น
มีอานิสงส์คุณ เกื้อกูลแก่อุบายทรมาณเวไนยสัตว์บางจำพวก ด้วย
ประการฉะนี้. อนึ่ง ถ้าพระมหาบุรุษบรมโพธิสัตว์ จะไม่มีปชาบดี
และโอรสก่อนแล้วบรรพชาไชรี ชนบางจำพวกก็จะสำคัญเสียว่า เป็น
ปัทมกมนุษย์ไม่ควรแก่ฆราวาสสมบัติ จึงออกบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์
แล้วก็ไม่สำคัญเพื่อคุณพิเศษในอภิสมัย. ครั้นเมื่อพร้อมด้วยปชาบดีและ
โอรสเป็นปกติบุรุษ ควรแก่ฆราวาสสมบัติจริงฉะนั้น แต่หากเห็น
อำนาจประโยชน์แล้วสละเสียออกบำเพ็ญบรรพชาไชรี ความสำคัญผิด
เห็นปานนั้น ก็มีได้มีมา และสามารถจะเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของ
เวไนยสัตว์บางจำพวกได้. เพราะเหตุนี้ เมื่อดำรงในสุขสมบัติวิสัย
ภายใน ๒๕ ปี จึงพร้อมด้วยพระมหาสีราหุลมารดาและโอรสราหุลกุมาร
เป็นพุทธธรรมดาตามอรรถกถานัยประการหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

อภิธรรมโพธิกถา กัณฑ์ที่ ๒

กล่าวความจำเดิมแต่พระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชา เสด็จอยู่
ศึกษา ณ สำนักอาฬารดาบสและอุทกดาบส ทราบลัทธิแล้วไม่พอ
พระหฤทัย ทรงเสาะหาสันติวิธีบรรพตามลำพังพระองค์ เสด็จไปทรงตั้ง
ความเพียร ณ อุรุเวลาประเทศเสนานิกม มีอุปมา ๓ ข้อมาปฏิภาณแก่
พระองค์ให้ลงสันนิษฐานว่า ความพอใจในกามเป็นเหตุขัดขวางแก่
ความตรัสรู้ จึงทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา เพื่อกันจิตมิให้หมกมุ่นในกาม
ได้เสวยความลำบากเป็นอย่างยิ่งก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ จึงทรงเลิก
ทุกรกิริยานั้นเสีย บำเพ็ญเพียรในทางสมาธิและวิปัสสนา ก็ได้ตรัสรู้
พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรง
พระคุณสมบัติตามพุทธภูมิ.

เอฎฐีเส วสุธานี
โยพพนาโรคฺยุปาณฺณสุ
ทิสฺวา ปหาย กามานิ
ปธานํ โส ฉพฺพสุธานี
วิเสถํ อนนฺทิกนฺตุวา
สยมนฺภูภาวาวเห
นฺตุ ฉายาย สกฺกสฺส
อปี ทารกฺภูเตน
ตํเยวานุสฺสฺสริตฺวาน
ติยา นุ โภชฺชียา มคฺโค
ภายามิ ตสฺส สฺขสฺส
อหิมตฺตกสิมานม-
น สกฺกา ตํ อหฺนฺตุ
หนฺท กายํ ปิณฺณยฺยาหํ
โอะพาริกํ ว อหารํ
ตโต ปธานโมสฺสชฺช
ปรีภฺลฺลชฺช จ อหารํ
ยํ ทิสฺวาน ปกฺกมฺีสุ

กามหิ โส สมปฺปิโต
มเท อาทินํว สโต
อุเปสิ อนคาริยํ
ปทหนฺโต ตโปวเน
ปธานเนน อวณฺณนา
นียาเมน นียามิโต
กมฺมนฺเต ปิตู ชมฺพฺยา
ณานํ สมฺปาทิตํ ปุเร
เอวํ โส สมจฺินฺตฺยิ
โภชฺชียา อยโน ติยา
กามะ วินา ปวตฺติโน
ปตฺตกาเยน เม สตา
สุขํ อกามเสวีย
พลํ คาหาปเย อิมํ
อาหาเรมิ ยถิจจกํ
ทูกขํ ทูกกรกการิกํ
กุมฺมาโสทนสมฺภวํ
ยติโน ปญฺจวคฺคิยาตี.

อนุสนธิพระธรรมเทศนา มีบุรพาสืบเนื่องตามลำดับมา บัดนี้ จะวิสันนาในบรรพชาปธานากิสัมโพธิกถา แสดงเรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรพชาและประพฤติกามเพียร และตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นลำดับไป ดำเนินเนื้อความว่า

พระมหาบุรุษเสด็จออกบรรพชา

เมื่อพระมหาบุรุษโพธิสัตว์เจ้าทรงพระเจริญวัย มีพระชนมพรรษา ๒๕ ปีแล้ว ได้ความสังเวชสดพระหฤทัยดังนี้ว่า อันปุถุชนผู้ยังไม่ได้ สดับแล้ว เมื่อตนเป็นสัตว์มี ชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรมดาอยู่ที่เดียว ได้เห็นผู้อื่นชราและเจ็บไข้และตาย ก็ย่อมมาเกลียดชังล่วงตนเสีย ไม่คิดว่าเราจะพึงแก่และเจ็บไข้และตายไปเหมือนฉะนั้น ข้อที่เห็นผู้อื่น แก่และเจ็บไข้และตายแล้วจะมาเกลียดชัง หากคิดน้อมตนใน ชรา พยาธิ มรณะ ดังนี้ไม่นั้น ไม่สมควรแก่เราเลย. ครั้นพระมหาบุรุษโพธิสัตว์ นั้น กระทำในใจอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น ประหนึ่งจะมละความเมา ๓ เสียด้วย ประการทั้งปวงได้. ความเมา ๓ ประการนั้น คือ ความเมาวัยในวัน ๑ ความเมาต่อความไม่มีโรคในความไม่มีโรค ๑ ความเมาต่อชีวิตใน ชีวิต ๑ สัตว์ทั้งหลายอาศัยความเมา ๓ ประการเหล่านี้ ย่อมประพฤติ ทุจริตด้วยกายวาจาจิตโดยมาก มาสำคัญซึ่งปรโลกประหนึ่ง ณ ที่ไกล. ครั้งนั้นพระมหาบุรุษเจ้าเกิดความปริวิตกว่า แม้ถึงเราก็เป็นสัตว์มี ชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรมดา ไม่ล่วง ชรา พยาธิ มรณะ ได้ เมื่อเราอยู่ ณ ท่ามกลางเรื่อนอย่างนี้ ถ้า ชรา พยาธิ มรณะ มาถึง ก็จะพึงเป็น ไปเพื่อโศกและรำไรทุกข์โทมนัสอุปายาส เราจะพึงปฏิบัติไฉน เมื่อ

ชรา พยาธิ มรณะ มาถึง จึงจักไม่เป็นไปเพื่อโศกและร่ำไรทุกข์โทมนัส
อุปายาสได้. ครั้นแล้งจึงทรงพระปริวิตกว่า อันบรรพชาความประพฤติ
พรตเป็นอนาคาริยบรรพชิต นิราศจากสรรพกิจที่จะเกื้อกูลแก่เรือน
นั้น เป็นคุณดีงาม เมื่อบุคคลได้ดำรงในบรรพชาแล้ว ความเมา
แม้ทั้ง ๓ ก็จะมีได้เกิดมี หรือจะน้อยเบาบางลง แม้ชรา พยาธิ มรณะ
จะมีมาถึง ก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่อโศกและร่ำไรทุกข์โทมนัสอุปายาสมาก
นักได้ เมื่อนรชนที่หนุ่มก็ดี แก่ก็ดี ไม่มีโรคหรือพยาธิเบียดเบียนก็ดี
มีชีวิตอยู่หรือจวนจะมรณะก็ดี มาประพฤติบรรพชากระทำในจิตโดย
อุบายอันชอบอยู่แล้ว ประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ประหนึ่ง
สังข์ที่บุคคลขัดแล้วด้วยดี บรรพชานั้นก็จะเกษมศรีไม่มีภัยอยู่เสมอ
ทุกเมื่อ เป็นนิจกาลโดยแท้. ก็แลฆราวาส การอยู่ครอบครองเคห-
สถานนี้ เป็นทางมาแห่งธุลีละอองมีกามฉันทกามวิตกเป็นต้น ฝ่าย
บรรพชาเป็นอัปโภคาสที่แจ้ง ไกลห่างจากกิเลสาดูรกังวลมีประการ
ต่าง ๆ. เมื่อบุคคลครอบครองเรือนอยู่แล้ว อันจะประพฤติพรหมจรรย์
ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยส่วนเดียว ยากที่จะกระทำได้. ไฉนหนอเราพึง
ปลงผมและหนวดนุ่งผ้ากาสาหวัดสร้าบำเพ็ญพรตอนาคาริยปฏิบัติ ที่มีได้
เกี่ยวข้องกับกังวลด้วยกามาภสถาน เราเป็นสัตว์อัน ชาติ ชรา มรณะ
โศกปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาส เหล่ากองทุกข์นี้ครอบงำอยู่แล้ว แม้
ไฉนความทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ จะพึงปรากฏ จะพึงรู้แจ้ง
ประจักษ์โดยจริง. พระมหาบุรุษเจ้า เกิดกุศลฉันทน้อมไปในบรรพชา
เห็นอำนาจแห่งประโยชน์ด้วยประการฉะนี้. ครั้นสมัยภายหลัง พระ

มหานุรุชโพธิสัตว์นั้น ทรงพระเยาว์ครุณกุมาร พระเกศายังดำสนิท ประกอบด้วยเยาว์ปฐมวัยอันเจริญ ครอบงำอยู่ในกามสุขสมบัติ เมื่อพระชนกนาถและพระประยูรญาติทั้งซ้ายขวา ทรงพระกันแสงดง พระพักตร์นองด้วยน้ำอัสสุชลอยู่ ไม่ไยดีขอนุญาตให้บรรพชาเลย พระมหานุรุชเจ้า ก็ปลงพระศกเกศและพระมัสสุ ทรงกาสาวพัสดร์ถึงซึ่งอนาคาริยปฏิบัติ ทรงผนวชบรรพชาด้วยบริสุทธอัชฌาศัย ตั้งพระหฤทัยว่า อนินวตติ ภวิสฺสามิ เราจักเป็นบุคคลไม่กลับคืนยังฆราวาสวิสัย พุรหมุจริยปรายโน จักมีพรหมจรรย์เป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า. เมื่อพระองค์ทรงบรรพชา ด้วยพระอัชฌาศัยบริสุทธอย่างนี้แล้ว ทรงแสวงหาแต่ฝ่ายกุศล เสด็จตั้งญจรจาริกเที่ยวเสาะหาอนุตรสันติวรบท ทางเครื่องบรรลุถึงธรรมที่จะระงับอันประเสริฐ ไม่มีธรรมอันอื่นจะเทียมถึง แสวงหาอุบายวิเศษ มรรคาแห่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ.

ครั้งนั้น ในแคว้นแคว้นสักกชนบทมีคณาจารย์เป็นผู้ใหญ่อยู่ ๒ คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร ๑ อุทกดาบส รามบุตร ๑ ประชุมชนเคารพนับถือโดยคุณธรรม. พระมหานุรุชโพธิสัตว์เจ้าเสด็จไปยังสำนักอาฬารดาบสศึกษาอาจริยสมัย ได้บรรลुरुูปฌานทั้ง ๔ และอรูปปฌาน ๓ เพียงอาภิญญาตนสมาบัติโดยจับพลัน แล้วถึงคุณพิเศษยิ่งขึ้นไป ก็สิ้นสมัยของอาฬารดาบสอยู่เพียงนั้น พระองค์เห็นว่าอาภิญญาตนสมาบัติ ไม่เป็นหนทางเพื่อโพธิญาณ เป็นแต่สันตวิหาร และจะนำไปสู่บรรลุเกิดเป็นอาภิญญาตนรูปคอรูปลัตถ์เท่านั้น หาเป็นมรรคาเพื่อปัญญาตรัสรู้อย่างยิ่งไม่ พระองค์เสด็จจากสำนักอาฬาร-

คาบสนั้น จาริกไปถึงสำนักอุทกคาบส รามบุตร ขอศึกษาอาจารย์สมัย
ท่านแสดงเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติให้พระโพธิสัตว์ทรงประกอบ
บริกรรม ได้บรรลุอุปปาจรธรรมที่ ๔ นั้น ฉับไว พิเศษกว่าผู้
ศึกษาทั้งปวง ล่วงสรรพอันเตวสิกขณ แล้วเห็นว่า แม้นิวสัญญานา
สัญญานาสัญญาตนสมาบัตินั้น ก็เป็นแต่สันตวิหาร และจะนำผู้บรรลุถึงให้
เกิดเป็นเนวสัญญานาสัญญาตนูปคอรูปลัตถ์เท่านั้น ไม่เป็นทางเพื่อ
พระโพธิญาณ. พระองค์จึงเสด็จหนีไปจากอาศรมสถานของอุทกคาบส
แล้ว เสด็จสัญจรจาริกเสาะหาอนุตรสันตวิรบทไปโดยลำดับ. ก็แล
คาบสทั้ง ๒ ซึ่งบรรลุมหัคคธรรมแล้วด้วยประการนั้น ก็มีธรรมที่
ตนบรรลุถึงเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า เต็มอหยาตัยความปรารถนาอยู่
เพียงนั้น ไม่มีปริชาซึ่งจะผ่อนผันทำให้เป็นบาทแห่งวิปัสสนาญาณ
ปปัญจธรรม คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ซึ่งเป็นไปในรูปรูปฌาน
หากกำบังให้เนิ่นช้า ไม่ให้มีปริชาซึ่งจะหยั่งรู้นิสระได้ คำสั่งสอนใน
สองอาจารย์สมัย ก็ล้วนแล้วอยู่เพียงสันตวิหารและรูปรูปภพเท่านั้น ซึ่ง
จะเกิดญาณสามารถฝ่ายวิปัสสนาทางนิสระธรรมบมิได้มี. อุบายพิเศษ
ซึ่งสั่งสอนให้ทำรูปรูปสมาบัติให้เป็นที่ตั้งแห่งวิปัสสนานี้ เป็นโอวาท
ในสัมมาสัมพุทธสมัย ไม่ทั่วไปแก่ศาสดาอื่น.

ทรงเสาะหาสันตวิรบทตามลำดับ

เพราะเหตุนี้ พระโพธิสัตว์เจ้าได้บรรลุรูปรูปสมาบัติทั้ง ๘
แล้ว ทรงเห็นว่า ไม่เป็นไปเพื่อนิพพิทาภิสัมโพธินิพพาน จึงไม่เต็ม
พระหฤทัย เสด็จไปจากที่นั่น ทรงเสาะหาอนุตรสันตวิรบทโดยลำดับ

ในมคธราชฐ์ ก็บรรลุถึงอุรุเวลาประเทศเสนานิคม จึงได้เห็นพื้นภูมิสถานแนวไพรวรอกิริมย์สำราญจิต และแม่น้ำมีกระแสหลังไหลกอบปรไปด้วยท่าเรียบราบดี มีน้ำใสสะอาดจิตสนิท ทั้งโคจรคามก็เนื่องติดรายรอบทั่วไป เป็นที่บันเทิงพระหฤทัยยิ่งนัก ทรงสรรเสริญว่า ภูมิภาคประเทศนี้พร้อมบริบูรณ์ดีด้วยอุปกรณ์ทั้งปวง สมควรจะเป็นที่ตั้งสัมมัตถ์ปธานวิริยะแห่งกุลบุตรผู้มีประโยชน์ด้วยความเพียร แล้วก็เสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

อุปมา ๓ ชื่อ ปฏิภาณแก่พระมหาบุรุษ

ครั้งนั้น อุปมา ๓ ชื่อเป็นอนวัสวริยะ พระมหาบุรุษไม่เคยได้ยินมาแต่กาลก่อนเลย มาปรากฏแจ่มแจ้งเป็นโคจรแห่งปรีชาญาณของพระมหาบุรุษ. ชื่อหนึ่งว่า ไม้สดประกอบด้วยยาง บุคคลวางไว้ในน้ำ ถ้าบุรุษต้องการเพลิงถือเอาไม้ที่เพลิงอันบนมาแล้ว สิ้นลงกับไม้สดมียางที่บุคคลเก็บวางไว้ในน้ำนั้น ก็จะไม่พึงสามารถให้เกิดเพลิงขึ้นได้ บุรุษนั้นก็จะพึงเห็นคเหน้อยลำบากกายถ่ายเดียว เพราะไม้สดนั้นประกอบด้วยยาง บุคคลก็วางไว้ในน้ำ ชุ่มอยู่ด้วยอาโปธาตุกล้าทั้ง ๒ อย่าง คือ ยางและน้ำนั้น ชื่อนี้ฉันทิโค สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ยังไม่ได้หลีกออกจากกามทั้งหลายด้วยกายและจิต ความชอบใจ ความรักใคร่ ความสยบ ความอยาก ความกระวนกระวายเพราะกาม ยึดกามทั้งหลายเป็นอาหารวิสัยเล่า ก็ยังไม่ละเสียด้วยดี ณ ภายใน ยังหาสงบระงับคืนด้วยดีไม่ สมณพราหมณ์เหล่านั้นแม้ถึงมาเสวยทุกขเวทนาที่กล้าหยาบเผ็ดร้อน เกิดเพราะความเพียร

หรือไม่ได้เสวยทุกขเวทนากัลล้าหยาบเผ็ดร้อน เกิดเพราะความเพียรที่ดี เป็นผู้อภัพ ไม่ควรเพื่อปัญญาอันรู้อันเห็น ไม่ควรเพื่อจะตรัสรู้ด้วยดี อย่างยิ่ง มีอุปไมยฉะนั้น. อุปมาที่ ๒ ว่า ไม้สด ประกอบอยู่ด้วย ยาง บุคคลเก็บวางตั้งไว้บนบก ไกลห่างแต่น้ำแล้ว ถ้าบุรุษต้องการ เพลิง ถือเอาไม้สี่เพลิงอันบนมาแล้ว สีสงกับไม้สด มียางวางไว้ไกล ห่างน้ำนั้น ก็จะไม่พึงสามารถให้เพลิงเกิดขึ้นได้ บุรุษนั้นก็จะพึงเหน็ด เหนื่อยลำบากกายถ่ายเดียว เพราะว่าไม้สดมียางนั้น แม้ถึงวางไว้ไกล ห่างน้ำแล้ว ก็แต่ยังเป็นไม้สดประกอบด้วยยางอยู่ บุรุษนั้นจะจินตไป ก็เหน็ดเหนื่อยลำบากกายถ่ายเดียว ข้อนี้ฉันใด สมณะหรือพราหมณ์ เหล่าหนึ่งเหล่าใด มาหลีกออกเสียดจากกามทั้งหลายด้วยกายและจิตอยู่ ก็แต่ความชอบใจ ความรักใคร่ ความสยบ ความอยาก ความกระวน- กระวายเพราะกาม ยึดกามทั้งหลายเป็นอาหารวิสัยซึ่งเป็นไปอยู่ในจิต สมณพราหมณ์เหล่านั้น ยังไม่ละเสีย ณ ภายใต้นี้ ยังไม่สงบระงับคืนได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้จะเสวยทุกขเวทนากัลล้าหยาบเผ็ดร้อนเกิด เพราะความเพียร หรือแม้ถึงไม่ได้เสวยทุกขเวทนากัลล้าหยาบเผ็ดร้อน เกิดเพราะความเพียรที่ดี ก็เป็นผู้อภัพ ไม่ควรเพื่อปัญญาอันรู้อันเห็น ไม่ควรเพื่อจะตรัสรู้ด้วยดีอย่างยิ่งได้ มีอุปไมยฉะนั้น. อุปมาที่ ๓ ว่า ไม้แห้งสนิท บุคคลวางตั้งไว้ไกลห่างน้ำ ถ้าบุรุษผู้ต้องการเพลิง ถือเอาไม้สี่เพลิงอันบนมาแล้ว สีสงกับไม้แห้งสนิทนั้น ก็จะไม่พึงให้ เพลิงเกิดขึ้นได้ เพราะไม้นั้นแห้งสนิทด้วย บุคคลมาเก็บวางตั้งไว้ บนบกห่างไกลน้ำด้วย จึงให้เกิดเพลิงปรากฏขึ้นได้ ข้อนี้ฉันใด

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าหนึ่งเหล่าใด หลีกออกเสียจากกามทั้งหลาย ด้วยกายและจิตอยู่แล้ว ความชอบใจ ความรักใคร่ ความสยบ ความอยาก ความกระวนกระวายเพราะกาม ยึดกามทั้งหลายเป็นอาสารวิสัย ที่ร่องเล่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น ก็ได้ละเสียด้วยดี ณ ภายในแล้ว สงบระงับคืนด้วยดีแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงมาเสวยทุกขเวทนา กล้าหยาบเผ็ดร้อนเกิดเพราะความเพียร หรือแม้ไม่ได้เสวยทุกขเวทนา กล้าหยาบเผ็ดร้อนเกิดเพราะความเพียรก็ดี ก็เป็นภัพบุคคลควร เพื่อปัญญาอันรู้เห็น ควรเพื่อจะตรัสรู้ด้วยดีอย่างยิ่งได้ มีอุปไมย ฉะนั้น. อุปมา ๓ ข้อเป็นอนวัศวริยะ พระมหามุรุษเจ้าไม่เคยได้ยิน ได้ฟังมาแต่ในกาลก่อนเลย ได้มาปฏิภาณแจ่มแจ้งเป็นวิสยญาณโคจร ของพระมหามุรุษเจ้าขณะเมื่อเสด็จนั่ง ณ ภูมิภาคอันเป็นที่ควรตั้งความเพียรของกุลบุตรผู้มีประ โยชนด้วยความเพียรนั้น.

ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา

ครั้งนั้น พระมหามุรุษเจ้าทรงกลัวนัก แต่อกุศลธรรมอันจะ ครอบงำจิตมีกามวิตกเป็นต้น ทรงพระดำริเริ่มความเพียร วาระที่แรก พระมหามุรุษกตพระทนต์เบื้องต่ำด้วยพระทนต์เบื้องบน กตพระตาลุ ด้วยพระชีวหา บีบคั้นจิตด้วยจิตให้เร่าร้อนนัก ทรงประพฤติ อยู่ฉะนั้น พระเสโทก็ไหลช่านจากพระกัจฉประเทศ (คือรักแร้) ทั้ง ๒ ประหนึ่งบุรุษกำลังน้อยอันบุรุษกำลังมากจับในศิรษะ หรือใน คอในบ่า แล้วบีบคั้นกดลงไว้ฉะนั้น. แม้เกิดทุกขวิการ พระเสโท

ชานจากพระกัจจประเทศทั้ง ๒ ฉะนั้นแล้ว พระมหาบุรุษก็ทรงปรารภ
ความเพียงไม่ย่อหย่อน พระสติตั้งอยู่มั่นไม่พินเพื่อน ก็แต่พระกาย
ระส่ำระสายไม่สงบระงับ เพราะกำลังความเพียงที่ทนยากนั้นหากเสียค
งแห่ง ทุกขเวทนากล้าเห็นปานฉะนี้ ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่ครอบงำจิต
พระมหาบุรุษเจ้าตั้งอยู่ได้. แต่นั้น พระมหาบุรุษเจ้า ทรงดำริจะ
ทรงประพฤติปาณกमान เฟงไม่มีปราณ ไม่มีลมอัสสาสะปัสสาสะ
ทรงกลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ไม่ให้ดำเนินโดยพระนาสิกและพระโอฐ
อันเป็นทรงปรกติ ลมอัสสาสะปัสสาสะก็ออกโดยช่องพระกรรมทั้ง ๒
มีสำเนียงอันดังก้องประหนึ่งเสียงดูบแห่งนายช่างทอง อันนายช่างทอง
ดูบไปมาอยู่ฉะนั้น. พระองค์ทรงปรารภความเพียงมั่น ไม่ย่อหย่อน
พระสติเข้าไปตั้งอยู่มั่น ไม่พินเพื่อน แต่พระกายระส่ำระสายไม่สงบ
ระงับ เพราะกำลังความเพียร ที่ทนยากนั้นหากมาเสียคแห่ง ทุกข-
เวทนากล้าเห็นปานฉะนี้ ที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ครอบงำจิตของพระมหา-
บุรุษตั้งอยู่ได้. แต่นั้น พระมหาบุรุษเจ้านั้น ทรงกลั่นลมอัสสาสะ
ปัสสาสะ ไม่ให้ดำเนินโดยพระนาสิกและพระโอฐ และพระกรรม
ทั้ง ๒ อีกเล่า ก็เกิดทุกขเวทนาให้ปวดพระเศียรเบื้องสูงมีกำลังนัก
ประหนึ่งต้องเชือดเจียนสีพระเศียรส่วนมูทธาด้วยมีด โคนอันคมฉะนั้น
แต่นั้นพระมหาบุรุษเจ้าทรงกลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ ไม่ให้ดำเนินโดย
พระนาสิกและพระโอฐ และพระกรรมทั้ง ๒ คงอยู่ไม่คินคลายก็เกิด
ทุกขเวทนาให้ปวดพระเศียรเป็นกำลัง ประหนึ่งต้องบีบรัดไว้ด้วยเชือก
หนังอันมั่นแน่นฉะนั้น พระมหาบุรุษเจ้า ก็ดำรงคงความเพียรอยู่

ในอปาณกถานไม่คืนคลาย ลมทั้งหลายมีกำลังนักมาตัดเชือดกุจจิ
ประเทศให้ยอกเสียคั่วไป ประหนึ่งต้องเชือดตัดในภายในด้วยมีด
เชือดเนื้อโคอันกล้าจะนั้น. พระมหาบุรุษก็ดำรงความเพียรทาง
อปาณกถานนั้นกล้าขึ้นไปไม่ท้อถอย ก็เกิดร้อนในพระกายมีกำลังนัก
ประหนึ่งบุรุษมีกำลังน้อย อันบุรุษมีกำลังมาก ๒ คนมาจับมายึดใน
แขนทั้ง ๒ แล้ว ให้อ้อนนุ่มอยู่ ณ หลุมอันเต็มด้วยถ่านเพลิงจะนั้น
พระมหาบุรุษก็ปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน พระสติเข้าไปดำรงมั่น
ไม่พินเพื่อน แต่พระกายระส่ำระสายไม่สงบระงับได้ เพราะความ
เพียรทนยากนั้นหากเสียค่าง. ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นกล้านัก แม้เห็น
ปานฉะนี้แล้ว ก็ไม่ครอบงำจิตพระมหาบุรุษเจ้าตั้งอยู่ได้. พระองค์
เสวยทุกขเวทนา พันวิสัยที่สามัญมนุษย์จะทนทานอดกลั้น จนเทพดา
บางเหล่าได้เห็นแล้ว กล่าวเจรจาแก่กันว่า พระสมณโคดมทำกาละ
เสียแล้ว. เทพดาบางเหล่ากล่าวว่า พระสมณโคดมเข้าใช้ผู้ทำกาละ
แล้ว ยังหาทำกาลกิริยาแล้วไม่ แต่มาทำกาละอยู่บัดนี้. เทพดาบาง
เหล่ากล่าวว่า ไม่เช่นนั้น จะว่าพระสมณโคดมทำกาละแล้ว หรือ
เพิ่งทำกาละแล้ว หรือเพิ่งทำกาละอยู่บัดนี้ ก็ไม่ชอบทั้ง ๒ สถาน
พระสมณโคดมเจ้าเป็นอรหันต์ การอยู่เช่นนี้ เป็นวิหารธรรมเครื่อง
อยู่ของท่านผู้อรหันต์. เทพดาทั้งหลายได้เห็นแล้ว ก็สลัดจิตเจรจา
๓ วิถีปโดยนิมิตนี้. ก็แลทุกขัปธาน ความเพียรทนยากทางอปาณก-
ถานนั้น พระมหาบุรุษเจ้าทรงประพฤติด้วยฉันทอตุตสาหะกล้าหาญ
ให้เกิดทุกขเวทนาอย่างยิ่งจะนั้นแล้ว ก็หาให้ธรรมวิเศษอันใดเกิดขึ้น

ได้ไม่. พระมหาบุรุษเจ้า จึงทรงพระดำริจะย้ายทุกกริยาไปโดย
สถานอื่น ทรงพระปริวิตกตั้งพระฤทัยเพื่อจะปฏิบัติตัดอาหารเสียด้วย
ประการทั้งปวง เกลือกข้อนั้นจะพึงเป็นทางเพื่อจะตรัสรู้ด้วยคืออย่าง
ประเสริฐบ้าง จึงเทพดาทั้งหลายได้ทราบกระแสพระดำรินั้น มีความ
สลัดจิตคิดจะอุปถัมภ์ด้วยโอชาทิพย์เป็นเครื่องเลี้ยงพระกาย จึงเข้าไป
ใกล้พระมหาบุรุษแล้ว กล่าวปริยายท้วงห้ามว่า ข้าแต่ผู้มฤตुकข์ ท่าน
จงอย่าปฏิบัติเพื่อจะตัดอาหารเสียด้วยประการทั้งปวงเลย ถ้าหากท่านจะ
พึงปฏิบัติเพื่อจะตัดอาหารเสียด้วยการทั้งปวงให้จงได้แล้ว ข้าพเจ้า
ทั้งหลายจะแทรกโอชาทิพย์ โดยขุมพระโลมชาติให้เป็นเครื่องอุปถัมภ์
พระกายไว้ พระองค์จะได้ดำรงอยู่ไม่มีอันตราย. พระมหาบุรุษได้ทรง
ฟังอธิบายความประสงค์ของเทพาดังนั้น ทรงเห็นว่าการปฏิญญาเมื่อ
ไม่สมดังประสงค์ ก็จะเป็นมุสาแก่พระองค์ไป จึงทรงพระดำริว่ากระนั้น
ก็เราจะพึงผ่อนบริโภคอาหารลดลง ๆ ทีละน้อย ๆ โดยลำดับเถิด. พระ
มหาบุรุษทรงพระดำรินั้นแล้ว ก็เสวยพระอาหารผ่อนถอยน้อยลงแต่
เพียงซองพระหัตถ์หนึ่ง ๆ แล้วลดถอยน้อย ๆ ลงตามลำดับจนถึงเท่าเชื้อ
ในถั่วเขียวบ้าง เท่าเชื้อในถั่วพุ่มบ้าง เท่าเชื้อในถั่วดำบ้าง เท่าเชื้อใน
เม็ดบัวบ้าง เป็นอย่างน้อย. เมื่อพระองค์ทรงปฏิบัติลดถอยพระอาหาร
เสวยแต่น้อยดังนี้ พระสรีรกายก็ชubbผอมลงกว่าปกตินัก ตามอังกาพพ
น้อยใหญ่สะพรั่งไปด้วยปมและขอค มีพรรณคำประหนึ่งเถาอสีติก-
ปีพพะซ้อมาก และเถากาพปีพพะซ้อคำจะนั้น พระมังสะเบื้องพระที่
นั่งก็เหือดหายแพบแน่นกับพระอัฐิ ดังสัณฐานกิบเท่าอัฐิ แถวพระอัฐิ

เบื้องพระปฤษฎางค์ ก็ผูกเป็นหนาสะพรั่งค้อมน้อมลงคุดหนึ่งเถา
วิภูฏานาวลัย ตามแถวพระอัฐิพระปรัสข้างทั้งซ้ายขวา ก็ชำระดูโหรง
คุดกลอนแห่งศาลาเก่าปราศจากเครื่องมุงไม่มีผู้บำรุงฉะนั้น ดวงพระ-
เนตรทั้ง ๒ คุดถ่มลิกชั้นเข้าไปในวงพระเนตร คุดหนึ่งดวงดาวตา
น้ำในบ่อลิกหลายชั่วบุรุษฉะนั้น. ทั้งพระฉวีผิวพระมังสะ เบื้องพระ
เศียรก็เหี่ยวแห้ง คุดหนึ่งเต้าที่ตัดมายังคิบบังสด ต้องลมและแดด
แล้วเหี่ยวแห้งไปฉะนั้น. พิกุลแปรแห่งพระกายของพระมหาบุรุษเจ้าดัง
แสดงมาทั้งปวงนี้ เกิดมีแต่พระมหาบุรุษเจ้า เพราะโทษที่พระอาหาร
น้อยนั้นอย่างเดียว. ผิวพระมังสะเบื้องพระอุทร ก็เนื่องติดกับพระอัฐิแถว
พระปฤษฎางค์ เมื่อพระองค์คิดจะจับต้องตามผิวพระมังสะเบื้องพระอุทร
ก็กระทั้งถูกแถวพระอัฐิเบื้องพระปฤษฎางค์ เมื่อพระองค์คิดจะจับต้อง
พระอัฐิเบื้องพระปฤษฎางค์เด้า ก็ถูกต้องผิวพระมังสะพระอุทร. เมื่อ
พระองค์ดำรงพระกายจะถ่ายวิจจะหรือถ่ายมุตร ก็ชวนเซล้มลง ณ ที่นั้น
เมื่อพระองค์จะให้พระกายอัสสาสะสบายบ้าง ลบพระองค์ลงด้วยฝ่า
พระหัตถ์ พระโลมาทั้งหลายมีรากเนา ก็หลุดร่วงลงจากพระกาย. จน
มนุษย์ทั้งหลายได้เห็นแล้วมีความสังเวชสลดใจกล่าวทักว่าพระสมณโคดม
มีพรรณกายดำ. บางจำพวกกล่าวว่า เป็นแต่กล้าไม่สดใส. บาง
จำพวกกล่าวว่า มีผิวพร้อยพราย. มนุษย์ทั้งหลายเห็นพรรณพิกุลแล้ว
กล่าวทัก ๓ วิภังคะนี้ พรรณแห่งผิวของพระมหาบุรุษเจ้า ที่บริสุทธิ
ผูกผ่องนักเพียงนั้น ก็เผือดแผดผิดปกติไป เพราะโทษที่มีพระอาหาร
น้อยนั้นอย่างเดียว เข้าเบียดเบียน กำจัดเสียไปแปรผัน.

แลพระมหาบุรุษเจ้านี้ประกอบไปด้วยเหตุสัมปทา บุรพาธิการ
คุณบุญบารมีกฤษฎาภินิหารไพศาลพิเศษกว่าสามัญสัตว์ เป็นที่ตั้งแห่ง
อัจฉริยอัศจรรย์คุณสมบัตินั้น ในสมัยเมื่อหยั่งลงยังพระครรภ์และ
เวลาประสูติจะนั้นแล้ว และทรงพระปรีชาสามารถใหญ่หลวงฉลาดรู้
ในประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ทั้งปวงล่วงโลกียมนุษย์ทั้งหลาย ทั้งพระ
สติสัมปชัญญะความดำริในอุบาย ก็บริสุทธ์พิเศษโดยปกติแต่เดิมมา
แต่พระบารมีหากบันดาลคลเหมือนคุณจะแจ้งประจักษ์แล้ว ตักเตือน
พระหฤทัย ให้ทรงสำคัญที่จะแสวงหาพระโพธิญาณสันติวิรบทที่ระงับ
เกษมสุขอย่างประเสริฐนั้น ด้วยทุกรกิริยาต่าง ๆ จนได้เสวยความทุกข์
อย่างยิ่ง เกิดด้วยกำลังพยายามด้วยประการดังนี้ ๆ เพื่อเป็นประโยชน์
ครั้งเมื่อพระองค์ทรงสำเร็จพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสยัมภู
สัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อใด เวไนยสัตว์บางเหล่าที่เสื่อมในการปฏิบัติ
เศร้าหมอง สำคัญคิดว่า อุตริมนุสสรรมอลมรียญาณทัสสนะวิเศษ
จะพึงสำเร็จด้วยทางทุกรกิริยาอย่างนี้ พระองค์จะได้แสดงให้เวไนยสัตว์
เหล่านั้นทราบชัดว่า เราได้ทดลองแล้วล่วงกาลเท่านั้น ๆ อริยธรรม
คุณพิเศษอันใดอันหนึ่ง ไม่มีเพราะทุกรกิริยานั้นเลย ตรัสดังนี้แล้ว
จะได้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ซึ่งเสื่อมใสในการปฏิบัติเศร้าหมองเหล่านั้น
ให้คลายเสียจากความสำคัญผิดมิจฉาบปฏิบัติทั้งปวงได้โดยสวัสดิ จึงคล
บันดาลให้ทรงสำคัญแล้ว บำเพ็ญทุกรกิริยาจนได้เสวยทุกขเวทนาหาย
กล้าเผ็ดร้อนนักด้วยประการดังนี้.

เลิกทุกรกิริยา

ครั้งนั้น พระมหาบุรุษเจ้า ทรงพระดำริปรารภถึงความเสวย
ทุกขเวทนา เกิดเพราะความเพียรนั้นว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่า
หนึ่ง ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าหยาบเผ็ดร้อน เกิดเพราะความเพียร
ในกาลล่วงแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเกิด
เพราะความเพียรเป็นอย่างยิ่งอยู่เพียงเราได้เสวย ณ บัดนี้หาสิ้นเหลือเกิน
กว่านี้ไม่. ถึงสมณพราหมณ์ซึ่งจักเสวยทุกขเวทนาเกิดเพราะความเพียร
ในอนาคตกาลเล่า ก็จักเสวยทุกขเวทนาเป็นอย่างยิ่งอยู่เพียงเราได้เสวย
อยู่ ณ บัดนี้ จักไม่มากกว่านี้ไป. ถึงสมณพราหมณ์ซึ่งเสวยทุกขเวทนา
เกิดเพราะความเพียรอยู่ ณ กาลปัจจุบันนี้เล่า ก็ย่อมเสวยทุกขเวทนา
เป็นอย่างยิ่งอยู่เพียงเราได้เสวย ณ บัดนี้ จะไม่มากเกินกว่านี้ไป. ก็แล
เราไม่ได้บรรลุประสพอุตริมนุสสรธรรมอลมริยญาณทัสสนะวิเศษ ด้วย
ทุกรกิริยาอันเผ็ดร้อนอันนี้เลย หรือหนทางเพื่อจะตรัสรู้ จะพึงเป็นอย่าง
อื่นจากทุกรกิริยานี้.

ครั้งนั้น ประหนึ่งอันนิยาม ซึ่งจะนำความเป็นพระสยัมภูมา หาก
คลบันดาลให้พระมหาบุรุษเจ้าทรงพระดำริถึงความหลัง ครั้งเสด็จนั่ง
ณ รมไม้หว่าอันเย็น ณ สถานการงานแห่งท้าวสุทโชนาสักกาธิบตีผู้พระ
บิดานั้นว่า อภิขานามิ โข ปนาหิ ปิตุ สกุกสุส กมฺมนฺเต สีตาย
ชฺมุพฺพุฉายาย นิสฺสินโน วิวิจฺเจว กามฺเห วิวิจฺจ อฺกฺุสเลหิ ชฺมุเมหิ
สวิตกฺกํ สฺวิจาร์ วิเวกฺขํ ปิตฺตํ ปจฺมํ ฌานํ อฺปฺสมปฺชช วิหริตา
เออเราจำได้อยู่ เราได้นั่ง ณ งามไม้หว่าอันเย็น ณ การงานแห่งท้าว

สักกะผู้บิดา เราได้สังัดจากกามทั้งหลาย สังัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วเขาไปถึงพร้อมบรรลุปฐมฌาน วิตกวิจารณ์ มีปีติสุขและสุขเกิดแต่วิเวก หรือสมาธินั้นจะพึงเป็นหนทางเพื่อจะตรัสรู้.

ครั้งนั้น สदानุสารีวิญญาณ วิญญาณไปตามสติก็ได้เกิดมีแต่พระมหาบุรุษเจ้าว่า สมาธินั้นแลเป็นหนทางเพื่อจะตรัสรู้ เรากลับแต่สุขที่เว้นจากกามทั้งหลาย เว้นอกุศลธรรมทั้งหลายนั้นหรือ เราไม่กลับแต่สุขอันนิราศจากกามและอกุศลธรรมนั้นดอก ก็แต่ความสุขนั้น อันบุคคลมีกายหิวอ่อนเกินประมาณอยู่อย่างนี้ ไม่ทำง่ายเพื่อจะได้ เมื่อบุคคลมีกายถึงซึ่งความบอบช้ำหิวอ่อนนั้นอยู่อย่างนี้แล้ว ไม่ได้บรรลุความสุขนั้นได้ง่ายเลย โฉนหนอเราพึงกลืนกินซึ่งอาหารหยาบ คือข้าวสุก และกุมมาสเถิด แต่นั้นพระมหาบุรุษก็สละทุรกิริยานั้นเสีย เสวยพระอาหารหยาบข้าวสุกและกุมมาสตามปกติเหมือนแต่ก่อนนั้น.

ครั้งนั้น ภิกษุทั้ง ๕ ซึ่งมีนามบัญญัติสมัญญาว่าเบญจวัคคีย์ หวังต่อคุณพิเศษทางอุตริมนุสสรธรรมแต่พระมหาบุรุษเจ้าเป็นเบื้องหน้า มาบำรุงปฏิบัติพระองค์อยู่เนื่องนิตย์ ด้วยความประสงค์จ้านงจิตต่ออลมรียญาณทัตสสนะวิเศษ ซึ่งพระโพธิสัตว์เจ้าจะได้ตรัสรู้แล้วประทานแก่ตน ครั้นเห็นพระมหาบุรุษเสวยพระอาหารหยาบจะนั้น ก็เบือนจิตคิดเห็นว่า พระองค์ทรงมักมากคล้ายเสียจากความเพียรหันเวียนมาเพื่อฟุ่มเฟือยนักแล้ว จึงพร้อมกันทั้ง ๕ หลีกไปเสียจากพระมหาบุรุษโพธิสัตว์เจ้านั้น ไม่อาลัย. ให้บัณฑิตพึงสันนิษฐานในที่นี้ว่า ซึ่งภิกษุเบญจวัคคีย์ได้มาปฏิบัติพระองค์อยู่แล้ว หลีกไป ณ ภายหลังจะนี้

นั่น ประหนึ่งอันธรรมเนียมแห่งพระบารมีธรรมของพระมหานุรุช
หากบันดาลให้เป็นไป กาลเมื่อพระองค์มีพระประสงค์ ด้วยจะให้เป็น
พยานรู้เห็นประจักษ์ตาในทวกรกิริยาทุกขัปธาน จึงได้มากระทำวัต-
ปฏิบัติพระองค์ตลอดมา ครั้นเมื่อเวลามีประโยชน์ด้วยกายวิเวกเสียบ
สังคินทางปฏิบัติภายในจิต แม้ผู้มีอยู่ชิด ณ ที่เดียวกันไม่พึงเป็นพยาน
รู้เห็นได้ จึงได้ละพระองค์ไว้ หลีกไปเสียจากที่นั่น ด้วยประการ-
ฉะนี้.

ตรัสรู้

ปางเมื่อเบญจวัคคีย์หลีกหนีไปจากที่นั่นแล้ว พระมหานุรุชเจ้า
ก็ทรงสังคด้วยกายวิเวก ส่องเสพพระอาหารหยาบมีข้าวสุก ขนนมกุมมาส
เป็นต้นโดยลำดับ ให้พระกายมีกำลังดำรงเป็นปกติแล้ว ทรงสืบต่อ
พากเพียรพยายามในสมาบัติมิได้ช้า อาศัยประโยชน์อันชอบ ความเพียร
อันชอบ กระทำในจิตโดยชอบ พระองค์ได้ละนิวรณ์ทั้ง ๕ คือ
กามฉันท์ พยาบาท ถีนมิทระ อุทธัจจกุกกัจจะ วิจิกิจฉา ให้ปราศ
ไปโดยวิปขัมภนปหาน บรรลุมหรคตรูปาวจรฉานทั้ง ๔ คือปฐมฉาน
ความเพ่งที่ ๑ มืองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา และ
ทุคคฉาน ความเพ่งที่ ๒ มืองค์ ๒ คือ สุขและเอกัคคตา และ
ตติยฉาน ความเพ่งที่ ๓ มืองค์ ๒ คือ สุขและเอกัคคตา และ
จตุตถฉาน ความเพ่งที่ ๔ มืองค์ ๒ คือ อุเบกขาและเอกัคคตา และ
แคล้วคล่องชำนาญด้วยดี เป็นจิตตวิเวก ควรเป็นบาทที่ตั้งแห่งอภิญญา
คุณเป็นจรณะอันใกล้แก่วิชาฉะนี้แล้ว แต่นั้นกาลล่วงไป ๆ ถึงวันที่

พระโบราณอรรถกถาจารย์เจ้าหากนิมไว้ว่า มหามงคลสมัย วิชาขบรูณมี
ดิถีเพ็ญพระจันทร์เสวยวิสาขนักขัตฤกษ์แล้ว ล่วงเข้าเวลารাত্রีจับเค็ม
แต่พลบค่ำ พระมหาบุรุษเสด็จนั่งด้วยบัลลังก์อันเดียว ณ ภูมิสถานลาด
ด้วยดินชาติเป็นปัจฉิมตถุณ ฌ ภายใต้ม้อสถิตพลฤกษ์มหาโพธิสถาน
ฝั่งแห่งแม่น้ำเนรัญชรา ผันพระพักตร์ ต่อด้านบูรพาทิศภาค ทรง
พระอธิษฐานความเพียรจาตุรงคมหาปณ มืองค์ ๔ อย่าง ตั้งพระ
หฤทัยว่า หนั่งและเอ็นและอัฐิและมังสะโลหิตในกายจงเหือดแห้งไป
เกิด คุณพิเศษอันล้ำเลิศใด ที่เป็นวิสัยบุคคลจะพึงได้ด้วยเรี่ยวแรงและ
ความเพียรแห่งบุรุษ เมื่อไม่บรรลุถึงคุณพิเศษนั้น จักไปสละมละความ
เพียรเสีย จิตเรายังไม่วิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษไปจากอาสวะทั้งหลาย
ไม่ถ่อมมันด้วยอุปาทานเพียงใดแล้ว เราจักไม่ทำลายบัลลังก์นั่งขัดสมาธิ
อันนี้เลยเพียงนั้น ทรงตั้งจาตุรงคมหาปธานด้วยกุศลฉันทอันกล้าหาญ
ฉะนี้แล้ว จิตพระองค์ตั้งมั่นด้วยจตุตถฌานแล้ว เป็นจิตบริสุทธิ์
ผ่องใส ไม่มีอสังขะปราศจากอุปกิเลสแล้ว เป็นจิตอ่อน ครอบแก้ว
ภาวนากรรม เป็นจิตหยุดมัน ถึงซึ่งความไม่หวั่นไหวด้วยนิर्वรณทั้ง ๕
และวิตกวิจารณ์ ปีติสุขแล้ว ประหนึ่งทองคำที่หลอมได้ให้สิ้นโทษมลทิน
ไม่เจือปนด้วยเงินและเหล็กทองแดงสังกะสีดีบุกแล้ว นายช่างทองอาจ
น้อมนำไป เป็นเครื่องประดับหลากต่าง ๆ ได้ตามปรารถนาจะนั้น
พระมหาบุรุษเจ้าจึงน้อมจิตไปเฉพาะหน้า เพื่อบุพเพนิวาสานุสสติญาณ
ปัญญาตามระลึกขันธ์สันดานที่ตนได้อาศัยอยู่แล้ว ณ กาลก่อน ๆ ก็ได้
บรรลุบุพเพนิวาสญาณนั้นตามปรารถนา พระองค์มาตามระลึกได้ซึ่ง

ชั้นรัตนคานที่ได้อาศัยอยู่แล้ว ณ กาลก่อน มีประการวิธีเป็นอันมากตั้งแต่
๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ ๕ ชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๓๐ ชาติ ๔๐
ชาติ ๑๐๐ ชาติ พันชาติ แสนชาติ จนสังวัฏฏกัปปวิวัฏฏกัปป สังวัฏฏวิวัฏฏ-
กัปปเป็นอันมาก รู้แจ้งประจักษ์ชัดว่าเราได้เกิด ณ ที่โน้น มีชื่อและ
โคตรและพรรณสีกายอย่างนี้ ๆ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขหรือทุกข์อย่าง
นี้ มีที่สุดอายุเพียงเท่านี้ จุตติจากภพนั้นแล้วได้เกิดที่โน้น มีชื่อและโคตร
และพรรณสีกาย และอาหาร และสุขทุกข์อย่างนี้ ๆ มีที่สุดอายุเพียง
เท่านี้ ๆ ต่อ ๆ มาจนถึงปัจฉิมชาติ เป็นพระอังกีรสลักโกยรสบัดนี้
เป็นที่สุด แฉ่งชัดสว่างแก่จิตทุกประการ กำจัดอวิชชาโมหะอันปิด
ปุพเพนิวาสญาณนั้นเสียให้พินาศไป วิชชาคือปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้
เป็นวิชาปฐม พระมหาบุรุษเจ้าได้บรรลุถึง กระทำให้แจ้งแล้ว ณ
ปฐมยามส่วนต้นแห่งราตรี พระองค์ได้ทราบแจ้งชัดซึ่งจตุตถะและเกิดแห่ง
พระองค์ในกาลก่อน และประวัติการปัจจุบันบัดนี้ และทราบแจ้งซึ่ง
ความที่แห่งพระองค์เข้าไปถึงความสุขความทุกข์ ตามสมควรแก่กรรม
ที่ดีและชั่ว สิ้นสงสัยในสันดานตน ด้วยกำลังปุพเพนิวาสานุสสติ-
ญาณปฐมวิชาขณะนี้แล้ว ลำดับนั้นประสงค์จะใคร่ทราบชัดซึ่งจตุตถะและ
ปฏิสนธิอุปบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่สุดไม่มีประมาณเหล่านี้ ๆ จึง
น้อมจิตไปเฉพาะหน้า เพื่อจตุตถะญาณ ปัญญาที่รู้แจ้งในจตุตถะและ
เกิดแห่งสัตว์ทั้งหลาย ก็บรรลุถึงทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ล่วงสามัญมมนุษย์
จักขุวิสัย พระองค์ได้เห็นแล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลายที่จวนจะจตุตถะและเกิดขึ้น
ณ ทันใดนั้น ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายที่ดำช้าและประณีต มีพรรณสีกาย

งามและพรรณทูลพล ถึงซึ่งความสุข ถึงซึ่งความทุกข์ ได้ยังทราบ
แล้วซึ่งสัตว์ทั้งหลายอันเข้าไปถึงสุขและทุกข์ ตามสมควรแก่กรรม แจ่ม
ประจักษ์ว่า อิม วัต โภณโต สตุตา สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้หนอ ได้
ประกอบแล้วด้วยทุจริตในกาย วาจา ใจ ตีเตียนพระอริยเจ้า และ
มีทิฐฐิความเห็นผิด สมทานซึ่งทุจริตมีฉาทิฐฐิเป็นที่ตั้ง ครั้นกายแตก
เบื้องหน้าแต่ภรรยา ได้เข้าไปถึงซึ่งอบาย ทุคติ วินิบาต นรก กำเนิด
เดียรณาน เปตวิสัย อิม วา ปน โภณโต สตุตา ก็แลสัตว์ทั้งหลาย
เหล่านี้หนอ ได้ประกอบด้วยสุจริตในกาย วาจา ใจแล้ว ไม่ตีเตียน
พระอริยเจ้า และเป็นผู้มีทิฐฐิความเห็นชอบ ไม่วิปริตจากทางกรรม
ทางผล มาสมทานถ้อมมั่นซึ่งสุจริตกุศลด้วยสัมมาทิฐฐิเป็นที่ตั้ง สัตว์
เหล่านั้น ครั้นทำลายขันธสิ้นชีพแล้ว ได้เข้าไปถึงสุคติภพโลกสวรรค์
พระองค์ได้ทราบซึ่งสัตว์ทั้งหลายอื่น อันเข้าไปถึงความสุขความทุกข์
สมควรแก่กรรมโดยประจักษ์ ด้วยกำลังจตุปปาตญาณวิชา ด้วย
ประการฉะนี้. และจตุปปาตญาณนี้เป็นวิชาที่ ๒ พระองค์ได้บรรลุ
ถึงกระทำให้แจ้งแล้ว ณ มัชฌิมยามส่วนท่ามกลางแห่งราตรี กำจัก
อวิชาโมหะ อันปกปิดจตุตถิญาณแห่งสัตว์อื่นนั้นให้พินาศไป. พระ
มหาบุรุษเจ้าพร้อมด้วยวิชาทั้งสองควรเป็นที่ตั้งแห่งวิปัสสนา ซึ่ง
พระองค์ได้กระทำให้แจ้งด้วยประการดังนี้แล้ว ถ่วงข้ามความสงสัยได้
ทั้งในสันดานตนและผู้อื่นแล้ว ควรจะเริ่มเจริญวิปัสสนาเพื่ออัสวัก-
ขยญาณ. และพระมหาบุรุษนั้นได้กระทำความสังเวชสลัดจิตปรารภชรา
พยาธิ มรณะ อันใดเป็นอารมณ์ปฐมเหตุ จึงได้เสด็จออกจากภราวาส

สุขสมบัติแล้ว ทรงบรรพชากอกมหานิยมกรรมณ์แสวงหาสันติวิรบท
ทางความระงับอันประเสริฐ ครั้งนั้น เมื่อพระองค์ทรงกระทำในจิตซึ่ง
ข้อสังเวชเดิมนั้น ทรงปรารภซึ่งโลกคือหมู่มสัตว์ที่พระองค์กระทำให้
แจ้งด้วยวิชาทั้ง ๒ แล้วนั้นเป็นอารมณ์ ทรงพระดำริว่า โลกคือหมู่ม
สัตว์นี้หนอ มาถึงแล้วซึ่งความยากย่อมเกิดด้วย แก่ด้วย มรณะ
ทำลายชั้นด้วย จุดเคลื่อนจากภพด้วย อุปบัติเข้าไปถึงภพถือเอาความ
เกิดอีกด้วย ก็แต่สัตว์โลกมาถึงความยากอยู่อย่างนี้ หารู้แจ้งประจักษ์
ซึ่งความที่จะดับทุกข์ คือ ชรา มรณะนี้ให้ออกไปเสียได้ไม่ เมื่อไร
เล่าหนอ นิสสรณะความขับไล่ทุกข์ คือ ชรา มรณะ นี้้ออกไปเสีย
ได้ จักปรากฏมีผู้ปฏิบัติจรรู้แจ้งประจักษ์ได้ พระมหาบุรุษเจ้าทรงดำริ
แสวงหาปัจจัยแห่ง ชรา มรณะ ว่าเมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชรา มรณะ
จึงมี ชรา มรณะ มีเพราะอะไรเป็นปัจจัย. อาศัยพระมหาบุรุษ
ทรงทำในจิตโดยแยกกายอุบายที่ชอบ ก็เกิดอภิสมัยความตรัสรู้พร้อม
เฉพาะด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติความเกิดมีอยู่แล้ว ชรา มรณะ ก็ย่อมมี
ชรา มรณะ มีเพราะชาติความเกิดเป็นปัจจัย. แต่นั้นพระมหาบุรุษ
เจ้าก็ค้นหาปัจจัยแห่งชาติเป็นต้นตามลำดับต่อไป อาศัยทำในจิตโดย
อุบายอันชอบ ก็เกิดอภิสมัยตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพคือกรรมเครื่อง
เกิด และอุปบัติ คือ ชั้นที่เข้าไปถึงมีอยู่ ชาติความเกิดก็ย่อมมี
ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย เมื่ออุปาทานความยึดมั่นมีภพก็ย่อมมี ภพมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย เมื่อค้นหาสิ่งสภาพที่เกิดในจิตให้สัตว์คืนรน
มีอยู่แล้ว อุปาทานความยึดมั่นก็ย่อมมี อุปาทานมีเพราะค้นหาเป็น

ปัจจัย เมื่อเวทนาความประสบเสวยอารมณ์มีอยู่แล้ว ตัณหาก็ย่อมเกิดมี
ตัณหาเกิดมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เมื่อความที่ทวารและวิญญาณมา
กระทบกับอารมณ์ ชื่อว่า ผัสสะมีอยู่แล้ว เวทนาจ็ย่อมมี เวทนา
มีมาเพราะผัสสะเป็นปัจจัย เมื่ออายตนะ ๖ ประการ คือ จักขุ โสตะ
ฆานะ ชิวหา กาย ใจ มีอยู่แล้ว ผัสสะก็ย่อมมี ผัสสะมีเพราะอาย-
ตนะ ๖ ประการเป็นปัจจัย เมื่อนามรูปมีอยู่แล้ว อายตนะ ๖ ประการ
ก็ย่อมมี อายตนะ ๖ ประการมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย เมื่อวิญญาณมี
อยู่แล้ว นามรูปก็ย่อมมี นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เมื่อพระ
โพธิสัตว์ทรงทำในจิตโดยอุบายที่ชอบ เกิดอภิสมัยด้วยปัญญาอย่างนี้แล้ว
ทรงแสวงหาปัจจัยแห่งวิญญาณว่า เมื่ออะไรมีอยู่เล่าหนอ วิญญาณ
จึงมี วิญญาณมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ทรงทำในจิตโดยแยกคายก็เกิด
ความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปแลมีอยู่ วิญญาณก็ย่อมมี วิญญาณ
มีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย. ครั้งนั้นก็ทรงสันนิษฐานว่า วิญญาณนี้ย่อม
กลับเวียนขึ้นมาแต่นามรูป หาพ้นไปแต่นามรูปไม่ โดยความเป็นไป
เพียงเท่านั้น สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึ่งแก่บ้าง พึ่งมรณะทำลายจันทรบ้าง
พึงจุติบ้าง พึ่งอุบัติบ้าง ก็ความเป็นไปนั้น คือ วิญญาณมีเพราะนามรูป
เป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย อายตนะ ๖ ประการมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะ ๖ ประการเป็นปัจจัยแห่งผัสสะ ผัสสะ
เป็นปัจจัยแห่งเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยแห่งตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยแห่ง
อุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยแห่งภพ ภพเป็นปัจจัยแห่งชาติ ชรามรณะ
อันเป็นนิตยทุกข์ ความโศกและรำไรทุกข์โทมนัสอุปายาสทั้งหลายเหล่านี้

ปภิกขกทุกข์ ก็ย่อมเกิดมีพร้อม เพราะชาติความเกิดเป็นปัจจัย ข้อซึ่ง
กองทุกข์ทั้งสิ้นมาเกิดขึ้นพร้อม ย่อมมีพร้อมเป็นด้วยประการฉะนี้. จักขุ
ญาณปรีชาผู้แจ้งชัดสว่างว่า สมุทโย สมุทโย เกิดขึ้นพร้อม เกิดขึ้น
พร้อม ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระมหาบุรุษเจ้า ในธรรมทั้งหลายที่
พระองค์ไม่ได้ยินได้ฟังมา ณ กาลก่อนเลย. ครั้งนั้นพระมหาบุรุษทรง
แสวงหาความดับสนิทแห่ง ชรา มรณะนั้นต่อไปว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่า
หนอ ชรา มรณะ จึงไม่มี เพราะดับไม่เหลือแห่งอะไร ชรา มรณะ
จึงจะดับไปโดยไม่เหลือ ทรงทำในจิตโดยอุบายชอบ ก็เกิดความตรัสรู้
ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติความเกิดแต่ไม่มีแล้ว ชรา มรณะก็ไม่มี อาศัย
ชาติดับสนิท ชรา มรณะจึงจะดับสนิทได้ โดยนัยนี้ ทรงค้นหาแล้ว
ตรัสรู้ชัดด้วยปัญญาตามลำดับไปว่า เพราะภพดับสนิท ชาติจึงจะดับสนิท
ได้ เพราะอุปทานดับสนิท ภพจึงจะดับสนิท เพราะตัณหาดับสนิทลง
อุปทานจึงจะดับสนิทไป เพราะเวทนาดับสนิท ตัณหาจึงจะดับสนิทได้
เพราะผัสสะดับสนิท เวทนาจึงจะดับสนิท เพราะอายตนะ ๖ ประการ
ดับสนิทลง ผัสสะจึงจะดับสนิท เพราะนามรูปดับสนิทลง อายตนะ ๖
ประการจึงจะดับสนิทได้ เพราะวิญญาณดับสนิท นามรูปจึงดับสนิท
ครั้นพระองค์ตรัสรู้ตามลำดับมาฉะนี้แล้ว ทรงพิจารณาว่า เมื่ออะไร
ไม่มีเล่าหนอ วิญญาณจึงไม่มี เพราะอะไรดับสนิทไป วิญญาณจึงจะ
ดับสนิทได้ อาศัยทำในจิตโดยอุบายชอบ ก็เกิดความตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า
เมื่อนามรูปและไม่มี วิญญาณจึงไม่มี เพราะนามรูป ดับสนิทเสียได้แล้ว
วิญญาณจึงจะดับสนิทลง. ครั้นเกิดความตรัสรู้ฉะนี้แล้ว ก็ทรงสันนิษฐาน

ว่า อธิกโต โข มยัย มกุโค โปธาย มรรคาเพื่อจะตรัสรู้นี้ได้แล้ว
ข้อซึ่งธรรมที่เป็นปัจจัยดับสนิทลงแล้ว ธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้น
จึงดับสนิทไป อันนี้เป็นหนทางเพื่อจะตรัสรู้ เพราะนามรูปดับสนิทลง
วิญญาณจึงดับสนิท เพราะวิญญาณดับสนิท นามรูปจึงจะดับสนิท
เพราะนามรูปดับสนิท आयตนะ ๖ ประการจึงจะดับไปโดยไม่เหลือ
เพราะอายตนะ ๖ ประการดับสนิท ผัสสะจึงจะดับสนิทลง เพราะผัสสะ
ดับสนิท เวทนาจึงจะดับสนิทได้ เพราะเวทนาดับสนิทไป ตัณหาจึงจะ
ดับไปโดยไม่เหลือ เพราะตัณหาดับสนิทไม่เหลือ อุปาทานจึงจะดับไป
โดยไม่เหลือ เพราะอุปาทานดับสนิท ภพจึงจะดับสนิทไป เพราะภพ
ดับสนิทชาติจึงจะดับสนิทลง ชรา มรณะ และความโศกและรำไร
และทุกขโทมนัสอุปายาสทั้งหลายย่อมดับโดยไม่เหลือ เพราะดับสนิทลง
แห่งชาติ ข้อซึ่งกองทุกข์ทั้งสิ้นมาดับสนิทไป ย่อมมียอมเป็นด้วยประการ
ฉะนี้ จักขุญาณปรีชาผู้แจ้งชัดสว่างว่า นิโรโธ นิโรโธ ดับไม่เหลือ
ดับไม่เหลือ ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระโพธิสัตว์ในธรรมทั้งหลายที่พระ
องค์ไม่เคยได้ยินได้ฟังมา ณ กาลก่อน. ครั้นพระมหาบุรุษได้ตรัสรู้แจ้ง
ในสมุทัยนิโรธได้มรรคาเพื่อจะตรัสรู้ฉะนี้แล้ว จึงน้อมจิตเพื่ออัสวักขย-
ญาณ ทรงเจริญวิปัสสนา พิจารณาซึ่งความเกิดขึ้นและความเสื่อมความ
ดับในอุปาทานขั้นทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
อยู่ด้วยไม่ประมาทและความเพียรอันกล้าหาญ ไม่เอื้อเพื่อต่อกายและจิต
หวังต่ออกิสมย์นี้เบื้องหน้า ก็เกิดธรรมจักขุญาณปรีชาหยั่งทราบอริย-
สัจ ๔ แจ้งประจักษ์ตามจริงว่า อิทั ทุกข์ อันนี้ทุกข์ อัย ทุกสมุทโย

อันนี้เหตุให้ผลเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ อัย ทุกุขนิโรโธ อันนี้ธรรมเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งทุกข์ อัย ทุกุขนิโรธคามินีปฏิปทา อันนี้ข้อปฏิบัติมรรคาให้ผู้ปฏิบัติถึงธรรมที่ดับทุกข์ โดยไม่เหลือ. ทรงทราบอาสวะแจ้งประจักษ์ตามจริงว่า อิเม อาสวา เหล่านี้อาสวกิเลสของสันดานสัตว์ กิเลสขันธ์ทั่วไป อัย อาสวสมุทโย อันนี้เป็นสมุททัยเหตุก่อให้เกิดผลแห่งอาสวะ เหตุยังอาสวะให้เกิดขึ้น อัย อาสวนิโรโธ อันนี้เป็นธรรมที่ดับสนิทดับไม่เหลือแห่งอาสวะ อัย อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา อันนี้ข้อปฏิบัติมรรคาให้ผู้ปฏิบัติถึงธรรมที่ดับแห่งอาสวะโดยไม่เหลือนั้น. เมื่อพระองค์ทรงทราบชัดอยู่อย่างนี้ จิตพระองค์ก็พ้นพิเศษแล้วจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เมื่อจิตพ้นพิเศษจากอาสวะแล้ว ก็เกิดญาณหยั่งทราบว่าจิตพ้นพิเศษแล้ว ดังนี้ แล้วเกิดปัจเจกเวทณญาณหยั่งทราบชัดว่า ชาติความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จะต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อเป็นอย่างนี้ไม่มี จบกิจปัญญาอยู่เพียงนี้. วิมุตติความที่จิตพ้นพิเศษแห่งเราไม่กำเริบไม่คืนคลาย ชาติความเกิดแห่งเราชาตินี้มี ณ ที่สุดบัดนี้ความเกิดอีกไม่มี. พระองค์เกิดปัจเจกเวทณญาณหยั่งทราบด้วยประการฉะนี้. อาสวักขยญาณปรีชาหยั่งทราบรู้ความสิ้นอาสวะนี้เป็นวิชาที่ ๓ พระองค์ได้บรรลุแล้ว ณ ปัจฉิมยามที่สุดแห่งราตรี วิชาปุณณิมิมงคลสมัย.

พระพุทธคุณ

สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคนั้น ครั้นเมื่ออาสวักขยญาณวิชาอัน

อุดมนี้ พระองค์ได้บรรลุถึงด้วยประการดังนี้แล้ว กุสบุตรทั้งหลายผู้
ปรารถนาประโยชน์อย่างยิ่ง ออกจากเรือนแล้วบรรพชาโดยชอบ เพื่อ
ประโยชน์แก่คุณวิเศษอริยผลอันกระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น อันใด
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อได้บรรลุอัสวักขยญาณวิชชาคำรบ ๓ แล้ว
กระทำให้แจ้งโดยลำพังพระองค์ ในทิฏฐธรรมด้วยปัญญายิ่ง ซึ่งคุณ
พิเศษอริยผลนั้น อันเป็นเจโตวิมุตติเพราะวิราชปราศย์อมไปแห่งราคะ
เป็นปัญญาวิมุตติเพราะวิราชปราศย์อมไปแห่งอวิชชา ไม่มีอาสวะเพราะ
สิ้นแห่งอาสวะทั้งหลาย เป็นผลที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ไม่มีคุณอื่นจะยิ่ง
กว่า พระองค์สำเร็จอริยผลนั้นแล้วและอยู่ พระองค์เป็นอนุตตรวิมุตติ
วิมุตตบุคคล พ้นพิเศษแล้วด้วยวิมุตติเครื่องพ้นพิเศษอย่างประเสริฐ
ไม่มีวิมุตติอื่นจะยิ่งลบสิ้นล่วงขึ้นไปกว่านี้แล้ว ด้วยมาบรรลุอัสวักขย-
ญาณวิชาที่ ๓ อันนี้ เพราะความที่ค้นหาทั้งหลายสิ้นไปวิราชปราศย์อม
ไป ดับไปโดยไม่เหลือ สละก็กลายเป็นไปด้วยประการทั้งปวง พระองค์
เป็นอุดมวิสุทธขั้นชันดาน ตรัสรู้เฉพาะซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ
ปัญญาตรัสรู้ชอบโดยลำพังตน ไม่มีปัญญาอื่นจะยิ่งกว่า ให้สำเร็จประชุม
แห่งพุทธคุณทั้งปวงในโลก กับทั้งเทพดามารพรหม หมู่สัตว์ ทั้งสมณะ
และพราหมณ์ ทั้งเทพคานมนุษย์ทั่วสากลสัตตนิกร. และพระอนุตรสัมมา-
สัมโพธิญาณนั้น พระองค์ได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์แล้ว จึงเป็น พุทธโ
ภควา พระผู้ตรัสรู้แล้ว ตื่นแล้ว บานแล้ว ผู้มีภาวคุณบุญสิริเครื่อง
สมาคมคบหาแห่งเทพคานมนุษย์ ถึงซึ่งเป็นผู้อุดมสูงสุดด้วยพระปรีชาญาณ
และพระมหากรุณาคุณ สยัมภูเป็นไปโดยลำพังพระองค์ เกิดขึ้นเอง

ในพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อนาจริยโก ไม่มีสมณพราหมณ์เทพดา
มนุษย์มารพรหมและผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอาจารย์มาสั่งสอน ปุพฺเพ อนนุสฺสุ-
เตสุ ฌมฺเมสุ สามี สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฉิ ตริสฺสวฺรฺพฺร้อมเฉพาโดยคำฟัง
พระองค์ซึ่งสัจจะของจริงทั้งหลาย ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์ไม่ได้
ยินมาแล้ว ณ กาลก่อน ตตฺถ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต พระองค์ถึงแล้วซึ่ง
ความเป็นสัมพัญญผู้รู้ครบในสัจจะของจริงทั้งหลายนั้น พลฺลสุ จ วลีภาวํ
อนึ่ง พระองค์ถึงแล้วซึ่งความเป็นผู้มีอำนาจ เป็นผู้ชำนาญแคล่วคล่อง
ในพระญาณที่เป็นกำลังทั้งหลาย สามารถจะยกซึ่งบัญญัติขึ้นตรัสเทศนา
สั่งสอนสัตว์อื่นให้บรรลุตลอดโลกุตรคุณพิเศษทางปฏิเวธภิสมัยได้ ให้
สำเร็จคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ ทั้งพระองค์และสัตว์อื่น เป็นองค์
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ท่านผู้พระอรหันต์ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์แล้ว
โลก วิวฏฺฏจฺจโท มีหลังคาเครื่องปิดบัง คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก
ด้วยประการฉะนี้ ก็แลกาลเมื่อตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น
พระคุณทั้งหลายแห่งพระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้าไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ
ที่บัณฑิตจะพึงพรรณนาโดยประการต่าง ๆ มีทศพลญาณและเวสัชช-
ญาณ ๔ อย่างเป็นต้นทั้งปวง ครบตามสัมมาสัมพุทฺธวิสัย ได้มาแล้ว
ด้วยพระอริยมรรค สำเร็จแล้วแต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้าพร้อม
ณ กาลที่ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น ประหนึ่งราชฤทธิราช-
สววรรษทั้งปวง อันสำเร็จมาแต่กษัตริยราชผู้ได้มูรธาภิเษกพร้อมด้วย
อภิเษกฉะนั้น.

ครั้งนั้น หมื่นโลกธาตุนี้ก็หวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่าง

ยังไม่ีประมาณ ก็ไ้ปรากฏเกิดมีโลก ล่วงเทวานุภาพของเทพดา
ทั้งหลาย ก็แลอศรรย์ทั้งหลายซึ่งสำเร็จโดยธรรมคานิยมเห็นปานใด
ไ้ปรากฏเกิดมีแล้วในโลก เมื่อครั้งพระองค์ประสูติเป็นการเกิดด้วยรูป-
กายอันบริบูรณ์นั้น ฉนใด แม้ถึงเมื่ออกิสมโพธิสมัย ตรีสรู้พระอนุตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ เป็นการเกิดด้วยธรรมกายนั้นเล่า สรรพอศรรย์
ทั้งปวงเห็นปานนั้นก็ไ้ปรากฏเกิดมีแล้วฉนนั้น. เพราะว่ความที่มา
ปรากฏเป็นซ้ดขึ้นก่อนในชาติความเกิดที่เป็นโลกุตรและความที่โลกุตร-
ธรรมซึ่งไม่เป็นไปสิ้นกาลนานแล้ว และมาปรากฏเป็นซ้ดขึ้นก่อนใน
มนุษย์โลกนี้ เป็นชาติความเกิดด้วยธรรมกายแห่งสมเด็จพระผู้ทรงพระ
ภาคเจ้าันั้น เป็นมหัศรรย์ลบสิ้นล่วงคุณพิเศษอื่นทั้งปวง เกิดมีขึ้นใน
โลกแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

เอตตาวตา มุนินุทสุต

ปวตฺติทีปนา กถา

รูปกายบุปฺตติขม-

กายบุปฺตติวสา อัย

สทุธาปสาทุบุปฺทาทย

สงฺเขปา ปริกิตฺติตา.

กถาถ้อยคำที่แสดงประวัติ แห่งสมเด็จพระอังกิรสศักยมุนีโคดม
สัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยสามารถความบังเกิดขึ้นด้วยรูปกายและธรรมกาย
ข้าพเจ้าทั้งหลายได้แสดงเพื่อจะให้เกิดศรัทธาและเลื่อมใสโดยย่อ ด้วย
ประการฉะนี้.

ฉั่มมเทศนาธิฎฐานกถา กัณฑ์ที่ ๑

กล่าวความจำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยวิมุตติสุข ณ
จังหวัดไม้พระมหาโพธิ ๔ ตำบล ๆ ละ ๗ วัน คือ (๑) ที่ควงไม้พระ
มหาโพธินั่นเอง ทรงพิจารณาพระปฏิจสมุปบาทแล้ว เปล่งอุทาน
สมควรแก่เหตุ. (๒) ที่ควงไม้ไทร อชปาลนิโครธ มีพราหมณ์มา
ทูลถาม ทรงเปล่งอุทานแสดงธรรมของพราหมณ์. (๓) ที่ควงไม้จิก
มุจลินท์ ฝนตกพรำ มุจลินทนาคราชมาวงพระองค์ด้วยขนดแผ่พัง
พาน ณ เบื้องบน เพื่อบังฝน ครั้นแล้วทรงเปล่งอุทานแสดงเหตุแห่ง
สุข. (๔) ที่ควงไม้เกต ราชายตนะ ตปุตตะ กัลลิกะ ๒ พาณิช นำ
ข้าวสัตตุดูเข้าไปถวาย ทรงรับทำพุทธรูปโภคแล้ว ๒ พาณิชทูลแสดงคน
เป็นอุบาสก อ่าง ๒ รตนะเป็นสรณะเป็นครั้งแรก. เสด็จไปประทับ ณ
ควงไม้ชปาลนิโครธอีก ทรงพิจารณาเห็นธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้
เป็นคุณลึกลับ ยากที่สัตว์โลกผู้ยินดีในกามจะรู้ตาม พระทัยก็ท้อ
ในที่ที่จะแสดงธรรม. แต่อาศัยพระกรุณาเป็นที่ตั้งทรงพิจารณาแล้ว ๆ
เล่า ๆ ถึงสัตว์โลกด้วยพระญาณ ก็เล็งเห็นว่าผู้สามารถจะรู้ตามได้ก็มีอยู่
จึงตั้งพระหฤทัยจะแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอน และทรงอธิษฐาน
จะดำรงพระชนมายุอยู่ตราบเท่าพระศาสนาจะแพร่หลาย.

เอว โข สมุมาสมโพธิ	สมพุชฺฐิตฺวา ตถาคโธ
ปจฺจมาภิสสมพุทฺโธ ว	มฺลลสฺสุมิ วรโพธิยา
นีสึเทยฺย ปลฺลลงเกน	สตุตฺตาหํ อีสึสตุตฺโต
ปฏิสฺสเวทึ วิมุตฺติ-	สฺสขํ อริยเสวิตํ
รตุตฺติยา ปรมํ ยามํ	อนฺุโลมวิโลมิกํ
ปฏิจฺจสมฺมุปาทำ โส	มนสากาสึ จกฺขุมา
เอตมตฺถํ วิทิตฺวาน	อุทธานํ สมฺมทีริยึ

ยทา หเว ปาตุภวณฺุติ ชฺมฺมา
อาตปิโน ฌายโต พุราหฺมณฺุสฺส
อถฺสฺส กงฺขา วปยณฺุติ สพุพา
ยโต วิชานาติ สเหตุชฺมฺมนฺุติ.

รตุตฺติยา มชฺฐิมํ ยามํ	ปจฺจยาการเมว โส
ตถเว มนสิกตฺวา	อุทธานํ สมฺมทีริยึ

ยทา หเว ปาตุภวณฺุติ ชฺมฺมา
อาตปิโน ฌายโต พุราหฺมณฺุสฺส
อถฺสฺส กงฺขา วปยณฺุติ ชฺมฺมา
อถฺสฺส กงฺขา วปยณฺุติ สพุพา
ยโต ขยํ ปจฺจยานํ อเวทิตึ.

รตุตฺติยา ปจฺฐิมํ ยามํ	ปจฺจยาการเมว โส
ตถเว มนสิกตฺวา	อุทธานํ สมฺมทีริยึ

ยทา หเว ปาตุภวณฺุติ ชฺมฺมา
อาตปิโน ฌายโต พุราหฺมณฺุสฺส

วิฐุปยั ติฏฐติ มารเสนั

สุโรว โอภาสยมนุตลิกขนุติ.

เอว โข โพธิมณฑลสุมี สตุตาหัง วิตินามยิตติ.

เสวยวิมุตติสุข ฌ จังหวัดไม้มหาโพธิ ๔ ตำบล

เมื่อพระตถาคตเจ้า ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นองค์พระสยัมภูวิสุทธิพุทธจันทรสันดาน พร้อมด้วยอัครรรยตามพุทธธรรมดาดังนั้นแล้ว พระองค์แรกตรัสรู้พระอภิสัมโพธิญาณ พระองค์ผู้แสวงหาแล้วซึ่งอนุตรคุณเป็นแก่นสาร นับแต่พระวิปัสสีทศพลมาเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ ๗ พระองค์เสร็จพร้อมเพราะสยัมภูภูมิแล้ว เสด็จนั่งด้วยบัลลังก์อันเดิยว เสวยวิมุตติสุข ฌ ควงไม้มหาโพธิธัสตถพฤกษัที่ได้ตรัสรู้ขึ้น ลิ่นกาล ๗ วัน. ครั้งนั้น พระองค์ทรงทำในใจซึ่งปฏิจสมุปบาทเป็นอนุโลมตามลำดับ และปฏิโลมถอยหลัง ตลอดปฐมยามแห่งราตรีโดยสมุทวารและนิโรธวาร ครั้นทราบแจ้งชัดซึ่งความนั้นแล้ว เปล่งออกซึ่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ยทา หเว ปาตุภวนุติธมมา เมื่อใด ธรรมคือโพธิปักขิยะทั้งหลายอันให้ความแทงตลอดซึ่งปัจจยการโดยอนุโลมสำเร็จ ย่อมมาเป็นชัดคือเกิดขึ้น, นัยหนึ่ง ธรรมทั้งหลาย คือ อริยสังทั้ง ๔ ย่อมมาเป็นชัด คือ ประภาสชัดเจนปรากฏด้วยอภิสมัย อาตปิโน ฉายโต พุราหุณสุส แก่พราหุณผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ ด้วยอารัมณูปนิชฌานและลักขณูนิชฌาน อถสุส กงฺขาวปยนุติ สพุพา เมื่อนั้นความสงสัยทั้งปวงแห่งพราหุณนั้น ย่อมนิบหายไป ยโต วิชานาติ สเหตุธมฺมํ เพราะพราหุณนั้นมารู้แจ้ง

ซึ่งธรรม คือกองทุกข์ทั้งสิ้นมีสังขารเป็นต้น กับทั้งเหตุมีวิชาเป็นต้น.
ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงทำในใจซึ่งปฏิจาสุมุบาทเป็น
อนุโลมปฏิโลม ตลอดมัชฌิมยามส่วนกลางแห่งราตรีแล้ว เปล่งออกซึ่ง
อุทานนี้ ฌ เวลานี้ว่า ยทา หเว ปาตุกวนฺติ ชมฺมา อาตปิโน
ฉายโต พุราหุมนฺตฺส เมื่อใด ธรรมทั้งหลายมาปรากฏแก่พราหมณ์
ผู้มีเพียรเพ่งอยู่ด้วยฉานและปัญญา อตฺตฺส กงฺขา วปยฺนฺติ สพฺพา
เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงแห่งพราหมณ์นั้น ย่อมพินาศอันตรธานไป
ยโต ขยฺ ปจฺจยํ อเวทึ เพราะพราหมณ์นั้นรู้แจ้งแล้วซึ่งความสิ้นไป
แห่งปัจจัยทั้งหลาย. ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงทำในใจซึ่ง
ปฏิจาสุมุบาทเป็นอนุโลมปฏิโลม ตลอดปัจฉิมยามส่วนที่สุคแห่งราตรี
แล้ว เปล่าออกซึ่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า ยทา หเว ปาตุกวนฺติ ชมฺมา
อาตปิโน ฉายโต พุราหุมนฺตฺส เมื่อใดธรรมทั้งหลาย มาปรากฏ
แก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งด้วยฉานและปัญญา วิชฺชูปยฺ คิณฺฐติ
มารเสนํ พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดเสนามารเสียให้พินาศไป ดำรงสติ
ประคิษฐานอยู่ด้วยปรีชาชัชวาล สุโรว โสภาสยมนตฺตฺกขํ ประหนึ่ง
พระอาทิตย์อันให้อากาศท้องฟ้าสว่างอยู่ด้วยรัศมีฉะนั้น. สมเด็จพระผู้มี
พระภาค เสด็จนั่งด้วยบัลลังก์อันเดียว เสวยวิมุตตติสุข ฌ ภายได้
โพธิพฤกษ์ ๗ วัน ทรงทำในใจซึ่งปฏิจาสุมุบาทเป็นอนุโลมปฏิโลม
เปล่งออกซึ่งอุทาน ๓ พระคาถา ฌ ที่สุคแห่ยามทั้ง ๓ แห่งราตรี
ด้วยประการฉะนี้.

ครั้นล่วง ๗ วันนั้นแล้ว เสด็จออกจากสมาธิผลสมาบัตินั้นแล้ว

เสด็จพระพุทธดำเนนจากภายใต้โพธิพฤกษ์ ไปยังภายใต้ไม้ชปา-
นิโครตต้นไทรมีปริมณฑลใหญ่ เป็นที่พักอาศัยแห่งคนเลี้ยงแพะแล้ว
เสด็จนั่งด้วยบัลลังก์อันเดียวเสวยวิมุตตสิสุข ๗ วัน. ครั้งนั้น มีพราหมณ์
ผู้หนึ่งเป็นหูกชาติ มักตวาดผู้อื่นว่า หี ๆ เป็นปรกตจิรตมายังที่นั่น
ทูลถามพระผู้มีพระภาค ด้วยพราหมณ์และธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็น
พราหมณ์ว่า บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อนึ่ง ธรรม
ทั้งหลายเหล่าไรเล่า ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ดังนี้. ครั้นนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคทราบชัดซึ่งความนั้นแล้ว เปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า
โย พุราหุมโณ พาหิตปาปชฺมุโม พราหมณ์ ผู้ใดมีบาปกรรมอันลอย
เสียแล้ว นิหุหุโก นิกุกสาโว ยตตุโต ไม่มีกิเลสซึ่งเป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า
หี ๆ เป็นคำหยาบ และไม่มีกิเลสรัจฉิตคังน้ำฝน และมีตนสำรวม
แล้ว เวทนตุกุ วุสิตพฺรหฺมจฺริโย ถึงซึ่งที่สุดจบเวท บรรลुकุณพิเศษ
คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ อาสวักขยปัญญา จบไตร
วิชชานี้แล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว เสร็จกิจที่ควรประกอบ ชมฺเมน
โส พุราหฺมณฺวาทิ วเทฺยฺย ผู้ที่นั้นพึงกล่าวได้โดยธรรมโดยชอบ ซึ่งถ้อยคำว่า
ตนเป็นพราหมณ์ เป็นผู้พอกพูนตนด้วยสัมมาปฏิบัติ ยสุสุสฺสทา นตฺถิ
กุหิณฺจึ โลเก กิเลสเครื่องขู่ขึ้นของท่านผู้ไรเล่า ไม่มีในโลกอันหนึ่งเลย
ดังนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาค เปล่งออกซึ่งอุทานแสดงจินาสวบุคคล
ว่าเป็นพราหมณ์ อริยมรรคทั้ง ๘ เป็นธรรมอันทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์
ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น เมื่อล่วง ๗ วันแล้ว พระองค์เสด็จออกจากสมาธิ-

ผลสมาบัตินั้นแล้ว เสด็จจากภายใต้ไม้ชปาโลนิโครชนั้น ไปยัง
มูจลินทพฤษ์ไม้จิก เสด็จนั่งด้วยบัลลังก์อันเดียว เสดยวิมุตติสุขภายใต้
ไม้มูจลินท์ ๗ วัน. ครั้งนั้น มหาเมฆในอันไซ้พรชฤดูแล้งเกิดขึ้น
ฝนตกพรำ ๗ วัน มีวันชั้วด้วยลมหนาว มูจลินทนคราษออกจากพิภพ
ของตนแล้ว มาวงรอบพระกายพระผู้มีพระภาคด้วยชนด ๗ รอบ ทำ
พังพานใหญ่ ณ เบื้องบนพระเศียรสถิตอยู่ด้วยหวังใจว่า เย็นและ
ร้อนและสัมผัสเหลือบยุงลมแดดสัตว์เสือกกลาน อย่าได้เบียดเบียนพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าเลย ดังนี้. ครั้นล่วง ๗ วันฝนหายขาด ท้องอากาศ
บริสุทธิ์แล้ว พระยามูจลินทนคราษเปลื้องชนดคลายจากพระกายพระ
ผู้มีพระภาคแล้ว นำคินซึ่งเพศตนจำแลงเป็นมาณพ ยกกระประณม
นมัสการประคิษฐาน ณ เบื้องหน้าเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค.
ครั้งนั้น พระองค์ทราบความนั้นแล้ว เปล่งออกซึ่งอุทานนี้ ณ เวลานั้น
ว่า สุขโข วิเวโก ตูฏฐสฺส สุตฺตมมฺสฺส ปสฺสโต ความสงบเป็นสุข
ของบุคคลผู้ยินดีแล้ว มีธรรมอันได้สดับแล้ว เป็นผู้เห็นอยู่ด้วยถา
ภูตญาณทัสสนะ รู้เห็นสรรพสังขารตามเป็นจริงอย่างไร อพฺยาปชฺฌ
สุโข โลก ปาณภเตสุ สญฺญโม ความเป็นบุคคลไม่มีความเบียดเบียน
ต่างๆ คือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นสุขในโลก สุขา วิราคตา
โลก กามานํ สมตฺกุกโม ความที่สัตว์เป็นผู้มีราคะอันปราศแล้ว คือ
ความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการทั้งปวงเป็นสุขในโลก อสฺมิ
มานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ ข้อนั้นคือความนำเสียซึ่งอสมิมานะ
ให้พินาศได้เป็นสุขอย่างยิ่ง ดังนี้.

ครั้งล่วง ๗ วัน พระผู้มีพระภาคเสร็จออกจากสมาธิผลสมาบัติ
นั้นแล้ว เสด็จจากภายใต้ไม้มุจลินท์ ไปยังราชาตนพฤกษ์ไม่เกิด เสด็จ
นั่งด้วยบัลลังก์อันเดียวเสวยวิมุตตสิสุข ๗ วัน ณ ควงไม้ราชาตนพฤกษ์
นั้น. สมัยครั้งนั้น พาณิช ๒ คน ชื่อ ตปฺสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทาง
ไกลมาจากอุกกลชนบท ถึงประเทศจังหวัดราชาตนพฤกษ์นั้น. เทพดา
ผู้ญาติสาโลหิตของพาณิชทั้ง ๒ นั้น ชักชวน ๒ พาณิชในทานบริจาคว่า
อัย มาริสภาควา คู่ก่อนท่านทั้งหลายผู้นฤทุกข์ พระผู้มีพระภาค
พระองค์นี้แรกตรัสรู้พระอภิธรรมโพธิญาณเสด็จอยู่ ณ ภายใต้ไม้ราชาตน-
พฤกษ์ ท่านทั้ง ๒ จึงไป จงนบนอบพระผู้มีพระภาคด้วยตรัสสัตตคุณสัตต-
ก่อน ซึ่งเป็นเสปียงทาง ถวายบิณฑบาตทาน อันนั้นก็จักเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์และความสุข ลิ่นกาลนาน แก่ท่านทั้งหลาย. ครั้งนั้น ตปฺสสะ
ภัลลิกะ ๒ พาณิช ถือเอาสัตตก่อนเข้าไปใกล้ ถวายอภิวัตพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว สติดยิน ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง กราบทูลอาราธนาว่า
ปฏิกุณฺหาตุ โน ภนฺเต ภควา ขอสมเด็จผู้ทรงพระภาค จงทรงรับ
สัตตคุณ สัตตก่อนของข้าพระองค์ทั้ง ๒ ถือก ซึ่งเป็นทานมัยกุศลอันล้ำ
เลิศ เป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพระองค์ทั้ง ๒ ลิ่นกาลนาน.
ลำดับนั้นสมเด็จผู้ทรงพระภาคทรงปริวิตกว่า อันพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย
ท่านย่อมไม่รับประเคน ณ พระหัตถ์ เราจะพึงรับประเคนสัตตคุณสัตต-
ก่อน ณ ภาชนะวิกิตอะไรเล่าหนอ. ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์
คือท้าวภูเวระเวสวัณ ท้าวชตวรรษ ท้าววิรุพหก ท้าววิรูปภัย ทราบความ
ปริวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยจิตแห่งตนแล้ว ต่างองค์ก็น้อมบาตร

แล้วด้วยศิลาเข้าไปถวาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงรับบาตรเสลัมย์
ทั้ง ๔ นั้นแล้วทรงรับสัจตุงสัจตุงก้อนของ ๒ พานิชแล้ว ทำภักติกิจพุทธ-
บริโภค. ครั้งนั้น ตปุสสะ ภัลลิกะ ๒ พานิช จึงกราบทูลแสดงตนเป็น
อุบาสกด้วยเทววาจิกสรณคมนั้นว่า เอเต มยิ ภนุเต ภควนุติ สรณิ
คจฺฉาม ฆมฺมุณฺจ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทั้ง ๒ นี้ ถึงพระผู้มี
พระภาคกับพระธรรมว่าเป็นสรณะเครื่องระลึกที่พึง ณ บัดนี้ อุปาสเก
โน ภควา ธาเรตุ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงไว้ซึ่งข้าพระองค์ทั้ง ๒
ว่า เป็นอุบาสกผู้เข้านั่งใกล้ด้วยจิต อหฺชตฺตฺกฺเค ปาณฺุเปเต สรณิ คเต
เป็นผู้เข้าไปใกล้ด้วยชีวิต ถึงสรณะแล้ว ณ กาลมีวันนี้เป็นต้น และ
ตปุสสะ ภัลลิกะ ๒ พานิชนั้น ได้เป็นเทววาจิกอุบาสก ตั้งอยู่แล้วใน
สรณะ มีวาจา ๒ เหตุอ้างพระพุทธเจ้ากับพระธรรมเท่านั้นเป็นสรณะที่
พึง มีขึ้นเป็นปฐมทีแรกในโลก ด้วยสมณันนั้นสังฆรัตนะในพุทธกาลนี้,
ยังมีได้มีขึ้นในโลก มีแต่พระพุทธเจ้าและพระธรรม ๒ รัตนะเท่านั้น.

ทรงพิจารณาธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นคุณลึกลับ

ครั้งนั้น ครั้นล่วง ๗ วัน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จออกจาก
สมาธิผลสมาบัติแล้ว เสด็จพระพุทธดำเนินจากควงไม้ราชยตน-
พฤกษ์ กลับคืนยังภายใต้ไม้ชपालนิโครชอีกเล่า. สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเสด็จประทับ ณ ภายใต้ไม้ชपालนิโครชนั้น ทรงดำริถึงธรรมที่
พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วว่า เป็นของลึกลับ ยากที่หมู่สัตว์ผู้ยินดีในอาลัยจะ
ตรัสรู้ตาม โดยพระพุทธปริวิตกฉะนั้นว่า อธิคโต โข มยายิ ฆมฺโม
ธรรมนี้เราผู้พระตถาคตได้ถึงทับตรัสรู้แล้ว เป็นธรรมอันลึกลับ อันสัตว์อื่น

จะเห็นด้วยยากยิ่งนัก ยากที่สัตว์จะตรัสรู้ตาม เป็นธรรมอันระงับและ
ประณีต ไม่เป็นวิสัยที่จะหยั่งลงได้ด้วยความตรึก เป็นธรรมอันละเอียด
เป็นวิสัยที่บัณฑิตชาติจะรู้แจ้ง จะฟังได้เสวยด้วยน้ำใจ อาลยารามา โข
ปนายิ ปชา หมูสัตว์นี้เล่าก็มีอาลัย คือกามคุณเครื่องพัวพันเป็นที่รื่นรมย์
มายินดีบันเทิงนักในอาลัย คือกามคุณที่เป็นเครื่องผูกพัน และหมูสัตว์
ผู้รื่นรมย์ในอาลัยแล้ว ยากยิ่งนักที่จะเห็นในที่ ๒ สถาน คือปฏิจจสมุปบาท
และนิพพานที่ระงับสรรพสังขารสละคืนอุปธิทั้งปวง ก็ถ้าหากเราผู้
พระตถาคตจะพึงแสดงธรรมสั่งสอน สัตว์อื่นก็จะไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรม
ของเราผู้พระตถาคตไซ้ อันนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อย ความลำบาก
แห่งเราผู้พระตถาคต ไม่สำเร็จประโยชน์คุณทางอมฤตบพแก่สัตว์อื่นได้.
ครั้งนั้น คาถาทิ้งหลายที่เป็นอัศจรรย์น้อย ซึ่งพระองค์มิเคยได้ฟังมา
ในกาลก่อนเลย ก็มาปฏิภาณแจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า กิจเจณ
เม อธิคตฺ อลนุทานิ ปกาสิตฺ บุคฺนี้ไม่ควรแล้วที่จะประกาศซึ่งธรรมที่เรา
ผู้พระตถาคตได้แล้วโดยยาก รากโทสปรเดหิ นายิ ธมฺโม สุตมฺพุทฺมฺโ
ธรรมนี้อันสัตว์ทั้งหลายที่รากะโทสะถึงราอบกรอบงำเสียแล้ว ไม่ตรัสรู้
ประจักษ์ได้ด้วยง่าย ปฏิโสตกามี นิปฺถึ คมฺภีริ์ ทูทฺทลั อญฺุ ธรรม
ที่ได้ให้สัตว์ถึงซึ่งปฏิโสตกือนิพพานอันทวนกระแสใจสัตว์ และเป็นของ
ละเอียดเป็นของลึก สัตว์จะเห็นยาก เป็นของเล็กกว่าเล็กน้อย รากครตุดา น
ทกฺขนฺติ ตโมกฺขนฺเรน อาวฺภูา สัตว์ทั้งหลาย ที่รากะความกำหนัดข้อม
จิตอยู่แล้ว อันกองแห่งมีดหนามาสวมกางกั้นห้ามกันอยู่แล้ว จักไม่
สามารถเห็นธรรมนั้นได้. เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงเห็นพร้อมประจักษ์

อยู่อย่างนี้ จิตของพระองค์ก็น้อมไปเพื่อความเป็นผู้มีขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม. พระบาลีไวยากรณ์นี้ว่า อติห ภควโต ปฏิสยจิกฺขโต อปฺโปสุสฺสูกกตาย จิตฺตํ นมตี โน ฐมฺมเทสนาย ดังนี้ ความดังแสดงมานั้น ควรเป็นที่สังเกตแห่งพุทธศาสนิกบัณฑิต โดยอาการอันมั่นคงว่า อปฺโปสุสฺสูกกตาย จิตฺตํ นมตี โน ฐมฺมเทสนาย จิตของพระผู้มีพระภาค มาน้อมไปเพื่อความเป็นผู้มีขวนขวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อจะแสดงธรรมดังนี้ พระผู้มีพระภาคจะน้อมจิตไป เพื่อความเป็นผู้มีขวนขวายน้อย ไม่น้อมซึ่งจิตไปเพื่อจะแสดงธรรมดังนี้ หากมิได้ จิตของพระองค์ก็น้อมไปเท่านั้น พระองค์ไม่ได้น้อมซึ่งจิตไป เข้าใจแน่ลงละนี้แล้ว ก็จะไม่เกิดความสงสัยใจที่หวังได้ตามซึ่งเหตุและ ปัจจัยโดยนัยต่าง ๆ ประรรมหากุณฺณาสมาโยคเป็นต้นนั้นเลย. พุทธ- ศาสนิกบัณฑิตแสดงเหตุในข้อนี้ว่า เพราะพระองค์เสวยวิมุตติสุข มาถึงสี่เจ็ดวัน นัยเป็น ๒๘ วันแล้ว จิตพระองค์ยินดีในวิเวกมานาน เพราะอุปนิสัยปัจจัยนั้น เมื่อทรงพระดำริถึงความที่ธรรมเป็นของลึก และจิตสัตว์ยินดีนักในอาลัย ฉะนั้นจิตพระดำริถึงความที่ธรรมเป็นของลึก ผู้ขวนขวายน้อยเหตุยินดีในวิเวกนั้นเป็นอุปนิสัยปัจจัยมา. แต่ครั้งพระ- องค์ทรงพิจารณาถึงความที่สัตว์ทั้งหลายมีอาลัยเป็นที่รื่นรมย์นั้นเนื่อง ๆ ก็หยั่งลงยังพระกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ได้แลดูแล้วซึ่งสัตว์โลก

๑. ตอนนี้นับบ่เก่า กล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหมลงมาทูลอาราธนาเพื่อแสดงธรรม อ้างเหตุว่า สัตว์โลกผู้กิเลสบางเบาสามารถจะตรัสรู้ก็มีอยู่ แล้วจึงกล่าวถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพิจารณา สัตว์โลก. แต่ข้อนี้ ท่านผู้แต่งให้ตัดออกเองในชั้นหลัง หรือผู้อื่นทำหยาบไม่. แต่ฉบับนี้พิมพ์ ตามแบบที่แก้ไขในชั้นหลัง จึงคงไว้ตามแนวที่ตัดออก.

นั้นด้วยพุทธจักขุ คือ อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ ปัญญาที่หยั่งรู้ความที่
แห่งอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่ยิ่งและหย่อน ๑ อาสนา-
สยญาณ ปัญญาที่หยั่งรู้ซึ่งอาสยะ คืออหยาศัยและอนุสัย คือกิเลสที่ตาม
นอนในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลาย ๑. ๒ พลญาณนี้ได้นามว่าพุทธจักขุ
ให้สำเร็จในกิจแห่งตน ๆ ดังดวงจักขุเห็นรูปชัชวาลกระจ่างแจ้งฉะนั้น.

ทรงพิจารณาสัตว์โลก

สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อแลดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุญาณ พระ
องค์ได้เห็นแล้วซึ่งสัตว์มีรูปลิกเลสในปัญญาจักขุน้อย มีรูปลิกเลสในปัญญา-
จักขุมาก มีอินทรีย์กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการชั่ว จะฟัง
สอนให้รู้วิเศษด้วยง่าย และจะฟังสอนให้รู้วิเศษด้วยยาก เป็นภัพพะ
สามารถจะตรัสรู้ โลกุตตารภิสมัย และเป็นอกภัพพะไม่สามารถจะตรัสรู้
สัตว์บางจำพวกเป็นผู้มักเห็นปรโลกและโทษโดยเป็นภัย สัตว์บาง
จำพวกไม่เป็นผู้มักเห็นปรโลกและโทษโดยเป็นภัย พระองค์ได้เห็นสัตว์
ทั้งหลายที่ยิ่งและหย่อนโดยนิมิตดังนี้. มีคำอุปมาว่าเหมือนหนึ่งในกอ
อุบลหรือในกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกอุบลดอกบัวหลวง
บัวขาวบางเหล่า เกิดแล้วในน้ำเจริญแล้วในน้ำ อันน้ำหากอนุเคราะห์
เลี้ยงอุปถัมภ์ ยังจมอยู่ในน้ำ น้ำเลี้ยงไว้ไม่เนา อุบลบัวหลวงบัวขาว
บางเหล่าที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อันน้ำหากอนุเคราะห์เลี้ยงอุปถัมภ์
แต่ตั้งอยู่ในเสมอน้ำ อุบลบัวหลวงบัวขาวบางเหล่าเกิดในน้ำ เจริญแล้ว
ในน้ำ อันน้ำหากอนุเคราะห์เลี้ยงอุปถัมภ์ แต่ขึ้นตั้งอยู่บนน้ำ อันน้ำ

มิได้คิดใบนั่นใด สัตว์ทั้งหลายซึ่งปรากฏในพุทธจักขุวิสัยก็เป็น ๓ เหล่า
เหมือนฉะนั้น โดยอรรถกถาจารย์ามรรคพรรณนาไว้ว่าในดอกบัว ๓ เหล่า
นั้น ดอกบัวเหล่าใดขึ้นตั้งอยู่พ้นน้ำแล้ว ดอกบัวเหล่านั้น คอยสัมผัสศรีศมี
พระอาทิตย์อยู่จักบาน ณ วันนี้. ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้นจักบาน ณ วัน
พรุ่งนี้ ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นพ้นจากน้ำ ยังดำรงอยู่ภายในน้ำ น้ำเลี้ยงไว้นั้น
จักบาน ณ วันมะรืนนี้ที่ ๓. ดอกบัวอื่นมีโอชะอยู่แต่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ก็
ยังมีอยู่มาก. ก็และดอกบัวเหล่าใดจักไม่บานเลยจักเป็นภักษาแห่งเต่าและ
ปลา ดอกบัวเหล่านั้น ท่านมิได้ยกขึ้นกล่าว ในพระบาลี. ก็แต่ว่าเมื่อ
จะพรรณนาด้วยประเภทบุคคล ๔ จำพวกแล้วก็พึงรวมมาแสดงด้วย เพื่อ
จะให้ชัดความแห่งอุปไมย. ดอกบัวเป็น ๔ อย่างฉนั้นใด บุคคลก็เป็น ๔
จำพวกฉนั้นนั่น คืออุคฆติตัญญู ๑ วิปจิตัญญู ๑ เนยยะ ๑ ปทปรมะ ๑
ในบุคคลทั้ง ๔ นั้น บุคคลผู้ใดมีอุปนิสัยสามารถจะตรัสรู้ธรรมวิเศษโดย
พลันพร้อมกันกับเวลาที่ท่านผู้ศาสดาแสดงธรรมสั่งสอน ผู้นั้นชื่อว่าอุคฆติ-
ตัญญูบุคคล. บุคคลผู้ใด ต่อท่านแจกความแห่งคำที่ย่อให้พิสดารออกไป
จึงจะตรัสรู้ธรรมวิเศษได้ ผู้นั้นชื่อว่าวิปจิตัญญูบุคคล. ผู้ใดเมื่อพาก
เพียรทรงอุเทศ ถามความ ทำในจิตโดยอุบายที่ชอบ คบหาสมาคม
กัลยาณมิตร จึงจะตรัสรู้ธรรมวิเศษได้ บุคคลนั้นชื่อว่าเนยบุคคล.
บุคคลผู้ใด แม้จะฟังและกล่าวและทรงไว้และบอกแก่ผู้อื่นซึ่งธรรมเป็น
อันมาก ก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ธรรมวิเศษในอรรถภาพชาตินั้นได้ บุคคลนั้น
ชื่อว่าปทปรมบุคคล. บุคคลเป็น ๔ จำพวกด้วยประการฉะนี้ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคแลดูซึ่งหมื่นโลกธาตु อันเปรียบเหมือนป่าอุบลบัวหลวง

ป่าอุบลบัวขาว ด้วยพระพุทธจักขุ พระองค์ได้เห็นซึ่งบุคคล ๔ จำพวก
นั่นว่า อุกมตัตถัญญบุคคล ประหนึ่งดอกอุบลดอกบัวที่จักบาน ณ วันนี้.
วิปัสสิตถัญญบุคคล ประหนึ่งดอกอุบลดอกบัวที่จักบาน ณ วันพรุ่งนี้. เนยย-
บุคคล ประหนึ่งดอกอุบลดอกบัวที่จักบาน ณ วันมะรืนนี้วันที่ ๓. ปทปรม-
บุคคล เหมือนดอกอุบลดอกบัวที่จักเป็นภักษาแห่งเต่าและปลาฉะนั้น.

ตั้งพระเหตุที่จะแสดงธรรม

ครั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคได้เห็นสัตว์ ๓ เหล่า ด้วยพระพุทธจักขุ
ญาณว่า เป็นภัพพเวไนยควรตรัสรู้โลกุตระธรรมมีอยู่มาก แล้วทรงทำ
ธรรมเทศนาอธิบายว่า จักแสดงธรรมสอนเวไนยสัตว์แล้ว แต่นั้น
พระองค์ให้พระญาณเป็นไปโดยประการเป็นอนก และคู่ที่ประดิษฐาน
พระศาสนา ทรงกำหนดประเทศทั้งหลายอันควรประดิษฐานพระศาสนา
ณ กาลเบื้องต้นหรือกาลภายหลังแล้วแลดูอุปนิสัยและอธิมุตติและปกติ
จริตและการคบมิตรและของสบายเป็นต้น ของเวไนยชนเหล่านั้น ๆ
แล้ว ทราบซึ่งประชุมชนทั้งสตรีบุรุษว่า ควรเพื่อจะประกอบในสัมมา-
ปฏิบัติอย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างยิ่ง ได้ทรงกำหนดปฏิบัติแห่งเวไนย-
สัตว์ทั้งหลาย ซึ่งจักเป็นบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกา แล้วทรงกำหนดซึ่งอุบาย คือ โพรธิปักขิยธรรมทั้งหลายมีสติปัญ-
ญาเป็นต้น อันเป็นมรรคาจะให้เวไนยนิกรทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานว่า
เอกายนวาย มกุโธ มรรคานี้เป็นหนทางสำหรับไปอันเอก เป็นทางสำหรับ
ไปทางเดียว สุตตาน วิสุทธยา เพื่อจะบริสุทธทั้งหมดจกวิเศษแห่งสัตว์

ทั้งหลาย โสภปริเทวานัน สมตักกมมาย เพื่อจะก้าวล่วงด้วยประการทั้งปวง
ซึ่งโสภและรำไร ทุกขโทมนสฺสานัน อฏฺฐจฺจกมมาย เพื่อจะอัสดงค์ดับไปแห่ง
ทุกข์และโทมนัส ฉายสฺส อธิคมมาย เพื่อจะถึงทับบรรลุซึ่งอริยมรรคอันนำ
สัตว์ออกไป นิพฺพานสฺส สจฺฉกิริยาย เพื่อจะทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน
สติปัญฺฐาน สติเป็นที่ตั้งเป็นประธานทั้ง ๔ อย่างนี้อันใด สติปัญฺฐาน ๔ นี้
เป็นเอกายมรรค หนทางเครื่องไปอันเอก หนทางเครื่องไปอันเดียว
สติปัญฺฐาน ๔ นั้นเป็นโฉน. ภิกษุผู้พิจารณาเห็นซึ่งกายในกาย หรือ
พิจารณาเห็นซึ่งเวทนาในเวทนาทั้งหลาย หรือพิจารณาเห็นซึ่งจิตในจิต
หรือพิจารณาเห็นซึ่งธรรมในธรรมทั้งหลาย มีเพียรให้กิเลสและบาป-
กรรมเร่าร้อนเป็นผู้รู้ทั่วพร้อมด้วยสัมปชัญญะไม่หลงไหล มีสติความ
ระลึกร่ามมั่นไม่พินเพื่อน นำเสียซึ่งอภิชฌาโทมนัสในโลก. สติปัญฺฐาน
สติเป็นที่ตั้งเป็นประธาน ด้วยพิจารณาเห็นซึ่งกาย และเวทนา และจิต
และธรรมนี้เป็นเอกายมรรค มรรคสำหรับไปอันเอก หนทางสำหรับ
ไปทางเดียว.

ทรงอธิษฐานพระชนมายุ

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระดำริถึงธรรมซึ่งเป็นอุบายจะให้
เวไนสัตว์ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน โดยนัยเป็นต้นดังนี้แล้ว ทรงทำ
อายุสังขาราริฏฺฐานว่า บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
ซึ่งเป็นสาวกแห่งเราผู้พระตถาคต จักยังไม่เป็นผู้ฉลาดชัดเจน รับผิดชอบ
สอนแล้วแก่ล้าวกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติซึ่งธรรมสมควร
แก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ประพฤติปฏิบัติไปตามสมควรแก่โลกุตระ-

ธรรม เรียนธรรมวินัยของอาจารย์แล้ว บอกกล่าวบัญญัติแจกซึ่งความ
เปิดเผยทำให้ตื่น ชุ่มปรับปวาทที่เกิดขึ้นแล้วให้สงบด้วยดีโดยสหธรรม
แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ได้เพียงใด พรหมจรรย์ของเราผู้พระตถาคตนี้
ยังไม่มั่นคง แพร่หลาย กว้างขวางเป็นประโยชน์แก่ชนมาก แน่นหนา
จนเทพตามนุษย์ทั้งหลายประกาศด้วยดีเพียงใด เราจักไม่ปรินิพพานก่อน
เพียงนั้น. ปริสสมบัติสาวกมณฑลยังไม่สมบูรณ์ และพรหมจรรย์ยังไม่
ไพบุลกว้างขวางเพียงใดแล้ว ในระหว่างนี้ เราผู้พระตถาคตจักไม่ปรินิ-
พพานก่อนเพียงนั้น ถ้าในระหว่างนี้หากโรคาพยาธิพิบัติจักเกิดขึ้นทำ
หั้นอายุสังขารไซ้ เราจักประณามขับไล่เสียด้วยเพียรและอิทธิบาท
ภาวนา ให้โรคาพาธสงบระงับไป บำรุงร่างกายให้ดำรงอยู่ก่อน กว่า
ปริสสมบัติและพรหมจรรย์จะสมบูรณ์ดังคำริคะนี้.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำอายุสังขาราริฐานณะนี้แล้ว
จึงทรงพระพุทธปริวิตกถึงเวไนยสัตว์ ซึ่งจักสามารถตรัสรู้ได้ก่อนนั้นต่อ
ไป มีนัยดังพระธรรมสังคาหเถรเจ้าสังคิติไว้ในพระคัมภีร์มหาขันธก-
วินัย ดังจักแสดงเป็นลำดับไป ณ เบื้องหน้านี้แล.

พระธรรมจกัปปวัตตสูตร กัณฑ์ที่ ๔

กล่าวความจำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเลือกหาผู้ควรจะ
รับปฐมเทศนา ทรงปรารภถึงอาฬารดาบส และอุทกดาบส แต่สิ้นชีพ
เสียแล้ว จึงทรงตั้งพระเหตุที่จะแสดงแก่ภิกษุเบญจวัคคีย์ก่อน เสด็จ
สัญจรไปเมืองพาราณสี ได้พบอุปกาชีวกที่กลางทาง เขาถามถึงศาสดา
ของพระองค์ ได้ทรงประกาศพระองค์ว่าเป็นสมัญญ ผู้เป็นเองในทาง
ตรัสรู้. เมื่อเสด็จถึงป่าอิสิปตนะแขวงเมืองพาราณสีแล้ว ภิกษุเบญจ-
วัคคีย์แสดงอาการกระด้างกระเดื่องแก่พระองค์ กว่าจะทรงสัญญัตติได้
ก็นาน แล้วประทานปฐมเทศนาคือพระธรรมจักร. พระโกณฑัญญะ
หัวหน้าภิกษุเบญจวัคคีย์ ได้สำเร็จพระโสดาปัตติผล เป็นพระเสขะอริย-
สาวกมีขึ้นเป็นครั้งแรก.

อด โข ภควโต เอตทาโหสิ กสฺส นฺ โข อหิ ปจฺมि ฌมฺมิ
เทเสยฺย โโก อิมิ ฌมฺมิ จิปรุเปว อาชานิสฺสตีติ.

ทรงตั้งพระหฤทัยจะแสดงธรรมแก่ภิกษุเบญจวัคคีย์เป็นปฐม

ต่อเนื้อความตามในบาลีในคัมภีร์มหาขันธกวินัยว่า อด โข ครั้ง
นั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระพุทธรูปวิตกว่า กสฺส นฺ โข
อหิ ปจฺมि ฌมฺมิ เทเสยฺย เราผู้พระตถาคตจะพึงแสดงธรรมแก่ใครก่อน
เล่าหนอ ใครจักรู้ทั่วถึงซึ่งธรรมได้จับปล้นเที่ยว. ครั้งนั้น ทรงพระดำริ
ถึงอาฬารดาบส ซึ่งพระองค์ได้ไปด้วยศึกษามาสมบัติทั้ง ๘ ฌ กาล
ก่อนแต่ทูลกริยานั้นว่า อัย โข อาฬารโร กาลาโม อาฬารดาบส
กาลามโคตรผู้นี้เป็นบัณฑิต ฉลาด มีเมธาเป็นอปรชัษชาติ มีกิเลส
ฐลีในปัญญาจักน้อยเป็นปกติอยู่ไหนหนอ เราผู้พระตถาคตจะพึงแสดง
ธรรมแก่อาฬารดาบส กาลามโคตรก่อน เชนั้นจักรู้ทั่วถึงซึ่งธรรมได้
ปล้นเที่ยว. ครั้นนั้น เทพดอองค์หนึ่งอันตรธานมา ทูลแต่พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า สุตตาหิ กาลกโต ภนฺเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค อาฬารดาบส
กาลามโคตร กระทำกาละเสียได้ ๗ วันแล้ว. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ก็เกิดพระญาณ ทรงทราบกาลกริยาแห่งอาฬารดาบสเหมือนฉะนั้น.
ทรงพระพุทธรูปวิตกว่า มหาชานิโย โข อาฬารดาบส กาลามโคตร
มามีความฉิบหายเสียจากคุณอันใหญ่ ถ้าหากได้ฟังธรรมนี้ไซ้รู้ ก็จักพึงรู้
ทั่วถึงจับปล้นเที่ยว. ครั้นแล้วทรงพระพุทธรูปวิตกถึงอุทกดาบส ราม-
บุตร ซึ่งพระองค์ได้ไปอาศัยศึกษานิวาสัญญานาสนัญญาตนสมบัติ

ก่อนแต่ทูลกริยานั้นว่า เป็นบัณฑิตอัปราชัยชาติ สามารถจะรู้ทั่วถึงธรรมได้โดยพลัน. จึงเทพคางคกหนึ่งอันตรธานมาทูลว่า ทำลายชั้นสี่สิ้นชีพเสียเมื่อพลบค่ำเวลานี้แล้ว. พระองค์ก็เกิดพระญาณทราบเหมือนฉะนั้นแล้วทรงพุทธปริวิตกปริกัปปโดยนัยหนหลัง. ครั้นแล้วทรงพระพุทธปริวิตกหาเวไนยสัตว์ ทรงระลึกถึงภิกษุเบญจวัคคีย์ว่า พหูปการา โข เม ปรณจวคฺคิยา ภิกฺขุ ภิกฺขุเหล่าเบญจวัคคีย์ เขมมอุปการะเรามาก ด้วยเธอได้อุปัฏฐากบำรุงเราเมื่อมีตนส่งไปแล้วเพื่อความเพียรด้วยกิจน้ำบ้วนปาก และไม่สิ้นเป็นต้น ไฉนหนอเราผู้พระตถาคต จะพึงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่าเบญจวัคคีย์ก่อน บัดนี้เธออยู่ ณ ประเทศสถานตำบลใด อุตฺตสา โข สมเด็จพระผู้มีพระภาค ได้เห็นแล้วด้วยทิพยจักขุวิสัย ซึ่งภิกษุเบญจวัคคีย์อันอยู่ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสีนครโน้น.

เสด็จเมืองพาราณสี ได้พบอุปกาสีวกกลางทาง

ครั้นพระองค์เสด็จอยู่ ณ อรุเวลาประเทศ ตามอภิมมัยโดยพุทธอัชยาศัยแล้ว เสด็จจรจาริกโดยมรรคาลัย อันจะไปยังเมืองพาราณสี ครั้นถึงสถานที่ท่ามกลางระหว่างแม่น้ำกับพระมหาโพธิ์ต่อกัน อาชีวกผู้หนึ่ง นามชื่อว่าอุปกะ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จพระพุทธดำเนินมรรคาไกล จึงไต่ถามพระผู้มีพระภาคว่า วิปฺปสนฺนานิ โข เต อาวุโส อินฺทริยานิ คุณก่อนอาวุโส อินฺทริยทั้งหลายของท่านผ่องใสพิเศษแล้ว พรรณแห่งผิวบริสุทธิ์ผุดผ่องโดยรอบ ท่านได้บรรพชาเฉพาะซึ่งผู้ใดใครหนอเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจซึ่งธรรมของผู้ใดเล่าหนอ

เอว ๖๓๕ เมื่ออุปกาชีวิตกัถณณังนี้แล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคจะ
แสดงพระองค์ในสมัยภุวิสัย จึงตรัสกะอุปกาชีวิตด้วยพระพุทธานิพนธ์-
สูตรีหนาทกาลาว่า สพุพาทิกุ สพุพวิทูหมสมิ เป็นต้น มีความว่า เรา
เป็นผู้ครองจำเสียดซึ่งธรรมที่เป็นไปใน ๓ ภูมิทั้งปวง เป็นผู้ตรัสรู้แจ้ง
ซึ่งธรรม เป็นไปใน ๔ ภูมิทั้งปวง สพุเพสุ ฌมเมสุ อนุปลิตโต อัน
เครื่องทาเครื่องฉาบได้ คือกิเลส ไม่ฉาบทางเราให้ติดอยู่ ณ เตภูมิภคธรรม
ทั้งปวงได้ สพุพฤษโห ตณหุขเย วิมุตโต เรามละเสียดซึ่งเตภูมิภคธรรม
ทั้งปวงแล้วเป็นผู้นุ่มไปแล้วโดยอารมณ์ในนิพพานเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา
อย่างหนึ่งเราเป็นผู้มีวิมุตติหลุดถอนพ้นวิเศษจากอาสวะทั้งปวง เพราะ
พระอรหัตตมคคญาณเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา สย อภิญญา ฌมทุกุติเสยย
เราตรัสรู้ยิ่งเองแล้ว จะพึงเฉพาะซึ่งใครว่าเป็นศาสดาเล่า น เม อจริโย
อตุติ ผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นอาจารย์แห่งเราบมิได้มี สทิส เม น วิชชติ
ผู้ใดผู้หนึ่งจะเสมอเหมือนเช่นกับด้วยเรา อันบุคคลแสวงหากี่ไม่ได้ผู้ซึ่ง
เสมอด้วยเราโดยคุณพิเศษบมิได้มี สเทวกสมิ โลกสมิ นตุติ เม ปฎิ-
บุคคโล ในโลกกับทั้งเทวดาทุกภพจสัตว์วิสัยบุคคลเปรียบด้วยเราบมิได้
มี อหุหิ อรทา โลเก เพราะว่าเราเป็นพระอรหันต์ในโลก อหิ สตุถา
อนุตตุโร เราเป็นศาสดาในโลกไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งเกินแล้ว เอโกมุหิ
สมมาสมพุทุโธ เราเป็นผู้ตรัสรู้แล้วชอบเองผู้เดียว สติภูโตสมิ นิพุทุโต
เราเป็นผู้เย็นแล้วผู้ดับแล้ว เหตุไม่มีกิเลสเครื่องจะทำจิตให้เราร้อน
ดังเพลิงกิเลสเสียดให้พินาศม้วนมรณ์ประลันแล้ว ฌมมจกุกิ ปวตุเตตุ
คจณามิ กาสินิ ปุริ เราจะไปยังเมืองแห่งชนชาวกาสิ เพื่อจะให้ธรรมจักร

เป็นไป อนุชุตสมิ โลกสมิ อหณณิ อมตพุนุททิ เมื่อสัตว์โลกบอดแล้ว เพราะไม่มีจักขุคือปรีชาญาณ เราจะตีซึ่งกลองอมฤตนิพพานประกาศ เวไนยสัตว์ผู้พร้อมด้วยอุปนิสัย เพื่อจะได้ธรรมจักขุในธรรม คือบรรลุลोकุตตาริยมรรคผล. เอว วุตเต เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่ อุปกาชีวกด้วยพุทธนิพนธ์ขณะนี้แล้ว อุปกาชีวกกล่าวรับเป็นคำสรรเสริญ ว่า ยถา โข ตวํ อวูโส ปุจฉานาสิ คู่ก่อนอวูโส ท่านมาปฏิบัติญาณันใด ท่านเป็นอนันตชินบุคคลผู้ชำระไม่มีที่สุดจริง. พระผู้มีพระภาค ตรัส พระคาถาแสดงชินนามตอบอุปกาชีวกดังนี้ว่า มาทิสา เว ชินา โหนติ บุคคลทั้งหลายเช่นเรานี้แล เป็นชินะผู้ชำระจริง เย ปตตะตา อาสวกุขยฺ เหล่าใดเล่า ได้ถึงอัสวักขย ความสิ้นอาสวะแล้ว ชิตา เม ปาปกา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายซึ่งเป็นบาปเราได้ชำระแล้ว ตสฺมาหฺมุปก ชิโน คู่ก่อนอุปกะ เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นชิโน บุคคลผู้ชำระแล้ว. เอว วุตเต เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสความดังนี้แล้ว อุปกาชีวกกล่าวว่า หุเวยฺยาวูโส เป็นคำเย้ยความว่า คู่ก่อนอวูโส นามว่าอนันตชิโน พึงเป็นชื่อได้ ดังนี้แล้ว สันติริษะแล้ว ถือเอาทางผิดแล้วหลีกไป อถโข กาลันัน สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสร็จพุทธจาริกไปโดยลำดับ บรรลุถึงเมืองพาราณสี ป่าอิติปตนมฤคทายวัน ที่อยู่ภิกษุเบญจวัคคีย์.

ภิกษุเบญจวัคคีย์แสดงอาการกระด้างกระเดื่อง

ฝ่ายภิกษุเบญจวัคคีย์ ได้เห็นสมเด็จพระผู้มีพระภาคอันเสด็จมา แต่ที่ไกล ตั้งกติกาสัญญากันว่า อยฺ อวูโส สมโณ โคตโม คู่ก่อน

อาวุโส พระสมณโคดมนี้ เธอมีความนักรมาก คลายเพียรแล้ว เวียน
มาเพื่อความมักมาก เสด็จมา ณ บัดนี้ เชนั้นในเราทั้งหลายนี้ ผู้ใด
ผู้หนึ่งไม่พึงอภิวาทกราบไหว้ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงรับบาตรจีวรของเธอ
เลย ก็แต่พึงตั้งอาสนะไว้เถิด ถ้าเธอปรารถนาก็จักนั่ง. ยถา ยถา
โฆ สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จเข้าไปใกล้ภิกษุเหล่าเบญจวัคคีย์ด้วย
ประการใด ๆ ภิกษุเบญจวัคคีย์เหล่านั้น ก็ไม่สามารถจะตั้งอยู่ในกติกา
การนัดหมายของตนได้ด้วยประการนั้น ๆ พร้อมกันออกต้อนรับ องค์
หนึ่งรับบาตรจีวร องค์หนึ่งปูอาสนะ องค์หนึ่งตั้งน้ำล้างพระบาท
ตั้งรองพระบาท กระเบื้องเช็ดพระบาท สมเด็จพระบรมโลกนาถ
เสด็จนั่ง ณ อาสนะที่ภิกษุเบญจวัคคีย์ปูลาดไว้แล้ว เธอองค์หนึ่งล้าง
พระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า. ครั้งนั้น เหล่าภิกษุเบญจวัคคีย์
เธอเรียกร้องพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยพระนามและคำว่า อาวุโส เป็น
การไม่เคารพ สมเด็จพระโลกนาถนราสภจึงตรัสห้ามเธอเหล่านั้นว่า มา
ภิกษุเว ตถาวดี นามเน จ อาวุโส วาเทเน จ สมุทาจริตถุ คุณก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งปวงอย่าได้เรียกร้องซึ่งพระตถาคตเจ้า โดยนาม
และคำว่า อาวุโส เลย อรหิ ภิกษุเว ตถาคตโต สมมาสมพุทโ
คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้าเป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้
ชอบเองแล้ว โอทถล ภิกษุเว โสดี คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งปวง
จงเงี่ยโสตคอยสดับเถิด อมตมธัคคิ อมฤตของไม่ตายอย่างประเสริฐ
คือ พระนิพพาน เราได้บรรลุแล้ว อหมนุสาสามิ เราจะสั่งสอน เราจะ
แสดงธรรม ขณานุกูลัจ ปฏิบัติชชามาณา เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตาม

คำเราสอนแล้ว ไม่ช้าสักเท่าใด ก็จักกระทำให้แจ้งด้วยปัญญายิ่ง
ด้วยตนเอง ซึ่งอริยผล ซึ่งผู้บรรพชาต้องประสงค์ ไม่มีคนอื่นจะยิ่งกว่า
เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ เห็นประจักษ์ในปัจจุบันแล้วแลอยู่. เอว
วุตเต เมื่อพระองค์ตรัสดังนี้แล้ว เหล่าภิกษุเบญจวัคคีย์กล่าวกันว่า
ถ้าเลิกเหตุแต่ปางหลังว่า ตายปี โข อาวุโส โคตโม จริยาย
ดูก่อนอาวุโส โคตม แม้แต่ด้วยความประพฤติทุณกริยาปฏิบัติซึ่งทำ
ยากนั้น ท่านยังไม่บรรลุดุตรियมนุสสรธรรมอลมรियญาณทัตสนาวิเศษ ซึ่ง
สามารถจะกำจัดกิเลสได้เลยเทียวแล้ว บัดนี้ท่านมาปฏิบัติเพื่อมักมาก
คลายเสียจากความเพียร หันเวียนเพื่อมักมากแล้ว ไฉนจะบรรลุด
ุตรियมนุสสรธรรมอลมรियญาณทัตสวิเศษได้เล่า. เอว วุตเต เมื่อ
ภิกษุเบญจวัคคีย์อ้างเหตุหนักหลังตามสำคัญดังนี้แล้ว สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคตรัสห้ามและตักเตือนโดยนัยนั้น ภิกษุเบญจวัคคีย์ก็กล่าวกันว่าตาม
สำคัญและอการวสมุททจารโวหารฉะนั้น ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งเป็นกำหนด
ส่วนสมเด็จพระโลกนาถผู้ทรงอภินิหาร มีพระวาจามีได้ผัดแปรผัน
จึงตรัสเตือนภิกษุเบญจวัคคีย์เหล่านั้น ให้ตามระลึกในหนหลังว่า
อภิชานาถ เม โน ตุมเห ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งปวง
จำได้อยู่หรือ ซึ่งวาทเห็นปานดังนี้ อันเราได้ภายิตแล้วบ้างในปาง
ก่อนแต่กาลนี้. โน เหน็ด ภูตเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระวาท
เห็นปานจะนี้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าจะได้เคยภายิตแล้วบ้างในก่อน
แต่กาลนี้นั้นบได้มีเลย. อรหิ ภิกขเว ตถาคโต สมมาสมพุทฺโธ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระตถาคตเจ้าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทฺโธแล้ว

ท่านทั้งหลายจงเงี้ยวโศตคอยสดับเถิด อมฤตนิพพานเราได้บรรลุแล้ว
เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามคำสั่งสอน
แล้ว ไม่ช้าสักเท่าใดจักบรรลุอริยผลเห็นประจักษ์ สำเร็จความประสงค์
ของกุลบุตรผู้บรรพชา. อสกุจิ โข ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาค
สามารถให้เบญจวัคคีย์ภิกษุสำคัญในพระอนุตตราสัมโพธิญาณแห่งพระ
องค์ได้แล้ว ภิกษุเบญจวัคคีย์เหล่านั้น ฟังด้วยดีโดยเคารพ เงี้ยวโศต
ลงตั้งจิตเพื่อจะตรัสรู้.

ทรงแสดงปฐมเทศนา คือ พระธรรมจักร

อด โข ลำดับนั้น เมื่อภิกษุเบญจวัคคีย์อันพระโลกนาถให้สำคัญ
รู้ว่า พระองค์เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ตั้งโศตดำรงจิตเพื่อ
จะตรัสรู้ สมเด็จพระโลกุตมาจารย์ ผู้ทรงพระกรุณาและพระญาณ
อันพิเศษ แจกคุณแก่หมู่สัตว์ตามสมควรแก่บุรพูนิสัย เมื่อจะให้พระ
อนุตตรธรรมจักรปฐมเทศนาเป็นไป ประกาศให้หมู่เทพยดามนุษย์เวไนย-
นิกร ทราบพระอรหันตอนุตตรสัมมาสัมโพธิคุณในพระสันดาน จึงมีพุทธ-
พจน์ดำรงสอนศาสนีปาฏิหาริย์ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โดยไวยากรณ์-
ภายิตว่า

เทวเม ภิกขเว อนุดา คุก่อนผู้เห็นอำนาจประโยชน์มละฆราวา-
วาสสมบัติ ออกบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์เลี้ยงชีพด้วยภิกขาจารตามอริย-
ยาจนาวิสัย กล่าวนามตามอรรถสมุทัยว่า ภิกษุ ส่วนลามกเลวทราม
เหล่านี้ ๒ อย่าง ปุพฺพชิตน อันบุคคลผู้มละกามากรสถานคิหิพันธ์
ดำรงผนวชพรหมจรรย์ เว้นไปจากกามารัมมณานุโยคแล้ว มีนามว่า

บรรพชิต ผู้เว้นไปจากกามบริโภคกิจ แสวงหาวิเวกเป็นเบื้องต้น
น เสวิตพุพา ไม่พึงเสพสมามคม ประกอบตามปฏิบัติเลย โย จาย
กามเมสุ กามสุขัลลิกานุโยโค ความประกอบตาม ซึ่งอันพัวพันด้วย
กามสุขในกามทั้งหลายอันนี้ไคด้วย หีโน เป็นของต่ำช้ากระทำสัตว์ให้
ห่างจากอุดริมนุสสรธรรม และให้สัตว์เกิดในหินกาย คือ อบายกำเนิด
คมุโม เป็นธรรมแห่งบ้าง เป็นเหตุที่จะให้ตั้งบ้าน ตั้งเรือน ไปอุช-
ชนิโก เป็นของ ๆ ปุถุชนคนหนา และนำมาซึ่งความเป็นปุถุชน มิให้
ละล้งพันไปได้ อนริโย ไม่ไปจากข้าศึก ไม่กระทำสัตว์ให้เป็นอริย-
บุคคล อนตฺตสญฺหิตฺโต อันความพินาสใช้ประโยชน์ตั้งอยู่ด้วยแล้ว กำกับ
อยู่ด้วยแล้ว กามสุขัลลิกานุโยคนี้ เป็นส่วนลามกประการหนึ่ง โย
จาย อตฺตกิลมถานุโยโค ความประกอบตามซึ่งความลำบากเหน็ดเหนื่อย
ตนอันนี้ไคด้วย ทุกฺโข เป็นทุกข์ ให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ อนริโย
ไม่เป็นอริยธรรม ไม่ไปจากข้าศึกได้ ไม่เป็นทางอกิสมัยที่จะแปรปุถุชน
ให้เป็นอริยบุคคล อนตฺตสญฺหิตฺโต อันอนันตละ ความพินาสเข้าไป
ตั้งอยู่ด้วยแล้ว อนันตละ ความฉิบหายใช้ประโยชน์เข้าประกอบระคน
กำกับอยู่ด้วย อตฺตกิลมถานุโยคนี้ เป็นส่วนลามกประการหนึ่ง

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ฉลาดในมรรคา พระองค์เทศนา
กุมรรคมิจฉาปฏิบัติทางผิด คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอตฺตกิลมถานุโยค
ก่อน ให้เบญจวัคคีย์ทราบด้วยประการฉะนี้ แล้วตรัสสัมมาปฏิบัติ
มรรคาชอบทางพระนิพพาน ไม่เข้าไปใกล้ส่วนลามกทั้ง ๒ อย่างนั้น
ณ ภายหลังดังนี้ว่า เอเต เต ภิกฺขเว อุโภ อนุเค อนุปคฺมม มชฺฌิมา

ปฏิบัติ กุก่อนภิกษุทั้งหลาย ปฏิบัติทางที่สัตว์ได้ไปดำเนินไป
ตั้งอยู่ ณ ท่ามกลาง ไปโดยท่ามกลาง ไม่เข้าไปใกล้ส่วนลามก ๒ อย่าง
นั้น ตถาคตเห็น อภิสมพุทธา มัชฌิมาปฏิปทาทางกลางนั้น อัน
พระตถาคตเจ้าตรัสรู้ด้วยปัญญาขันธ์แล้ว จกฺขุภณฺณี กระทำจักขุ ญาณ-
ภณฺณี คือ กระทำญาณปริชาที่รอบรู้ ดังแสงสว่างสว่าง กำจักมีค
มหั้นชการคือโมหะ ความหลงเสียให้พินาศ อภิญญา* สมุโพชาย
นิพพานาย สังตตติ ย่อมเป็นไปเพื่อจะตรัสรู้ยิ่ง ตรัสรู้เฉพาะหน้า
ตรัสรู้ครอบงำโลกิยญาณ ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้พร้อม ตื่นด้วย
ดีจากหลับคือกิเลส จะให้เบิกบานด้วยธรรมพิเศษในอริยวิสัย ย่อมเป็น
ไปเพื่อนิพพานดับไม่เหลือเหล่าเพลิงกิเลสมีรากเป็นต้น เหล่ากอง
ทุกข์มีชาติเป็นต้น. มัชฌิมาปฏิปทา มรรคากลางซึ่งพระตถาคตเจ้าได้
ตรัสรู้แล้ว กระทำจักขุคือปริชาญาณ ย่อมเป็นไปเพื่ออภิญญาสัมโพช-
นิพพาน เป็นเขมวิถีมรรคเอก ด้วยประการฉะนี้. กตมา จ ส
ภิกฺขเว มัชฌิมาปฏิปทานั้นเป็นโจน คือ ธรรมานุโยคสัมมาปฏิบัติอัน
ใดเล่า ที่พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว กระทำจักขุ คือ ปริชาญาณ
เป็นไปเพื่ออภิญญาสัมโพชนิพพาน ตรัสถามฉะนี้แล้ว ทรงวิสัชนาว่า
อยมเว อริโย อฏฺฐงฺกโก มคฺโค มรรคาหนทางมีองค์อวัยวะ ๘ อย่าง
เป็นอริยะไปจากข้าศึกอันนี้นั้นแล้ว อันนี้อย่างเดียวชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา
หนทางกลาง เสขยถึย องค์อวัยวะ ๘ อย่างนี้เป็นโจน คือ ธรรมอัน
ใด ๆ บ้าง องค์อวัยวะ ๘ ประการนั้น คือ สมุมาทิจฺจ ความเห็นชอบ ๑

๑. ว่าปาฐะนี้ ในบาลีมี อุปสมาย แต่ในที่นี้ขาดทั้งปาฐะ ทั้งความไทยทุกแห่ง.

สมุสาสกุโป ความคำริชอบ ๑ สมุมาวาจา วิรติเป็นเหตุเจราจชอบ ๑
สมุหมมโต วิรติธรรมเป็นเหตุทำชอบ ๑ สมุมาอาชีโว เครื่อง
อาศัยเลี้ยงชีวิตชอบ ๑ สมุมาวาชาโม พยายามชอบ ๑ สมุมาสติ ระลึก
ชอบ ๑ สมุมาสมาธิ ตั้งใจไว้เสมอชอบ ๑ องค์ ๘ ประการนี้ เป็นอวัยวะ
สมถารของมรรคนั้น ๆ จึงเป็น อภุจกุโก มีองค์ ๘ ประการ มรรคา
มีองค์อวัยวะ ๘ ประการนี้ อริโย เป็นมรรคาคึกว่ามรรคาทิ้งปวงที่
สัตว์ทั้งหลายดำเนินด้วยกายวาจาใจ ไปจากข้าศึกภายในคือกิเลสได้จริง
จึงเป็นอริยะ กระทำปुरुชนคนหนาให้เป็นอริยะได้ มรรคามีองค์ ๘
ประการเป็นอริยะ อยมว อันนี้แน่แล ไม่ใช่มรรคาอื่น อยมว อันนี้
มรรคาเดียวเท่านั้น เป็นมัชฌิมาปฏิปทาหนทางกลาง ที่พระตถาคตเจ้า
ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว กระทำจักขุ คือ ปรีชาญาณเป็นไปเพื่ออภิญญา
สัมโพชนิพพานดับสังขารทุกข์ทั้งปวง. อัย โข สา ภิกขเว มัชฌิมา
ปฏิปทา ตถาคตตน อภิสมฺพุทฺธธา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อันนี้แน่
มัชฌิมาปฏิปทานั้น พระตถาคตเจ้าตรัสรู้แล้ว กระทำจักขุ คือ
ปรีชาญาณ เป็นไปเพื่ออภิญญาสัมโพชนิพพาน.

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาสัมมาปฏิบัติ
มีมาตรว่าสรูปุทธเทศดังนี้แล้ว สัมมาทิฎฐิ ญาณจักขุซึ่งเป็นประธาน
นั้น กระทำกิจในธรรมเหล่าใด จึงเป็นญาณจักขุมีสามารถฆ่ากิเลสได้
โดยสมุจเฉทปหาน พระองค์จะทรงแสดงธรรมเป็นอาหารที่รองของ
ญาณจักขุ สัมมาทิฎฐินั้น จึงตรัสเทศนาอริยสัจของจริงอย่างประเสริฐ
ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค. ทุกขอริยสัจเป็นปฐม

พระองค์ตรัสเทศนาดังนี้ว่า อิทธิ โข ปน ภิกขเว ทุกข์ อริยสัจ
ดูก่อนภิกขุทั้งหลาย ก็อันนี้แล ทุกข์อริยสัจของจริงอย่างประเสริฐ คือ
ทุกข์ชาติปี ทุกขา แม้ชาติความเกิดด้วยขั้น ๕ ขั้น ๑ ขั้น ๔
ในสัตตนิกายนั้น ๆ โดย ชลัมพูชะ อัมพชะ สังเสทชะ อุปปาติกะ
๔ กำเนิด ชื่อว่าชาติความเกิดก็เป็นทุกข์ ชาติปี ทุกขา แม้ชาติความ
ชำระดูเสื่อมถอยแห่งขั้นที่เกิดแล้วนั้น ก็เป็นทุกข์ มรณมุปี ทุกข์
แม้มรณะความแตกแห่งขั้นที่เกิดและชำระแล้วนั้น ก็เป็นทุกข์ โสภ-
ปริเทวทุกขโทมสุสุปายาสาปี ทุกขา แม้โสภความเหงใจ และปริเทวะ
รำไรราพันเพื่อด้วยวาจา ทุกข์ความเจ็บกาย โทมนัสความไม่สบายจิต
อุปายาส ความคับแค้น ก็ล้วนเป็นทุกข์ทุกอย่าง ๆ อปปีเยหิ สมปโยโค
ทุกโข ความที่ประจวบสมาคมพร้อมไปด้วยสัตว์และสังขารที่ตนไม่รัก
ใคร่ ก็เป็นทุกข์ ปิเยหิ วิปโยโค ทุกโข ความพลัดพรากไปจากสัตว์
และสังขารที่ตนรักใคร่ ก็เป็นทุกข์ ยมปิจัน น ลภติ ตมปิ ทุกข์
สัตว์นั้น ๆ เมื่อปรารถนามุ่งหมายทะยานอยากอยู่และไม่ได้สมหวัง แม้
อันใด ความไม่ได้สมตามประสงค์นั้น ก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง สงฺขิตฺเตน
ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกขา โดยย่อแล้ว อุปาทานขั้นทั้ง ๕ เป็น
ทุกข์ ทุกข์ทั้งปวงย่อลงในอุปาทานขั้นทั้ง ๕.

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงทุกข์อริยสัจมีสรูปอุเทศจะนี้
แล้ว และทุกข์คืออุปาทานขั้น ที่ครองชาติชรามรณะและอาภิยม
เคลื่อนกล่นด้วยปริกณทุกข์มีโสภเป็นต้นนั้น ยังเกิดเป็นไปเพราะสิ่งใด
เป็นเหตุมีกำลัง แจ่มแจ้งประจักษ์แก่พระสยัมภูญาณแล้ว พระองค์จะทรง

แสดงเหตุ ครั้นเมื่อประชุมมิให้ทุกข์เกิดขึ้นนั้น จึงตรัสทุกขสมุทัยอริยสัง
ที่ ๒ เป็นลำดับว่า อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขสมุทโย อริยสจฺจํ คู่ออน
ภิกษุทั้งหลาย ก็อันนี้แลอริยสังคือทุกขสมุทัย เหตุที่ให้ผลเกิดพร้อม
แห่งทุกข์ ยายิ ตณฺหา ตัณหา เครื่องคืนรนสัตว์นี้อันใด โปโนปุทฺธิกา
มีอันกระทำความเกิดอีกเป็นปกติ นนฺทิราคะหคตา ไปพร้อมแล้วด้วย
นันทิราคะ ความกำหนัดด้วยความเพลิน อันนันทิราคะความกำหนัด
ด้วยความเพลินไปกับ ไปพร้อม กำกับ คุมอยู่ด้วยแล้ว ตตฺร ตตฺรา-
ภินนฺทินิ มักเพลินเฉพาะในอารมณ์นั้น ๆ เสยฺยถิํ ตัณหาอันกระทำ
ภพใหม่ไปพร้อมด้วยนันทิราคะ เพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ นี้เป็นไฉน
คืออาการประวัตินแห่งจิตและเจตสิกอันใดเล่า กามตณฺหา คือตัณหา
ความคืนรนในกามารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา ๑ ภาวตณฺหา ความปรารถนา
คืนรนในความพินาศ ความขาด ความไม่มีไม่เป็น ๑. และตัณหา
ทั้ง ๓ นั้น กามคุณิราคะ ความกำหนัดยินดีที่เป็นไปในกามคุณ
๕ ประการ ความกำหนัดที่เกิดในกามคุณทั้ง ๕ มีกามคุณทั้ง ๕
เป็นวิสัย ชื่อว่ากามตัณหา ความปรารถนาความคืนรนกระสับกระส่าย
ในกามารมณ์. ราคะ ความกำหนัดที่สหฺรคตไปพร้อมด้วยสัสสตทิกฺขุ
ทิกฺขุความเห็นว่าเที่ยงยั่งยืนมีทุกเมื่อเข้ากำกับอยู่ด้วย ชื่อว่าภวตัณหา
ความปรารถนาความคืนรน ในความมีความเป็น. ราคะ ความกำหนัด
ที่สหฺรคตไปพร้อมด้วยอฺจฺเจททิกฺขุ ทิกฺขุความเห็นว่าขาด ฌ เบื้อง
หน้า ขาดสูญเข้ากำกับอยู่ด้วย ชื่อว่าวิภวตัณหา ความปรารถนา

คืนรนในความไม่มีไม่เป็น ความฉิบหายขาดสูญ. ตัณหาที่กำหนด โดยอาการที่เป็นไปเป็น ๓ อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี่เป็นสมุทัยให้ผลเกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน อุดหนุนซึ่งเจตนาเป็นตัวกรรม นำปฏิสนธิในภพน้อยภพใหญ่ จึงเป็นทุกข์สมุทัย เหตุให้ทุกข์คืออุปาทานจันท์เกิดขึ้น เป็นทุกข์สมุทัย อริยสัจที่ ๒.

เมื่อพระโลกนาถตรัสทุกข์สมุทัยอริยสัจที่ ๒ แสดงเหตุมีกำลัง ให้เกิดทุกข์จะนี้แล้ว จึงตรัสทุกข์นิโรธ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ เป็นอริยสัจที่ ๓ ว่า อิทั โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรโธ อริยสจฺจํ คุกอณภิกษุทั้งหลาย อันนี้แล อริยสัจ ของจริงอย่างประเสริฐ คือ ทุกฺขนิโรโธ ความดับทุกข์ไม่มีเหลือ โย ตสฺสาเยว ตณฺหาโย อเสสวिरาค- นิโรโธ ความที่แห่งตัณหานั้นนั่นแลดับไปด้วยปราศยอมโดยไม่เหลืออันใด จาโค ความสละเสียซึ่งตัณหานั้นนั่นแลอันใด ปฏินิสฺสฺสโก ความสละคืนเสียซึ่งตัณหานั้นนั่นแลอันใด มุตฺติ ความปล่อยเสียซึ่งตัณหา นั้นนั่นแลอันใด อนาลโย ความที่ไม่ติดอยู่ไม่พัวพันอยู่แห่งตัณหา นั้นนั่นแลอันใด ความที่ตัณหาผู้เหตุแห่งทุกข์นั้น มาดับสนิทเสียได้ นั้นนั่นแลอันใด ความที่ตัณหาผู้เหตุแห่งทุกข์ เป็นอริยสัจที่ ๓.

เมื่อพระโลกนาถ ตรัสทุกข์นิโรธอริยสัจที่ ๓ แสดงความดับทุกข์ เพราะดับแห่งตัณหาจะนี้แล้ว ความดับตัณหาดับทุกข์นั้น สัตว์จะพึงได้ด้วยดำเนินกายวาจาจิต โดยมรรคาปฏิบัติทาใด จะทรงแสดงมรรคาปฏิบัติทานั้น จึงตรัสมรรคอริยสัจที่ ๔ โดยชื่อว่าทุกข์นิโรธคามินีปฏิบัติ

คือทุกข์ ดังนี้ ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินตามในกาลก่อน. ญาณ-
จักขุที่รู้ชัดรู้แจ้งสว่างว่า อันนี้ ทุกขอริยสัจ ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว
ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินตามในกาลก่อน อันนี้เป็นสังขญาณใน
ทุกขอริยสัจ. ตั โข ปนินทํ ทุกข์ อริยสัจจํ ปริณฺเฑยฺยณฺติ เม ภิกฺขเว
อนึ่งเล่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ญาณจักขุปรีชารู้ชัดแจ้งสว่างว่า ทุกข-
อริยสัจนี้นั้น อันบุคคลพึงกำหนดรู้ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ใน
ธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมาในกาลก่อน อันนี้ เป็นกิจจญาณที่ ๒
ในทุกขอริยาสัจ ตั โข ปนินทํ ทุกข์ อริยสัจจํ ปริณฺเฑยฺยณฺติ เม
ภิกฺขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ญาณจักขุปรีชารู้แจ้งสว่างว่า ทุกข-
อริยสัจนี้นั้น เรากำหนดรู้แล้วดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้ง
หลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นกตญาณที่ ๑ ในทุกข-
อริยสัจ. อิทํ ทุกฺขสมฺมุทโย อริยสัจจณฺติ เม ภิกฺขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ญาณจักขุปรีชารู้แจ้งสว่างว่า อันนี้ อริยสัจคือทุกขสมุทัย เหตุให้ผล
เกิดขึ้นพร้อมแห่งทุกข์ ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เรา
ไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้เป็นสังขญาณที่ ๑ ในทุกขสมุทัยอริยสัจ.
ตั โข ปนินทํ ทุกฺขสมฺมุทโย อริยสัจจํ ปหาตพฺพณฺติ เม ภิกฺขเว คุณ
ก่อนภิกษุทั้งหลาย ญาณจักขุปรีชารู้แจ้งสว่างว่า อริยสัจคือทุกขสมุทัย
นี้นั้น อันบุคคลจะพึงมละเสีย ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรม
ทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นกิจจญาณที่ ๒ ใน
ทุกขสมุทัยอริยสัจ. ตั โข ปนินทํ ทุกฺขสมฺมุทโย อริยสัจจํ ปหีนฺนฺติ
เม ภิกฺขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ญาณจักขุปรีชารู้แจ้งสว่างว่า

อริยสัง คือทุกขสมุทัยนั้น อันเราละเสียแล้ว ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นกตญาณที่ ๑ ในทุกขสมุทัยอริยสัง. อิทัมฺหิ ทุกฺขนิโรธอริยาสจฺจนฺตึ เม ภิกฺขเว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ญาณจักษุปรีชา รู้แจ้งสว่างว่า อันนี้ อริยสัง คือทุกขนิโรธ ความดับทุกข์เสียโดยไม่เหลือ ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นสังจญาณที่ ๑ ในทุกขนิโรธอริยสัง. ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขนิโรธอริยสจฺจํ สจฺฉิกาทพฺพนฺตึ เม ภิกฺขเว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ญาณจักษุปรีชา รู้แจ้งสว่างว่า อริยสังคือทุกขนิโรธนั้นนั้น อันบุคคลพึงกระทำให้แจ้ง ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน ดังนี้ เป็นกิจจญาณที่ ๒ ในทุกขนิโรธอริยสัง. ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขนิโรธอริยสจฺจํ สจฺฉิตฺถกนฺตึ เม ภิกฺขเว. คู่ก่อนทั้งหลาย อนึ่ง ญาณจักษุปรีชา รู้แจ้งสว่างว่า อริยสังคือทุกขนิโรธนั้นนั้น อันเรากระทำให้แจ้งแล้ว ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้เป็นกตญาณที่ ๑ ในทุกขนิโรธอริยสัง. อิทัมฺหิ ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิบัติ อริยสจฺจนฺตึ เม ภิกฺขเว. คู่ก่อนทั้งหลาย ญาณจักษุปัญญาวิชาความสว่างว่า อันนี้ อริยสังคือปฏิบัติให้สัตว์ถึงความดับทุกข์ได้ ดังนี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นสังจญาณที่ ๑ ในทุกขนิโรธคามินิปฏิบัติ อริยสัง. ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิบัติ อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนฺตึ เม ภิกฺขเว. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ญาณจักษุปัญญา

วิชาความสว่างว่า อริยสังคคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ นั่น อันบุคคล
พึงให้มีให้เจริญ ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่
ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นกิจจญาณที่ ๒ ในทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิปทาอริยสัง. ตั โข ปนิตุ่ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสังจ
ภาวิตนุติ เม ภิกขเว คูก่อนภิกษุทั้งหลาย อนึ่ง ญาณจักขุปัญญา
วิชาความสว่างว่า อริยสังคคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทานี้ นั่น อันเรา
ได้ให้มีให้เจริญแล้ว ดังนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ในธรรมทั้งหลายที่เรา
ไม่ได้ยินมา ณ กาลก่อน อันนี้ เป็นกตญาณที่ ๔ ในทุกขนิโรธคามินี-
ปฏิปทาอริยสัง.

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงพระญาณจักขุปัญญาวิชา
ความสว่างละ ๓ ใน ๔ อริยสัง ค้วยประการฉะนี้ ประกาศพระ
สยัมภูสัมมาสมโพธิญาณแล้วตรัสว่า ยาวกิวณฺจ เม ภิกขเว คูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ยถาภูตญาณทัสสนะ ปัญญาอันรู้อันเห็นจริงแท้ในอริย-
สัง ๔ เหล่านี้ของเรา มีปริวัฏเวียนไป ๓ ๆ มีอาการ ๑๒ ดังนี้ ยังไม่
บริสุทฺธเพียงใดแล้ว เราผู้พระตถาคตยังปฏิญญาตน ในโลกกับทั้งเทพดา
มารพรหม หมู่สัตว์ทั้งสมณพราหมณ์เทพดามนุษย์ เป็นผู้ตรัสรู้พร้อม
เฉพาะ ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณไม่ได้เลย ยโต จ โข เม ภิกขเว
คูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็แต่กาลใดแล ยถาภูตญาณทัสสนะ ปัญญาอัน
รู้เห็นจริงแท้ มีปริวัฏ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังนี้ ในอริยสัง ๔ เหล่านี้
ของเรา เป็นญาณทัสสนะอันบริสุทฺธหมดจดพิเศษแล้ว อถาหิ
เมื่อนั้นเราผู้ตถาคตจึงปฏิญญาตน ในโลกกับทั้งเทพดามารพรหม

หมุ่สัตว์ทั้งสมณพราหมณ์เทพคานมนุษย์ เป็นผู้ตรัสพร้อมเฉพาะแล้ว
ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณได้ ฅาณญจ ปน เม ทสฺสนิ อุตฺปาติ
อนึ่ง ปัญญาอันรู้เป็นเกิดขึ้นแล้วแก่เรา อกฺุปฺปา เม วิมุตติ ความ
พ้นพิเศษของเราไม่กำเริบ ไม่มีที่จะเสื่อมถอยคืนคลาย อยมนฺตฺมา
ชาติ ชาติความเกิดด้วยเป็นอฏฺทภาพเบญจจันท์ของเรา ชาตินี้มี ณ ที่
สุดแล้ว นตฺถิทานิ ปฺนุพฺกโว บัดนี้ความเกิดอีกของเราบมิได้มี
ปัจจเวกขณญาณอันหยั่งรู้ประจักษ์แน้ดงนี้ ได้เกิดแก่เราแล้ว.

เอว ปวตฺตติ อโหสิ สมเด็จพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาให้
พระอนุตรธรรมจักรเป็นไป ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ด้วยประการฉะนี้.

พระอัญญาโกณฑัญญะได้สำเร็จพระโศดาปัตติผล

อิมสมฺมิญจ ปน เวยฺยากรณสมฺมิ ภณฺณมานเ กิเลเมื่อธรรม-
จักกัปปวัตตนสูตรไวยากรณ์ คือบาลีล้วน ไม่ระคนด้วยคาถา อันนี้ อัน
สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเทศนาอยู่ วิรัช วิตมถิ ฆมฺมจกฺขุ อุตฺปาติ
จักขุในธรรมปราศจากธุลีและมีมลทินอันปราศ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่
พระโกณฑัญญะ ว่า ขงฺกิลฺลิจิ สมุทฺยฆมฺมิ ไตรวัญฺนคือ กรรม กิเลส
วิบาก อันใดอันหนึ่งที่มีกิเลสเกิดขึ้นพร้อมเป็นธรรมคา สพุพนฺตํ
นิโรธฆมฺมิ ไตรวัญฺนทั้งปวงนั้น ก็เป็นของมีความดับเป็นธรรมคา ดงนี้
โดยความว่า พระโกณฑัญญะบรรลุพระโศดาปัตติผลญาณ เป็น
พระอริยบุคคลถึงพร้อมอริยธรรมโลกุตฺราภิสมฺมัย สาวกของพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า เกิดมีขึ้นเป็นปฐมมนุษย์พุทธสาวก ณ พุทธปบาทกาลนี้
เป็นพยานในพระสมฺมัยภุภาพอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ของสมเด็จพระ
โลกุตฺตมาจารย์อังกิรสศกฺขมฺนิสัมมาสัมพุทธเจ้า.

มีคำอุปมาว่า จักรรัตน์เป็นของทิพย์ เกิดมีบรมจักรพรรดิ-
ราช นำเสด็จให้เวียนรอบปฐพีมณฑล ปราบปรามปฏิปักษ์ประเทศ-
ราชกษัตริย์ทั่วทั้งสากลทิศภาค ให้ยินยอมในพระราชอาณา มิได้
มีพระมหากษัตริย์องค์ใดจะต่อต้าน จักรรัตน์มีฤทธานุภาพพิเศษไพศาล
ประกาศให้ประเทศราชกษัตริย์ทั่วปฐพีมณฑลทราบ ซึ่งความเป็น
บรมจักรพรรดิราช อาคาริกอัจฉริยมนุษย์บุรุษรัตน์นั้นใด พุทธ-
พจน์ปฐมภายิตินี้ ก็ประกาศให้สัตว์โลก ทั้งเทพดา มนุษย์ มาร
พรหม ได้ทราบซึ่งความเป็นวิสุทธิชนชั้นदानสัมภุสสัมมาสัมพุทธเจ้า
นั้นนั้น. พระสูตรไวยากรณภายิตปฐมพุทธพจน์นี้ จึงมีนามตาม
อรรถว่า ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ๆ โดยศาสนโฆหาร ด้วยประการ
ฉะนี้.

อัครรรย

ปาวตติเต จ ภควตา ทุมมจกเก ประการหนึ่ง ครั้นเมื่อ
พระธรรมจักรอันพระผู้มีพระภาคให้เป็นไปแล้วครั้งนั้น ทุมมา เทวา
สทุทมนุสุสาวะสุ เหล่าเทพเจ้าซึ่งสิงสถิตในคามนิคมราชธานีและ
ศิริบรรพต พกุกษาติณชาติเครือเขาชาวภูมิสถานก็บังลือสำเนียง
นฤนาทว่า เอตมภควตา พาราณสีย อติปตเน มิคทาเย อนุตตร
ทุมมจกั ปาวตติดี โนนแน่นพระธรรมจักรประเสริฐ ไม่มีจักรอื่น
ยิ่งเกิน อันพระผู้มีพระภาคให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอติปตนมฤคทายวัน
เมืองพาราณสี อปปฏิวัตติย อันสมณพราหมณ์ เทพดา มาร พรหม
และผู้ใดในโลก ไม่พึงให้เป็นไปตอบได้. อันสมณพราหมณ์ เทพดา

มาร พรหม และใคร ๆ ในโลก ไม่สามารถจะให้ขึ้นไปต่อสู้อัศคค้าน
ได้. ภูมมานัน เทวานัน สทท สุตวา เทพเจ้าหมู่จาตุมหาราชกา
ได้ฟังสำเนียงก้องประกาศแห่งภุมมเทพดาแล้ว บันลือให้เทพดาอื่น
ได้ยินต่อ ๆ เป็นลำดับไปโดยนัยนี้ ก็ตลอดถึงดาวดึงส์ ยาม คุสิต
นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตตี ตามลำดับทั่วกามาพจรภพ จนถึง
เทพเจ้าซึ่งเกิดในพรหมนิกาย บันลือสำเนียงประกาศก้องโดยนัยนั้น
เสียดีก้องขึ้นไปจนถึงพรหมโลก ด้วยประการฉะนี้. อยณจ
ทสทสสุตี โลกธาตุ ขณะนั้นหมื่นโลกธาตุนี้ก็ได้หวั่นไหวสะเทือน
สะท้าน อุปมาโม ๗ โอปาโร โอปาโส ทั้งโอภาสแสงสว่าง
ยิ่งไม่มีประมาณ ก็ได้เกิดมีแล้วในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทพเจ้า
ทั้งหลาย เป็นมหามหัทศจรรั ด้วยอำนาจธรรมดาบันดาลนิยมหาก
ให้ขึ้นไป ถึงความเป็นอินไตย ไม่ควรที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะพึงคิดโดย
ประการต่าง ๆ

เติมหน้าชื่อพระโกณฑัญญะ

อด โข ภควา ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค จึงเปล่ง
อุทานว่า อัญญาสิ วต โภ โกณฑญฺโหล ๆ โภณฑญฺญะภิกษุ
ได้รู้แล้วหนอ ๆ ดังนี้. อิติ หิท อายสมโต โภณฑญฺญสฺส
อัญญาโกณฑญฺโหลเตว นาม อโหสิ เพราะอาศัยพุทธอุทานว่า
อัญญาสิ อัญญาสิ ดังนี้ คำว่า อัญญาโกณฑญฺโหล ดังนี้ จึง
เป็นชื่อของพระโกณฑัญญะผู้มีอายุ ด้วยประการฉะนี้แล.

อนัตตลักษณะสูตร กัณฑ์คำรบ ๕

กล่าวความจำเดิมแต่พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทาครั้งแรก. แต่นั้นทรงสั่งสอนภิกษุ ๔ รูปที่ยังเหลือให้สำเร็จพระโศคาปัตติผล และประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา. เมื่อพร้อมทั้ง ๕ รูปแล้ว ทรงแสดงอนัตตลักษณะเทศนา. พระเบญจวัคคีย์ได้สำเร็จพระอรหัตผล เป็นพระอเสขอริยสาวก มีขึ้นเป็นครั้งแรก. พระอรหันต์มีขึ้นในโลก ทั้งพระศาสดาทั้งพระสาวก เป็น ๖ พระองค์ด้วยกัน.

ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่พระเบญจวัคคีย์

อถโข อายสฺมา อญฺญาโกณฑญฺโฆ ลำดับนั้น พระอัญญาโกณฑัญญะผู้มีอายุ เมื่อมีธรรมได้เห็นแล้ว ได้บรรลุแล้ว ได้รู้แจ้งแล้ว ได้หยั่งลงโดยรอบแล้ว ติณฺณวิจิกิตฺโธ มีความสงสัยอันข้ามได้แล้ว วิตถกถฺกฺโก มีอันจะกล่าวอย่างไร ๆ ไปปราศแล้ว เวสารชฺชปฺตฺโต ถึงซึ่งความเป็นผู้แก้อ้วกล้ำปราศตากรันคร้ามแล้ว อปรปฺปจฺโย สตฺถุสฺสเน ไม่เชื่อแต่ผู้อื่นในคำสอนของพระศาสดา พระโกณฑัญญะเป็นพระโศคาบัน มีคุณธรรมดังนี้แล้ว จึงทูลขอบรรพชาอุปสมบท กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ลเภฺยยาหิ ภนฺเต ภควโต สนฺตึเก ปพฺพชฺชํ ลเภฺยํ อุปสมฺปทํ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบท ณ สำนักแห่งพระผู้มีพระภาค เอหิ ภิกฺขุติ ภควา อโวจ สมเด็จพระผู้มี-

พระภาคตรัสรับว่า เอहि ภิกขุ คู่ก่อนภิกขุ ท่านจงมาเถิด ท่าน
จงเป็นภิกขุมาเถิด ดังนี้แล้วตรัสว่า สุวากุขาโต ฌมโม ธรรมเรา
กล่าวด้วยดีแล้ว จร พุรหุมจริยิ ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด
สมมาทุกุขสุส อนุตกิริยาย เพื่อจะทำซึ่งที่สุดทุกข์โดยชอบ. ตา
จ ตสุสายสมโต อุปสมทา อโหสิ และพระวาจานั้น ก็เป็น
อุปสัมปทาแห่งพระโกณฑัญญะผู้มีอายุนั้น พระอัญญาโกณฑัญญะ
ก็เป็นอุปสัมบัน ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา อันสำเร็จด้วยพระวาจของ
พระผู้มีพระภาคว่า เอहि ภิกขุ ดังนี้. อถ โข ภควา ลำดับนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็ทรงโอวาทอนุสาสน์สั่งสอนท่านทั้ง ๔ ที่
เหลือนั้น ด้วยธรรมีกถาเป็นปกิณณเทศนาตามสมควรแก่อาศัยและ
กาลสมัย. ครั้งนั้น พระวัปปะและพระภัททิยะทั้ง ๒ เมื่อสมเด็จพระ
ผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนอยู่ด้วยธรรมีกถา ก็เกิดธรรมจักขุบรรลุ
โสดาปัตติผล แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท. สมเด็จพระโลกนาถ
บรมสุคต ก็ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา ให้ท่านทั้ง ๒ เป็นอุปสัมบัน
โดยนัยนหลัง ต่างแต่รับคำว่า อถ ภิกขโว สุวากุขาโต ฌมโม
จรต พุรหุมจริยิ สมมาทุกุขสุส อนุตกิริยาย ดังนี้ ตามควร
แก่ผู้ขอเป็น ๒ เท่านั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาค มีภัตตอาหารอันท่าน
ทั้ง ๓ นำมาถวาย มิได้เสด็จไปภิกขาจาร ทรงสั่งสอบพระมหานาม
พระอัสสชิทั้ง ๒ อันเหลืออยู่ ยังมีได้สำเร็จโลกุตรคุณนั้น ด้วย
ธรรมีกถา. ยิ ตโย ภิกขุ ปิณฑาย จริตฺวา อหารนฺติ พระ
อัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ ๓ องค์เที่ยวไปบิณฑบาต

นำมาซึ่งบิณฑาหารอันใด ก็เลี้ยงชีพให้อัตภาพเป็นไป ด้วย
บิณฑาหารนั้นทั้ง ๖ องค์. พระมหานามพระอัสสชิทั้ง ๒ อันพระ-
ผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนอยู่ด้วยธรรมิกถา ก็เกิดธรรมจักขุบรรลुพระ
โศคาปตติผล แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท. พระองค์ก็ประทาน
เอหิภิกขุอุปสมบทโดยนัยนหลัง.

ทรงแสดงอนัตตลักษณะเทศนา

อด โข ครั้งนั้น เมื่อภิกษุเบญจวัคคีย์ ดำรงในเสขภูมิเป็น
พระโศคาบันอริยบุคคล ได้เอหิภิกขุอุปสมบทเสร็จแล้ว มีอินทรีย์
แก่กล้าควรเจริญวิปัสสนาเพื่อพระอรหัตผล สมเด็จพระนราสภ-
ทศพลทรงทราบแล้ว จึงตรัสเรียกให้รับธรรมเทศนาแล้ว ทรงแสดง
อนัตตลักษณะสูตร โดยไวยาकरणภาษิตว่า

รูป ภิกขเว อนตฺตา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย รูป ส่วนที่รู้ฉิบหาย
ด้วยข้าศึกเย็นและร้อนเป็นต้นนี้ เป็นอนตฺตาใช่ตัวใช่ตน รูปจฺจ หิ
ภิกขเว คู่ก่อนทั้งหลาย ถ้าหากรูปนี้ เป็นอตฺตาเป็นตัวเป็นตน
เป็นแก่นสารจริงแล้ว นยิทฺติ รูปนี้ก็ไม่พึงเป็นเพื่ออาพาธความ
เบียดเบียน ลพฺภณ จ อนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย ก็จะพึงได้ในรูปตามใจ
หวังว่า เอวมฺเม รูป โหตุ รูปของเราจงเป็นอย่างนี้ อย่าป่วย
อย่าไข้ อย่าชราจํารุดทรุดโทรมเสื่อมเสีย ทรวตฺตงฺสีสัณฐานอย่า
พิบัติเลย ยสฺมา จ โข ภิกขเว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด
รูปย่อมเป็นอนตฺตา ไม่เป็นตัวเป็นตนไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีใครเป็น

เจ้าของป้องกันได้ ตสมา รูป เหตุนั้น รูปนั้นจึงเป็นไปเพื่ออาหาร
ความเกิดและฉิบหายมาเบียดเบียน ให้แปรปรวนเคลื่อนคล่นด้วย
โรคภัยภายในภายนอกเป็นอนเนก ชำรุดทรุดโทรม จักขุมัวมืด โสต
ติง เป็นต้น น จ ลทุกติ อนึ่ง สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่ได้ในรูป
นั้นโดยประสงค์ เพราะเหตุรูปนั้นเป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่ออาหาร
และสัตว์ทั้งหลายไม่ได้ตามปรารถนา ด้วยประการฉะนี้ เวทนา
ภิกขเว อนตฺตา อนึ่ง คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เวทนา ความเสวย
อารมณ์ที่เป็นสุขสำราญกาย สำราญใจ ทุกข์เจ็บกายไม่สบายจิต
อุเบกขามัชยัสถ์เป็นกลาง ไม่สุขไม่ทุกข์ก็ดี ความเสวยอารมณ์แม้
เป็น ๓ อย่างนี้ เป็นอนัตตาใช้ตัวใช้ตน ไม่เป็นแก่นสาร ไม่เป็นไป
ในอำนาจของผู้ใด ไม่มีใครเป็นเจ้าของป้องกันพิทักษ์รักษา เวทนา
จ หิที คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าหารเวทนาความเสวยอารมณ์นี้เป็น
อัตตาเป็นตนแล้วไซ้ เวทนาความเสวยอารมณ์นี้ ก็จะไม่พึงเป็น
ไปเพื่ออาหารความเบียดเบียนให้แปรผันต่าง ๆ สัตว์ทั้งหลายก็จะ
พึงได้ตามปรารถนาว่า เวทนาของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด สุข ความ
สำราญที่เกิดขึ้นจงยังยืนอยู่เสมอเป็นนิตย์เถิด อย่าเสื่อมสูญหมด
สิ้นไปเสียเลย ทุกข์อย่าเกิดแก่เรา ที่เกิดแล้วจงดับสูญหายไปเสีย
โดยพลัน. ยสฺมา จ โข ภิกขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด
เวทนาความเสวยอารมณ์นั้น เป็นอนัตตาใช้ตัวใช้ตน ไม่เป็นแก่นสาร
เหตุนี้ เวทนาความเสวยอารมณ์นั้น จึงเป็นไปเพื่ออาหารความ
เบียดเบียน สัตว์ทั้งหลายก็หาได้ตามปรารถนาไม่ เพราะเวทนานั้น

เป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ สัตว์มิได้ตามปรารถนา ด้วย
ประการฉะนี้. สยุมหา ภิกขเว อนตฺตา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญา
ความจำได้จำไว้ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสัมผัส จำ
ธรรมารมณ์ สัญญาความจำไว้ซึ่งอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ เป็นอนัตตา
ใช้ตัวใช้ตน ไม่เป็นแก่นสาร ไม่เป็นไปในอำนาจความบังคับบัญชา
ของผู้ใด สยุมหา จ หิที่ ตุก่อนทั้งหลาย ถ้าหากสัญญาความ
จำได้จำไว้นี้จะพึงเป็นอัตตา เป็นตัวเป็นตนเป็นแก่นสารมีเจ้าของ
ป้องกันแล้วไซ้ สัญญานี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธความเบียดเบียน
พิบัติแปรผัน สัตว์ทั้งหลายก็จะเลือกกลิ่นกินไว้และขับไล่ได้ตาม
ปรารถนาว่า สัญญาที่เป็นที่ตั้งแห่งความสุข จงยังยืนถาวรตั้งอยู่
เป็นนิรันดร์เถิด อย่าเสื่อมสูญไปเสียเลย สัญญาที่เป็นที่ตั้งแห่งความ
ทุกข์ จงอย่าได้บังเกิดมี แม้มิแล้วจงเสื่อมสูญหายไปเสียโดยพลัน
เถิด. ยสุมหา จ โข ภิกขเว ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด สัญญา
ความจำได้จำไว้ นั้นเป็นอนัตตา เหตุนั้น สัญญานั้น จึงเป็นไปเพื่อ
อาพาธความเบียดเบียนพิบัติแปรผัน สัตว์ทั้งหลายจึงมิได้ในสัญญา
นั้นตามความปรารถนา เพราะสัญญาเป็นอนัตตา จึงเป็นไปเพื่ออาพาธ
และสัตว์ทั้งหลายมิได้ตามประสงค์ ด้วยประการฉะนี้. สงฺขารา
ภิกขเว อนตฺตา ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขาร คือธรรมอันปรุงใจ
สัญญาเจตนา ความคิดอ่านต่อใจก็ดี เจตสิกธรรมที่เกิดในจิตทั้งปวง
ยกเสียแต่เวทนาสัญญาแล้ว เหลื่อนั้นชื่อว่าสังขาร. และสังขารบรรดา
ธรรมที่ปรุงใจสัตว์เป็นอนัตตา ใช้ตัวใช้ตนเป็นไปในอำนาจของผู้ใด

ถ้าหากสังขารอันปรุงใจเหล่านั้น จะพึงเป็นอตตตาเป็นตัวเป็นคน เป็นแก่นสารแล้วไซ้ร้ สังขารธรรมที่ปรุงใจทั้งหลาย ก็จะมีพึงเป็นไปเพื่ออาพาธความเบียดเบียนพิบัติแปรปรวน อนึ่ง สัตว์ก็จะพึงได้ในสังขารธรรมปรุงใจทั้งหลายนั้น ตรมปรารธนาว่า จงเป็นอย่างนี้ จงอย่าเป็นอย่างนั้นเลย. ยสุมา จ โข เหตุใด สังขารธรรมที่ปรุงใจเป็นอนัตตา เหตุนั้น สังขารจึงเป็นไปเพื่ออาพาธความเบียดเบียนต่าง ๆ สัตว์ทั้งหลายก็มิได้ตามปรารธนาว่า ส่วนดีเป็นที่ตั้งแห่งสุข จงตั้งอยู่เถิด อย่าแปรปรวนพิบัติเลย ส่วนชั่วเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ จงอย่ายังเกิดขึ้น แม้เกิดขึ้นแล้วจงเสื่อมสูญหายเสียโดยพลัน อย่าตั้งอยู่นานเลย เพราะสังขารเป็นอนัตตาจึงเป็นไปเพื่ออาพาธ และสัตว์มิได้ตั้งความปรารธนา ด้วยประการฉะนี้. วิญญาณํ ภิกขเว อนตฺตา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วิญญาณ ใจที่รู้พิเศษซึ่งอารมณ์ ที่เป็นไปในจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มนะ นั้น เป็นอนัตตาใช่ตัวใช่ตน ไม่เป็นไปในอำนาจของผู้ใด ถ้าหากวิญญาณนี้ จะพึงเป็นอตตตาเป็นตัวเป็นคนแก่นสารแล้วไซ้ร้ วิญญาณก็จะไม่พึงเป็นไปเพื่ออาพาธความเบียดเบียนพิบัติแปรปรวนไปต่าง ๆ อนึ่ง สัตว์ก็จะพึงได้ตามปรารธนาในที่ที่อนุญาตผ่อนตามและห้ามเสียว่า วิญญาณของเรา จงเป็นอย่างนี้ วิญญาณของเราจงอย่าเป็นอย่างนั้นเลย. ยสุมา จ โข ภิกขเว วิญญาณํ อนตฺตา. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใดวิญญาณเป็นอนัตตาใช่ตัวใช่ตน ไม่เป็นแก่นสาร ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของป้องกันไว้ได้เลย เหตุนั้น วิญญาณนั้นจึงเป็นไปเพื่ออาพาธความเบียดเบียน

พิบัติต่าง ๆ สัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้ตามปรารถนาแห่งตนเลย เพราะเป็น
ฉะนี้ วิญญาณจึงเป็นอนัตตา ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงซึ่งเบญจขันธ์ โดยอนัตต-
ลักษณะนี้แล้ว ตรัสอนุโยคชักให้ผู้เป็นเจ้าเบญจวัคคีย์ปฏิบัติตามที
ตนตรองเห็น. ตรัสถามในรูปขันธ์ก่อนว่า ตั กิ มนุสส ภิกขเว
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญเนื้อความนั้นเป็นไฉน
รูป นิจุจ วา อนิจจุจ วา รูปเที่ยงหรือ หรือไม่เที่ยง. อนิจจุจ ภนุเต
ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค รูปไม่เที่ยง. ยิ ปนานิจุจ ทุกุขิ วา ตั
สุขิ วา กิสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น ทุกุขหรือ หรือสุขเล่า. ทุกุขิ
ภนุเต ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค สิ่งนั้นทุกุข สัตว์ทนยาก. ยิ ปนานิจุจ
ทุกุขิ วิปริณามธมมึ กิสิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกุขมีความแปรปรวน
เป็นธรรมดาแล้ว กลลล นุ ตั สมนุปสุสิตฺถุ ควรหรือเพื่อจะตามเห็นโดย
สำคัญซึ่งสิ่งนั้นว่า เอต มม นั้นของ ๆ เรา เอโสหมสมฺมิ นั้นเป็นเรา
เอโส เม อตฺตา นั้นอาตมะตัวตนแก่สารแห่งเรา ดังนี้. โน เหต
ภนุเต ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค อันจะตามเห็นโดยสำคัญซึ่งสิ่งนั้นว่า
ของ ๆ เรา เป็นเรา อาตมะตัวตน แก่นสารแห่งเรา ดังนี้
ไม่ควรเลย. เมื่อพระองค์ตรัสถามให้ปฏิบัติในรูปขันธ์ ฉะนี้แล้ว
ก็ตรัสถามในเวทนาขันธ์ว่า ตั กิ มนุสส ภิกขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจะสำคัญเนื้อความนั้นเป็นไฉน เวทนา นิจุจา วา อนิจจา
วา เวทนาความเสวยอารมณ์ เที่ยงหรือ หรือไม่เที่ยง. อนิจจา ภนุเต
ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค เวทนาไม่เที่ยง. ยิ ปนานิจุจ ทุกุขิ วา ตั สุขิ วา

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น ทุกข์หรือ หรือสุขเล่า. ทุกข์ ภาณุเต ข้าแต่
พระผู้ทรงพระภาค สิ่งนั้นทุกข์ สัตว์ทนยาก. ยี่ ปณานิจฺจํ ทุกฺขํ
วิปริณามชมฺมํ ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา.
กถุถิ นุ ตํ สมฺนุปลสฺสิตุํ คฺวรหรือเพื่อจะเห็นตามโดยสำคัญซึ่งสิ่งนั้น
ว่า เอตํ มม สิ่งนั้นของ ๆ เรา เอโสหฺมสฺสฺหิ ส่วนนั้นเป็นเรา เอโส
เม อตฺตฺตา ส่วนนั้นอาตมะตัวตนแห่งเรา ดังนี้ โน เหตํ ภาณุเต
ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค อันจะพิจารณาเห็นซึ่งสิ่งนั้นว่า นั่นของ ๆ
เรา นั่นเรา นั่นอาตมะตัวตนแก่นสารแห่งเรา ดังนี้นี้ ไม่ควรเลย.
เมื่อพระองค์ตรัสถามให้ปฎิญาในเวทนาขันธฺ ฉะนี้แล้ว ตรัสถามใน
สัจฺญฺชาขันธฺว่า ตํ ก็ มลฺลยถ ภิกฺขเว กฺวก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้ง-
หลายจะสำคัญซึ่งเนื้อความนั้นเป็นไฉน สลฺลยถา นิจฺจฺจา วา อนิจฺจฺจา
วา สัจฺญฺชาความจำได้จำไว้เที่ยงหรือ หรือไม่เที่ยงเล่า. อนิจฺจฺจา
ภาณุเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค สัจฺญฺชาไม่เที่ยง ยี่ ปณานิจฺจํ ทุกฺขํ
วา ตํ สุขํ วา ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นทุกข์หรือ หรือสุขเล่า.
ทุกฺขํ ภาณุเต ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค สิ่งนั้นทุกข์ อันสัตว์
ทนยาก. ยี่ ปณานิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามชมฺมํ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง
เป็นทุกข์มีความแปรไปเป็นธรรมดา กถุถิ นุ ตํ สมฺนุปลสฺสิตุํ สิ่งนั้น
ควรหรือเพื่อจะตามเห็นโดยสำคัญว่า เอตํ มม นั่นของ ๆ เรา
เอโสหฺมสฺสฺหิ นั่นเป็นเรา เอโส เม อตฺตฺตา นั่นอาตมะตัวตนแก่นสาร
แห่งเรา ดังนี้. โน เหตํ ภาณุเต ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค อันจะ
พิจารณาเห็นซึ่งสิ่งนั้นว่า นั่นของ ๆ เรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นอาตมะ

ตัวตนแก่เราต่างหาก ดังนี้แล้ว ไม่ควรเลย. เมื่อพระองค์ตรัสถาม ให้ปฏิญาณในสัญญาชั้นนี้แล้ว ตรัสถามในสังขารชั้นว่า ต่ กิ มณฺณต ภิกุขเว คุณก่อนภิกุขทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญเนื้อความ นั้นเป็นไฉน สงฺขารา นิจุจ วา อนิจุจ วา สังขารเหล่าเจตสิก- ธรรมที่ปรุงใจทั้งหลาย เทียงหรือ หรือไม่เที่ยงเล่า. อนิจุจ ฆนฺเต ข้าแต่พระเจ้าทรงพระภาค สังขารธรรมที่ปรุงใจทั้งหลายไม่เที่ยง. ยิ ปนานิจุจ ทุกฺขิ วา ตํ สุขิ วา ก็สิ่งใดไม่เที่ยง ของนั้นทุกข์หรือ หรือสุขเล่า. ทุกฺขิ ฆนฺเต ข้าแต่พระเจ้าทรงพระภาค ของนั้นทุกข์ อันสัตว์ทนยาก. ยิ ปนานิจุจ ทุกฺขิ วิปริณามธมฺมํ ก็สิ่งใดไม่ เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรไปเป็นธรรมดา กถฺลํ นุ ตํ สมนุสฺสติดุ สิ่งนั้นควรหรือเพื่อจะตามเห็นโดยสำคัญว่า เอตํ มม นันฺนของ ๆ เรา เอโสหฺมสมฺมิ นันฺนเป็นเรา. เอโส เม อตฺตา นันฺนเป็นอาตมะตัวตน แก่เราต่างหาก ดังนี้. โน เหตํ ฆนฺเต ข้าแต่พระเจ้าทรงพระภาค อันจะพิจารณาเห็นซึ่งสิ่งนั้นว่า นันฺนของ ๆ เรา นันฺนเป็นตัวตนแก่เรา ต่างหาก ดังนี้แล้ว ไม่ควรเลย. เมื่อพระองค์ตรัสถามให้ปฏิญาณใน สังขารชั้นนี้แล้ว ตรัสถามในวิญญาณชั้นว่า ต่ กิ มณฺณต ภิกุขเว คุณก่อนภิกุขทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญซึ่งเนื้อความนั้น เป็นไฉน วิญญาณํ นิจุจ วา อนิจุจ วา วิญญาณจิตที่รู้พิเศษ ซึ่งอารมณ์เที่ยงหรือ หรือไม่เที่ยงเล่า. อนิจุจ ฆนฺเต ข้าแต่พระเจ้า ทรงพระภาค วิญญาณไม่เที่ยง. ยิ ปนานิจุจ ทุกฺขิ วา ตํ สุขิ วา ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นทุกข์หรือ หรือสุขเล่า. ทุกฺขิ ฆนฺเต

ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค สิ่งนั้นทุกข์อันสัตว์ทนยาก ยี่ ปณานิจจ์
ทุกข์ วิปริณามธมฺมิ ก็สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรไปเป็น
ธรรมคาถลลิตฺติ นุ ตั สมฺนุปลสฺสิตฺตุ สิ่งนั้นควรหรือเพื่อจะตามเห็น
โดยสำคัญว่า เอตํ มมํ นั้นของ ๆ เรา เอโสหฺมสมฺมิ นั้นเป็นเรา
เอโส เม อตุตา นั้นเป็นอาตมะตัวตนแก่นสารแห่งเรา ดังนี้ โน
เหตํ ภนฺเต ข้าแต่พระผู้ทรงพระภาค อันจะพิจารณาเห็นซึ่งสิ่งนั้นว่า
นั้นของ ๆ เรา นั้นเป็นเรา นั้นเป็นอาตมะตัวตนแก่นสารแห่งเราดังนี้
นั้น ไม่ควรเลย.

เมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ตรัสถามในชั้นที่ ๕ โดยลำดับ
ให้พระผู้เป็นเจ้าปฎิญาตามที่ตรองเห็นขณะนี้แล้ว จึงตรัสสอนให้
พิจารณาชั้น ๕ นั้น โดยยถาภูตญาณทัสสนะ ปัญญาที่รู้เห็น
จริง ๆ ถอนคาหะความถือด้วยตัณหามานะทิฏฐิเสียดจากสันดานว่า
ตสฺมาตฺติ ภิภฺขเว คุก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด ท่านทั้งหลายมา
เห็นลงมา รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์
มีความแปรไปเป็นธรรมคา ไม่ควรที่จะเห็นโดยสำคัญด้วยตัณหาว่า
นั้นของ ๆ เรา. ด้วยมานะว่า นั้นเป็นเรา. ด้วยทิฏฐิว่า นั้นอาตมะ
ตัวตนแก่นสารแห่งเรา ดังนี้ เหตุดังนี้ พึงพิจารณาเห็นซึ่งเบญจขันธ์
ด้วยปัญญาชอบ ถอนคาหะความถือด้วยตัณหาและมานะทิฏฐิเสียดจาก
สันดาน. ยี่ ภิกฺขเว รูปํ อตีตํ นาคตปฺจฺจุปฺปนฺนํ รูปํ อโนโตอันหนึ่ง
ซึ่งเป็นอดีตล่วงแล้ว เป็นอนาคตยังไม่มาถึง เป็นปัจจุบันบังเกิด
เฉพาะหน้า ฌ ทันใด อชฺฌตฺตํ วา พหิทฺธา วา เป็นรูปทับตนคือ

ภายในที่สัตว์กำหนดว่า ของเราหรือ หรือภายนอกที่สัตว์กำหนดว่า
ของผู้อื่นก็ดี โอปาริกิ วา สุขุมิ วา เป็นรูปหยาบหรือ หรือ
เป็นรูปละเอียดก็ดี หินิ วา ปณิตติ วา เป็นรูปดำเป็นช้ำหรือ หรือเป็น
รูปประณีต ยิ ทูเน สนฺติเก วา หรือรูปใด ฌ ที่ไกล หรือ
ฌ ที่ใกล้ก็ดี สพุพิ รูปิ รูปทั้งปวง สักว่าเป็นรูป เนติ มม นัน
ไชของ ๆ เรา เนโสมฺหสมฺมิ นันไม่เป็นเรา น เมโส อตุตา นันไช
อาตมะตัวตนแก่สารแห่งเรา ดังนี้ เอวเมตติ ขถากุติ สมฺมปฺปญฺญา
ทฏฺฐพฺพิ รูปนันท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาชอบ ดังนี้เถิด. ยา
กาจิ เวทนา อตีตนาคตปจฺจุปฺปนา เวทนาความเสวยอารมณ์อัน
ใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตส่วนล่วงไปแล้ว เป็นอนาคตส่วนที่ยังไม่มา
ถึง เป็นปัจจุบันบังเกิดเฉพาะหน้า อชฺฌตุตา วา พหิทฺธา วา
เป็นไปทับตนคือภายในหรือ หรือภายนอกก็ดี โอปาริกา วา สุขุมา
วา เป็นเวทนาหยาบหรือ หรือละเอียด หินา วา ปณิตตา วา
เป็นเวทนาดำช้ำหรือ หรือประณีต ยา ทูเร สนฺติเก วา
เวทนาใด ฌ ที่ไกลหรือ ฌ ที่ใกล้ก็ดี สพุพา เวทนา เวทนาความเสวย
อารมณ์ทั้งปวง ก็เป็นสักว่าเวทนา เนติ มม นันไชของ ๆ เรา
เนโสมฺหสมฺมิ นันไม่เป็นเรา น เมโส อตุตา นันไชของ ๆ เรา
แก่สารแห่งเรา ดังนี้ เอวเมตติ ขถากุติ สมฺมปฺปญฺญา ทฏฺฐพฺพิ
เวทนานัน ท่านทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาชอบ ดังนี้เถิด. ยา กาจิ
สญฺญา อตีตนาคตปจฺจุปฺปนา สญฺญาคความจำได้จำไว้อันใดหนึ่ง
ซึ่งเป็นอดีตส่วนล่วงแล้ว เป็นอนาคตส่วนที่ยังไม่มาถึง เป็น

ปัจจุบันบังเกิดเฉพาะหน้า อหุตตวา วา พหิทฺธา วา เป็นสัญญา
ทัບตนคือภายในหรือ หรือภายนอกก็ดี โอปาริกา วา สุขุมมา
วา เป็นสัญญาหยาบหรือ หรือเป็นสัญญาละเอียดก็ดี หีหา วา
ปณิตา วา เป็นสัญญาต่ำช้าหรือ หรือเป็นสัญญาประณีตก็ดี ยา
ทฺเว สนฺติเก วา สัญญาใด ณ ที่ไกลหรือ หรือ ณ ที่ใกล้ก็ดี สพฺพา
สญฺญา สัญญาความจำได้จำไว้ทั้งปวง ก็เป็นแต่สักว่าสัญญา เนตฺ
มม นันไชของ ๆ เรา เนโสหฺมสมฺมิ นันไม่ป็นเรา น เมโส อตฺตา
นันไชอามะตฺวตนแก่สารแห่งเรา ดังนี้. เอวเมตฺ ยถากฺกุตฺ สมฺมปฺ
ปฺลนฺนาย ทฺกฺขพฺพิ สัญญานัน ทานทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาชอบ
ดังนี้เกิด. เย เกจิ สงฺขารา อตีตนาคตปจฺจุปฺปนฺนา สังขารธรรม
ที่ปรุ้งใจทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตล่วงแล้ว เป็น
อนาคตส่วนที่ยังไม่มาถึง เป็นปัจจุบันส่วนที่บังเกิดเฉพาะหน้า
อหุตตวา วา พหิทฺธา วา เป็นธรรมทัບตนคือภายในหรือ หรือ
ภายนอกก็ดี โอปาริกา วา สุขุมมา วา เป็นธรรมหยาบหรือ หรือ
เป็นธรรมละเอียดก็ดี หีหา วา ปณิตา วา เป็นธรรมต่ำช้าหรือ
หรือเป็นธรรมประณีตก็ดี เย ทฺเว สนฺติเก วา สังขารเหล่าใด
ณ ที่ไกลหรือ หรือ ณ ที่ใกล้ก็ดี สพฺเพ สงฺขารา สังขารทั้งปวง
ก็เป็นแต่สักว่าสังขาร เนตฺ มม นันไชของ ๆ เรา เนโสหฺมสมฺมิ นันไม่
ป็นเรา น เมโส อตฺตา นันไชอามะตฺวตนแก่สารแห่งเรา ดังนี้.
เอวเมตฺ ยถากฺกุตฺ สมฺมปฺปฺลนฺนาย ทฺกฺขพฺพิ สังขารนัน ทานทั้งหลาย
พึงเห็นด้วยปัญญาชอบ ดังนี้เกิด. ยงฺกิญฺจิ วิญฺญาณํ อตีตนาคต-

ปจฺจุปฺปนฺนํ วิญญาณ ใจที่รู้พิเศษซึ่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็น
อดีตส่วนล่วงแล้ว เป็นอนาคตส่วนที่ยังไม่มาถึง เป็นปัจจุบันส่วนที่
บังเกิดเฉพาะหน้า อหฺมตฺตํ วา พหิทฺธา วา เป็นไปทับตนคือ
เป็นไปภายในหรือ หรือเป็นภายนอกก็ดี โอปาริกํ วา สุขุมํ วา
เป็นส่วนหยาบหรือ หรือเป็นส่วนละเอียดก็ดี หีนํ วา ปณฺธิตํ วา
ต่ำช้าหรือ หรือประณีตก็ดี ยํ ทูเร วา สนฺตฺติเก วา วิญญาณ
อันใด ณ ที่ไกลหรือ ณ ที่ใกล้ก็ดี สพฺพํ วิญญาณํ วิญญาณทั้งปวง
ก็เป็นแต่สักว่าวิญญาณ เนตํ มม นันนํ ไซ้ของ ๆ เรา เนโสหฺมสมฺมิ
นันนํไม่เป็นเรา น เมโส อตฺตํ นันนํ ไซ้อัตตมะตัวตนแก่นสารแห่งเรา
ดังนี้. เอวเมตํ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺญา ย ทฺฐจฺพํ วิญญาณนันท่าน
ทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาชอบตามเป็นจริงอย่างไร ดังนี้เกิด.

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนโดยวิปัสสนานัยให้
พิจารณาเบญจขันธ์ ถอนตัณหา มานะ ทิฏฐิคาหะ ด้วยประการฉะนี้แล้ว
จึงตรัสแสดงอานิสงส์แห่งยถาภูตญาณทัสสนะนั้นว่า เอวํ ปสฺสุํ ภิกฺขเว
สุตฺวา อริยสาวโก คุก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว
เมื่อเห็นเบญจขันธ์ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะอย่างนี้ รูปสมฺมิปฺปี นินฺพฺพินฺนํ
ย่อมเห็นน้อยหน่าทั้งในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ
นินฺพฺพินฺนํ วิรุชฺชติ เมื่อเห็นน้อยหน่า เกิดนิพพิทาญาณแล้วก็วิราช
ปราศย่อมไป คือบรรลุนิพพิตยธรรม ชำระกิเลสเครื่องยึดติดให้ปราศไป
มิให้ยึดติดอยู่ได้. วิราคะคือพระอริยมรรค อันคลายสลายจิตให้ปราศ-
จากกิเลสเครื่องยึดมั่นคาน บังเกิดด้วยกำลังนิพพิทาญาณ ซึ่งกล้าหาญ

ด้วยอำนาจแห่งญาณทัสสนะ ด้วยประการฉะนี้. วิราคะ วิมูจติ เพราะวิราคะ คืออริยมรรคญาณบังเกิดขึ้นแล้ว อริยสาวกนั้น ก็วิมุตติ พันพิเศษไปจากสรรพกิเลสอาสวะทั้งปวง วิมุตติคืออริยผลบังเกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้. วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ ฌาณ โหติ ครั้นอริยสาวก นั้นพันพิเศษแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่าเราพันพิเศษแล้ว ดังนี้. อีกอย่าง หนึ่ง ครั้นเมื่ออริยสาวกนั้น บรรลุถึงอริยผลพิเศษแล้ว วิมุตตมิตติ ฌาณ โหติ ก็บังเกิดญาณหยั่งรู้ว่าจิตพันพิเศษแล้ว ดังนี้. ปชานาติ อริยสาวกนั้นท่านย่อมรู้ประจักษ์ เกิดปัจจเวกขณญาณหยั่งรู้ชัดว่า จินา ชาติ ความบังเกิดสิ้นแล้ว วุสิติ พุรหมจริยิ พรหมจรรย์ได้อยู่ จบแล้ว กตฺ กรรมิยิ กิจที่จำจะต้องทำ กิจที่ควรทำ ได้ทำเสร็จแล้ว นานปริ อิตถตฺตตาย กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี อันจะต้อง ประกอบกิจ เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกนั้นไม่มี. อริยสาวกผู้บรรลุถึง วิมุตติ คืออรหัตผลเกิดปัจจเวกขณญาณหยั่งรู้ ด้วยประการฉะนี้.

อิทมโวจ ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาอนัตต-
ลักษณะสูตรนี้ แก่ภิกษุเบญจวัคคีย์ ฉะนี้.

พระเบญจวัคคีย์ได้สำเร็จพระอรหัตผล

อิมสมิณฺจ ปน เวชฺชากรณสมิ ภาณฺวมาเน ก็แลครั้นเมื่ออนัตต-
ลักษณะสูตร ไวยากรณฺ์ อันมิได้ระคนด้วยกาลานี้ อันสมเด็จพระผู้มี-
พระภาคตรัสเทศนาอยู่ จิตแห่งภิกษุเบญจวัคคีย์ ก็วิมุตติ หลุดถอนพัน
แล้วพิเศษจากอาสวะทั้งหลาย บมิได้ถ้อมันด้วยอุปาทาน คือพระผู้เป็น-
เจ้าเหล่าเบญจวัคคีย์ ได้บรรลุอาสวักขัยพระอรหัตผล เป็นอเสขอริย-

บุคคลถึงที่สุดสาวกบารมีภูมิ.

มีพระอรหันต์ขึ้น ๖ พระองค์

เด่น โข ปน สมเอน ก็แลสมัยนั้น พระอรหันต์มีขึ้นในโลก
คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ เบญจวัคคีย์ภิกษุ ๕ เป็น ๖ องค์ ด้วย
ประการฉะนี้.

จาริกกัณฑ์ กัณฑ์การบ ๖

กล่าวความจำเดิมแต่ยศกุลบุตรตื่นขึ้นในราตรีวันหนึ่ง ได้เห็น
เหล่านางบำเรอนอนกลับ มีอาการวิปลาสต่าง ๆ คุดซากศพในป่าช้า
ได้รับความเหนื่อยหน่ายออกจากเรือนในคืนวันนั้น ไปตามทางป่าอิสิปตนะ
ได้พบพระผู้มีพระภาค และได้สดับพระธรรมเทศนา บรรลุโสดาปัตติ-
ผล. ฝ่ายเศรษฐีผู้บิดาเที่ยวตามหาบุตรได้พบพระบรมศาสดา และได้
ฟังธรรมบรรลุพระโสดาปัตติผล แสดงตนเป็นอุบาสก ถึงรัตนะครบ
ทั้งสามเป็นครั้งแรก. ส่วนยศกุลบุตรได้สำเร็จพระอรหัตแล้ว
ได้รับเอภิกษุอุปสัมปทา. เศรษฐีเชิญเสด็จพระบรมศาสดากับพระยศ
ไปฉัน ณ เรือน มารดาภิภรรยาพระยศได้บรรลุพระโสดาปัตติผลและ
แสดงตนเป็นอุบาสกามีวาจาสาม เป็นครั้งแรก. สหายพระยศ มีชื่อ ๔
ไม่มีชื่อ ๕๐ รูป รู้ข่าวพระยศบวชก็พากันมาบวชตาม ได้สำเร็จพระ
อรหัต. ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ ๖๑ พระองค์ด้วยกัน. พระบรมศาสดา
ตรัสสั่งพระสาวกให้เที่ยวจาริกประกาศพระศาสนา. มารเข้าไปเฝ้าจากุ
คาม แต่พ่ายแพ้ไป. พระสาวกผู้ไปเที่ยวสั่งสอน เมื่อมีผู้ศรัทธาเลื่อมใส
ปลงใจจะบรรพชา อุปสมบทก็ไม่กล้าจะทำให้ จึงพามาถวาย พระองค์
ทรงเห็นความลำบากของภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้น จึงทรง
พระอนุญาตให้สาวกบวชได้เอง ด้วยไตรสรณคมน์. และประทาน
โอวาทแก่ภิกษุทั้งหลาย ให้บำเพ็ญเพียรเพื่อวิมุตติตามอย่างพระองค์.

ตสมิเวยวิสีปตเน มิคทาเย วิหรนุโค ภควา สมาตาศิปติกัม สมุชชา-
ปติกัม สสหายกัม ยสํ นาม กุลปุตฺตํ วิเนสิ เสขาสเสขณฺณิมิสฺส ปติฏฺฐาปิย-
มาโม. เตสฺสุ หิ ยโส กุลปุตฺโต จตุปปณฺณาสาย สหายเกหิ สทุธิ
ภควตา อรหตฺตํ ปาเปตฺวา เอหิกิฏฺฐุปสมฺปทาเยปสมฺปาทีโต อโหสิ.
ตสฺส ปน มาตาศิปโตโรปี ปุราณทฺตียิกายี โสตาปตฺตติผลํ ปาเปตฺวา
อจลสทฺธาย ปติฏฺฐาปีตา อหฺเสนฺนติ.

ยศกุลบุตรออกบรพชา

บัดนี้จะต่ออนุสนธิ แสดงประวัติการเรื่องสัตตูปการสัมปทาเป็น
ลำดับไป ดำเนินความว่า เตน โข ปน สมเยน สมัยนั้นมีกุลบุตรคนหนึ่ง
ชื่อว่า ยศ เป็นบุตรเศรษฐี สุขุมาลกุลบุตร เมืองพาราณสี มีปราสาท
๓ หลัง ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ฤดูหนาว ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ฤดู
ร้อน ปราสาทหนึ่งเป็นที่อยู่ฤดูฝน ยศกุลบุตรนั้น อยู่ณ ปราสาทฤดู
ฝน ๔ เดือน บำเรอด้วยดนตรี ล้วนแต่สตรีไม่มีบุรุษ ยศกุลบุตรมิได้
ลงกลางแห่งปราสาท. ครั้งนั้น เมื่อยศกุลบุตรรักพร้อมบำเรออยู่
ด้วยกามคุณทั้ง ๕ หยั่งลงยังความหลับก่อน หมู่ปริชนหยั่งลงยังความ
หลับต่อกาลภายหลัง ประทีปน้ำมันตามสว่างตลอดราตรี. อันอำนาจ
บูรพาธิการกุศลหากมาบังดาลให้เป็นไป จึงยศกุลบุตรตื่นขึ้นก่อนได้
เห็นหมู่บริวารหลับ มีอาการพิกลต่าง ๆ ลางนางพิณตกอยู่ ณ รักแร้
ลางนางตะโพกตกอยู่ ณ คอ ลางนางเปิงมางตกอยู่ ณ ออก ลางนางสยาย
ผม ลางนางมีเขพะอันไหล ปริจาริกานารีทั้งหลาย วิปลาปละเมอเป็น
อาการพิปริต ไม่เป็นที่ตั้งแห่งเปรมจิตเหมือนแต่ก่อน ๆ หมู่บริวารชน

นิกรก็ปรากฏประหนึ่งป่าช้า ครั้นยศกุลบุตรได้เห็นแล้วอาทีนพก็ปรากฏ
จิตของยศกุลบุตรตั้งอยู่ในนิพพิทาความเหน็ดเหนื่อย. ยศกุลบุตรจึงเปล่ง
ออกซึ่งอุทานว่า อุปทุตฺตํ วัต โภ อุปสคฺคํ วัต โภ ที่นี้วุ่นวายหนอ
ที่นี่ขัดข้องหนอ ดังนี้. แล้วยศกุลบุตรขึ้นยังรองเท้าทอง ไปยังประตู
นิเวศน์เคหสถาน อมนุษย์ทั้งหลายเปิดประตูให้ ด้วยหวังจะมีให้เป็น
อันตรายแก่บรรพชาของยศกุลบุตร. ยศกุลบุตรออกจากนิเวศน์เคห-
สถานได้โดยสวัสดิแล้ว ไปยังทวารพระนครพาราณสี อมนุษย์ทั้งหลายก็
เปิดประตูทวารให้โดยนัยหนหลัง. ยศกุลบุตรดำเนินไปโดยมรรคา
อันจะลัดจรไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน. สมัยนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระ
ภาคเสด็จจากพุทธไสยาสน์ ณ เวลาใกล้รุ่ง เสด็จจงกรม ณ ที่แจ้ง. ยศ-
กุลบุตรเปล่าอุทานว่า อุปทุตฺตํ วัต โภ อุปสคฺคํ วัต โภ ดังนี้. ณ ที่
ใกล้. สมเด็จพระผู้มีพระภาค จึงตรัสเรียกยศกุลบุตรนั้นว่า อิทิ โข
ยส อนุปทุตฺตํ อิทิ อนุปสคฺคํ ลูก่อนยศ ที่นี้ไม่วุ่นวาย ที่นี้ไม่ขัดข้อง
เอहि ยส ลูก่อนยศ ท่านจงมาเถิด นิสีทาหิ ท่านจงนั่ง ฆมฺมฺนฺเต
เทสิสฺสมามิ เราผู้พระตถาคตจักแสดงธรรมแก่ท่าน ครั้งนั้น ยศกุลบุตร
ได้สดับพุทธภาษิตบริหารก็รื่นเริงบันเทิงจิตว่า อิทิ กิร อนุปทุตฺตํ อิทิ
อนุปสคฺคํ ได้ยินว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย ไม่ขัดข้อง ดังนี้แล้วลงจากรองเท้า
ทองเข้าไปใกล้ ถวายอภิวาทบังคมพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้งนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงพระญาณสามารถ
ในที่จะทราบเวไนยสัตว์ พระองค์ตรัสอนุปฺพพิทฺธา พรรณนาด้วยทาน
ศีล สวรรค์ โทษแห่งกาม อานิสงส์ในเนกขัมมก็คือความออกจากกามนั้น

ฟองจิตยศกมลบุตรให้อ่อนไกลจากนิวรรณ์ ควรจะรับโลกุตตาริยมรรคผล
แล้ว ทรงประกาศสามกัณฑ์ศีลธรรมเทศนาคือสังจะ ๔ ทุกข์ สมุทัย
นิโรธ มรรค ให้อัยศกมลบุตรเกิดธรรมจักขุ บรรลุโสดาปัตติผลในอาสนะ
นั้น. อถ โข ครั้งนั้น มารดาแห่งยศกมลบุตรขึ้นไปยังปราสาท ไป
เห็นยศกมลบุตรแล้ว จึงได้บอกแก่คฤหบดีผู้บิดาให้ทราบ ว่า ไม่เห็น
ยศกมลบุตร ณ ปราสาท. เศรษฐีผู้บิดาจึงส่งทูตมาให้ตามแสวงหาใน ๔
ทิศ ส่วนตนก็ดำเนินไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เห็นร่องเท้าทองทั้ง
คู่ตั้งอยู่ ณ ที่นั้น ได้ตามไปใกล้ ณ ที่นั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค
ทอดพระเนตรเห็นแต่ที่ไกล มีพระพุทธรูปประสงค์จะมีให้บิดาเห็นบุตร
จึงบันดาลด้วยพุทธรูปทวารกิจสังขารณะนั้น ก่อนแต่เศรษฐีเข้าไปถึงที่เฝ้า.
ครั้นแล้วเศรษฐีเข้าไปทูลถามว่า พระผู้มีพระภาคจะพึงเห็นยศกมลบุตร
บ้างหรือ. พระองค์ตรัสว่า เตนหิ คหปติ นิสีท ดูก่อนคฤหบดี
ถ้ากระนั้นท่านจงนั่ง ณ ที่นี้เถิด แม้โจนท่านนั่งแล้ว ณ ที่นี้ จะพึงเห็น
ยศกมลบุตรผู้นั่งแล้ว ณ ที่นี้. เศรษฐีได้ฟังแล้วมีจิตยินดี ถวายอภิวาท
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. สมเด็จพระโลก-
นาถเจ้า ก็ตรัสอนุพุพพิกา และจตุราริยสังให้เศรษฐีได้ธรรมจักขุ
บรรลุโสดาปัตติผล ณ อาสนะนั้น. ครั้นเศรษฐีสำเร็จพระอริยธรรม
เสขภูมิแล้ว จึงทูลสรรเสริญธรรมเทศนา ข้าแสดงตนด้วยอุปาสกัตต-
เทศนาว่า เอสาหิ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามิ ชมฺมณฺจ ภิกฺขุสงฺฆมณฺจ
ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ถึงพระผู้มีพระภาค กับพระธรรมและ
พระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง อุปาสกํ มํ ภควา ธาเรตุ ขอพระผู้มีพระภาค

จงทรงไว้เถิด ซึ่งข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก อชฺชตคฺเค ปาณูปเต สรณคตํ เป็นผู้เข้าไปด้วยชีวิตถึงสรณะ ณ กาลมีวันนี้เป็นต้น. โสจ โลกปจฺมํ อุปาสโก อโหสิ เตวาจิโก ก็แลเศรษฐีผู้บิดายสกุลบุตรนั้นเป็นอุบาสกเตวาจิกะ มีวาจา ๓ กล่าวอ้างพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เกิดมีขึ้นก่อนในโลก. ฝ่ายยสกุลบุตรนั้น เมื่อธรรมอันพระผู้มีพระภาคทรงแสดงอยู่แก่เศรษฐีผู้บิดา ท่านมาพิจารณาซึ่งภูมิที่ท่านได้เห็นได้รู้แจ้งแล้ว จิตก็มีได้ถ้อยมั่นด้วยอุปาทาน พันพิเศษแล้วจากอาสวะทั้งหลาย คือได้บรรลุอาสวักขัยพระอรหัตผล เป็นจีณาสวบุคคลดำรงในอเสขภูมิ. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทราบว่ายสกุลบุตรถึงอเสขวิมุตติ อภัพพะเสียแล้วที่จะคืนไปเป็นคฤหัสถ์ บริโภคกามารมณฺ์เหมือนแต่ก่อน เป็นผู้พ้นแล้วจากภราสวาสวิสัย พระองค์คลายพุทธฤทธากิสังขาร. เศรษฐีผู้บิดาได้เห็นยสกุลบุตรนั่งอยู่แล้ว ณ ที่นั้น จึงบอกความว่า มาตา เตตาคต ยส ปรีเทวโสภสมปาณฺนา คุณก่อนพ่อยศกุมาร มารดาแห่งท่านถึงความโสภร่าไรร่าพันนั้ก ท่านจงให้ชีวิตแก่มารดาเถิด. ยสกุลบุตรแลดูพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงตรัสแก่เศรษฐีโสดาบันผู้บิดาแห่งยสกุลบุตรนั้นว่า ตํ ก็ มนุญฺสิ คุณก่อนคฤหบดี ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน แต่ก่อนนั้นยสกุลบุตรได้เห็นธรรมด้วยญาณเป็นของเสขบุคคล ด้วยทัสสนะเป็นของเสขบุคคลเหมือนกับท่าน. ครั้นภายหลังยสกุลบุตรนั้นมาพิจารณาซึ่งภูมิที่ท่านได้เห็นแล้วได้รู้แจ้งแล้ว จิตก็วิมุตติหลุดถอนพันพิเศษแล้วจากอาสวะทั้งหลายมิได้ถ้อยมั่นด้วยอุปาทาน ภพฺโพ นฺ โข ยสกุลบุตรควรหรือเพื่อจะคืนไปบริโภคกามารมณฺ์ เหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์ ณ กาล

ก่อน โน เหน็ด ภูนเด ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อที่ยศกุลบุตรมีจิตพ้น
อาสวะแล้ว และจะขึ้นไปบริโภคกามารมณ์เหมือนแต่ก่อนนั้น ไม่ควรเลย
แล้ว ยสสุต โข ปน คหปติ กุลปุตตสุต ลูก่อนคฤหบดี แต่ก่อนยศกุล-
บุตรก็ได้เห็นธรรมด้วยญาณทัสสนะภูมิเสขบุคคลเหมือนกับท่าน ครั้น
แล้วยศกุลบุตรนั้นมาพิจารณาภูมิที่ตนได้เห็นแล้ว ได้รู้แล้ว จิตก็พ้นพิเศษ
แล้วจากอาสวะทั้งหลาย อภพโพ โข คหปติ ลูก่อนคฤหบดี ยศกุลบุตร
ผู้พิจารณาอหังการนี้ อภัพพะเสียแล้ว เพื่อจะเวียนไปบริโภคกามารมณ์
เหมือนเมื่อเป็นอาคาริกอยู่แต่ปางก่อน. เศรษฐีผู้บิดาได้ฟังฉะนั้นแล้ว
ก็สรรเสริญว่า ลาภา ภูนเด ซึ่งยศกุลบุตรมีจิตพ้นพิเศษแล้วจากอาสวะ
ทั้งปวงนี้ เป็นลาภมากของยศกุลบุตรแล้ว ความเป็นมนุษย์ ยศกุลบุตร
ได้แล้วด้วยดี อธิวาเสตุ ภูนเด ภควา ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
กับยศกุลบุตรเป็นปัจฉาสมณะโดยเสด็จ ณ เบื้องหลัง จึงให้ภัตตาหาร
แห่งข้าพระองค์อยู่ทับ คือทรงรับภิกษาหารเพื่อเครื่องต่อ ณ วันนี้เกิด.
อธิวาเสติ ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาค ก็ให้ค้ำนั้นอยู่ทับ คือทรงรับ
นิมนต์ด้วยนั่งอยู่เป็นสำคัญ. จึงคฤหบดีโสคาบันได้ทราบแล้วก็ลุกจาก
อาสนะ ถวายอภิวาทบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกระทำประทักษิณ
หลีกไปยังนิเวศน์เคหาลัยสถานแห่งตน. เมื่อเศรษฐีหลีกไปไม่ช้า
ยศกุลบุตรทูลของบรรพชาอุปสมบท. สมเด็จพระสุคตเจ้าตรัสว่า เอहि
ภิกขุ ลูก่อนภิกขุ ท่านจงมาเกิด ท่านจงเป็นภิกษุมาเกิด ดังนี้แล้ว
ตรัสว่า สุวาสุขาโต ธมฺโม ธรรมเราผู้ตถาคตกล่าวดีแล้ว จร
พรหมจริยิ ท่านจงประพฤติก่อเกิดซึ่งพรหมจรรย์. พระวาจาเรานั้นก็สำเร็จ

เป็นอุปสัมปทาแห่งพระยศนั้น พระยศก็เป็นอุปสัมบันด้วยเอหิภิกขุ
อุปสัมปทา. เตน โข ปน สมเยน สมัยนั้นองค์พระอรหันต์ คือ พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้ากับพระเบญจวัคคีย์ ๕ พระยศ ๑ เป็น ๗ องค์ เกิด
มีขึ้นในโลกด้วยประการฉะนี้.

อุทโท ครั้งนั้นเป็นบุพพัตถสมัย พระองค์ทรงบาตรและจีวร
ตามสมณวัตรแล้ว ก็เสด็จพุทธดำเนินกับพระยศเป็นปัจฉาสมณะถึง
นิเวศน์แห่งเศรษฐีแล้ว เสด็จนั่ง ณ อาสนะที่บุคคผลปูลาดแล้ว. จึง
มารดาและภรรยาเก่าแห่งพระยศเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็
ทรงแสดงอนุปพิภพิตถาและจตุราริยสังข์ ให้สตรีทั้งสองนั้นบรรลุลोकุตระ-
สมบัติ คือพระโศดาปัตติผล ณ อาสนะที่พึงเทศนานั้น. ฝ่ายมารดาและ
ภริยาเก่าแห่งพระยศ เมื่อสำเร็จอมฤตบพเป็นโศดาบันแล้ว จึงกราบ
ทูลสรรเสริญธรรมเทศนา ชำแสดงตนเป็นอุบาสิกา เตวาจิกสรณคมน์
ว่าเอตา มยฺ ภนุเต ภควนฺตํ สรณํ กจฺฉาม ฆมฺมณฺจ ภิกขุสงฺฆณฺจ
ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ ถึงพระผู้มีพระภาคกับพระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่า
เป็นสรณะที่พึง อุปาสิกาโย โน ภควา ชาเรตุ ขอพระผู้มีพระภาค
จงทรงไว้ซึ่งข้าพระองค์ทั้งสองนี้ว่า เป็นอุบาสิกาผู้นั่งใกล้รัตนะทั้ง ๓
อหุชตคฺเค ปาณฺเปตา สรณํ คตา เป็นผู้เข้าใกล้ด้วยชีวิต ถึงสรณะ
แล้ว ณ กาลมีวันนี้เป็นต้น. ตา จ โลกํ ปจฺมํ อุปาสิกา อเหตุ
เตวาจิกา และสตรีทั้งสองนั้น เป็นอุบาสิกาเตวาจิกา มีวาจาสามกล่าว
อ้างทั้งพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์มีขึ้นก่อนในโลก. ลำดับนั้น
มารดาและบิดาและภริยาเก่าแห่งพระยศ ก็อังกาสพระผู้มีพระภาคกับ

พระยศ ด้วยขัษชะโภชาหารอันประณีตโดยเคารพด้วยมือตน เสร็จ
ภักติกแล้วนั่ง ณ ที่ควร. สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถา ให้
ชนทั้งสามรื่นเริงแล้ว เสด็จพุทธดำเนินกลับไปอิสิปตนมฤคทายวัน.

อสุโสสุ โข ครั้งนั้น สหายคลุหัสถ์ ๔ คน แห่งพระยศ ชื่อ
วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ เป็นบุตรแห่งตระกูลเศรษฐีสืบ ๆ มา
ณ เมืองพาราณสี ได้ยินข่าวว่า ยศกุลบุตรออกบรรพชาแล้วดังนี้ จึง
ปริวิตกว่า ธรรมวินัยที่ยศกุลบุตรออกบรรพชานั้น ไม่ต่ำช้าเล็กน้อยแน่
แล้ว คงจะเป็นธรรมวินัยและบรรพชาอันประเสริฐ. คิดแล้วทั้ง ๔ คน
ก็มายังสำนักพระยศ อภิวัตนมัสการประดิษฐานที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.
พระยศผู้มีอายุ พาสหายทั้ง ๔ คนไปยังที่เฝ้า ถวายอภิวัตแล้ว นั่ง ณ
ที่ควร จึงกราบทูลให้พระโลกนาถทรงสั่งสอน. สมเด็จพระผู้มีพระภาค
ก็ตรัสอนุบุพพิกถาแล้วจตุราริยสัง ให้กุลบุตรทั้ง ๔ สำเร็จโศดาปัตติผล
เมื่อกุลบุตรทั้ง ๔ นั้น ทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระองค์ก็ประทาน
เอหิภิกขุอุปสัมปทาให้เธอทั้ง ๔ นั้น เป็นอุปสัมบันโดยนัยหนหลังแล้ว
ทรงสั่งสอนให้บรรลุอัสวักขัยพระอรหัตผล. ครั้งนั้นมีองค์พระอรหันต์
ขึ้นในโลก ๑๑ องค์ ด้วยประการฉะนี้.

พวกสหายของพระยศออกบรรพชา

ครั้งนั้น สหายคลุหัสถ์ ๕๐ คนแห่งพระยศ เป็นบุตรแห่งตระกูล
เศรษฐีสืบ ๆ มา เป็นชาวชนบท ได้ยินข่าวว่า พระยศออกบรรพชา
แล้ว พร้อมกันมายังสำนักพระยศผู้มีอายุ. จึงพระยศพาสหาย ๕๐ คน
ไปยังที่เฝ้ากราบทูลให้ทรงสั่งสอน. พระองค์ก็ทรงแสดงอนุบุพพิกถา

และจตุราริยสัง ให้บรรลุโศคาปัตติผลแล้ว ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา โดยนัยนหลังแล้ว ทรงสั่งสอนด้วยธรรมีกถาให้เธอทั้ง ๕๐ องค์นั้น สำเร็จพระอรหัตผล. ครั้งนั้น จึงมีพระอรหันต์ ๖๑ องค์ขึ้นในโลกด้วยประการฉะนี้.

ตรัสสั่งให้พระสาวกเที่ยวประกาศพระศาสนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาค แวดล้อมด้วยวิสุทธภิกษุสงฆ์ องค์พระอรหันต์ ๖๐ นั้น ล้วนแต่วิมุตตบุคคล พระองค์จึงตรัสเรียกพระภิกษุจีณาสพ ๖๐ นั้นว่า มุตตาหิ ภิกขเว สพฺพปาเสหิ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราผู้ศาสดาได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ คุมุหิปี แม้ถึงท่านทั้งหลายผู้สาวกเล่า ก็พ้นแล้วจากบ่วงที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์ทั้งปวง จรด ภิกขเว จาริกิ ท่านทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปในชนบทเถด เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อจะไหวตามอนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลก เพื่อสิ่งที่สัตว์ประสงค์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย มา เอเกน เทว อคมิตฺถุ อย่าได้ไปรวมกัน ๒ องค์โดยมรรคาเดียว เทเสถ ท่านทั้งหลายจงแสดงธรรม ไพเราะในเบื้องต้นและท่ามกลาง และที่สุด ปกาเสถ ท่านทั้งหลายจงประกาศซึ่งพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งสิ้น พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ สนฺติธ สุตตา อปฺปรชฺกฺข-ชาติกา สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลสธุลีในปัญญาจักมีน้อยเป็นปกติ มีอยู่มาก ณ โลกนี้ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อมจากคุณพิเศษที่จะพึงได้ตรัสรู้ ภวิสุสนฺติ ฌมฺมสุส อญฺญาตาโร สัตว์ทั้งหลายที่เป็นรู้

ทั่วถึงซึ่งธรรม จักมีอยู่มาก. อหัมปิ ภิกฺขเว คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
แม้ถึงเราผู้ตถาคตจักไปอุรเวลาเสนาณิคม เพื่อแสดงธรรม.

มารเข้าไปคุกคาม

อด โข มาโร ปาปิมา ครั้งนั้น มารผู้มีบาปเข้าไปใกล้ยังที่
เฝ้าแล้ว กล่าวคาถาว่า พนุโรติ สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสา
ท่านเป็นบุคคลอันบ่วงทั้งหลายที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ผูกไว้แล้ว
มหาพนฺธนพฺนุโรติ ท่านเป็นผู้อันเครื่องผูกใหญ่ผูกไว้แล้ว น เม สมณ
โมกฺขติ ข้าแต่พระสมณะ ท่านจะไม่พ้นแต่เราได้. อด ฌข ภควา
ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสตอบมารด้วยพุทธคาถาว่า
มุตฺโตหิ สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสา เราพ้นแล้วจากบ่วง
ทั้งหลายที่เป็นของทิพย์และของมนุษย์ทั้งปวง มหาพนฺธนมุตฺโตมฺหิ เรา
เป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูกอันใหญ่. นิหโต ตวมฺหิ อนตฺถ คุก่อนมาร
ผู้ลามก ตัวท่านเป็นบุคคลอันเรากำจัดเสียแล้วให้สิ้นอำนาจ. ครั้งนั้น
มารกล่าวคาถาซ้ำว่า อนตฺถลิขโร ปาโส ยวายํ จรติ มานโส บ่วง
อันในนี้ เทียวไปในอากาศเป็นของมีในจิตสัตถุจรอยู่ เตน ตํ พนฺธยิสฺสามิ
เราจักผูกท่านด้วยบ่วง คือ ราคะความกำหนัดนั้น น เม สมณ โมกฺขติ
ข้าแต่สมณะ ท่านจักไม่พ้นแต่เราได้, มาริ ปาปิมนฺตุ คาทาย อชฺฌภาติ
พระผู้มีพระภาคตรัสตอบมารด้วยพุทธนิพนธ์คาถาว่า รูปา สทฺทา คนฺธา
รสา โสภฺจพฺพา จ มโนรมา อารมณฺ์ทั้งหลาย คือ รูป เสียง กลิ่น รส
และส่วนที่จะพึงถูกต้อง เป็นที่ยินดีรื่นเริงแห่งจิต เอตฺถ เม วิคโต
ฉนฺโท ฉันทะความปรารถนาพึงใจแห่งเราในอารมณ์เหล่านั้นไปปราศ

จากแล้ว นี่โศก ความดี อนาคต คุณก่อนมารผู้ลามก ตัวท่านเป็นบุคคล
อันเรากำจัดเสียแล้ว ให้พ้นวิสัยสามารถ ไม่ผูกเราด้วยราคปาสะได้.
อถ โข ครั้งนั้น มารเสียใจว่า พระผู้มีพระภาคมาทราบซึ่งตัวเราว่าเป็น
มาร พระสุคตมาทราบซึ่งตัวเราว่าเป็นมาร ดังนี้. น สณฺหาตุ ไม่อาจ
สามารถเพื่อจะดำรงอยู่ ณ ที่นั้น อนาคตชาติ ก็หายไปจากอาสนมณฑล
นั้นโดยนัยหนหลัง.

ทรงพระอนุญาตสรณคมณุปสัมปทา

ฝ่ายภิกษุชีนาสงอรหัตต์ ๖๐ องค์ รับพุทธานัตติพจน์แล้วก็จาริก
ไปในชนบทแต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์ให้กุลบุตร
ทั้งหลายที่มีอุปนิสัยในประเทศนั้น ๆ ได้ศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อม
นันทอัยาศัยในบรรพชาอุปสมบท. ภิกษุทั้งหลายนั้นไม่สามารถจะ
ให้บรรพชาอุปสมบทด้วยตนเอง จึงพากุลบุตรปีพชอุปสัมปทาเปกจะ
เหล่านั้นมา หวังจะทูลถวายให้พระโลกนาถ ประทานบรรพชาอุปสมบท
ทั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรทั้งหลายนั้น ได้ความลำบากด้วยทางกัณดาร
เป็นต้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงพระปรารภเหตุนี้เป็นนิทาน
จึงได้ทรงพระอนุญาตว่า อนุชานามิ ภิกษุเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรา
ผู้พระตถาคตอนุญาต คุณุเหวทานิ บัดนี้ท่านทั้งหลายนั้นแสดงให้กุล-
บุตรบรรพชาอุปสมบทในทิศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เกิด. เอวญจ ปน
ภิกษุเว ปพุพาเขตพุโพ อุปสมปาเขตพุโพ ก็แลกุลบุตรนั้น ๆ อันท่าน
ทั้งหลายพึงให้บรรพชาอุปสมอย่างนี้. ปจฺมํ เกสมสฺสุ อโหเรตฺวา
บุคคลผู้เพ่งบรรพชาอุปสมบทนั้น ท่านทั้งหลายพึงปลงผมและหนวดเสีย

ก่อนแล้ว กาสายานิ วตฺถานิ. อจฺญาเตตฺวา ใ้แง่งฝ้าที่บุคคลย้อมด้วย
น้ำฝาดแล้ว เอกัสฺ อุตฺตราสงฺคฺ การาเปตฺวา ใ้กระทำอุตฺตราสงฺคฺ
เถียงบ่าข้างหนึ่งแล้ว ภิกฺขุณฺ ปาเท วนฺทเปตฺวา ใ้ไหว้เท้าแห่งภิกฺษุ
ทั้งหลายแล้ว อุกฺกุฏิกิ นิสิตาเปตฺวา ใ้นั่งหย่องแล้ว อณฺชลิ ปคฺคณ-
หาเปตฺวา ใ้หยกอณฺชลิประณมกรจึ้นเป็นอาการเคารพแล้ว เอวํ วเทหิติ
วตฺตพฺโพ พึงกล่าวว่เอวํ วเทหิ ท่านจงว่าอย่างนี้ ดังนี้แล้ว พึงกล่าว
อุทฺเทสสรณคมนั้ว่า พุทฺธึ สรณึ คจฺฉาหิ จนถึง ตติยมฺปิ สงฺฆึ สรณึ
คจฺฉามิ ดังนี้ ใ้ให้กุลบุตรนั้นว่าตามไปใ้ถูก อนฺุชานามิ ภิกฺขเว อิมหิ
ตีหิ สรณคมนเหติ ปพฺพชฺชึ อุปสมฺปทึ คุก่อนภิกฺษุทั้งหลาย เราผู้พระ
ตถาคต อนฺุญาตซึ่งบรรพชาอุปสมบต ด้วยสรณคมนพจน์ทั้ง ๓ นี้.
สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้ธรรมสามิสราธิบตี พระองค์ทรงอนุญาต
อุปสมบตในปฐมโพธิกาล ด้วยไตรสรณคมนั้ดังแสดงมาฉะนี้. ครั้งนั้น
บรรพชาวิธีอริยาสมมติจึ้น ๒ คือ เอหิภิกฺขุอุปสัมปทา และสรณคม-
นุปสัมปทาด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่ภิกฺษุสงฆ์

อด โข ภควา วสุถึ วุตฺโต ภิกฺขุ อามนฺเตสิ ครั้งนั้น สมเด็จพระ
ผู้ทรงพระภาค เสร้จอยู่กาลฝนแล้ว ล่วงพ้นไตรมาส พระองค์ตรัส
เรียกพระภิกฺษุทั้งหลาย ทรงโอวาทในอนฺุตรวิมุตติว่า มยฺหึ โข ภิกฺขเว
คุก่อนภิกฺษุทั้งหลาย เราผู้ศาสดาอาศัยกระทำในใจโดยอุบายที่ชอบ ตั้ง
ความเพียรชอบโดยอุบายที่เป็นหนทาง จึงได้บรรลุ ได้กระทำใ้แจ้ง
ซึ่งอนฺุตรวิมุตติ ความพ้นวิเศษจากกิเลสอาสวะทั้งปวง ไม่มีวิมุตติอื่น

จะยิ่งกว่า ตุมุเหปี ภิกขเว คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้ถึงท่านทั้งหลายเล่า เพราะอาศัยกระทำในใจโดยแยกกาย ตั้งความเพียรชอบให้ถูกทาง ก็ย่อมจะบรรลุ ก็ย่อมจะกระทำให้แจ้ง ซึ่งอนุตรวิมุตติความพ้นวิเศษ ไม่มีวิมุตติอื่นจะยิ่งกว่า ตามอย่างเราผู้ศาสดาได้. สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ทรงโอวาทภิกษุทั้งหลาย ในอนุตรวิมุตติอ้างพระองค์เป็นตัวอย่าง ด้วยประการฉะนี้แล.

๑. ท่อนนี้ต้นฉบับความไม่กินกัน ทั้งไม่สมบาลี ได้แก่เข้าหาหลัก. จะถือว่าโอวาทนี้ สำหรับพวกภิกษุที่พระชินาสวสาวกพามาบวช อันเป็นต้นเหตุทรงอนุญาตสรณคมานุสัมปทาก็ไม่ขัดเชิง และฉบับเดิมอยู่ในกัณฑ์ข้างหน้า ได้ยกมาไว้ในกัณฑ์นี้ เพื่อป็นเรื่องให้เหมาะแก่กัณฑ์ที่ตั้งขึ้นใหม่.

ราชคหกัณฑ์ กัณฑ์ที่ ๘

กล่าวความจำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระพุทธานุญาต จะประดิษฐานพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรมคธก่อน แต่จำจะต้องพาอุรุเวลกัสสปคณาจารย์ใหญ่ ผู้เป็นที่นับถือของประชาชนไปด้วย จึงเสด็จจาริกเพื่อจะไปอุรุเวลาประเทศ. ได้โปรดพวกภิกษุวัคคีย์กุมาร ๓๐ คนในกลางทาง ให้สำเร็จโลกุตระธรรม ส่วนเสขภูมิจึงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้ว สั่งให้เที่ยวสอนพระศาสนา. ครั้นถึงอุรุเวลาประเทศแล้ว ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปให้สิ้นทิฏฐิมานะแล้ว ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาแก่ท่าน พร้อมทั้งน้องชายอีก ๒ กับบริวารรวมพันหนึ่งแล้ว ทรงพาไปกยาตีสะประเทศ ทรงแสดงอาทิตตปริยายเทศนา ให้สำเร็จพระอรหัตแล้ว พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ปธานชฎิลพันรูปนั้น เสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ประทับ ณ ลักขณินทยาน. พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบข่าว เสด็จออกไปเฝ้า พร้อมด้วยราชบริวาร. สมเด็จพระศาสดาจารย์ ทรงแสดงธรรมโปรดท้าวเธอกับราชบริวารบางเหล่า ให้ตั้งอยู่ในพระโศคาปัตติผล บางเหล่าดำรงตนในพระไตรสรณคมน์. ท้าวเธอทูลความปรารถนาที่มีมาแต่เดิมแล้ว ทรงอาราธนาพระบรมศาสดากับพระภิกษุสงฆ์ไปทำกตกิจ ณ พระราชนิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น และทรงถวายเวฬุวันราชอุทยานเป็นอาราม. พระบรมศาสดาทรงรับอารามเป็นครั้งแรก และเสด็จประทับ ณ ที่นั้น. ครั้งนั้นพระสารีบุตรกับพระโมคคัลลานะบวชเป็นปริพาชกอยู่ในสำนักของสฤงชัย. วันหนึ่ง พระสารีบุตรได้เห็นพระ

อัสนธิเข้าไปบิณฑบาตในพระนคร มีมรรยาทสงบ เกิดความเลื่อมใส
ไต่ถามทราบความเป็นพุทธสาวก ก็ขอให้ท่านแสดงธรรม ครั้นได้
ฟังก็สำเร็จพระโศดาปัตติผล กลับไปชวนพระโมคคัลลานะ พร้อมกัน
พาบริวารมาสู่สำนักพระศาสดา ได้รับเอหิภิกขุอุปสัมปทาแล้วสดับพระ
ธรรมเทศนา ก็ได้สำเร็จพระอรหัตต์ถึงที่สุดสาวกบารมี.

อด โข ภควา พาราณสีขยถาภิรณุต วิหริตุวา เชน อรุเวลา เตน
จาริกิ ปุกคามิติ.

เสด็จอรุเวลาประเทศ

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์พิจารณาเห็นซึ่งความ
บริบูรณ์แห่งอุปนิสัยของชนชาวเมืองมครเป็นอันมาก เป็นอุปนิสัยสัม-
ปทานี้กำลังนัก และทรงพิจารณาเห็นว่า จะต้องอาศัยพระเจ้าพิมพิสาร
ธรรมิกราชแล้วประดิษฐานพระศาสนามลงในมครชนบทก่อน พระพุทธ-
ประสงค์จะใคร่พาอรุเสถกัสสปเป็นต้น ซึ่งมีวายุกาลมาก โลกสมมติ
ว่าประเสริฐมานานนั้น ไปสั่งสอนให้มหาชนเลื่อมใส. ครั้นพระองค์
ทรงบำเพ็ญพุทธกิจเสด็จอยู่ ณ เมืองพาราณสี ตามอภิมุขพุทธอัชยาศัย
แล้ว เสด็จพุทธดำเนินจาริกไปโดยมรรคาลัยที่จะสัญจรยังอรุเวลาประ-
เทศ เสด็จแวะออกจากมรรคาแล้ว เสด็จเข้าไปยังราวป่าอันใดอันหนึ่ง
ซึ่งพระอรรถกถาจารย์แสดงว่ากัปปาสิกาวันป่าไร่ฝ้าย เสด็จนั่ง ณ ร่ม
พฤกษาดำบลหนึ่ง เป็นสถานใกล้ซึ่งจะได้สั่งสอนเวไนยบุคคลอันแจ่ง

๑. คำบาลีนี้เดิมเข้าใจใหม่ เพื่อเป็นบทนิเขป สำหรับใช้ในเวลาเทศน์.

แล้วแก่พระปรีชาญาณ.

โปรดภททวัคคีย์ในกลางทาง

เด่น โข ปน สมเณ สมัยนั้น สหายภททวัคคีย์พวกเจริญ
๓๐ คน พร้อมกับด้วยปชาบดีภริยาบำเรออยู่ ณ ราวป่านั้น ปชาบดี
ของสหายผู้หนึ่งมิได้มี. สหายทั้งหลายจึงได้นำหญิงแพศยามาเพื่อประ-
โยชน์แก่สหายนั้น. ครั้นสหายเหล่านั้นประมาทไปมิได้เอาใจใส่ระวัง
รักษา สตรีแพศยานั้น ถือเอาห่อเครื่องประดับได้แล้วหนีไป. สหาย
เหล่านั้นช่วยขวนขวายแสวงหาสตรีแพศยานั้น เทียวไปถึงราวป่าที่พระ
โลกนาถเสด็จประทับอยู่ ได้เห็นพระองค์เสด็จนั่ง ณ ร่มพฤกษาแล้วเข้า
ไปใกล้ไต่ถามว่า อปี ภนฺเต ภควา อิตฺถิ ปสฺเสยฺย พระผู้มีพระภาค
จะพึงเห็นหญิงผู้หนึ่งบ้างแลหรือ. ก็ ปน โว กุมารา อิตฺถิยา พระองค์
จึงตรัสว่า คุณก่อนกุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะต้องการอะไรด้วยสตรี
เล่า ภททวัคคีย์สหายทั้งหลายก็เล่าความทั้งปวง ตั้งแต่ต้นจนถึงแพศยา
นั้นลักเอาห่อเครื่องประดับแล้วหนีไปถวายให้พระองค์ทราบ. สมเด็จ
พระผู้มีพระภาค จึงตรัสถามว่า ตํ ก็ มนุญฺถ โว กุมารา คุณก่อนกุมาร
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อซึ่งท่านทั้งหลาย
จะพึงแสวงหาสตรีนั้นเป็นกรรมอันประเสริฐ หรือจะพึงแสวงหาตน
ประเสริฐเล่า. สองอย่างนี้ไหนจะประเสริฐกว่ากัน. กุมารทั้งหลายนั้น
มีปัญญาได้สติระลึกรู้ จึงกราบทูลว่า เอตฺเทว ภนฺเต อมฺหากํ วรํ
ข้อซึ่งข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงแสวงหาตนนั้นแล เป็นกรรมอันประเสริฐ
ของข้าพระองค์ทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เตนฺหิ โว กุมารา

นีสัทธ คุก่อนกุมารทั้งหลาย ถ้ากระนั้น ท่านทั้งหลายจงนั่งเถิด เราผู้
พระตถาคตจักแสดงธรรมแก่ท่านทั้งหลาย เอวံ ภนุเตติ โข ภัทท-
วักคีย์สหายทั้งหลายนั้นรับว่า เอวံ ภนุเต ดังนี้แล้ว ถวายอภิวัตตบังคม
พระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัส
อนุப்புฬิกถาและจตุราริยสัจให้ภัททวักคีย์กุมาร ๓๐ คนนั้น เกิดธรรมจักขุ
บรรลุลอกุตราริยมรรคผลเบื้องต่ำทั้ง ๓ ส่วนเสขภูมิแล้ว ให้อุปสมบท
ด้วยเอหิกขุอุปสมปทาแล้วส่งไปในทิศนั้น ๆ เพื่อแสดงธรรมประกาศ
พรหมจรรย์โดยนัยหนหลัง.

โปรคชภูติพนหนึ่ง

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ก็บรรลु
ถึงอรุเวลาประเทศ ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งชภูติทั้ง ๓ กับทั้งศิษย์บริวาร.
อรุเวลกัศสปนากคณาจารย์มีบริวาร ๕๐๐. นทีกัศสปมีบริวาร ๓๐๐.
คยากัศสปมีบริวาร ๒๐๐. ทั้ง ๓ คณะปาโมกข์นี้ สร้างอาศรมอยู่ ณ ฝั่ง
แม่น้ำเนรัญชรา เป็น ๓ สถานตามลำดับกัน ครั้นพระผู้มีพระภาค
เสด็จถึงอรุเวลาประเทศแล้ว ทรงทรมานอรุเวลกัศสปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์
และอาเทศนาปาฏิหาริย์ จนถึงอุทกปาฏิหาริย์ เมื่อน้ำท่วม ทรงแหวก
น้ำเสด็จจงกรมแผ่นดินมีฝุ่นฟุ้งเป็นที่สุด ให้อรุเวลกัศสปเสื่อมพศเกิด
สังเวช โดยความเสื่อมใสลอยชภูติบริวารในกระแสน้ำแล้ว ทูลขอ
บรรพชา กับบริวาร ๕๐๐ เป็นอุปสัมบันด้วยเอหิกขุอุปสมปทา. ฝ่าย
นทีกัศสปตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ได้เห็นเครื่องชภูติบริวารลอยไปตามกระแส
น้ำ สำคัญว่าเกิดภัยอันตรายแก่พี่ชายตน ก็พร้อมกับริวาร ๓๐๐ คน รีบไป

ยังอาศรมสถาน เห็นอุรุเวระผู้พี่ชายทรงเพศเป็นภิกษุแล้ว ไต่ถามทราบ
ความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ก็ลอยชฎิลบริวาร ณ แม่น้ำเนรัญ-
ชราแล้ว พร้อมกับบริวารเข้าไปเฝ้าพระโลกนาถ ชบสัทธิษะลงกับพระ-
บาทกราบทูลของบรรพชาอุปสมบท พระองค์ก็ประทานเอหิภิกขุอุปสม-
บทแก่เชื่อนั้น กับบริวาร. ฝ่ายคยาภัสสปผู้น้องชายน้อย ได้เห็นชฎิล
บริวารลอมตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอุปัทวทุกข์ภัยแก่พี่ชายทั้ง ๒
จึงพร้อมกับบริวาร ๒๐๐ คน รีบมาจนถึงอาศรมสถานของพี่ชายใหญ่
ได้เห็นอุรุเวระทรงเพศเป็นภิกษุแล้ว ไต่ถามทราบความว่า พรหมจรรย์
นี้ประเสริฐแล้ว ลอยชฎิลบริวารแห่งตนเสียในกระแสน้ำ แล้วทูลขอ
บรรพชาอุปสมบท. พระองค์ก็ทรงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาโดยนัย
หนหลัง. สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงทรมานชฎิล ๓ ที่พี่น้องกับบริวาร
พันหนึ่ง ให้เสียยศแล้วให้ตั้งอยู่ในเอหิภิกขุอุปสมบทด้วยประการฉะนี้
แล้ว เสด็จประทับในอุรุเวลาประเทศ คอยกาลแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของ
ภิกษุเหล่าท่านชฎิลพันสามองค์นั้น.

ทรงแสดงอาทิตตปริยายเทศนา

อด โข ภควา ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จอยู่ ณ อุรุ-
เวลาประเทศตามพระพุทธอัชสาชัยแล้ว ก็พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ปุราณ-
ชฎิลพันสามองค์นั้น เสด็จพุทธดำเนินไปยังคยาสิสประเทศ ประทับ

๑. บาลีว่า พันหนึ่ง แต่ท่านผู้เข้าใจความต่างกัน บ้างก็ว่าพันหนึ่งแต่บริวาร เป็นพันสามทั้งหัวหน้า
บ้างก็ว่า รวมทั้งอาจารย์และศิษย์เป็นพันหนึ่ง. อันการนับเช่นนี้เป็นแต่ประมาณพิเศษ ยิ่งนิคห่อน
หน่อยก็เป็นอันไม่ผิด.

อยู่ ณ ที่นั้น. เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า ภิกษุเหล่าปฺราณชฎิลมีอินทรีย์
แก่กล้าควรเจริญวิปัสสนาเพื่ออาสวักขยญาณแล้ว จึงดำรัสเรียกแล้ว
ทรงเทศนาอาทิตตปริยายสูตร โดยไวยากรณ์ภายิตว่า

สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของ
ร้อน รุ่งเรืองแต่ต้น. กิจฺจ ภิกฺขเว สพฺพํ อาทิตฺตํ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน รุ่งเรืองแต่ต้น. เมื่อพระองค์
ตรัสถามฉะนี้แล้ว ทรงวิสัชนาสิ่งทั้งปวงนั้น คืออายตนะภายใน ๖ ประ-
การ อายตนะภายนอก ๖ ประการ วิญญาณกาย ๖ ประการ สัมผัส ๖
ประการ และเวทนาที่เกิดแต่สัมผัสนั้น ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา
ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง ณ ที่นี้. ทรงจำแนกโดยทวารเป็นวาระตามลำดับฉะนี้ว่า
จกฺขุ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย จกฺขุก็เป็นของร้อน ฐปา
อาทิตฺตา รูปทั้งหลายที่เป็นวิสัยของจกฺขุเล่า ก็เป็นของร้อน จกฺขุวิณ-
ณานิ อาทิตฺตํ วิญญาณใจรู้พิเศษซึ่งอารมณ์อาศัยจกฺขุเล่าก็เป็นของร้อน
จกฺขุสมฺมุสฺโส อาทิตฺโต ความประชุมพร้อมแห่งจกฺขุและรูปจกฺขุ
วิญญาณ ชื่อว่าจกฺขุสัมผัส ก็เป็นของร้อน ยมฺปิทํ จกฺขุสมฺมุสฺสํปจฺจยา
อุปฺปชฺชติ เวทิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมฺมุสฺสํ วา สิ่งที่สัตว์พึงเสวย คือ
เวทนาใด สุขหรือ หรือทุกข์ หรือใช้ทุกข์ใช้สุขก็ดี ย่อมเกิดขึ้นเพราะ
ปัจจัยคือจกฺขุสัมผัส ตมฺปิ อทิตฺตํ แม้ถึงเวทนานั้นก็เป็นของร้อน.
เกณ อาทิตฺตํ ร้อนด้วยอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน. รากคฺคินา โทสคฺคินา
โมหคฺคินา ชาตฺติยา ชรามรณฺน โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาเสหิ
อาทิตฺตุนฺติ วทามิ เราผู้พระตถาคตมากล่าวอยู่ว่าร้อนด้วยเพลิงคือรากะ

ร้อนด้วยเพลิงคือโทสะ ร้อนด้วยเพลิงคือโมหะ ร้อนด้วยชาติคือความ
เกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย ร้อนด้วยโสภคความแห้งใจ ปริ-
เทวะความร่ำไรร่าพันเพื่อด้วยวาจา ทุกข์เจ็บกาย โทมนัสไม่สบายจิต
อุปายาส ความคับแค้น เราผู้พระตถาคตกล่าว จักขุเป็นต้นนั้น
ร้อนด้วยเพลิงกิเลสและทุกข์ ๆ เเผาให้ร้อนแต่ต้นฉะนี้. โสดี ภิภุเว
อาทิตตฺตํ คูก่อนภิภุทั้งหลายโสตและเสียงและโสตวิญญาณและโสตสัมผัส
และสุข ทุกข์ อุเบกขา ๓ เวทนานี้ที่เกิดเพราะโสตสัมผัสก็ดี ล้วนเป็น
ของร้อน รุ่งร้อนแต่ต้น. ร้อนด้วยอะไร ๆ มาเผาให้ร้อนเล่า. ร้อน
ด้วยเพลิงกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ ร้อนด้วยทุกข์คือชาติ ชรา มรณะ
โสภคปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาส. ฆานํ ภิภุเว อาทิตตฺตํ คูก่อนภิภุ
ทั้งหลาย ฆานะและกลิ่นและฆานวิญญาณและฆานสัมผัส และเวทนา
คือสุขทุกข์อุเบกที่ที่เกิดเพราะฆานสัมผัสก็ดี ล้วนเป็นของร้อน. ร้อน
ด้วยอะไร ๆ มาเผาให้ร้อนเล่า. ร้อนด้วยเพลิงกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ
ร้อนด้วยทุกข์คือชาติ ชรา มรณะ โสภคปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาส.
ชีวหา ภิภุเว อาทิตตฺตา คูก่อนภิภุทั้งหลาย ชิวหาและรสและชีวหา-
วิญญาณและชีวหาสัมผัส และเวทนา สุข ทุกข์ อุเบกขา ที่เกิดเพราะ
ชีวหาสัมผัสก็ดี ล้วนเป็นของร้อน. ร้อนด้วยอะไร ๆ มาเผาให้ร้อน.
ร้อนด้วยเพลิงกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ ร้อนด้วยทุกข์ คือ ชาติ
ชรา มรณะ โสภคปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาส กาโย ภิภุเว อาทิตฺโต
คูก่อนภิภุทั้งหลาย กายและโณภูฐัพพะส่วนที่จะพึงถูกต้อง และกาย
วิญญาณ และกายสัมผัส และเวทนา สุข ทุกข์ อุเบกขา ที่เกิดเพราะ

กายสัมผัสก็ดี ล้วนเป็นของร้อน ร้อนด้วยอะไร ๆ มาเผาให้ร้อน. ร้อนด้วยเพลิงกิเลสคือ รากะ โทสะ โมหะ ร้อนด้วยทุกข์คือ ชาติ ชรามรณะ โสภปรีเทวทุกขโทมนัสอุปายาส. มโน ภิกขเว อาทิตฺโต อก่อนภิกขุทั้งหลาย ใจและธรรมคืออารมณ์ที่จะพึงรู้ด้วยใจ และมโนวิญญาณและมโนสัมผัส และเวทนา สุข ทุกข์ อุเบกขา ที่เกิดเพราะมโนสัมผัสก็ดี ล้วนเป็นของร้อน. ร้อนด้วยอะไร ๆ มาเผาให้ร้อน. ร้อนด้วยเพลิงกิเลส คือ รากะ โทสะ โมหะ ร้อนด้วยทุกข์คือ ชาติ ชรามรณะ โสภปรีเทวทุกขโทมนัสอุปายาส. สรรพสิ่งทั้งปวงคือ อายตนะภายใน ๖ ประการ อายตนะภายนอก ๖ ประการ วิญญาณกาย ๖ อย่าง ผัสสกาย ๖ อย่าง และเวทนาทั้ง ๓ คือ สุข ทุกข์ อทุกขมสุขนี้ ร้อนด้วยกิเลสและกองทุกข์อันกิเลสและกองทุกข์มาเผาให้ร้อน ด้วยประการฉะนี้.

ความพิจารณาเห็นซึ่งสิ่งทั้งปวงมีอายตนะภายในเป็นต้น โดยเป็นของร้อนด้วยกิเลสและกองทุกข์นี้ เป็นวิปัสสนานัย เป็นไปเพื่อนิพพิทาญาณ และวิราคะคือพระอริยมรรค และวิมุตติคือพระอริยผล. สมเด็จพระนราสภทศพลเจ้าจักรรัสเตศแสดงอานิสงส์ว่า เอวํ ปสฺสุ ภิกขเว สุตวา อริยสาวโก อก่อนภิกขุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว เมื่อท่านมาเห็นอยู่อย่างนี้ ท่านยอมเหนื่อยหน่ายในสิ่งทั้งปวงมีจักขุและรูปเป็นต้น จนถึงเวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นที่สุดนั้นทุก ๆ อย่าง นิพพินฺทํ วิรุชฺชติ เมื่อมาเหนื่อยหน่ายเกิดนิพพิทาญาณแล้วก็วิราชปราศย่อม คือ บรรลุวิราคะอริยมรรคญาณ สหายกิเลสเครื่องข้อมสันดานให้ปราศไป วิราคา วิมูจฺจติ เพราะอาศัยวิราคะอริยมรรคกระทำจิตให้ปราศย่อมเกิด

ขึ้นแล้ว ท่านก็ย่อมวิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษ จากกองกิเลสอาสวะซึ่ง
ครองสันดาน วิมุตติคืออริยผล เกิดในลำดับวิราคะอริยมรรค ด้วยประ-
การณะนี้. วิมุตตสุมี วิมุตตมิตติ ฌาณ โหติ ครั้นเมื่อจิตพ้นพิเศษแล้ว
ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นพิเศษแล้ว ดังนี้. ปชานาติ อริยสาวกนั้น
มารู้ชัดด้วยปัจจเวกขณญาณว่า จีณา ชาติ ความเกิดด้วยเป็นปัญจขันธ์
และเอกโวการและจตุโวการสิ้นแล้ว วุสิตํ พุรหมจริยํ พรหมจรรย์ได้อยู่
จบแล้ว กตํ กรรมิยํ กิจที่จะต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว นาปริ อิตถตตาย
กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มี ก็ว่าวิมุตตินั้นที่เรารู้กำเริบเสื่อมคลาย
ซึ่งจะต้องพากเพียรประกอบกิจอื่นอีกไม่มี วิมุตติที่เกิดแล้วนี้เป็นอกุป-
ธรรมไม่กำเริบ. อริยสาวกผู้บรรลุวิมุตติแล้ว ย่อมเกิดปัจจเวกขณญาณ
หยั่งรู้ดังนี้.

อิทมโวจ ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้วซึ่งอาทิตต-
ปริยายนี้ สั่งสอนภิกษุทั้งหลายเหล่าปุราณชฎิลนั้น อตุตมนา เต ภิกษุ
พระภิกษุทั้งหลายนั้น ก็มีจิตชื่นชมรับภายิตแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า.
อิมสุมิญจ ปน เวชยากรณสุมี ภณฺณมานเ กิเลเมื่อไวยากรณนี้ อัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาอยู่ จิตแห่งภิกษุทั้งพันองค์นั้น ก็ไม่เข้า
ยึดมั่น พ้นวิเศษแล้วจากอาสวะทั้งหลาย. พระผู้เป็นเจ้าปุราณชฎิลบรรลุ
อัสวักขยอรหัตแล้ว เป็นอเสขอริยบุคคลแล้ว ด้วยประการดังนี้.

โปรดพระเจ้าพิมพิสาร

อดโข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อให้พระ
ผู้เป็นเจ้าปุราณชฎิลพันองค์ สำเร็จพระอรหัตผล ด้วยอนุศาสนิปาฏิ-

หารีย์พิเศษ คืออาทิตตปริยายสูตรเสร็จแล้ว พระองค์เสด็จอยู่ ณ คยาสี่ส-
ประเทศตามอภิมรย์พุทธอัชยาศัยแล้ว อันวิสุทธสงฆ์องค์อรหันต์พัน
หนึ่งนั้นแวดล้อมเป็นพุทธบริวาร เสด็จจาริกไปโดยลำดับ บรรลุถึง
นครราชคฤห์พิศาล เสด็จประทับ ณ ลักขณินุทธานสวนตาลหนุ่มสุป-
ติภูฏเจดีย์แล้ว จึงพระเจ้าพิมพิสารมคธราชได้ทรงสดับประวัตินั้นแล้ว
พร้อมด้วยพราหมณ์คฤหบดีชวามคธ ๑๒ นहुต เสด็จพระราชดำเนินถึง
ลักขณินุทธานแล้ว เสด็จเข้าไปใกล้พระโลกนาถ ถวายอภิวัตนมัสการ
โดยเคารพ เสด็จนั่ง ณ ที่ควรข้างหนึ่ง. แต่พราหมณ์คฤหบดีราชบริวาร
๑๒ นहुตนั้น มีอกัปกายวิจิตรต่าง ๆ กัน บางจำพวกถวายอภิวัต
บังคมพระผู้มีพระภาค บางจำพวกเป็นแต่กล่าวสัมโมทนียกถาปฏิสันถาร
บางจำพวกประณมกรนมัสการแต่ไม่อภิวัตกราบไหว้ บางจำพวกร้อง
ประกาศนามและโคตรแห่งตน บางจำพวกนั่งอยู่ไม่กระทำกายวิจิตร
ทั้ง ๕ เหล่านั้น ก็นั่ง ณ ที่ควรตามลำดับอาสนะที่ถึงแล้วแก่ตน ๆ เป็น
ปริมณฑลมหาสมาคม ณ ลักขณินุทธานนั้น. ครั้งนั้น พราหมณ์คฤหบดี
๑๒ นहुตนั้น เกิดความปริวิตกว่า ก็ นุ โข มหาสมโณ อะไรหรือหนอ
พระมหาสมณะประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในอูรเวลกัสสปหรือ หรือว่าอูร-
เวลกัสสปประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในพระมหาสมณะเป็นประการใด. อถ
โฆ ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทราบความปริวิตกในจิต
ของพราหมณ์คฤหบดีเหล่านั้น ด้วยจิตแห่งพระองค์แล้ว ประสงค์จะ
แสดงให้สิ้นสงสัย จึงตรัสถามอูรเวลกัสสปด้วยพุทธนิพนธคาถาว่า กิเมว
ทิสฺวา อูรเวลวาสิ ปหาสิ อคฺคิ กิสโกวทาโน ตุก่อนผู้อยู่ ณ อูรเว-

ประเทศมานาน ท่านผู้เป็นปาโมกข์คณาจารย์ สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้พอมอยู่
ด้วยกำลังพรต ท่านได้เห็นแล้วซึ่งอะไร จึงมละเสียซึ่งเพลิงที่ตนได้บูชา
ตามลัทธิสมัยแต่ปางก่อน ปุจฉามี ต่ กสุสพ เอตมตถิ์ คุณก่อนกัสนสพ
เราถามท่านบัดนี้ กถิ ปหีนิน ทว อคฺคิหุตฺตํ การบูชาเพลิงของท่าน
ท่านได้มละเสียด้วยอย่างไรเล่า. พระอรุณเวลกัสนสพกล่าวคาถาตอบว่า รูปเป
จ สทฺเท จ อโถ รเส จ กามิตฺถิโย จาภิวทฺตติ ยณฺณา ยัญญํทึงหลาย
ย่อมกล่าวยิ่ง สรรเสริญผล คือรูปเสียงและรส อารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา
และสตรีทั้งหลาย แสดงว่าบูชาตัณหาแล้วก็จะได้ผล คือ อารมณ์ที่รักมีรูป
เป็นต้นเหล่านี้ เอตํ มลนฺติ อุปธิสุ ฌตฺวา ข้าพระองค์ได้รู้ซึ่งกาม
ประเภทเป็นต้นนั้นว่า เป็นมละเครื่องหม่นหมองตกอยู่ในอุปธิทั้งหลาย
ดังนี้ อันตัณหาทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทินอย่างเดียว
ตสฺมา น ยิฎฺฐเ น หุตฺเต อรณฺชิ เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์จึงมิได้
ยินดีในการเช่นสรวงและการบูชาเพลิงที่สั่งสมมาในโอวาทสมัยแต่กาล
ก่อนนั้น. ภควา อโวจ สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามว่า เอตฺถ จ
เต มโน น รमितฺถ กสุสพ รูปสุ สทฺเทสุ อโถ รเสสุ คุณก่อนกัสนสพ
ก็ใจแห่งท่านไม่ยินดีในอารมณ์เหล่านั้น คือ รูป เสียงและรสเหล่าวัตถุ
กามแล้ว อถ โภจรหิ เทวมนุสฺสโลเก รโต มโน กสุสพ พุรุปี เม
ตํ คุณก่อนกัสนสพ ก็ที่นั่นใจแห่งท่านยินดีแล้วในสิ่งใดเล่า ในทิวโลก
และมนุษย์โลก ท่านจงกล่าวซึ่งธรรมเป็นที่ยินดีแห่งใจของท่านสิ่งนั้น.
พระผู้เป็นเจ้าอรุณเวลกัสนสพกล่าวคาถาตอบว่า ทิสฺวา ปทํ สนฺตมนฺนูปธิกํ
อภิญฺจันํ กามภเว อสฺตตํ อนนฺตณฺณภาวิมนนฺตเนยฺยํ ตสฺมา น ยิฎฺฐเ

น หุต อรณชี ดังนี้ มีความว่า ทิสฺวา ข้าพระองค์ได้เห็นแล้ว ปท
ซึ่งส่วนที่สัตว์จะพึงถึงคือนิพพาน สนฺต อั้นระงับแล้ว เพราะไม่มีกิเลส
และทุกข์เครื่องร่ำร้อนกระวนกระวาย อนุปธิกั ไม่มีอุปธิคือจันท์และ
กิเลสและอกิสังขาร อนนฺตภาววิ อั้นจักไม่เป็นอย่างอื่นคือจักแปรปรวน
อนนฺตเนยฺย ไซ้ธรรมที่บุคคลอื่นจะพึงนำไป คือไม่เป็นวิสัยที่ผู้อื่นจะ
มาให้ผู้อื่นรู้ได้ ต่อผู้ที่จะกระทำให้แจ้งจึงจะรู้เฉพาะตัว อภิณฺจนั ไม่มี
กังวล เหตุระคะเป็นต้น มิได้เข้าพัวพัน กามภเว อสฺตตฺ มิใช้องไม่
ติดอยู่แล้วในกามภพ มิใช้องไม่ติดอยู่แล้วในภพทั้ง ๓ มีกามภพเป็น
ประธาน ข้าพระองค์ได้เป็นซึ่งสันตบพทางรังับคือนิพพานมีคุณดังนี้
แจ้งแก่จิตแล้ว ตสฺมา เพราะเหตุนี้ น ยิณฺเฐ น หุต อรณชี
ข้าพระองค์จึงมิได้ยินดีในการเช่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชาเพลิง
อันไม่ใช่มรรคาแห่งนิพพาน อุกฺขยาสนา พระผู้เป็นเจ้าของอสุเรศกัศสปล
กล่าวเวลานี้แล้ว ลุกจากอาสนะกระทำอุตราสงค์ผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง
ชบเศียรลง ณ พระบาทยุคลแห่งสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค แล้วทูล
ประกาศณะนี้ว่า สฺตฺถา เม ภนฺเต ภควา สวโกหฺมสฺมิ ข้าแต่พระผู้มี
พระภาค พระองค์เป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนแห่งข้าพระองค์ ๆ เป็นสาวก
ผู้ฟังโอวาท สฺตฺถา เม ภนฺเต ภควา สวโกหฺมสฺมิ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
พระผู้มีพระภาคเป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนแห่งข้าพระองค์ ๆ เป็นสาวกผู้
ฟังโอวาท ดังนี้. ครั้งนั้น พราหมณ์คฤหบดีชวามคธ ๑๒ นหฺตุนั้น ก็สิ้น
สงสัย ลงความสันนิษฐานว่า ท่านอสุเรศกัศสปลประพฤติพรหมจรรย์อยู่
ในพระมหาสมณะ ดังนี้. ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัส

อนุบุพพิกธาและจตุราริยสัง ให้พระเจ้าพิมพิสารบรมบพิตรกับพราหมณ์
คฤหบดีมีอุปนิสัย ๑๑ นหุต เกิดธรรมจักขุบรรลुพระโศคาปัตติผล แต่่นหุต
หนึ่งนั้นแสดงตนเป็นอุบาสกตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์. ครั้งนั้น พระเจ้าพิม-
พิสารบรมบพิตร เมื่อทรงสถิตในพระโศคาปัตติผลแล้ว สำเร็จความ
ปรารถนาครบทั้ง ๕ อย่าง จึงกราบทูลแก่พระโลกนาถเจ้าว่า ปุพเพ
เม ภนุเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ฦ กาลก่อนเมื่อข้าพระองค์ยังเป็น
พระกุมารอยู่ ยังไม่ได้อภิเษกนั้น ได้มีความปรารถนาเป็นเครื่องยินดี ๕
อย่างว่า ขอให้ชนทั้งหลายซึ่งจัดแจงราชสมบัติ พึงอภิเษกเราในราช
สมบัติเป็นราชามหากษัตริย์มคธราชนี้เถิด ดังนี้ เป็นข้อ ๑ ที่ต้น.
ขอองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พึงเสด็จมายังลงยงแวนแคว้น
แห่งเราผู้ได้อภิเษกแล้วนั้น ดังนี้ ข้อ ๑ เป็นที่ ๒. ขอตัวเราพึงได้เข้า
ไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ดังนี้ ข้อ ๑ เป็นที่ ๓. ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้านั้น พึงทรงแสดงธรรมแก่เรา ดังนี้ข้อ ๑ เป็นคำรบ ๔.
ขอตัวเราพึงตรัสรู้ทั่วถึงซึ่งธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ดังนี้ ข้อ ๑
เป็นคำรบ ๕. เตะ เม เอตริหิ สมิตุชา บัดนี้ ความปรารถนาแห่ง
ข้าพระองค์ทั้ง ๕ อย่างนั้นสำเร็จแล้วทุกประการ. นิเวเตตวา ท้าว
เธอทูลความสำเร็จปรารถนาดังนี้แล้ว สรรเสริญความเลื่อมใสและธรรม
เทศนาแล้วข้าแสดงอุปาสกัตตเทศนาแล้ว ทูลอาราธนาว่า อธิวาเสตุก เม
ภนุเต ภควา ขอสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคกับพระภิกษุสงฆ์ จงให้ภัตต-
ภิกษาหารแห่งข้าพระองค์อยู่ท้บรับนิมนต์ เพื่อเครื่องต่อ ฦ วันพรุ่งนี้.
อธิวาเสติ สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงรับด้วยความเป็นผู้นั่งอยู่เป็นสำคัญ

วิทิตวา พระเจ้าพิมพิสารเสนียรราชทราบ ว่า ทรงรับนิมนต์แล้ว ก็ลุก
จากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว กระทำประทักษิณ
เสด็จกลับยังพระราชนิเวศน์สถาน. ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ให้ตกแต่ง
ข้าชโภชอาหารอันประณีตเสร็จแล้ว จึงดำรัสให้ราชบุรุษ ไปกราบทูลภักต-
กาล. สมเด็จพระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารปราณ-
ชฎิลพันหนึ่ง ทรงบาตรจีวรเสด็จพุทธดำเนินจากลัญจิวินุทยาน ยังพระ
ราชนิเวศน์พระเจ้าพิมพิสาร เสด็จนั่ง ณ พุทธอาสน์ พร้อมด้วยภิกษุ-
สงฆ์เสร็จแล้ว. พระเจ้าพิมพิสารมคธราช ทรงอังกาสภิกษุสงฆ์มีพระ
พุทธเจ้าเป็นประธาน ให้้อมด้วยข้าชโภชอาหารอันประณีต ด้วยพระ
หัตถ์แห่งพระองค์เป็นการเคารพตามสัมปริสวัตย์ เมื่อเสร็จภักตกิจแล้ว
เสด็จเข้าไปใกล้ ประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทรงพระราชประวัติถึง
สถานควรจะเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระ โลกนาถเจ้า ทรงเห็นเวฬุวัน
อุทยานว่า เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้นักแต่บ้าน บริบูรณ์ด้วยทางไปทางมา
ควรที่มนุษย์ทั้งหลายมีประโยชน์จะพึงก้าวถึง กลางวันไม่เคลื่อน
กล่นอาเกียรณ์ด้วยหม่อมมนุษย์ กลางคืนเงียบเสียงจะอ้ออิงก๊กก้อง และ
ปราศจากลมแต่ชนที่จะสัญจรเข้าออก ควรแก่กรรมมี ณ ที่สงัดแห่ง
มนุษย์ ควรเป็นที่หลีกออกเร้นอยู่ด้วยวิเวกสุขตามสมณวัตย์ โฉนหนอ
เราจะพึงถวายเวฬุวันอุทยานนั้น แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประ-
ธาน. โสวณณมยิ ภิกขุคาริ คเหตุวา ทรงพระดำริแล้ว พระหัตถ์
ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำ หลังลงถวายเวฬุวันอุทยานแด่พระผู้
มีพระภาคว่า เอตาคิ ภนุเต เวฬุวัน อุทยานิ พุทธปมฺมุขสุ

ภิกษุสงฆ์ทส ทมมิ ข้าแต่พระผู้มีภาค ข้าพระองค์ถวายซึ่งสวน
เวฬุวันนั้น แต่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานดังนี้ ปฏิคุ-
เภสิ ภควา อารามิ สมเด็จพระผู้มีพระภาครับซึ่งอารามแล้ว ทรง
แสดงธรรมีกถาให้พระเจ้าพิมพิสารรื่นเริง ในกุศลสัมมาปฏิบัติตาม
สมควรแล้ว เสด็จพระพุทธดำเนินไปยังเวฬุวนาราม. พระองค์อาศัย
เหตุนี้ จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายตามปรารถนา.
อารามทานเกิดขึ้นก่อนในพุทธูปบาทกาลนี้ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงประดิษฐานสาวกมณฑลในมคธ
ราชรัฐ ทรงรับเวฬุวันแล้วเสด็จอยู่ ณ ที่นั้น. อุปติสสะ โกณฑิ-
ละ สองสหายผู้จะดำรงที่อุ้อครสาวก ได้เข้าไปเฝ้าพระโลกนาถเจ้าอันเสร็จ
อยู่ ณ เวฬุวนารามนั้น.

อัครสาวกบรรพชา

บัดนี้ จะแสดงด้วยอัครสาวกบรรพชาโดยสังเขป มีความว่า เตน
โจ ปัน สมเณ สมัยนั้น ปริพาชกหนึ่งนามชื่อว่าสญชัยอาศัยอยู่ ณ เมือง
ราชคฤห์กับปริพาชกบริษัทยมากประมาณ ๒๕๐ คน. ครั้งนั้น พราหมณ์
มาณพชื่อสารีบุตรและโมคคัลลานะสองสหายแสวงหาโมกขธรรมไปประ-
พตติพรหมจรรย์บรรพชาอยู่ในสญชัยปริพาชกนั้น. สองสหายได้กระทำ
กติกาสัญญากันไว้ว่า ผู้ใดได้อมตรธรรมก่อน จงบอกแก่กันและกัน
ดังนี้. ครั้งนั้น พระอัสสชิเถระที่นับในเบญจวัคคีย์ภิกษุ ซึ่งสมเด็จพระ
ศาสดาส่งไปเที่ยวประกาศพระศาสนา ท่านนั้นเข้าไปเพื่อภิกษาจาร ณ
เมืองราชคฤห์ สารีบุตรปริพาชกได้เห็นท่านมีอินทรีย์สงบ อิริยาบถงามดี

มีอินทรีย์ฝ่องใสควรจะเป็นที่ตั้งแห่งคุณพิเศษ จึงเข้าไปใกล้ไต่ถาม
ทราบความเป็นพุทธสาวกแล้ว อาราธนาให้แสดงธรรม. พระผู้เป็น
เจ้าได้ภายิตธรรมปริยายแสดงอริยสัจทั้ง ๔ โดยสังเขปพอได้ใจความตาม
พุทธภาษิต สารีบุตรปริพาชกได้ฟังแล้ว เกิดธรรมจักขุบรรลुพระโศดา-
ปัตติผลแล้วไปหาโมคคัลลานะปริพาชกผู้สหาย แสดงธรรมปริยายที่ตน
ได้สดับแล้วนั้นให้ฟัง. โมคคัลลานะปริพาชกได้สดับบรรลุพระโศดา-
ปัตติผลแล้วชักชวนกันเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดา จึงไปอำลาสญชัยปริ-
พาชกอาจารย์เดิม กับบริษัท ๒๕๐ นั้น แล้วพร้อมกันปริพาชกบริวาร
๒๕๐ คนไปเฝ้าสมเด็จพระทศพล ณ เวฬุวนาราม ทูลขอบรรพชา
อุปสมบท. สมเด็จพระโลกนาถบรมสุคต ก็ประทานเอหิภิกขุอุปสัม-
ปทา. ภิกษุ ๒๕๐ องค์ซึ่งเป็นบริวารฟังธรรมเทศนาไป ได้สำเร็จ
พระอรหัตผล แต่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะทั้งสองนั้น ยังไม่
สำเร็จพระอรหัตพร้อมกับเธอผู้บริวารนั้นก่อน. ฝ่ายพระโมคคัลลานะ
นั้นนับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปกระทำความเพียรอยู่ ณ บ้าน
กัลลวาลมุตตคาม นั่งโง่งวงเพราะโทษถิ่นมิทธะครอบงำ. พระองค์
ทราบแล้วเสด็จไปสั่งสอน, ท่านนั้นได้ฟังพุทธโอวาทแล้วบำเพ็ญเพียร
จึงได้สำเร็จพระอรหัตผล ถึงซึ่งที่สุดแห่งสาวกบารมีญาณ. แต่พระ-
สารีบุตรเถรเจ้านั้น นับแต่อุปสมบทแล้วว่างไปได้ถึงเดือน วันเมื่อ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ ณ ถ้าสุกรขาทาเขาคิชฌกูฏ พระผู้เป็นเจ้า
ฟังเวทนาปริกคหสูตรจึงสำเร็จพระอรหัตผล ถึงซึ่งที่สุดแห่งอัครสาวก
บารมีญาณ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อภิกษุพุทธสาวกมณฑลไพบูลโดยลำดับขณะนี้แล้ว พระองค์ทรงปรารถนากลับไปจาริกที่นั่น ๆ แห่งภิกษุใหม่บางจำพวก ก็ได้ทรงอนุญาตให้ถือนิสัยเนื่องด้วยอุปัชฌาย์และอาจารย์ และทรงบัญญัติอุปัชฌาย์วัตรและอาจารย์วัตรเป็นต้น เจริญขึ้นตามอุปตติเหตุนี้ ๆ ด้วยประการฉะนี้.

พุทธกิจจกถา กัณฑ์ที่ ๘

พรรณนาอาการที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ แสดงธรรมข้อปฏิบัติแห่งคฤหัสถ์บรรพชิต และแต่งตั้งวินัยเป็นพุทธบัญญัติแก่เหล่าสหธรรมิก ยังสังฆกรรม ๓ ประการ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธให้เป็นไปในสาวกมณฑล เพื่ออนุตรผล คือ วิมุตติอันเป็นคุณที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ประดิษฐานบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไพบูลย์ขึ้นโดยลำดับกาล ให้ได้ปรีชาญาณหยั่งเห็นธรรม ดำรงตนในเอตทัคคสถาน คือคุณสมบัติอย่างยอดเยี่ยมในทางหนึ่งๆ . พระองค์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจโดยนัยนี้ ตั้งแต่แรกได้ตรัสรู้กาลล่วงมาได้ ๔๔ พรรษาเป็นกำหนด.

ตโต มหาการุณิโก มหเสี
สมุพุทธกิจจัม ภควา อกาสิ
สทุทธมจกุกสส ปวตตนาที
จเปลิ โส สาสนธมฺมเสฏฺฐี
ทมฺเม ทมฺ โมจยิ ภพฺพสตุเต
อัสสารทุกฺขา พหุเกปิ เตน
สทุทธมทีปํ ติวิมฺปิ โลก
หิตาย สมฺมา ว ปวตฺตยิตฺถ.

ลำดับนั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถผู้ทรงพระกรุณาอันใหญ่
หลวง แสวงหาแล้วซึ่งคุณอันใหญ่ พระองค์ตั้งพระหฤทัยแสวงหา
ประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ ด้วยอาศัยพระอริยาศัยอันบริสุทธ์ ทรง
ประกอบสัตตูปการกิจ เกื้อหนุนแก่หมู่สัตว์เพื่อให้สำเร็จคุณพิเศษสมบัติ
ตามสมควรแก่บุรพูนิตัย เป็นพุทธกิจแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

สมุพุทธโธ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ผู้ตรัสรู้แล้ว ตื่นแล้ว
หวังพระหฤทัยจะสั่งสอนสัตว์ ผู้ยังไม่ตรัสรู้ ผู้หลับอยู่ด้วยกิเลสให้
ตื่นจากกิเลสนิทรารมณฺ์นั้น ทนฺโต พระองค์ผู้ทรงทรมานแล้ว ทรง
แสดงธรรมเพื่อจะทรมาน ฝึกสัตว์ทั้งหลาย สนฺโต พระองค์ระงับ
สงบสรรพกิเลสบาปกรรมเครื่องร้อนทั้งปวงแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อ
จะให้สัตว์ระงับสงบจากเครื่องร้อนกระวนกระวายให้ปราศจากสันดาน
ดิณฺุณ พระองค์ผู้ข้ามพ้นกัณดารมีชาติเป็นต้นได้แล้ว ทรงแสดงธรรม

เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายข้ามพ้นชาติพยาธีกันดาร^๑ ปรีนิพพุโต พระองค์
ผู้ปรีนิพพานดับเพลิงกิเลสเสียได้แล้ว ทรงแสดงธรรม เพื่อให้สัตว์
ทั้งหลายดับเพลิงกิเลสเครื่องเผาสันดานเสียให้เย็นเป็นบรมสุข.

พระองค์ทรงประกอบสัตตูปการกิจ เสด็จจาริกไปในคามนิคม
ชนบทราชธานีนั้น ๆ ทุมมัม เทเสติ ทรงแสดงธรรมด้วยสามารถแห่ง
ข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์และข้อปฏิบัติของบรรพชิต วินยํ ปญญาเปติ
ทรงบัญญัติแต่งตั้งซึ่งวินยอุบายเครื่องฝึกสหธรรมิกบริษัท ด้วยสามารถ
แห่งบัญญัติเป็นสิกขาบทและชันชกปฏิบัติ^๒นั้น ๆ ตั้งเขตแดนขอบคัน
แก่สหธรรมิกสาวก เพื่อให้เป็นปฏิบัติดีงามด้วยกายและวาจา และเพื่อ
จะมีให้ล่วงละเมิดฝ่าฝืนด้วยกายทวาร วจิตวาร.

อาการที่ทรงแสดงธรรม

ทรงสั่งสอนด้วยประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ทิฏฐธรรมมิกัตถประโยชน์ที่จะ
พึงได้ประสพปัจจุบันภพอดภาพเห็นประจักษ์^๓นี้อย่าง ๑ สัมปรายิกัตถ-
ประโยชน์ที่สัตว์จะพึงได้ประสพ ณ ภพเบื้องหน้า แต่กาลกิริยาแล้ว
ไปอย่าง ๑ ปรมัตถประโยชน์^๔ ๆ อย่างยิ่ง คือ วิมุตติ พันพิเศษ
จากสรรพกิเลสอาสวะออกจากสังสารทุกข์ บรรลุอมฤตนิพพานซึ่งไม่
นับว่าชาตินี้ชาติหน้าอย่าง ๑ พระองค์ทรงสั่งสอนสัตว์ด้วยประโยชน์
ที่สัตว์ประสงค์ ๓ อย่างฉะนี้ และโอวาทคำสั่งสอนที่แสดงประโยชน์
ชาตินี้^๕นั้น น้อยกว่าโอวาทอื่นๆ เหมือนที่ทรงสั่งสอน ทิฆมาณูโกถีย-

๑. ต้นฉบับเป็นดังนี้.

บุตรและอุชชยพราหมณ์ ด้วยธรรม ๔ ประการ คือ อุฏฐานสัมปทา
บริบูรณ์ด้วยความเพียร ความหมั่นในกิจการงาน อารักขสัมปทา บริ-
บูรณ์ด้วยการรักษาทรัพย์สมบัติไม่ให้ฉิบหายไปเสีย ด้วยอันตรายต่าง ๆ
มีโจรเป็นต้น กัลยาณมิตตตา คบหาสมาคมแต่กัลยาณชนที่ดั่งงามเป็น
มิตรเป็นสหาย สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตาให้เสมอกับทรัพย์สมบัติ ดังนี้ ก็ดี
และทรงสั่งสอนนางสุชาดาผู้สะกั้แห่งอนาถบิณฑิกคฤหบดี ด้วยภริยา
ธรรมประเภทก็ดีเป็นต้นจะนี้ มีน้อยกว่าโอวาทในทางประโยชน์ชาติ
หน้า แม้ถึงคำสั่งสอนในทางประโยชน์ชาติหน้าตายเดียวนั้นเล่า ก็น้อย
นักกว่าโอวาทในทางปรมัตตประโยชน์ ดังตรัสสอนให้บุคคลตั้งตนใน
ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา คุณสมบัติ และให้ดำรงในเบญจเวรวิริติ
และประพฤติธรรมจรिया สมจรियाเพียงกุศลกรรมบถเป็นต้น. ซึ่งทรงสั่ง
สอนด้วยประโยชน์ชาตินี้ชาตินี้ชาตินั้น ก็เพียงจะให้สัตว์ได้ความเสื่อมใส
โดยอาการหยาบก่อนแล้ว จะได้สถาพรมั่นคงเชื่อลงในพระธรรมวินัย
บำเพ็ญสัมมาปฏิบัติ ทำปรมัตตประโยชน์เป็นคุณานิสงส์ภายหลัง. และ
ซึ่งทรงสั่งสอนด้วยปรมัตตประโยชน์นั้น เทศนานัยกวีจิตรเป็นอเนกกับป-
การผ่อนผันย้ายตามจริตและอาสยะแห่งสัตว์นั้น ๆ แต่สงเคราะห์ใน
สิกขาทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ลุ่มลึกไปโดยลำดับ. และโอวาท
ด้วยประโยชน์ชาตินี้ชาตินี้ชาตินั้น ย่อมเป็นไปมากในหมู่มนุษย์คฤหัสถ-
ชน ฝ่ายโอวาทด้วยทางอริกุศลศีลสมาธิปัญญานั้น ย่อมเป็นไปในหมู่
สหธรรมิกบรรพชิตเป็นคุณอย่างยิ่ง ซึ่งประสงค์จะให้มิแก่เวไนยสัตว์
วิมุตตินั้น บุคคลจะได้จะถึงจะกระทำให้แจ้งได้ ก็ด้วยบุรพภาคปฏิบัติ คือ

ศีล สมาธิ ปัญญา ศึกษา ๓ ประการเป็นมูลเป็นที่ตั้ง บุคคลผู้หวังต่อวิมุตติ
นั้นต้องกำจัดโทษกิเลสตามกรรมอย่างหยาบด้วยศีลแล้ว กำจัดเสียซึ่ง
กิเลสอย่างกลางอันกลุ่มรวมกัน ทำในจิตให้สงบไปด้วยสมาธิแล้ว กำจัด
เสียซึ่งกิเลสอนุสัยอย่างสุขุมนอนเนื่องในสันดานให้น้อยเบาบางพินาศ
เสื่อมไปด้วยปัญญา เมื่อปัญญาอบรมจิตแล้ว จึงจะบรรลุวิมุตติพื้น
พิเศษไปจากอาสวะและบาปกรรมได้ เป็นสมุจเฉตปหาน เหตุนั้น จึงมี
พุทธภาษิตแสดงอานิสงส์แห่งไตรสิกขานุโยคว่า สीलปริภาวิโต สมาธิ
มhapโผล โหติ มหานิสฺโส สมาธิอันศีลได้อบรมแล้ว ย่อมมีผลและ
อานิสงส์ใหญ่ ก้าวขึ้นไปในปัญญา ปัญญาเล่า อันสมาธิได้อบรมอยู่แล้ว
ย่อมมีผลและอานิสงส์ใหญ่ก้าวขึ้นไปยังวิมุตติ จิตอันปัญญาหากอบรม
แล้วจึงวิมุตติหลุดถอนพ้นพิเศษได้ จากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชา-
สวะ ซึ่งครองสันดานให้สงบระงับดับสนิท ไม่ก่อกรรมวิภูวิปากวิภู
ต่อไปได้ ดังนี้. ซึ่งพระองค์ตรัสเทศนาสั่งสอนด้วยโรสิกขานี้ เป็น
ทางปรมัตถประโยชน์ พระพุทธโอวาททางปรมัตถประโยชน์ โดย मुख
คือ ไตรสิกขานี้ ย่อมเป็นไปโดยมากในสหธรรมิกบรรพชิตพุทธสาวก
มณฑล. สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ด้วยประโยชน์
ชาตินี้ชาติหน้า และปรมัตถประโยชน์ด้วยสามารถคิหิปฏิบัติ ด้วย
ประการฉะนี้.

ตีหิปี จ ปาฏิหาริเยหิ เตเต ปุริสทมุเม ทเมติ อนึ่ง เวไนย-
สัตว์ซึ่งควรทรมานก็เป็นต่าง ๆ โดยลัทธิวาท ทิฏฐิวาท ก็เป็น
พราหมณาชาติและเดียรถีย์ ปริพาชกพาหิรบรรพชิตชฎิลดาบสก็ดี หรือ

เป็นยักษ์และเทพดาและพราหมณ์ที่มีอัชฌาศัยวิปริตถือผิดต่าง ๆ ก็ดี
ควรจะต้องทรมานฝึกสอนให้เสื่อมพยศลง ด้วยอิทธิปาฏิหาริย์อาเทศนา-
ปาฏิหาริย์ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ใด ๆ พระองค์ก็ทรงทรมานด้วยปาฏิ-
หาริย์นั้น ๆ ตามสมควร.

และเมื่อทรงแสดงธรรมสั่งสอนคฤหัสถ์มนุษย์เวไนยนิกรนั้น เมื่อ
ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ใช้บรรพชิตในศาสนาอกศาสนา และมีอุปนิสัยอินทรีย์
แก่กล้าควรจะทำสำเร็จพระอริยมรรคอริยผล ในอาสนะที่นั่งฟังธรรม-
เทศนาอยู่นั้น พร้อมองค์ ๓ คือ เป็นมนุษย์ ๑ เป็นคฤหัสถ์ ๑ มีอุปนิสัย
แก่กล้า ควรบรรลุลोकุตระคุณในที่นั้น ๑ ฉะนั้นแล้ว พระองค์ยอมทรง
แสดงอนุปุพพิกขา ถ้อยคำที่กล่าวเรียงเรื่องเป็นลำดับไป คือ ทานกถา
พรรณนาด้วยทานการให้ การบริจาค สีลกถา กล่าวด้วยศีล ความ
สำรวมรักษากายวาจาให้สะอาดงาม สักกกถา พรรณนาสวรรค์ที่บุคคล
จะพึงได้ ณ เบื้องหน้า ด้วยทานและศีลนั้น กามาทินวกถา พรรณนา
อาทินพโทษทุรพลแห่งกามารมณ์ และความที่แห่งกามเป็นเครื่องกระ
ทำต่ำ เป็นเครื่องเศร้าหมอง เนกขันนมานิสังสกถา พรรณนาอานิสงส์
ในเนกขัมมคุณ คือ ออกไปจากกามทั้งหลาย. กถาทั้ง ๕ นี้ ซึ่งพระ
องค์ตรัสเป็นลำดับมาตามนัยนี้ ชื่ออนุปุพพิกขา. เมื่อใด พระองค์
ทราบว่ คฤหัสถ์มนุษย์เวไนย ผู้ฟังอนุปุพพิกขาอันนั้น มีจิตอ่อน
ไกลจากนิวรรณ์ ควรแก่ปฏิเวธากิสมัย ดังผ้าที่นายช่างฟอก ๆ ให้
สิ้นมลทิน ควรรับน้ำย้อมสีพิเศษต่าง ๆ ฉะนั้นแล้ว เมื่อนั้น พระองค์
จึงแสดงสามกัณฑ์สิกา ธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้ายกขึ้นเอง คือ อริยสัง

ของจริงอย่างประเสริฐทั้ง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ให้เวไนย-
สัตว์คฤหัสถ์ มนุษย์นั้น ๆ ได้บรรลุโลกุตระธรรมอริยมรรคอริยผล ใน
อาสนะที่นั่งฟังเทศนานั้น ตามสมควรแก่อุปนิสัยและอินทรีย์สามารถ
สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงประกอบสัตตูปการกิจ สั่งสอนคฤหัสถ์มนุษย์
เวไนยผู้มีนิสัยแก่กล้า ด้วยอนุப்புพิกธา และจตุราริยสังตามลำดับ
โดยนัยนี้.

ถ้ามนุษย์คฤหัสถ์ซึ่งไม่มีองค์ ๓ ฉะนั้น หรือที่ได้ตรัสรู้โลกุตระ-
ธรรมแล้ว มีโศดาบันบุคคลเป็นต้นก็ดี มายังมีเฉพาะพระพักตร์
พระองค์ที่ทรงสั่งสอนด้วยสุคโตวาทในทานบ้าง ศีลบ้าง ทางสังเวช
และความไม่ประมาทเป็นต้นบ้าง ตามสมควร. และทรงสั่งสอน
คฤหัสถ์บริษัทเห็นปานนั้น ด้วยอาการวิธี ๔ สถาน คือ สันทสสนา
แสดงซึ่งกรรมอันมีโทษควรละเสีย และกรรมไม่มีโทษควรประกอบ
ให้ผู้ฟังเห็นด้วยคิดังกระทำในที่เฉพาะหน้า ๑ สมาทปนา ชักชวนให้
ผู้ฟังถือเอาด้วยดีโดยเป็นกิจควรละเสีย และควรประพฤติเป็นต้น ๑
สมุตเตชนา ให้ผู้ฟังกล้าหาญขึ้นด้วยดีในที่จละเสีย และจะเจริญ
เป็นต้น ๑ สัมปหังสนา พรรณนาคุณแห่งความละเสียและความ
เจริญนั้น ให้ผู้ฟังรื่นเริงบันเทิงใจ ๑ พระองค์ทรงสั่งสอนคฤหัสถ์
บริษัทเห็นปานนั้น โดยอาการพิธี ๔ ประการฉะนี้แล.

อภิญาเทสิเต ชมุเม เทเสติ พระองค์ทรงแสดงซึ่งธรรม
ทั้งหลาย ที่พระองค์ทรงแสดงด้วยพระปัญญาอันยิ่ง ที่พระองค์ทรงแสดง
เพื่อความตรัสรู้เฉพาะหน้า ตรัสรู้ครอบงำโลกิยปัญญาทั้งปวง และ

อภิญญาเทศิตธรรมนั้น คือ สติปัญญา ๔ สัมมปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์อวัยวะ ๘ ประการ เป็นอริยะไปจากข้าศึก เป็นมรรคาอย่างประเสริฐ ธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นไป ณ ฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ที่เป็นโลกุตระญาณ จึงมีนามตาม อันวัตถโวหาร ชื่อว่าโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ. และอภิญญา-เทศิตธรรมเหล่านี้ พระองค์ทรงสั่งสอนให้ภิกษุทั้งหลายพึงเล่าเรียนให้ดี ให้สำเร็จประโยชน์ ให้แคลงคล่องโดยอุเทศนิเทศ ปฏิบัติเทศวารให้จัด เจนชำนาญแล้ว พึงส่องเสพเจริญกระทำให้มากในสันดาน ก็จะมีพรหมจรรย์ตั้งอยู่ได้นาน เป็นไปเพื่อสุขและประโยชน์แก่เทพตามนุษย์ ทั้งหลาย. และโพธิปักขิยอภิญญาเทศิตธรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นมรรคา เขมวิธีทางพระนิพพาน เมื่อพุทธสาวกมาส่องเสพเจริญกระทำให้มาก ในสันดานแล้ว แม้จะไม่บรรลุโลกุตระวิมรรคผล เป็นแต่เพียงโลกิย-ธรรมเบื้องต้น ภูมิกามาพจรก็ดี ก็เป็นเขมวิธีทางแห่งความระงับให้ รากะ โทสะ โมหะ สงบลง แม้ด้วยดั่งคปทาน เป็นเหตุจะให้ ศรัทธาและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยเจริญขึ้นมากถ่ายเดียว ไม่เป็น สังกิเลตสิกธรรมชักไปข้างเศร้าหมองเลย และธรรมมีสติปัญญา ๔ เป็น ต้นนั้น จะได้เป็นวิสัยแก่โสตและใจที่จะเจริญ ก็เพราะอาศัยสุคตวินัย ไม่มีเพราะโอวาทในสมัยลัทธิตอื่น ๆ เลย ควรที่บัณฑิตจะเลื่อมใสสัก ต่อ พระธรรมวินัยแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น.

เอว พหุลี สาวเก วิเนติ พระองค์ย่อมฝึกสาวกด้วยเรื่องนี้มาก กว่า รูป อนิจจัง รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจจาเวทนา ความเสวยอารมณ์

ไม่เที่ยง สลฺยา อนิจฺจา ความจำได้จำไว้ไม่เที่ยง สงฺขารา อนิจฺจา
สังขารธรรมที่ปรุงใจทั้งหลายไม่เที่ยง วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญฺญาณที่รู้
วิเศษซึ่งอารมณ์ไม่เที่ยง รูป อนตฺตารูปใช้อาตมะตัวตน ใช้แก่นสาร
ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด ไม่มีใครเป็นใหญ่ป้องกัน
เวทนา อนตฺตา เวทนา ความเสวยอารมณ์ ใช้อาตมะตัวตน สลฺยา
อนตฺตา ความจำได้จำไว้ ใช้อาตมะตัวตน สงฺขารา อนตฺตา สังขาร
ธรรมที่ปรุงใจทั้งหลาย ใช้อาตมะตัวตน วิญฺญาณํ อนตฺตา ใจซึ่ง
รู้วิเศษซึ่งอารมณ์ ใช้อาตมะตัวตน สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขาร
ธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่ง ปัจจัยปรุงขึ้นทั้งหลายที่เป็นอุปาทินน อุปทาน
เข้ายึดมั่นมีใจครองก็ดี เป็นอุปาทินนไม่มีใจครองก็ดี ทั้งปวงล้วน
ไม่เที่ยง ย่อมมีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมเกิดขึ้นด้วย
เสื่อมลึบหายไปด้วย ย่อมเป็นอย่างอื่นไปด้วย สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา
ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังขตปัจจัยประชุมแต่ง และเป็นอสังขตะใช้ธรรม
ที่ปัจจัยประชุมแต่งก็ดี ทั้งปวงล้วนเป็นอนัตตาสัน ใช้อาตมะตัวตน
ใช้แก่นสาร ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้า
ของเป็นใหญ่ครอบครองป้องกัน. เอวํ ภิกฺขเว คําสังสอนที่มีส่วนอย่างนี้
แสดงให้เห็นโดยสามัญญลักษณะ ย่อมเป็นไปมากในสาวกทั้งหลาย.
เพราะเหตุว่า ปัญญาที่กำหนดนามรูปโดยลักษณะทั้ง ๓ นี้ เป็นคุณ
เบื้องต้นของพรหมจรรย์. สัตว์ทั้งหลายจะบริสุทฺธิ์ หมจจควิเศษไป
จากอาสวะกองกิเลสตามกบาศธรรมทั้งปวงได้ ก็ด้วยปัญญา ปัญญา
เป็นเครื่องบริสุทฺธิ์. และปัญญาที่หยั่งรู้โดยลักษณะทั้ง ๓ นี้ เป็น

ธรรมฐิติญาณรู้ซึ่งความตั้งอยู่แห่งธรรม ปุพเพ โข ฐมมภูติธิดาณ
ปจฺจนา นิพฺพาน ญาณ ธรรมฐิติญาณ ปัญญาที่รอบรู้ในลักษณะ ๓
ซึ่งเป็นความตั้งอยู่แห่งธรรม บังเกิดขึ้นก่อนเบื้องต้น ญาณที่ยัง
รู้ในพระนิพพานเกิดขึ้น ณ ภายหลัง และธรรมฐิติญาณนั้น เป็นยถา-
ภูตญาณทัสสนะ ปัญญาู้เห็นตามเป็นจริงอย่างไร เป็นเครื่องถอนซึ่ง
คาหะความยึดไว้ ความถือมั่นทั้ง ๓ ประการ เมื่อเห็นลงว่า เนติ มม
สิ่งนั้นนั่นใช่ของ ๆ เรา ดังนี้ ถอนตัดหาคาหะความถือมั่นด้วยตัณหา
เสีย. เมื่อเห็นลงว่า เนโสหมสมฺมิ สภาพฺนํ ไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่เรา
ดังนี้ ถอนมานคาหะ ความถือมั่นด้วยมานะเสีย. เมื่อเห็นลงว่า ๆ
เมโส อตุตา สภาพฺนํ ใช่อาตมะตัวตนแก่นสารของเรา ดังนี้ ถอน
ทิฏฐิกาหะ ความถือมั่น ด้วยทิฏฐิเสีย. วิปัสสนาปัญญาญาณ
ทัสสนะ ย่อมถอนเสียซึ่งคาหะ ความยึด ความถือมั่นด้วยตัณหามานะ
ทิฏฐิให้น้อยให้เบาบางเสื่อมถอยลง ด้วยประการดังนี้. ก็แลตัณหามานะ
ทิฏฐิทั้ง ๓ นั้น เป็นปปัญจธรรมให้สัตว์เนิ่นช้า เมื่อสัตว์ยังมาสำคัญ
ถือมั่นอยู่ด้วยตัณหาวา เอติ มม นั้นของ ๆ เรา ด้วยมานะว่า
เอโสหมสมฺมิ สภาพฺนํเป็นตัวเรา ด้วยทิฏฐิวา เอโส เม อตุตา
สภาพฺนํเป็นอาตมะตัวตนแก่นสารของเรา ค้างนี้อยู่แล้ว ความบริสุทธิ์
แห่งทัสสนะ ปัญญาอันเห็นจริงเห็นแท้ก็มีได้มีมาเมื่อไม่เห็นตามเป็นจริง
อย่างไรได้แล้ว ก็ไม่พินไม่หลุดไปจากทุกข์ทั้งปวงได้ ตัณหา มานะ
ทิฏฐิ ทั้ง ๓ ทำสัตว์ให้เนิ่นช้า ด้วยประการฉะนี้. เมื่อบุคคลมาพิจารณา
เห็นด้วยวิปัสสนาญาณทัสสนะแล้ว ก็นำเสียซึ่งคาหะ ความ

ยึดความถือมั่นด้วยตัณหาณะทิฏฐินั้น ให้ปราศจากไปจากสันดาน
จิตก็น้อมไปในพระนิพพานเป็นอารมณ์ หวังต่อนิสรณะความออกไป
จากโลกเป็นเบื้องหน้า เอว ปสฺส เมื่อบุคคลผู้มีปัญญามาเห็นด้วย
ธรรมฐิติญาณญาณทัสสนะอย่างนี้ จึงเกิดนิพพิทา ความเหน้อย
หน่ายมีกำลังกล้า นิพฺพินฺท วิรชฺชติ เมื่อมาเหน้อยหน่ายด้วยนิพพิทา-
ญาณแล้ว บุคคลผู้นั้น ก็วิราชปราศย่อมไป คือให้วิราคะอริยมรรค
เครื่องสลายกิเลสอันย่อมจิตให้ปราศไปเกิดขึ้นในสันดาน วิราคะ วิมูจติ
เพราะอาศัยวิราคะอริยมรรคเป็นสมุจเฉทปหานเกิดขึ้นแล้ว บุคคล
เหล่านั้นก็วิมุตติหลุดพ้นพิเศษจากอาสวะทั้งหลาย คือ ให้วิมุตติอริยผล
เป็นปฏิปัสสัทธิปหานเกิดขึ้นจนผู้นั้นรู้แน่ชัดว่า จิตพ้นพิเศษแล้ว ดังนี้.
แล้วเกิดปัจจเวกขณญาณหยั่งรู้โดยประจักษ์ว่า สิ้นชาติอยู่จบพรหมจรรย์
แล้ว กิจที่จะต้องทำ ไม่ต้องพากเพียรอีกต่อไปแล้ว ดังนี้. และ
นิพพิทาวิราคะและวิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะจะเกิดขึ้นโดยลำดับ
ก็เพราะอาศัยธรรมฐิติญาณญาณทัสสนะเป็นมูลมา. เพื่อจะให้
บรรลูลोकุตตรคุณ ปฏิเวธากิสมัยเป็นอกุปธรรมดังนี้ สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า จึงทรงสั่งสอนสาวกให้พิจารณาโดยพระไตรลักษณ์นั้นมาก
กว่าโอวาทอื่น ด้วยประการฉะนี้. ปปญฺจาภิตตา ปชา หมุ่สัตว์มา
อภิมย์สำราญยินดีในปัจจธรรมส่วนที่จะชักให้เนิ่นช้า จึงอุตสาหะ
ชวนขวยบำเพ็ญปัญญาที่จะพิจารณาสังขาร โดยลักษณะทั้ง ๓ นั้น ด้วย
กำลังปัญญาธรรม คือตัณหาณะทิฏฐินั้นหากมาครอบงำ จึงมาติด

๑. ฉบับเป็นอย่างนี้.

อาศัยซึ่งภวทิกฺขุและวิภวทิกฺขุทั้ง ๒ ประการ แม้อาจารย์สั่งสอน
หมู่คณะปฎิญาณว่า ตนกถ่าวปฎิญาณกำหนดรู้อุปทานชั้นทั้งปวง
แล้ว ก็ยอมบัญญัติสั่งสอนในกามุปาทานปรัญญา ทิกฺขุอุปาทานปรัญญา
สัลลพตูปาทานปรัญญา อยู่ใน ๓ อย่างเท่านั้น ซึ่งผู้หนึ่งผู้ใดจะมาบัญญัติ
สั่งสอน อตตวาทูปาทานปรัญญา ให้สละมละเสยซึ่งอตตวาทูปาทาน
การถือเอามั่นซึ่งอตตวาท กถ่าวว่าอาตมะตัวตนนั้นไม่มี. และอตตวาท-
อุปาทานเป็นข้าศึกแก่นัตตสัจญญานัตตานุปีสสนา เมื่อมาเห็นสังขาร
แต่โดยสักว่าไม่เที่ยงและเป็นทุกข์เท่านั้น ไม่เห็นตามจริงโดยเป็นอนัตตา
แล้วจะล่องพ้นทิกฺขุคาหะ ความยึดความถือมั่นด้วยทิกฺขุเสยให้สิ้นไป
ได้อย่างไรเล่า โทษอันนี้ก็ติดต่อลามมาแต่ต้นเดิม คือ ตัณหามานะ
ทิกฺขุปปัญจธรรมนั้น. นิปฺปปญฺจ ตถาคตา องค์พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย
ไม่มีปัญจธรรมกิเลสที่ชักให้เนิ่นช้า. ปัญจธรรม คือ ตัณหามานะ
ทิกฺขุนั้น พระองค์ตัดถอนเสยให้ขาดแล้วด้วยดี ด้วยพระอรหัตตมรรค-
ญาณโดยสมัยภูวิสัย เพราะเหตุพระองค์ได้เกิดพระญาณจักขุตรัสรู้
พร้อมเป็นอภิสมัยซึ่งธรรมชาติธรรมฐิติ คือ ลักษณะ ๓ ประการนั้น
แจ้งประจักษ์ได้ก่อนกว่าสัตว์ทั้งหลาย จึงทรงแสดงเปิดเผยจำแนกกระทำ
ให้ตื่น ให้เทพคานมนุษย์ได้ตรัสรู้ตามในลักษณะทั้ง ๓ นั้น. อนึ่ง พระ
ตถาคตอรหันตสัมมาพุทธเจ้า ย่อมบัญญัติซึ่งปรัญญาความกำหนดรู้
ซึ่งกามุปาทาน ทิกฺขุอุปาทาน สัลลพตูปาทาน อตตวาทูปาทาน ทั้งปวง
สั่งสอนให้สละมละเสยซึ่งอุปทานทั้ง ๔ ประการ พระองค์จึงทรงสั่ง
สอนสาวกด้วยโอวาทให้พิจารณาสังขาร โดยลักษณะ ๓ นั้น เป็นพาหุลา-

นุสาสนี คำสั่งสอนมากกว่าโอวาทอื่น ด้วยประการอื่น.

และธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้น เป็นสาวกชาตธรรม พระองค์ผู้ตรัสรู้ได้กล่าวแล้วด้วยดี เป็นไปเพื่อจะนำ รากะ โทสะ โมหะ เหล่ากิเลสตามกกรรมเสียให้พินาศให้เสื่อมสูญ เป็นมรรคาวิถีฝ่าย อปยคามิจะให้ผู้ปฏิบัติถึงอมฤตนิพพาน ปราศของสังสม คือ กิเลส. วิราคาย ฌโม เทลิต โน สราคาย ธรรมนั้น พระองค์ทรงแสดง เพื่อจะวิราชปราศย่อม จะสยายกิเลสเครื่องข้อมสันดานให้ปราศไป ไม่ได้ทรงแสดงเพื่อจะให้ระคนอยู่ด้วยความกำหนัดยินดี. วิสโยคาย ฌโม เทลิต โน สตัโยคาย ธรรมนั้น พระองค์ทรงแสดงเพื่อจะ มิให้ประกอบไว้ แสดงเพื่อจะให้สิ้นสังโยคกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ ไม่ได้ทรงแสดงเพื่อจะให้พัวพันรังรัดไว้ด้วยกิเลสเครื่องประกอบ. อนุ- ปาทานาย ฌโม เทลิต โน สอุปาทานาย ธรรมนั้น พระองค์ทรง แสดงเพื่อจะมิให้ถ้อมด้วยอุปาทานอันใดอันหนึ่ง ไม่ได้ทรงแสดง เพื่อประกอบสัตว์ด้วยอุปาทานการถ้อมนั้น อุปาทาน การถ้อมนั้นเป็น ๔ คือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิลัพพตอุปาทาน อตตวาทุอุปาทาน. อุปาทาน ทั้ง ๔ นี้ เกิดมีเพราะค้นหาเป็นปัจจัย และธรรมนั้น พระองค์ทรง แสดงเพื่อจะมิให้ถ้อมด้วยอุปาทานทั้ง ๔ เหล่านี้ ไม่ได้ทรงแสดงเพื่อ จะให้พัวพันอยู่ด้วยอุปาทานอันใดอันหนึ่งเลย. รากวิราคาย พระองค์ ทรงแสดงเพื่อจะคลายเสียซึ่งรากะ มิให้ข้อมจิตอยู่ได้ มทนิมมทนาย เพื่อจะให้ความเมสสร้างเสื่อมหายคลายออกไป ปิปาสวินยาย เพื่อ จะนำเสียให้ฉิบหายซึ่งตัณหาดังกระหายน้ำ อาลยสมุคฺฆาฏาย เพื่อ

จะถอนขึ้นพร้อมซึ่งอ้ายนั้นทะเลในหารักใคร่ในอารมณ์ต่าง ๆ วรรณ-
ปจฺเจทาย เพื่อจะเข้าไปตัดเสียดซึ่งวัฏฏะของหมุน คือ กรรมและกิเลส
และวิบากให้ขาด มิให้ค้ำกันก่อกองทุกข์ได้ ตณฺหุขยาย เพื่อจะสิ้นไป
แห่งค้นหาเครื่องคืนรนแห่งใจสัตว์ วิราคย เพื่อจะวิราชปราศจาก
กิเลสอันข้อมจิต นิโรชย เพื่อจะดับสนิท ดับไม่เหลือแห่งกิเลสและ
กองทุกข์ นิพฺพานาย ชมฺโม เทสิโต ธรรมพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงเพื่อนิพพาน ดับไม่เหลือแห่งเพลิงกิเลสมีรากะเป็นต้น และ
กองทุกข์มีชาติเป็นต้น จะให้ค้นหาอันรุ่งร้อด้วยภพน้อยภพใหญ่ดับ
สูญสิ้นเป็นนิรันดรนิพนาศ. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดง
ประโยชน์ฝ่ายความระงับสงบจะให้ดับแห่งกิเลสและภพด้วยประการ
ดังนี้.

อภิณฺณาย โข โส ภควา ชมฺมํ เทเสติ สมเด็จพระผู้ทรงพระ
ภาคนั้น ข้อมทรงแสดงซึ่งธรรมหวังจะให้สัตว์ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง
รู้จริงเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ โน อนภิณฺณาย ไซ้จะทรงแสดงธรรม
ช่อนอาจารย์มุกฺขิ เพื่อมิให้สัตว์ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งหาไม่ได้ พระองค์
ตรัสแสดงสิ้นเชิง ไม่มีภายนอก ไม่มีภายในซึ่งลึกลับจะต้องปิดบังไว้
แสดงแก่สาวกบางองค์มิได้ทั่วไป เป็นสรรพสาธาณณ์ หรือจะฟังแสดง
ได้ต่อเมื่ออวสานกาลที่สุดไม่มีเลย สนินทานํ ชมฺมํ เทเสติ อนึ่ง พระองค์
ทรงแสดงธรรมประกอบด้วยเหตุ ควรที่ผู้ฟังจะตรงตามให้เห็นจริงได้
โน อนินทานํ พระองค์จะได้แสดงธรรมไม่มีนิทาน เป็นกระบวน
กะเกณฑ์สาวกให้เชื่อหาได้ เมื่อพระองค์แสดงเพื่อจะให้ละเสียดซึ่งกรรม

เหล่าใด ๆ ธรรมเหล่านั้น ๆ ผู้ฟังอาจตริตรงให้เห็นว่ามีโทษจริง
ควรจะละและจะฟังจะได้จริง เมื่อทรงแสดงธรรมเพื่อจะให้เจริญธรรม
เหล่าใด ๆ ธรรมเหล่านั้น ๆ ผู้ฟังอาจตริตรงให้เห็นว่ามีคุณจริง
ควรจะเจริญจะฟังให้เจริญขึ้นได้จริง ได้เหตุนิทานที่ควรแก้ปัญญา.
สปปาฏิหาริย์ ฌมัม เทเสติ อนึ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์-
คุณแห่งธรรมที่สามารถจะนำเสียดั่งปฏิบัติ ให้เกิดมีแก่ผู้ปฏิบัติ โน
อปปาฏิหาริย์ ไซ้จะแสดงธรรมไม่มีปาฏิหาริย์ ผู้ปฏิบัติกระทำตามไม่ได้
ผลจริงหาไม่ได้. ตสฺส เอว ฌมัม เทสยโต เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาค
ทรงแสดงธรรมมีวิธี ๓ โดยนิมิตนี้ โอวาทานุสาสนี คำสั่งสอน ควร
ที่สาวกจะฟังทำตาม อนึ่ง ควรที่บัณฑิตทั้งหลายจะฟังยินดีเต็มใจว่า
สมุมาสมพุทฺโธ ภควา สุวากุขาโต ภคตา ฌมโม สุปฏิปนฺโน ภควโต
สาวกสงฺโฆ ดังนี้.

เอว ฌมัม เทเสติ สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค ทรงแสดงธรรม
สั่งสอนเวไนยสัตว์เทพคามามนุษย์ โดยอาการวิธีเพื่อประโยชน์คุณ คือ
วิมุตติ อนุตรผล ให้สัตว์พ้นสังสารทุกข์ทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้.

อาการที่ทรงบัญญัติวินัย

วินัย ปญฺญเปฺนฺโต ปน ฝ่ายเมื่อทรงบัญญัติแต่งตั้งซึ่งวินัย
ก็ทรงบัญญัติซึ่งวินัยบัญญัตินั้น เพื่อจะเป็นที่รองแห่งอริกฺขล ให้บุคคล
ผู้ได้รับข้อบัญญัติ ได้บำเพ็ญสมาปฏิบัติทางพระนิพพานโดยง่าย ห่าง
ไกลจากอกุศลธูตต่าง ๆ ควรเป็นผาสุกในศาสนาพรหมจรรย์ เพื่อ
มรรคพรหมจรรย์. และข้อวินัยบัญญัติทั้งปวงนั้น เป็นไปแต่ในหมู่
บรรพชิตสหธรรมิกสาวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร

สามเณรี ไม่ท้าวไปในคฤหส์ถ์บริษัทมณฑล.

จะกล่าวบรรพชาอุปสมบทซึ่งให้สำเร็จความเป็นสหรรณิกนั้นก่อน
จับเดิมตั้งแต่แรกอภิสมโพธิกาลมา. เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้
สำเร็จพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นอัครคอุดมวิสุทธิขันธสันดาน
พร้อมด้วยพระพุทธรูปคุณธรรมคาทั้งปวงแล้ว ทรงประกอบสัตตูปการกิจ
ตามพระสยัมภูสัมมาสัมพุทธวิสัย เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ ณ ป่า
อิสิปตนมฤคทายวัน ตรัสเทศนาธรรมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นประณม-
เทศนา ให้พระโกณฑัญญะซึ่งเป็นประธาน เกิดธรรมจักขุบรรลุโสดา-
ปัตติผลญาณแล้ว ท่านจึงทูลของบรรพชาอุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มี-
พระภาคเจ้า พระองค์ก็ทรงอุปสมบทพระอัญญาโกณฑัญญะนั้นให้เป็น
อุปสัมบัน ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา แล้วทรงสั่งสอนพระภัททิยะ วัปปะ
มหานามะ อัสสชิ ทั้ง ๔ องค์ให้ดำรงในพระโสดาปัตติผล แล้วท่านทูล
ขอบรรพชาอุปสมบท โดยนัยนหลัง แล้วตรัสเทศนาอนัตตลักขณสูตร
ให้ท่านทั้ง ๕ องค์บรรลุพระอรหัตผล เกิดอเสขอริยบุคคลคือพระ
อรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ทั้งพระโลกนาถ. แต่นั้นพระองค์ทรงสั่งสอน
ยศกุลบุตร กับสหาย ๕๔ คน ให้สำเร็จพระอรหัตผล ตั้งอยู่ใน
เอหิภิกขุอุปสมบทแล้ว ส่งเธอทั้งหลายให้จาริกไปในทิศเพื่อจะแสดง
ธรรม ประกาศพรหมจรรย์สั่งสอนเวไนยสัตว์ในประเทศนั้น ๆ ใน
ชนบทนั้น ๆ ฝ่ายพระผู้เป็นเจ้าของทั้งหลายนั้นแยกกันไปมรรคาหนึ่ง
องค์เดียว ๆ เทียวแสดงธรรมประกาศพรหมจรรย์ให้กุลบุตรทั้งหลาย
ในประเทศนั้น ๆ ได้ศรัทธาในรัตนตรัย น้อมถนอมท้าวอภัยใน

บรรพชาอุปสมบท. พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายนั้น ไม่สามารถจะให้
บรรพชาอุปสมบทด้วยตนได้ จึงพากุลบุตรผู้ปรารถนาบรรพชา
อุปสมบทเหล่านั้นมา หวังจะทูลถวายให้พระโลกนาถประทานบรรพชา
อุปสมบท ทั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรทั้งหลายนั้น ได้ความลำบาก
ด้วยทางกัณดารเป็นต้น พระองค์ทรงปรารถนาเหตุนี้ จึงได้ทรงอนุญาตให้
ภิกษุทั้งหลายบรรพชาอุปสมบทกุลบุตร ด้วยสรณคนพจน์ทั้ง ๓ กับทั้ง
วิธีคือให้โกนผมและหนวดก่อนแล้ว ให้นุ่งห่มผ้าข้อมผาด แล้วกระทำ
ผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง แล้วให้ไหว้เท้าแห่งภิกษุทั้งหลาย และให้นั่ง
ของประณมมือ แล้วสอนให้รับสรณคมน์ ตั้งต้นแต่ พุทฺธิ สรณํ กจฺฉามิ
จนจนถึง ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ กจฺฉามิ เท่านั้น ให้ถูกถ้วนประการ
กุลบุตรนั้นก็เป็นผู้สำเร็จด้วยสรณคมน์อุปสัมปทา. อิจฺฉวํ โดย
กาลนิยมเพียงเท่านั้นมีพิธีอุปสัมปทาเป็น ๒ คือ เอหิภิกขุอุปสัมปทาและ
สรณคมน์อุปสัมปทาดำเนินการดังนี้ อุปสมบทด้วยสรณคมน์สำเร็จด้วย
สาวกทำอย่างเดียว ฝ่ายเอหิภิกขุอุปสมบท สำเร็จด้วยพระศาสดาสัมมา
สัมพุทธเจ้าอย่างเดียวดังแสดงขึ้นซึ่งคันถปาฏิโมกข์และโอวาทปาฏิโมกข์
ฉะนั้น เมื่อภิกษุพุทธบริษัทไฟบูลขึ้นแล้ว พระองค์ทรงปรารถนากับปา
จารพิบัตินั้น ๆ แห่งภิกษุใหม่บางจำพวก จึงได้ทรงอนุญาตให้ถือ
นิสัยเนื่องด้วยอุปัชฌาย์และอาจารย์ และทรงบัญญัติอุปัชฌาย์วัตร
อาจารย์วัตรเป็นเป็นต้น เจริญขึ้นตามอุปบัติเหตุนี้ ๆ ขันธวินัยบัญญัติมีขึ้น
ก่อนด้วยประการดังนี้. ครั้นจำเนียรกาลล่วงไป เมื่อพระสารีบุตรพระ
โมคคัลลานะอัคคสาวกพร้อมสมบูรณ์แล้ว ครั้งหนึ่งพระองค์เสด็จอยู่

ณ เวฬุวนาราม มีพราหมณ์คนหนึ่งนามซึ่งราชา มีศรัทธาอุตสาหะจะ
ใคร่อุปสมบท ภิกษุทั้งหลายไม่สงเคราะห์อุปสมบทให้ พราหมณ์นั้น
เกิดทุกข์โทมนัสจนมีกายผ่ายผอมพิกล สมเด็จพระทศพลทอดพระเนตร
เห็นตรัสถามทราบความว่า ไม่มีภิกษุองค์ใดรับสงเคราะห์จะนั้นแล้ว
จึงดำรัสให้ประชุมภิกษุสงฆ์ ตรัสถามว่าผู้ใดระลึกรับการคุณของราช-
พราหมณ์ได้บ้าง พระสารีบุตรกราบทูลว่าข้าพระองค์ระลึกรับได้ เมื่อ
ข้าพระองค์เข้าไปบิณฑบาต ณ เมืองราชคฤห์ พราหมณ์ผู้นี้ให้คนให้
ภิกษาหารประมาณทัพพีหนึ่ง. พระองค์ตรัสว่า ถ้ากระนั้นสารีบุตรจงให้
พราหมณ์นี้อุปสมบทเถิด. พระสารีบุตรกราบทูลถามว่า ข้าพระองค์
จะให้พราหมณ์นี้อุปสมบทอย่างไรเล่า, พระองค์ทรงปรารภเหตุนี้ จึง
ให้ประชุมภิกษุสงฆ์แล้ว ตรัสห้ามเลิกสรณคมนุสัมปทานนั้นเสีย ทรง
อนุญาตอุปสมบทด้วยฉัตตจิตตุดถัมมวาจา กับทั้งวิธีมิให้ถืออุปัชฌาย์
ก่อนเป็นต้น แล้วปรารภเหตุนี้ ๆ ทรงบัญญัติอุปสมบทวิธีให้เจริญขึ้น
จนถึงให้อนุศาสนกรณียาภณียะเป็นที่สุด เป็นวินัยนิยมในการอุปสมบท
ภิกษุ. ครั้นภายหลังเมื่อพระองค์เสด็จพุทธดำเนินยังเมืองกบิลพัสดุ์ พระ
มารดาพระราหู ส่งพระราหุลกุมาร ให้ไปทูลของทรัพย์มรดก พระ
องค์พาพระราหุลกุมารไปยังนิโครธารามแล้ว ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า
ถ้ากระนั้นท่านจงให้ราหุลกุมารบรรพชาเถิด. พระสารีบุตรเถรเจ้ากราบ
ทูลถามว่า ข้าพระองค์จะให้ราหุลกุมารบรรพชาอย่างไรเล่า. สมเด็จพระ
ผู้ทรงพระภาคอาศัยเหตุนี้ จึงให้ประชุมภิกษุสงฆ์แล้วทรงอนุญาตให้
ภิกษุให้กุลบุตรบรรพชาเป็นสามเณร ด้วยสรณคมน์ทั้ง ๓ กับทั้งวิธี

มิให้ปลงผมและหนวดก่อนเป็นต้น. แต่นั้นจึงมีวิเศษในบรรพชิตมณฑล เป็น ๒ คือภิกษุและสามเณรด้วยประการฉะนี้. ครั้นภายหลังครั้งหนึ่ง พระองค์เสด็จอยู่ภูฏาคารศาลาป่ามหาวนเมืองไพศาลี ได้ทรงอนุญาต อุปสมบทเป็นนางภิกษุณี แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยรับครุธรรม ๘ ประการ อุปสมบทนางสาเกยานี ๕๐๐ ให้เสด็จด้วยภิกษุสงฆ์ ฝ่ายเดียว ประดิษฐานภิกษุณีพุทธบริษัทขึ้นแล้ว ภายหลังทรงอนุญาต อุปสมบทแห่งภิกษุณี ด้วยญัตติจตุตถกัมมวาจาฝ่ายภิกษุสงฆ์ และ ญัตติจตุตถกัมมวาจาฝ่ายภิกษุสงฆ์เป็น ๘ กรามวาจา ชื่ออัญญาจิกุ- สมบต และให้ภิกษุณีให้สตรีบรรพชาเป็นสามเณรด้วยสรณคมนั่งทั้ง ๓ ตั้งบรรพชาสามเณรฉะนั้น แล้วทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ให้ศึกษา สมมติแก่นางสามเณรี ประพฤติให้บริบูรณ์ ๒ ปีก่อน จึงอุปสมบท เป็นนางภิกษุณีได้ นางสามเณรีศึกษา ๑ สามเณร ๑ สามเณรี ๑ เป็นสหธรรมิกบรรพชิต ๕ จำพวก ด้วยประการฉะนี้.

พระองค์ได้ทรงปรารภภิกษุบ้างภิกษุณีบ้าง จึงได้ทรงบัญญัติ วินัยพุทธอาณัติ ตั้งเขตแดนให้ประพฤติตามและมีให้ล่วงละเมิดด้วย บัญญัติเป็นสิกขาบทบ้าง เป็นชั้นบัญญัติบ้าง และสิกขาบทเฉพาะ แก่ภิกษุฝ่ายเดียวบ้าง เฉพาะแก่นางภิกษุณีฝ่ายเดียวบ้าง เป็นสาธารณ- บัญญัติทั่วทั้งภิกษุภิกษุณีบ้าง ถึงชั้นบทบัญญัติก็เหมือนฉะนั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติซึ่งวินัยแก่สหธรรมิกบรรพชิตพุทธสาวกด้วย ประการฉะนี้. และพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลายอาศัย อำนาจแห่งประโยชน์ ๑๐ อย่าง สงมสุกฺขุทาย เพื่อว่าดีแล้วชอบแล้ว

ดังนี้แห่งสงฆ์ คือจะให้สงฆ์รับว่าดีแล้วชอบแล้วดังนี้ ๑ สงฆ์ผาสุตตาย เพื่อจะให้มีความสำราญแก่สงฆ์ ๑ ทุมมกณฺฑิ ปุคฺคสถานํ นิคฺคหยา เพื่อจะข่มซึ่งบุคคลไม่มีศีลทั้งหลายอันเป็นคนเก้อยาก ๑ เปสฺตานํ ภิกฺขุณฺโณ ผาสุวิหาราย เพื่อจะอยู่สบายแก่ภิกษุทั้งหลายมีศีลเป็นที่รัก ๑ ทิฏฺฐ-
ธมฺมิกานํ อาสวานํ สิวรา ย เพื่อจะปิดเสียซึ่งอาสวะทั้งหลายอันเป็นไปในปัจจุบันกาลเห็นประจักษ์ ๑ สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตาย เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งอาสวะทั้งหลาย อันจะเกิดมี ณ ภูเขเบื้องหน้า ๑ อปฺป-
สฺนฺนํ วา ปสฺทา ทาน เพื่อความเลื่อมใสแห่งชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใส คือให้ชนทั้งหลายที่ยังไม่เลื่อมใสจะให้เลื่อมใสบ้าง ๑ ปสฺนฺนํ วา ภิกฺขุโย ภาวาย เพื่อความเกิดขึ้นแห่งชนทั้งหลายผู้เลื่อมใสแล้ว คือจะให้ชนที่
เลื่อมใสแล้วเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้น ๑ สทฺธมฺมกฺกฺจฺติยา เพื่อความตั้งอยู่แห่ง สัทธรรม ๑ วินยานุกฺคหยา เพื่อจะอนุเคราะห์ซึ่งวินัย ๑ เป็นอำนาจ แห่งพระโยชน ๑๐ ประการฉะนี้ และพระองค์ทรงบัญญัติ ชั้นชก-
บัญญัตินั้นอาศัยอำนาจแห่งพระโยชน ๑๐ อย่างนี้ ตามสมควร. เอวํ วินยํ ปญฺญเปติ พระองค์ทรงบัญญัติซึ่งวินัย ด้วยเป็นสิกขาบทและ ชั้นชกบัญญัติ ด้วยประการฉะนี้.

พระโยชนที่มุ่งหมายแห่งพระธรรมวินัย

โส จ ฐมฺมวินโย ก็แลธรรมที่ทรงแสดง และวินัยที่ทรงบัญญัติ แต่งตั้งนั้น เพื่อรสคือผลที่สุดคือวิมุตติอย่างเดียวกัน. เปรียบเหมือน มหาสมุทรสาครทะเลใหญ่ จะกว้างขวางเท่าใดก็มีรสเสมอกัน เป็น อย่างเดียวคือ มีรสเค็มเสมอกัน เป็นความอัศจรรย์แห่งมหาสมุทรจันใด

แม้ถึงพระธรรมวินัยซึ่งเป็นนัยสาครนี้ จะวิจิตรโดยธรรมประเภทและ บัญญัติพิเศษประการใด ก็มีวิมุติความพ้นวิเศษจากสรรพกิเลสตามก ธรรมเป็นรสเป็นผลที่สุดฉั้่นนั้น.

สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม บัญญัติแต่งตั้งซึ่งวินัยให้ สั้ทธรรม ๓ ประการ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ เป็นไปในพุทธ- บริษั้ทสาวกมณฑล ทั้งเทพดา มนุษย์ สตรี บุรุษ คฤหัสั้ถ์บรรพชิต ตามสมควร. และสั้ทธรรม ๓ ประการนั้น พุทธพจน์คำพระพุ้ทเจ้า เปล่าออกเป็นอุทานตรีสเทศนาสั่งสอน และบัญญัติเป็นสิกขาบทพุ้ท- อาณาก็ดี จัดโดยองค์เป็น ๘ อย่าง สุตตะ ๑ เถยยะ ๑ เวชยาकरणะ ๑ คาถา ๑ อุทาน ๑ อิติวุตตกะ ๑ ชาตกะ ๑ อั้พภูตขั้มมะ ๑ เวทลละ ๑ นี้ชื่อว่าปริยัติธรรม. และปริยัติธรรมนั้นแสดงข้อปฏิบัติคือศีลสมาธิ- ปัญญาใด ไ้ตรสิกขาคือศีลสมาธิปัญญานั้นชื่อปฏิบัติธรรม. เมื่อบุคคล มาปฏิบัติตามศีลสมาธิปัญญานั้น ได้บรรลุกระทำให้แจ้งแทงตลอดธรรม พิเศษคือพระอรियมรรคอรियผลนิพพานใด มรรคผลนิพพานนั้น ชื่อว่า ปฏิเวธธรรม. สมเด็จพระผู้มีพระภาคให้สั้ทธรรม ๓ ประการนี้เป็นไป ในมนุษยพุ้ทบริษั้ททั้ง ๔ คือ ภิกขุ ภิกขุณี อุบาสก อุบาสิกา จนบริษั้ททั้ง ๔ นั้นทรงคุณธรรมดำรงในเอทั้คคสถาน ตามอภิสมัย พิเศษสมบัติฉั้่นนี้.

บริษั้ท ๔ ผู้ตั้งอยู่ในเอตทั้คคสถาน

ฝ่ายภิกขุบริษั้ท พระสารีบุตรอั้ครสาวกท่านทรงปัญญาอันพิเศษ ให้อุ้ตรธรรมจักรที่พระตถาคตเจ้าให้เป็นไปแล้ว ให้เป็นไปตามได้โดย ชอบ ดังปรินายกั้รต์นั้แห่งบรมจักรพรรดิฉั้่นนั้น ท่านเป็นผู้เลิศกว่า

ภิกษุที่มีปัญญามาก. พระมหาโมคคัลลานะอัครสาวกที่ ๒ เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายที่มีอิทธิ. พระอัญญาโกณฑัญญะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่รู้
ราตรีนาน. พระมหากัสสปะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่ทรงธุดงค์คุณ.
พระอนรุทธะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่เกิด ณ ตระกูลสูง. พระลกฤษฏ-
ภักทียะ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีเสียงเพราะ. พระปิณโฑลภารทวาชะ
เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้บันลือสีหนาททั้งปวง. เพราะปณณมันตานีบุตร
เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่เป็นธรรมกถึก. พระมหากัจจายนะ เลิศกว่า
ภิกษุทั้งหลายผู้แจกเนื้อความแห่งคำย่อออกโดยพิสดารได้. พระจุล-
ปันถกเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายอันนิรมิตได้ซึ่งมโนมยกาย และเลิศ
กว่าภิกษุทั้งหลายผู้แจกเนื้อความแห่งคำย่อออกโดยพิสดารได้. พระจุล-
เถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดในปัญญาวิภู การพลิกปัญญา. พระ
สุภูติเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ด้วยอรณวิหาร และเลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายผู้เป็นทักษิณยะ ควรรับทักษิณาทานเครื่องเจริญสุขสมบัติ.
พระขทรวนิยเรวัตเถระ อันอยู่ในป่าไม้กระถินชื่อว่า ไม้ตะเคียนชื่อว่า เลิศ
กว่าภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่า. พระกังขาเรวัตเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้
เพ่งด้วยฉาน. พระโสณโกฬิวิสเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีความ
เพียรปรารภแล้ว. พระโสณกุฎ्ठิกณณเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีวาจา
อันเพราะ. พระสีวลีเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้มีลาภมาก. พระ
วักกเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้น้อมลงด้วยศรัทธา. พระราหุล
เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ใคร่ซึ่งศึกษา. พระรัฐฐपालเถระ เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายผู้บวชด้วยศรัทธา. พระกุนทธานเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย

ผู้ถือเอาซึ่งสลากเป็นประณม. พระวังคีสเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย
ผู้มีปฏิภาณ. พระอุปเสนวังคันตบุตร เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้นำมาซึ่ง
ความเลื่อมใสโดยรอบ. พระทัฬหะมัลลบุตร เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้
แต่งตั้งปูลาดเสนาสนะ. พระปิลินทวัจฉเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย
ผู้เป็นที่รักเจริญจิตของเทพดา. พระพาหิยทารุจีริยะ เลิศกว่าท่านที่เป็น
จิปปากัญญาบุคคลตรัสรู้พลัน. พระกุมารกัสสปเถระ เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายผู้กล่าวธรรมกถาวิจิตร. พระมหาโกณฑัญญเถระ เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายผู้ถึงซึ่งปฏิสัมภิทา. พระอานนทเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายอื่น
โดยคุณพิเศษถึง ๕ สถาน คือ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่เป็นพหุสูต
เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีคติ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีสติ เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายที่มีธิดีปัญญาจำทรง เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ที่เป็นอุปัฏฐาก
พระอรุเวลกัสสปเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีบริษัทใหญ่บริวารมาก.
พระกาฬทายีเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้ให้ตระกูลเลื่อมใส. พระ
พากุลเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายที่มีอาพาธโรคพิบัติน้อย. พระโสภิต-
เถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ระลึกได้ซึ่งปุพเพนิวาส. พระอุปาลีเถระ
เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ทรงไว้ซึ่งวินัย. พระนันทเถระ เลิศกว่าภิกษุ
ทั้งหลายผู้ให้โอวาทนางภิกษุณี. พระนันทเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย
ผู้มีความเกื้อกูลในปฏิภาณ. พระโมฆราชเถระ เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย
ผู้ทรงจิตรเศร้าหมอง. ในภิกษุบริษัทที่ท่านผู้ทรงคุณพิเศษนั้น ๆ ซึ่ง
พระศาสดาทรงสรรเสริญในเอตทัตตสถานโดยนियมดังนี้.

ในฝ่ายภิกษุณีบริษัทเล่า พระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งได้รับ

ครุฑมมปฏิกคหุสุมบทก่อนเป็นประณมกว่าภิกษุณีทั้งหลาย เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายบรรดาที่รูราตรี คือเป็นนางภิกษุณีก่อนกว่านางภิกษุณีทั้งปวง. นางเขมาเถรี เป็นอัครสาวิกา เลิศกว่านางสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายผู้มีปัญญามาก. นางอุบลวัณณาเถรี อัครสาวิกาที่ ๒ เลิศกว่าสาวิกาภิกษุทั้งหลายที่มีฤทธิ์. นางปฐาจารย์เถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายอันทรงไว้ซึ่งวินัย, นางธัมมทินนาเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายบรรดาที่เป็นธรรมกถึก. นางนันทาเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายผู้พึ่งด้วยฉานสมบัติ. นางโศณาเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายผู้มีความเพียรปรารถแล้ว. นางสกุณเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายที่บรรลุนิพพานด้วยญาณ. นางภัททาคุณทลเกสีเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายที่เป็นขีปภาภิกษุณีมีความตรัสรู้ปลัน. นางภัททาปิลานีเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายที่ระลึกได้ซึ่งปุพเพนิवास. นางภัททากัจจนาเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายที่ถึงซึ่งอภิญญาอันใหญ่แล้ว. นางกิสาโคตมิเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายผู้ทรงไว้ซึ่งจิรวรอันเศร้าหมอง. นางสิงคาลมาตาเถรี เลิศกว่าสาวิกาภิกษุณีทั้งหลายที่น้อมลงแล้วด้วยศรัทธา. นางภิกษุณีพุทธบริษัททรงคุณสมบัติดำรงในเอตทัคคสถาน ด้วยประการฉะนี้.

ในฝ่ายอุบาสกพุทธบริษัทคฤหัสถ์สาวกเล่า พานิชทั้ง ๒ คือ ตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ อันได้สรณะเป็นเทววาจิกอุบาสก เมื่อเสด็จอยู่ ณ ควงไม้ราชายตนพฤษณัน เลิศกว่าพุทธสาวกอุบาสกที่ถึงสรณะก่อน. สุตตคคหุสุมบัตินาถบิณฑกเศรษฐิสโตคาบัน เลิศกว่าอุบาสกผู้ทายก

ทั้งหลาย. จิตตคฤหบดีอนาคามีอริยสาวกอยู่เมืองมัจฉิกาสังฆนคร เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายที่เป็นธรรมกถึก หัตถอาพวกอนาคามีอริยสาวก เป็นอุบาสกเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลาย อันสงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔. ท้าวมหานามสักกะผู้พระสวาทาคามีอริยสาวก เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้ให้ซึ่งปัจจัยลาภอันประณีต. อุคคคฤหบดีอนาคามีอริยสาวก อยู่ ณ เมืองไพศาลี เลิศกว่ามณาปทายอุบาสกอันให้สิ่งของอันให้เจริญจิต. อุคคคฤหบดี อนาคามีอริยสาวก อยู่ ณ บ้านหัตถิกาม เลิศกว่าสังฆุปัฏฐากอุบาสก ผู้บำรุงปฏิบัติซึ่งสงฆ์. ปุรพันชเศรษฐีบุตรโสดาบัน อริยสาวก เลิศกว่าอุบาสกผู้เลื่อมใสหยั่งลงมั่น. ชีวกโกมารภัจ เลิศกว่าอุบาสกที่เลื่อมใสในบุคคล. นางกุลบิดาคฤหบดีโสดาบัน เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้มีความคุ้นเคยในพระพุทธเจ้า. อุบาสกพุทธบริษัทคฤหัสถ์สาวกมีคุณสมบัติดำรงในเอตทัคคสถาน ด้วยประการฉะนี้.

ในฝ่ายอุบาสิกาสาวิกาพุทธบริษัทเล่า นาวสุชาดาเสนียธิดาโสดาบันอริยสาวิกาได้ถึงสรณะก่อน เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้ถึงสรณะก่อน. นาวิสขามิคารมาตาโสดาบัน เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายที่เป็นทายิกา. บริจาคทาน. นางขุชชุตตราโสดาบันอริยสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายที่เป็นธรรมกถึก. นางสามาวดีโสดาบันอริยสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายที่อยู่ด้วยเมตตาวีหาร. นางอุทรานันทมาตาโสดาบันอริยสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้เพ่งด้วยฉานสมาบัติ. นางสุปปวาสาโกถียธิดาโสดาบันอริยสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้ให้ซึ่งปัจจัยลาภอันประณีต. นางสุปปิยาอุบาสิกาโสดาบันอริยสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกทั้งหลายผู้

ปฏิบัติภิกษุไข้. นางกาดิยานีโสดาบันอริยาสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย
ผู้ได้เลื่อมใสหยั่งลงม่น. นางคฤหปตานีนังกุลมาตาโสดาบันอริยาสาวิกา
เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีความคุ้นเคยในพระพุทธเจ้า. นางกาฬิ
อุบาสิกาภุคณาโสดาบันอริยาสาวิกา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้ได้
เลื่อมใสแล้วด้วยได้ยินตาม. อุบาสิกาพุทธบริษัทคฤหัสถ์สาวิกา มีคุณ
สมบัติดำรงอยู่ในเอตทัคคสถาน ด้วยประการฉะนี้.

เอว จตฺตสนฺนํ ปรีสถานํ ยถารหํ วิเสสชาติกเมน สงฺฆํ สมฺมา
ปฎิปาเทตี.

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอนให้บริษัททั้ง ๔ ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา บรรลุโลกุตระคุณตามสมควร ให้สงฆ์ปฏิบัติชอบ
ด้วยเป็นอริยบุคคลทั้งหลาย ๔ โสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี อรหันต์
คุณธรรมพิเศษต่าง ๆ เพราะได้ดำเนินตามอารยาษฎกัมมรรคมัชฌิมา
ปฏิบัติทาสงเคราะห์ในศีล สมาธิ ปัญญา สิกขา ๑ ประการโดยนियมดังนี้.

พระองค์เสด็จจาริกไปในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ นับแต่
อกิสัมโพธิ์ล่วงไป ๔๔ พรรษาเป็นกำหนด ด้วยประการฉะนี้.

๑. ฉับบิเคิมจบบเพียงนี้ตอนหนึ่ง และมีต่ออีกตอนหนึ่งความเดียวกัน แต่เป็นภาษามคธมากเกินกว่า
ตามที่ใช้เทศนาตามวัด เข้าใจว่าแต่งขึ้นใหม่เพราะเหตุอื่น มีเทศนาถวายเป็นต้น.
๒. ได้ตัดความหลังที่ซ้ำออกเสีย พร้อมทั้งคำมคธที่เกิน ใช้ในที่นี้ เป็นแต่เก็บความข้างปลายที่
แปลกออกไป มาเรียงเชื่อมกันไว้.

มหาปรินิพพานสูตร กัณฑ์ที่ ๕

ภาคต้น

กล่าวความจำเดิมแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคามแขวงเมืองเวสาลี เมื่อพรรษาที่ ๔๕. พระองค์ทรงพระประชวร แต่กลับหายด้วยกำลังอิทธิบาทภาวนา. วันหนึ่งพระองค์เสด็จประทับกลางวัน ณ ปาวาลเจดีย์ ตรัสปริยายเพื่อจะให้พระอานนท์ได้ช่อกุศลอาราธนา เพื่อเสด็จอยู่โปรดสัตว์ตั้งกัป. มารเข้าคลใจ พระอานนท์ไม่ได้สติในที่จะรู้เท่า. พอพระอานนท์ออกไปแล้ว มารได้ช่อกุศลไปกุศลอาราธนาให้นิพพาน อ้างถึงความหลังที่พระองค์ตั้งพระหฤทัยว่าจะยังไม่นิพพานก่อน กว่าจะประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายบัดนี้ก็ถึงคราวแล้ว. พระองค์ตรัสบัญญัติว่าอีก ๓ เดือนจักนิพพาน. แต่นั้นทรงปลงพระชนมายุสังขารแล้ว เสด็จจากเมืองเวสาลี จาริกไปโดยลำดับ ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ในอภิญญาเทศิตธรรมบ้าง ในสังเวคกถาและอัปมาทธรรมบ้าง ในไตรสิกขาบ้าง ในมหาปเทศวางแบบไว้สำหรับตัดสินพระธรรมวินัยบ้าง ณ ตำบลนั้น ๆ. จนถึงวันหน้าจะนิพพาน พระองค์เสด็จถึงเมืองปาวา. จึงนายจุนทะช่างทองเชิญเสด็จไปเสวย ทางทำกตกิจด้วยมังสะสุกรอ่อน. แต่นั้นก็ทรงพระ

ประจวบลงพระโลหิต ทรงอดกลั้นทุกขเวทนา เสด็จจาริกต่อมาหยุดพัก
ตามอภิมัยพระพุทธรักษาชัยเป็นคราว ๆ ทรงรับคู่ฟ้าสิงคิวรรณของ
ปุกกุสมัลลบุตร และตรัสแสดงอานิสงส์ปัจฉิมบิณฑบาตทาน เพื่อจะ
กันความวิปปฏิสารของนายจุนะ ตามระยะทางเสด็จพระพุทธรดำเนิน.

อนุตตร อภิสัมโพธิ์	สมุพฺพชฺฌิตฺวา ตถาคโธ
ชมฺมจกฺกํ ปวตฺเตตฺวา	โลเก อปฺปฏิวตฺตํ
เวเนยฺเย สมฺปโปเชตฺวา	ปญฺจวคฺคิยาทาโย
ภิกฺขุ ภิกฺขุณีโยเจว	อุปาเสเก อุปาสิกา
สทฺถมฺเม ปตฺติฏฺฐาเปตฺวา	จตฺสุโส ปริสา อีมา
อิทฺธํ ผีตํ พาหุชฌณฺ์	พฺรหฺมจริยมฺปกาสิย
โพธิโธ จตฺตาพีส	วสุธานี วิตฺตารยํ
ปญฺจตาพีสเม วสุเส	วสุตํ เวพฺพคามเก
อุปคณฺฐิ มาชิน	วิหาสิ อุกฺโตภโยติ.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นวิสุทธิชนชั้นदानอุคฺคแล้ว ได้ให้ธรรมจักรอันประเสริฐซึ่งผู้อื่นจะให้ไม่ได้ เป็นไปแล้ว ทรงประกอบอุปการกิจสั่งสอนเวไนยสัตว์มีเบญจวคฺคีย์เป็นต้น ให้ตรัสรู้จตุราริยสังคด้วยปฏิเวธากิสมัย ทรงประดิษฐานบริษัททั้ง ๔ ภิกฺขุ ภิกฺขุณี อุปาเสก อุปาสิกา ให้ดำรงอยู่ในพระสังฆธรรมโลกุตฺตาริยมรรคผลตามอุปนิสัยสามารถ พระองค์ทรงประกาศพรหมจรรย์ ให้สมบุรณฺ์แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่ประมุขชน คือเทพคามาณุษย์เป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนินสังวรสั่งสอนเวไนยสัตว์ ในคามนิคมชนบทราชธานีนั้น ๆ มีเมืองราชคฤหฺ์ในมคธรัฐเป็นต้น ประดิษฐานพุทธสาวกมณฑลให้เป็นไป นับกาลกำหนดแต่ อภิสัมโพธิสมัยล่วงไปได้ ๔๔ พรรษา ครั้น ณ พรรษกาลที่ ๔๕ เสด็จจำพรรษาธิษฐาน ณ บ้านเวพฺพคามโดยพระพุทธอชฺชาศัย.

ทรงปลงอายุสังขาร

ตथा हि ครั้งนั้นพระองค์เสด็จจากอัมพปาลีวัน ซึ่งนางอัมพปาลี
คณิกาถวายเป็นสังฆารามแล้ว จาริกไปกับด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็น
อันมาก ถึงบ้านเวฬุคาม เป็นสถานในเขตเมืองไพศาลีนคร ครั้นจวน
ใกล้วัสสูปนายิกาสมัยตามวินยานุฎาตนิมแล้ว สมเด็จพระบรมโลกนาถ
ผู้ล่วงวิสัยที่ผู้อื่นจะช่วยรักษาพระองค์ผู้ชำนะมารแล้ว ไม่มีความกลัว
แต่ที่ใดที่หนึ่ง จึงตรัสเรียกพระภิกษุสงฆ์ ทรงอนุญาตให้จำพรรษา
ตามอชยาศัยว่า เอต อหุเม ภิกขเว กุก่อนภิกษุทั้งหลาย มาเถิด
ท่านทั้งหลายจงจำพรรษา ณ จังหวัดเมืองไพศาลีตามมิตรสหายแห่ง
ตน ๆ เถิด อหุเมปน อิเชว เวฬุคามเก วสุถิ อุกจจณามิ ก็แต่เราผู้
พระตถาคต จะจำพรรษาอธิษฐานการอยู่ฝน ณ บ้านเวฬุคามตำบลน้อย
นี้แล้ว. อุปลณฺธิ ทรงพระอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายจำพรรษาตามผาสูก
แห่งตน ๆ ฉะนั้นแล้ว ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษาอยู่ ณ บ้านเวฬุคาม
นั้น. ครั้นภายในพรรษากาล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระ
ประชวรชราพาธกล้า เกิดทุกขเวทนาใกล้มรณชนม์พินาศ. ก็แต่สมเด็จพระ
พระสุคตเจ้า ดำรงพระสติสัมปชัญญะ อันทุกขเวทนากล้านั้น ไม่เบียด-
เบียนให้อาตุรเคือครื้อนระล้าระสายได้ ทรงอดกลั้นซึ่งทุกขเวทนา ด้วย
อิทิวาสนขันติคุณ ทรงเห็นว่ายังมีควรที่จะปรินิพพานก่อน จึงประณามขับ
ไล่บำบัดอาพาธพยาธิทุกขนั้นเสียให้ระงับสงบไปด้วยความเพียรอิทธิบาท
ภาวนา. ครั้นดำรงพระกายเป็นปกติระงับชราพาธนั้นแล้ว วันหนึ่ง
เสด็จทรงนั่งพุทธอาสน์ซึ่งปูลาด ณ รมงาแห่งวิหาร พระอานนทเถระ

เข้าเฝ้าถวายอภิวัตนมัสการแล้ว กราบทูลว่า ทิฏฐา ภนฺเต ภควโต ฆาสุ
ข้าพระองค์ ได้เห็นความผาสุแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ความที่ทน
ทานอดกลั้นแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้เห็นแล้ว. ก็แต่
อาศัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระประชวรนั้น กายข้าพระองค์ประหนึ่งจะ
งอมระงมไป แม้ทิสานุทิสก็มีคมนไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ แม้ธรรม
ทั้งหลาย ก็ไม่สว่างแจ่มแจ้งแก่จิต เพราะมาวิตกรำพึงคิดถึงความไข้ที่
ทรงพระประชวรนั้น แต่มายินดีอยู่น้อยหนึ่งว่า พระผู้มีพระภาคยังไม่
ปรารภภิกษุสงฆ์ แล้วตรัสพุทธพจน์อันใดอันหนึ่งเพียงใดแล้ว ก็ยังจะไม่
ปรีนิพพานก่อน ข้าพระองค์มีความยินดีเป็นข้อไว้ใจอยู่น้อยหนึ่งจะนี้
ก็ ปนानนุท ภิกขุสงฺโฆ มยิ ปจฺจาเสีตติ คุก่อนอานนทฺ ภิกขุสงฺฆํยังมา
หวังเฉพาะซึ่งอะไรในเราผู้ตถาคตเล่า เทลิตโต อานนุท มยา ฆมฺโม อนนุ-
ตฺริ อพาหิริ กตฺวา คุก่อนอานนทฺ ธรรมเราผู้พระตถาคตได้แสดง
แล้วทำไมให้มีภายในไม่ให้มีภายนอก นตฺถานนุท ตถาคตสฺส ฆมฺเมสุ
อาจริยมุญฺหิ คุก่อนอานนทฺ กำมืออาจารย์ คือ จะซ่อนความในธรรม
ทั้งหลายไม่มีแก่พระตถาคตเจ้า ๆ ซึ่งเป็นศาสดาของเทพตามนุษย์ มีจิต
บริสุทธิ์พ้นจากคณฺหานิสัยทิฏฐินิสัยด้วยประการทั้งปวงแล้ว ซึ่งข้อลี้ลับ
จะต้องปกปิดซ่อนบังไว้แสดงได้แก่สาวกบางเหล่า มิได้ทั่วไปเป็นสรรพ-
สาธารณหรือจะพึงแสดงให้สาวกทราบต่ออวสานกาลที่สุดไม่มีเลย. ยสฺส
นูน อานนุท เอวมสฺส คุก่อนอานนทฺ ผู้ใดยังมีฉันทะอาลัยอยู่ว่า จัก
รักษาภิกษุสงฆ์ หรือว่าภิกษุสงฆ์มีตัวเราเป็นที่เฉพาะเป็นที่อ้างดังนี้
โส นูน ผู้นั้นหรือแล จะพึงปรารภภิกษุสงฆ์ แล้วกล่าวคำอันใดอันหนึ่ง

ซึ่งแสดงห่วงสินหะอาลัย. อันฉันทะปริวิตกค้ำหนึ่งเช่นนั้น ไม่มีแก่พระ
คฤคาคเจ้าเลย. สกั อานนท ตถาคโต คุณ่อนอานนท พระคฤคาคเจ้าจัก
ปรารภภิกษุสงฆ์แล้วกล่าวคำอันหนึ่งนั้นแลคราวหนึ่ง อหิ โข ปนानนท
คุณ่อนอานนท เราผู้พระคฤคาคแล บัดนี้ชราเจริญวัย มีความเป็นคน
ใหญ่ไปด้วยร่างกายสิ้นกาลนาน มีวัยอันตามมาถึงแล้ว ชนมายุคกาลแห่ง
เราผู้ตถาคตถึง ๘๐ เป็นไปอยู่ ณ บัดนี้. กายแห่งพระคฤคาคเจ้าย่อม
เป็นไปประหนึ่งเกวียนชำรุด ที่ซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ใช้สัมภาระเกวียน
ฉะนั้น. ยสฺมี อานนท สมเย คุณ่อนอานนท สมัยใดพระคฤคาคเจ้า
เข้าไปถึงซึ่งเจโตสมาธิความตั้งเสมอแห่งจิตไม่มีนิमित เพราะไม่ทำในใจ
ซึ่งนิमितทั้งหลายทั้งปวง เพราะคับแห่งเวทนาบางเหล่าแล้วแลอยู่. เมื่อ
ใดพระคฤคาคเจ้าเข้าอนิมิตตเจโตสมาธิ หยฺคยังอยู่ด้วยอนิมิตตสมาธิแล้ว
ผาสฺสุโร อานนท ตสฺมี สมเย คุณ่อนอานนท กายแห่งพระคฤคาคเจ้า
ย่อมมีผาสฺสุกสบายในสมัยนั้น. ตสฺมาติหानนท คุณ่อนอานนท
เพราะเหตุอนิมิตตสมาธิวิหาร เพราะเหตุให้กายมีความผาสฺสุกนั้น อดต-
ทีปา วิหโร ทานทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะที่พึ่ง ใชฺบุคคณมีสิ่งอื่น
เป็นที่พึ่ง ฆมฺมทีปา คือจงมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อยู่ทุกอิริยาบถเถิด
ทสฺเสตฺวา ตริสคังนี้แล้ว ทรงแสดงซึ่งชื่อว่ามีตนมีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น
ด้วยสามารถประกอบในสติปัญญาทั้ง ๔ สั่งสอนภิกษุสงฆ์ในเอกายน-
มรรค คือสติปัญญาภาวนา และปกิณณกเทศนาตามสมควรแก่อุปบัติ
นั้น ๆ เสด็จสำราญพระอิริยาบถบำเพ็ญพุทธกิจ ณ บ้านเวฬุคาม จน
กาลล่วงไปถึงเดือนที่ ๓ แห่งฤดูเหมันต์ ซึ่งอรรถกถาจารย์หากำหนด

ว่า มาฆบรูณมีสมัยเป็นวันปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์สถานดังนี้
นั้น ในพระบาลีก็ได้มีนิยามกาลว่าเป็นฤดูเดือนปักษะดิถีอันใด กล่าว
ได้แต่โดยอธิการันตริที่สนาวิจเฉทไวยากรณ์จะเห็นว่า อถโข ภควา
ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่ออุปพัสสมัย ส่วนเบื้องต้น
วันเวลาเช้า ทรงถือเอาบาตรและจีวรแล้ว เสด็จโครบิณฑบาต ณ เวสาลี
แล้ว ครั้งปัจฉิมกลับจากบิณฑบาต ดำรัสสั่งให้พระอานนทถือเอาผ้า
นิตินพัสตร์สำหรับรองนั่ง เสด็จไปยังปาวาลเจดีย์เพื่อสำราญอยู่ ณ กลาง
วัน พระอานนทเถระเจ้าลาดนิตินะถวาย ณ ร่มพุกษาแห่งหนึ่ง พระ
องค์เสด็จนั่งแล้ว พระอานนทเถระเข้าไปถวายบังคม ณ ที่ควร. สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าประสงค์จะให้พระอานนทกราบทูลอาราธนา เพื่อจะ
ดำรงอยู่ชั่วอายุกับหนึ่ง หรือเกินกับนั้น พระองค์ทำนิมิตอันหยาบ แสดง
อานุภาพแห่งอิทธิบาทภาวนาว่าสามารถจะให้ท่านผู้ใดเจริญ ดำรงอยู่อายุ
กับหนึ่งหรือเกินกว่าอายุกับ ๑ ได้ตรัสโอกาสปรียานิมิตอันหยาบดังนี้
ถึง ๓ หน มารเข้าคลใจพระอานนทเสีย จึงไม่สามารถจะรู้ความ
แล้วได้สติอาราธนาจะนั้น พระสุคตเจ้าจึงทรงจับพระอานนทเสียจากที่
นั้น พระอานนทถวายบังคมทำประทักษิณแล้วไปนั่ง ณ ร่มไม้แห่งหนึ่ง
ไม่ไกลนักแต่พระโลกนาถ ครั้นพระอานนทหลีกไปไม่ช้า มารเข้า
ไปเฝ้าแล้ว ยกเนื้อความแต่ปางหลังครั้งแรกได้ตรัสรู้กสิมโพธิญาณ
ประทับ ณ ควงไม้ชบาลนิโครธนั้น ได้ตรัสว่าบริษัททั้ง ๔ เหล่า ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ยังไม่ฉลาดชัดเจนอาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์
ย้ายีปรับปวาทโดยสทธรรม และพรหมจรรย์ยังไม่แพร่หลายบริบูรณ์เป็น

ประโยชน์แก่ประชุมชนเป็นอันมาก ประกาศด้วยดีในเทพคามนุษย์เพียง
ไรแล้ว ยังจักไม่ปรินิพพานก่อนดังนี้ บัดนี้ปรีสสมบัติและพรหมจรรย์ก็
สมบูรณ์ดังพุทธประสงค์ทุกประการแล้ว ปรินิพพาทุทานิ ภนฺเต ภควา
ขอพระผู้มีพระภาคจงปรินิพพานเถิด บัดนี้เป็นกาลที่จะปรินิพพาน
แห่งพระผู้มีพระภาคแล้ว. เอวํ วุตฺเต เมื่อมารกล่าวดังนี้แล้ว พระผู้มี
พระภาคจึงตรัสว่า อปโปสสุกโก ตฺวํ ปาปิมี โหหิ ดูก่อนมารผู้มีบาป
ท่านจงขวนขวายน้อยเถิด น จิริ ตถาคตฺตสฺส ปรีนิพฺพานํ ภวิสฺสตี
ความปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้าจักมีในไม่ช้า อิโต ตินฺนํ มาसानํ
อจฺจเยน ตถาคโต ปรีนิพฺพายิสฺสตี โดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่ง ๓ เดือนแต่
นี้พระตถาคตเจ้าจักรปรินิพพาน. อถ โข ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาค มีพระสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ก็เกิดอัศจรรย์
แผ่นดินไหวใหญ่ และขนชันสยดสยองพิลึกน่าสพึงกลัว ทั้งกลองทิพย์
ก็บันลือลั่นในอากาศ. สมเด็จพระบรมโลกนาถทราบความนั้นแล้ว
เปล่าอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

ตุลฺมตุลฺลญฺจ สมฺภวํ

ภวสฺสขารมวสฺสตี มุนิ

อชฺฌตฺตรโต สมหิโต

อภินฺทึ กวจฺมिवตฺตสมฺภวํ

ดังนี้ มีความว่า ผู้รู้ คือ พระสมัญญพุทธเจ้าได้สละลงปลงเสียแล้วซึ่ง
โลกียกรรม เครื่องตกแต่งภพเป็นสัมภาวะเครื่องเกิด ที่จะพึงขังได้คือ
เป็นกามาวาจากรรม อันจะพึงขังมิได้ คือมหรคตกรรม พระพุทธเจ้านั้น
เป็นผู้ยินดีแล้ว ณ ภายใน ตั้งมั่นด้วยอุपाจารสมาธิและอัปฺยาสมาธิแล้ว
พระองค์ได้ทำลายเสียแล้วซึ่งอตฺตสัมภพ คือกิเลสที่เกิดแล้วในตนให้

พินาศไป. ประหนึ่งโยธาใหญ่ในสงครามอันทำลายเสียแล้วซึ่งเกราะ
ฉะนั้น อถโข อายสมโต อานนุทสุส เอตทโหสิ ครั้งนั้น พระอานนท์
เกิดปริวิตกพิศวงเพราะอัศจรรย์เกิดมีนั้น จึงออกจากร่มพุกษาเข้าไปสู่ที่
เฝ้าถวายบังคมนั้ง ณ ที่ควรแล้ว ทูลถามถึงเหตุซึ่งให้เกิดอัศจรรย์มีแผ่นดิน
ดินไหวใหญ่เป็นต้นนั้น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเหตุ ๘ ประการที่จะ
ให้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ คือ ลมกำเริบ ๑ ท่านผู้มีฤทธิ์บันดาล ๑ พระ
โพธิสัตว์จุติจากคฤตลงมาสู่พระครรภ์ ๑ พระโพธิสัตว์ประสูติ ๑ พระ
ตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ พระตถาคตเจ้าให้พระ
อนุตรธรรมจักรเป็นไป ๑ พระตถาคตเจ้าปลงอายุสังขาร ๑ พระตถาคต
เจ้าปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ๑ เหตุทั้ง ๘ นี้ เป็นปัจจัย
จะให้แผ่นดินไหวใหญ่ละอย่าง ๆ แล้ว พระองค์ตรัสซึ่งบริษัท ๘ จำพวก
คือ กษัตริย์ ๑ พราหมณ์ ๑ คฤหบดี ๑ สมณะ ๑ หมู่เทพดาจาตุ-
มหาราชิกา ๑ หมู่เทวดาดาวดึงส์ ๑ หมู่มาร ๑ หมู่พรหม ๑ ซึ่งพระ-
องค์เคยเข้าไปใกล้แล้ว สั่งสนทนาแสดงธรรมมีกถาสั่งสอน. แล้วตรัส
อภิภายตนะ ๘ ประการ และวิโมกข์ ๘ ประการ แล้วทรงนำเนื้อ
ความแต่ปางหลัง ครั้งแรกได้ตรัสอภิสัมโพธิ เสด็จอยู่ ณ ควงไม้ชปาละ-
นิโครธได้ตรัสไว้แก่มารฉันทันนั้น มาตรัสแก่พระอานนท์แล้ว แสดงว่า
พระองค์ได้ปลงอายุสังขารแล้ว แผ่นดินไหวใหญ่เพราะเหตุนี้ ดังนี้.
พระอานนท์จึงกราบทูลว่า ตัญญุตฺต ภูนฺเต ภควา กบฺปํ ตัญญุตฺต สุกโต
กบฺปํ ขอพระผู้มีพระภาค จงตั้งอยู่กับหนึ่งเถิด ขอพระสุคต จงตั้งอยู่
กับหนึ่งเถิด พุทฺชนฺหิตาย พุทฺชนฺสุขาย เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชน

เป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก โลกานุกมฺปาย เพื่อจะไหวตาม คือ อนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลก อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान์ เพื่อประโยชน์ที่สัตว์ประสงค์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพตามนุษย์ทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า อลฺทานิ อานนฺทฺ คุณํอนอานนํ อย่าเลย ท่านอย่าไว้วิงวอนพระตถาคตเจ้า บัดนี้มีไช้กาลเพื่อจะวิงวอนพระตถาคตเจ้าเสียแล้ว. พระอานนทฺก็กราบทูลวิงวอนถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง พระองค์จึงตรัสถามว่า สทฺทฺหฺลฺลํ ตฺวํ อานนฺทฺ ตถาคตสฺส โพธิ์ คุณํอนอานนํ ท่านเชื่อซึ่งปัญญาตรัสรู้แห่งพระตถาคตเจ้าหรือ. เอวํ ภนฺเต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เชื่อ. อถ กิณฺจฺรหิ ตฺวํ อานนฺทฺ คุณํอนอานนํ ถ้าท่านเชื่อจะนั้นแล้ว ไฉนมาบีบบั่นแก่คนไ้พระตถาคตเจ้าถึง ๓ ครั้งเล่า. สมฺมุขํ เมตฺติ ภนฺเต ภควา สุตฺติ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ได้ฟัง ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อิทธิบาททั้ง ๔ ประการ ท่านผู้ใดผู้หนึ่งได้เจริญทำให้มากชำนาญแล้วคล่องแล้ว ถ้าท่านผู้นั้นจำนงใจจะดำรงอยู่นานด้วยรูปกายแล้ว ก็พึงตั้งอยู่ได้กับ ๑ บ้าง เหลือกว่ากับ ๑ บ้าง. อิทธิบาททั้ง ๔ นั้นพระตถาคตเจ้าได้เจริญแล้วคล่องชำนาญแล้ว ถ้าพระตถาคตเจ้ามาปรารภนาจะตั้งอยู่ด้วยสรีระประพันธุ์นั้น ไชริ์ ก็จะดำรงอยู่สิ้นอายุกับหนึ่งหรือเกินกว่าอายุกับนั้นได้ ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์ จึงได้กราบทูลวิงวอนอาราธนาถึง ๓ ครั้งเป็นกำหนดดังนี้. พระผู้มีพระภาคตรัสถามพระอานนทฺอีกเล่าว่า สทฺทฺหฺลฺลํ ตฺวํ อานนฺทฺ คุณํอนอานนํ ท่านเชื่ออยู่หรือซึ่งอานุภาพแห่งอิทธิบาทภวานานัน

เอว ฆนเต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เชื่อ. ตสมาดิหานนุท
คูก่อนอนนท เพราะฉะนั้น ข้อซึ่งเมื่อพระตถาคตเจ้าทำนิมิตโอภาส
อันหยาบ และอนนทที่ไม่สามารถจะรู้ ไม่ได้วิงวอนพระตถาคตเจ้าแต่
ก่อน ๆ ซึ่งยังเป็นกาลอยู่นั้น ก็เป็นความผิดของอนนทผู้เดียว ถ้าใน
คราวนั้น ๆ หากอนนทจะพึงวิงวอนพระตถาคตเจ้าไซ้ พระตถาคต
เจ้าจะพึงห้ามเสีย ๒ ครั้ง ครั้นวาระที่ ๓ พระตถาคตเจ้าก็จะรับคำวิง
วอนอาราชนานั้น เพราะเหตุนี้ ซึ่งอนนทที่ไม่วิงวอนเสียแต่ยังเป็น
กาลอยู่นั้น เป็นความผิดของอนนทผู้เดียว. ครั้นพระองค์ตรัสดังนี้
แล้ว และนิมิตโอภาสอันหยาบเห็นปานนั้น พระองค์ได้ทำแล้วแก่พระ
อนนทแต่กาลก่อนในสถานเท่าใด สิ้นวาระเท่าใด พระองค์ก็ทรง
ประมวลสถานทั้งปวงนั้นนับได้ ๑๖ ตำบล มาแสดงแก่พระอนนท
โดยพิสดาร และสถานทั้ง ๑๖ ตำบลนั้น เมืองราชคฤห์ ๑๐ ตำบล
เมืองเวสาลี ๖ ตำบล. ๑๐ ตำบลเมืองราชคฤห์นั้น ภูเขาภิษณภูเป็นที่ ๑
โคตมนิโครธเป็นที่ ๒ โจรปปาตตะ เหวที่ทังโจรเป็นที่ ๓ ถ้ำสัตตปิณฑ-
คูหาข้างภูเขาเวภารบรรพตเป็นที่ ๔ กापสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิบรรพตเป็น
ค้ำรบ ๕ เถื่อนชื่อว่าสัปปิโสณฑิกา ณ สิตวันเป็นค้ำรบ ๖ ตโปทาราม
เป็นที่ ๗ เวฬุวันเป็นที่ ๘ ชิวกัมปวันเป็นที่ ๙ มัททกัจฉิมิกทายวัน
เป็นที่ ๑๐. สถาน ๑๐ ตำบลนี้อยู่เมืองราชคฤห์. และสถาน ๖ ตำบลเมือง
เวสาลี นั้น อุเทนเจดีย์เป็นที่ ๑ โคตกเจดีย์เป็นที่ ๒ สัตตัมพเจดีย์
เป็นที่ ๓ พหุุตตเจดีย์เป็นที่ ๔ สารันทเจดีย์ เป็นค้ำรบ ๕ ปาวาล-

๑. บาลีพระไตรปิฎก เล่ม ๑๑ หน้า ๑๓๘ เป็นสารันทเจดีย์.

เจตีย์นี้เป็นคำรบ ๖ รวมเป็น ๑๖ สถานด้วยประการฉะนี้. ในวาระ
ทั้ง ๑๖ ครั้งนั้น เป็นกาลอยู่ที่จะวิงวอนพระตถาคตเจ้า อานนท์ก็มีได้รู้
มิได้วิงวอน ถ้าใน ๑๖ วาระนั้น อานนท์ได้วิงวอนแต่ในสถานใด
สถานหนึ่งนั้นไซ้ พระตถาคตเจ้าจะพึงห้ามเสีย ๒ ครั้ง ครั้งที่ ๓
ก็จะรับอาราธนา. นี้เหตุใน ๑๖ ตำบลนั้น อานนท์ไม่สามารถจะ
รู้มิได้วิงวอน เหตุนี้ ข้อนั้นก็เป็นความผิดของอานนท์ผู้เดียว. นนุ
เอว อานนุท มยา ปฏิกัจเจว อุกุขาตฺ ตูก่อนอานนท์ เราผู้ตถาคตได้
บอกแล้วดังนี้แต่เดิมหาไม่หรือว่า สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว
อณฺณตาภาโว บรรดาสัตว์สังขารเป็นที่รักเจริญใจทั้งปวงเทียว ย่อม
เป็นต่าง ๆ พลัดพรากเป็นอย่างอื่นไป ไม่คงทนถาวรอยู่ได้ตามใจ
ประสงค์ ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา อันสิ่งที่เที่ยงซึ่งสัตว์ประสงค้อยู่กันนั้น
สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า ยนฺตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ
ตํ ปโลภมมํ สิ่งใดเกิดมาเป็นมา อันปัจจัยประชุมทำ ปัจจัยตกแต่ง
มีความฉิบหายไปเป็นธรรมดา ตํ วต มา ปลุชฺชิติ ซึ่งจักร้าร้อง
ปรารธนาทะยายไปว่า ขอสิ่งนั้นอย่าฉิบหายเลย ดังนี้ เนตฺ จานํ
วิหฺชติ ฐานะที่จะให้ได้ตั้งใจประสงค์นั้นไม่มี. ยํ โข ปนเต อานนุท
ตูก่อนอานนท์ ก็สิ่งใดและพระตถาคตเจ้าได้บริจาคแล้ว ภายหลัง
เสียแล้ว มละเสียแล้ว สละคืนเสียแล้ว อายุสังขารอันใดพระตถาคต
เจ้าสละลงปลงเสียแล้ว วาจาพระตถาคตเจ้าได้ภายิตโดยส่วนเดียวเป็น
คำขาดแล้วว่า น จริ ตถาคตฺสฺส ปรีนิพฺพานํ ภวิสฺสตี ความ

ปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้าจักไม่มีซ้ำ อโศก ติณณ มาสานิ อัจฉเยน ตถาคตโต ปรินิพพานิสสตี โดยกาลที่ล่วงแล้วแห่ง ๓ เดือนแต่ขึ้นไป พระตถาคตเจ้าจักปรินิพพาน ดังนี้. ตถจ ตถาคตโต ชีวิตเหตุ ปจฺจาคมิสฺสตีติ เนติ จานิ วิชฺชตี ซึ่งพระตถาคตเจ้าจักคืนกลับมายังสิ่งนั้น เพราะเหตุแห่งชีวิต ดังนี้ ฐานะที่ตั้งดังนี้ไม่มี ด้วยพุทธภาษิตนี้ก็แสดง ความว่าพระตถาคตเจ้ามิได้ตรัสพระวาจาเป็น ๒. ข้อนี้ก็แสดง เป็นพุทธภาษิต พระพุทธเจ้าได้ตรัสจริงแล้ว ซึ่งจะมีได้เป็นดังนั้น ไม่มี สิ่งใดที่พระตถาคตตรัสว่าเป็นโวทานิยะ ที่ตั้งแห่งความ บริสุทฺธิ์ผ่องแผ้ว สิ่งนั้นก็คงเป็นฉันทันั้นจริง สิ่งทีพระองค์ตรัสว่าเป็น สังกิเลสิกะ ฝักฝ่ายแห่งความเศร้าหมองก็เป็นอย่างนั้นจริง ข้อปฏิบัติ ทีพระองค์ตรัสว่าเป็นมรรคาวิธิปฏิบัติแห่งนิพพาน หรือแห่งสุคติภพ หรืออบายภูมิกิตี ข้อปฏิบัตินั้นก็เป็ปฏิบัติมรรคาวิธิดังนั้นจริง ควรที่ ปราชญ์ผู้มีวิจารณปริชาจะค่านิ่งตาม แล้วได้ความเชื่อและเลื่อมใสใน พระสยัมภูพุทธเจ้านั้นโดยยิ่ง ด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระอานนท์ฉะนี้แล้ว จึงเสด็จพุทธ-
ดำเนินยังภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน ดำรัสสั่งพระอานนท์ให้หาภิกษุ
ทั้งหลายบรรดาที่อาศัยเมืองเวสาลีอยู่ มาประชุม ณ อุปัฏฐานศาลา
โรงฉัน โรงเป็นที่บำรุงพร้อมแล้ว พระองค์ก็เสด็จพุทธดำเนินไป
เสด็จนั่ง ณ พุทธอาสน์ แล้วจึงตรัสประทานโอวาทสอนภิกษุสงฆ์ด้วย
อภิญาเทศิตธรรมว่า ตสมฺมาติห ภิกฺขเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เหตุใด

ท่านทั้งหลายมีความปรารถนานัก จะให้เราผู้ตถาคตดำรงอยู่นานด้วย
อิทธิบาทภาวนา เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เหตุคัง
นั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เราผู้พระตถาคตได้เทศนาแสดงไว้ด้วย
ปัญญาอันยิ่ง แสดงไว้เพื่อจะตรัสรู้เฉพาะหน้าลวงโลกิยญาณบรรลु
โลกุตระภิสมัย ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นท่านทั้งหลายผู้สาวกพุทธบริษัท
พึงเรียนให้ดีสำเร็จประโยชน์โดยอื่อเพื่อเคารพตามความจริง และพึง
ส้องเสพเจริญทำให้มากในสันดาน อันนั้นก็พึงให้พรหมจรรย์ควรแก่
กาลยาวตั้งอยู่ได้นานไม่เสื่อมสูญ อันนั้นก็พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์
และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อจะอนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลก เพื่อสิ่งที
สัตว์ประสงค์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์
ทั้งหลาย เสขยถิติ ธรรมทั้งหลายที่เราผู้ตถาคตแสดงด้วยปัญญาอัน
เหล่านี้เล่า คือ สติปัญฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕
พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมืองค์อวียะ ๘ ประการเหล่านี้ชื่ออภิญญา-
เทสิตธรรม ท่านทั้งหลายพึงเรียนให้ดีแล้วส้องเสพ เจริญทำให้มากใน
สันดานเถิด พระตถาคตพุทธเจ้าจะดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์
นั้นจักสำเร็จได้แก่ประชุมชนเป็นอันมาก ทั้งเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย
อดโข ภควา ลำดับนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนในสังเวคกถา
และอัปมาทธรรม จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า หนุตทานิ ภิกษเว
อามนุตยามิ โว คุณ่อนภิกษุทั้งหลาย ตามเถิดบัดนี้เราเรียกท่านทั้งหลาย
ให้รู้ วยธมา สังขารา สังขารธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่งทั้งหลาย มีความ
เสื่อมเป็นธรรมดา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงให้ความ

ไม่ประมาทถึงพร้อมบริบูรณ์ในสันดานเกิด. ท่านทั้งหลายจงให้ประโยชน์
ตนประโยชน์ผู้อื่นถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยไม่ประมาทเกิด. ท่านทั้งหลาย
ให้ศึกษาทั้ง ๓ คือ อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วย
ไม่ประมาทเกิด. ความที่แห่งพระตถาคตเจ้าจะปรินิพพาน จักมีไม่ช้า
โดยกาลที่ล่วง ๓ เดือน แต่จะไป พระตถาคตเจ้าจะปรินิพพาน. อิทม-
โวจ ภควา สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคผู้ทรงพระกรุณาแจกคุณพิเศษแก่
หมู่สัตว์ ได้ตรัสพุทธพจน์โดยไวยากรณบทจบแล้ว อิทั วตฺวาน
สุกโต พระองค์ผู้สุดตมมีพระวาทะไพเราะ ครั้นตรัสคำไวยากรณ์อันนี้
แล้ว อถาปริ เอตทโวจ สตุถา พระองค์เป็นศาสดาสั่งสอนเวไนยสัตว์
ทราบว่ามีศึกษาตามจะจำทรงความไว้โดยง่าย ด้วยวจนประพันธ์ที่ผูก
เป็นฉันทคาถา นิยมอักษรและบท เหมือนลีโลกพจน์ คำขับในโลกได้
ตรัสแล้วซึ่งคาถานิพนธ์แสดงความนั้นอื่นอีก ในลำดับไวยากรณ์ภายิต
นั้นว่า ทหราปิ จ เย วุฑฺฒา เย พาลา เยจ ปณฺหิตา เป็นต้น มี
ความว่า ชนทั้งหลายเหล่าใดที่เป็นคนหนุ่มเป็นตนแก่เจริญวัย เหล่าใด
ที่เป็นพาล เหล่าใดที่เป็นบัณฑิต อฑฺฒา เจว ทลิตฺทา จ ทั้งคนมั่งคั่ง
และคนยากไร้ก็ดี สพุเพ มจฺจุปรายนา ชนทั้งปวงนั้นล้วนมีความตายเป็น
ไปในเบื้องหน้า ยถาปิ กุมฺภการสุส กตฺ มตฺตติกาชนิ ภาชนะดิน
ที่นายช่างหม้อกระทำแล้ว ชูทุทกญฺจ มหนตฺตญฺจ ยมฺปกุกิ ยญฺจ อามกิ
ทั้งเล็กทั้งใหญ่ทั้งสูงทั้งเผลาแล้วและดิบยังมีได้เผาก็ดี สพุพิ เกทปริยन्द
บรรดาภาชนะดินทั้งปวงไม่ว่าขนาดไหน ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่
สุด ฉันใด เอว มจฺจานชีวิติ ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายผู้มีอันจะพึงตาย

เป็นธรรมดา ก็มีความแตกทำลายประลัยพินาศเป็นที่สุด ฉะนั้น. อถา-
ปรี เอตทโวจ สตุตา พระองค์ผู้ศาสดาได้ตรัสแล้วซึ่งคาถาพันธ์นี้อีก
ในลำดับนั้น ปริปปกุโก วโย มยหิ วยแห่งเราผู้พระตถาคตแก่รอบแล้ว
ปริตุต มม ชีวิต ชีวิตแห่งเราผู้พระตถาคตน้อยแล้ว ปหาย โว คมิสุสามี
เราผู้พระตถาคตจักมละเสียซึ่งท่านทั้งหลายไป กติ เม สรณมตุตโน
ที่พึ่งอันเราผู้พระตถาคตไว้ทำแก่ตนแล้ว. อปฺปมตุตา สติมนฺโต สุสีลา
โหด ภิกฺขโว คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท
มีสติมีศีลเป็นอันดีเถิด สุสมาหิตสงฺกปฺปา สจิตฺตมนฺนุรฺกฺขถ จงมีความ
คำริตั้งไว้เสมอด้วยดี ด้วยคำริในอันจะออกจากกาม และให้พ้นพยาบาท
และวิหิงสา จงตามรักษาซึ่งจิตตนด้วยเครื่องรักษาชอบ คือสติปัฏ-
ฐาน ๔ โย อสุมี รมฺมวินฺเย อปฺปมตุโต วิหริสุสฺติ บุคคลผู้ใดจัก
เป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ ณ ธรรมวินัยนี้ คือจักกระทำความไม่ประมาทเป็น
วิหารธรรมเครื่องอยู่แห่งตน ปหาย ชาตีสํสารี ทุกฺขสุสนฺตํ กริสุสฺติ
บุคคลผู้นั้นมักจักมละเสียซึ่งชาติสงสาร ความท่องเที่ยวไปด้วยความเกิด
จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลผู้ไม่ประมาทนั้น จักทำที่สุดแห่งทุกข์มละ
ชาติสงสารเสียได้. สมเด็จพระสุคตบรมโลกนาถประกอบสาวพุทธ-
บริษัทในความสังเวชและความไม่ประมาท ด้วยประการฉะนี้.

อถ โข ภควา ปุพฺพพฺนฺหสมฺมํ นิวาเสตุวา ปตุตจิวรมาทาน เวสาลี
ปิณฑาย ปาวีสี. เวสาลีขิ ปิณฑาย จริตุวา ปจฺจนาภตุตํ ปิณฑปาตปฏิกุ-
กนฺโต นาคาวโลกิตํ เวสาลี อปฺโลเกตุวา आयสมฺนุตํ อานนฺทํ

๑. ภาคต้นนี้ ถ้าจะแบ่งเทศน์ ปันตอนกัณฑ์ที่นี้.

อามนุเตสิ. อิทํ ปจฺฉิมกํ อานนฺก ตถาคตฺสฺส เวสาลียํ ทสฺสนํ ภวิสฺสตี
อายามานนฺท เยน ภณฺฑุกาโม เตนฺอุปสงฺกมิตฺสฺสามาตี.

ครั้งนั้น เวลาเช้า บุพพัณฺหสมัย เป็นภิกษาจารกาล สมเด็จพระผู้
มีพระภาคทรงนุ่งห่มแล้ว ถือเอาบาตรและจีวรแล้ว เสด็จเข้าไปยังเมือง
เวสาลีเพื่อบิณฑบาต. ครั้นปัจฉิมกัฏ พระองค์กลับจากบิณฑบาตแล้ว
ทอดพระเนตรเมืองเวสาลีเป็นนาคาวโลก เสด็จกลับเยื้องพระกายมาตั้ง
พระองค์เป็นมหาปุริสอาการ ตรัสเรียกพระอานนทว่า อิทํ ปจฺฉิมกํ
อานนฺท คุณก่อนอานนท ความที่พระตถาคตเจ้าเห็นเมืองเวสาลีครั้งนี้
จักเป็นปัจฉิมกัฏสนะ เห็นเป็นที่สุดเป็นคราวภายหลังแล้ว อายามานนฺท
คุณก่อนอานนท เรามาไปพร้อมกัน จะไปบ้านภณฺฑुकาม. สมเด็จพระผู้
มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนิน
บรรลุดังบ้านภณฺฑुकามแล้ว เสด็จประทับอยู่ ณ บ้านภณฺฑुकาม ตรัส
เทศนาแสดงศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เป็นอริยธรรม ๔ ประการว่า
จตุณฺนํ ภิกฺขเว ชมฺมานํ อนนฺนุโพธา อปฺปฏิเวธา คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะอาศัยความไม่ตามตรัสรู้ ไม่แทงตลอดซึ่งธรรม ๔ ประการคือ
ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ที่เป็นอริยธรรม ส่วนประเสริฐไปจากข้าศึกนี้
แลเป็นเหตุ เราผู้พระศาสดาและท่านทั้งหลายผู้สาวกจึงได้ท่องเที่ยวด้วย
ภพดำเนินคติสิ้นกาลนานนั้กอย่างนี้. โมหะ ความหลงความมืดที่ปกปิด
ไม่ให้เกิดปัญญาตรัสรู้ธรรมทั้ง ๔ นี้ เป็นเหตุ นำให้เสวยสังสารทุกข์อัน
วิจิตรเป็นอนกประการ. ตยิทํ ภิกฺขเว อริยสีลํ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
บัดนี้ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ซึ่งเป็นอริยธรรมส่วนประเสริฐไปจาก

ข้าศึกนั้น เราผู้พระศาสดาและท่านทั้งหลายผู้สาวกได้ตามตรัสรู้แล้ว
ได้แทงตลอดแล้ว อัจฉินา ภาตณฺหา ตัณหาอันเป็นเหตุจะทำให้เกิด
ในภพ เราผู้พระศาสดาและท่านทั้งหลายผู้สาวกได้ตัดขึ้นเสียแล้ว จิณา
ภวเนตฺติ ตัณหาที่เป็นเครื่องนำไปภพดังเชือกผูกอยู่ในท่าแห่งกาลัน
แล้ว ไม่สามารถจะทำภพอันใดอันหนึ่งได้ นตฺถิทานิ ปุณฺพุกโว บัดนี้
ความเกิดแห่งเราผู้พระศาสดาก็ดี แห่งท่านทั้งหลายผู้สาวก อันได้
ตรัสรู้จบซึ่งศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ นั้นแล้วก็ดี บมฺิได้มี. เมื่อเราผู้
พระศาสดาและท่านทั้งหลายผู้สาวกผู้ตรัสรู้ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ
ส่วนประเสริฐนั้น ๆ จบสิ้นแล้ว ความเกิดอีกด้วยเป็นขั้น ๕ หรือ ๑
หรือ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง บมฺิได้มี. อิทมโวจ ภควา สมเด็จพระผู้มี
พระภาคตรัสเทศนาโดยไวยากรณ์ดังนี้แล้ว ข้าด้วยนิคมคาถาว่า สิลฺล
สมาธิ ปญฺญา จ วิมุตติ จ อนฺุตฺตรา ศีล ๑ สมาธิ ๑ ปัญญา ๑ วิมุตติ ๑
ซึ่งเป็นส่วนประเสริฐ ไม่มีศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อื่นจะยิ่งกว่า
อนุพุทฺธ อิม ฆมฺมา โคตเมน ยสฺสสุตฺตนา ธรรมเหล่านี้ ๔ ประการ
พระโคตมเจ้าตรัสรู้แล้ว อิติ พุทฺโธ อภิญฺญา ย ฆมฺมมกฺขาลี ภิกฺขุณฺ
พระพุทฺธเจ้าผู้ศาสดามารู้อย่างด้วยประการดังนี้แล้ว ได้กล่าวธรรมสั่งสอน
แก่ภิกษุทั้งหลายให้ได้ปัญญาตรัสรู้ตาม ทุกฺขสฺสฺนฺตฺกโร สตฺถา พระ
ศาสดาผู้ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ จกฺขุมา ปรีนิพฺพุโต พระองค์ผู้มีจักขุ คือ
อนาวรณปรีชาญาณ พระองค์มาดบรอบแล้ว ด้วยให้กิเลสอาสวะ
ทั้งปวงดับเสียจากพระสันดานโดยไม่เหลือ เป็นผู้เป็นอยู่เป็นนิจกาล.
ตฺตฺรปี สุทฺถิ ภควา ก็แลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ ณ บ้านภัณฑุ-

ความนั้น พระองค์ทำธรรมิกถาแสดงไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา
สั่งสอนภิกษุทั้งหลายมากกว่าธรรมิกถาอื่น แล้วแสดงอานิสงส์ว่า สีล-
ปริภาวิต สมาธิ สีลเป็นที่ตั้งอันใหญ่แห่งความคุณพิเศษเบื้องต้น ประหนึ่ง
แผ่นดินเป็นที่อาศัยทำกิจการที่จะพึงทำด้วยเรี่ยวแรงฉะนั้น สีลเมื่อ
บริบูรณ์ด้วยคือบรมสมาธิแล้ว สมาธิก็มีผลอานิสงส์ใหญ่ยิ่ง เมื่อสมาธิ
ได้อบรมปัญญาเล่า ปัญญาก็มีผลใหญ่หลวง เมื่อปัญญาอบรมจิต
แล้ว จิตก็วิมุตหลุดถอนพ้นพิเศษจากอาสวะทั้งหลายที่คงสันดาน คือ
กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ให้สรรพอาสวะทั้งปวงปราศไปเป็น
นิรินทรนิพพาน. สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่ออยู่ ณ บ้านกัณฐคามนั้น
ตรัสประทานโอวาทด้วยไตรสิกขานี้มากกว่าธรรมิกถาอื่น ๆ เพราะเหตุ
ว่าสิกขาทั้ง ๓ เป็นปฏิปทาทางแห่งวิมุตติ ๆ เป็นแก่นแห่งพระธรรมวินัย
สาวกจะบรรลุวิมุตตินั้นได้ ก็ด้วยทำให้บริบูรณ์ในไตรสิกขานั้น.

อด โข ภควา กณฐคามเม ยถาภินตฺ วิหริตฺวา ครั้งนั้น สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาค เสด็จทำสัตตุปการกิจ ประทับ ณ บ้านกัณฐคามตาม
พุทธอัธยาศัยแล้ว ก็เสด็จพุทธดำเนินยังบ้านหัตถิกคามและบ้านอัมพ-
คาม และชัมพูคาม ล่วงไปตามลำดับ เสด็จจากบ้านชัมพูคามไปยัง
โกคณคร เสด็จประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในเขตโรคนครนั้น ตรัส
เทศนามหาประเทศ ๔ ฝ่ายพระสูตรสอนภิกษุบริษัทเพื่อเป็นเครื่อง
กำหนดรู้ซึ่งภายิตนั้น ๆ ว่าเป็นธรรมเป็นวินัย เป็นสัตตศาสนา และมีใช้
ธรรมมิชฺววินัย มิชฺวสัตตศาสนา. ความในสุดตันติกรมหาประเทศทั้ง ๔
นั้นว่า ถ้าจะมีภิกษุอื่นมาอ้างพระศาสดาผู้ทรงพระภาคก็ดี อ้างสงฆ์อ้าง

คณะอย่างบุคคลก็ดี แล้วแสดงว่า นี่เป็นธรรมนี้เป็นวินัย เป็นสัตตศาสนา
ดังนี้แก่ผู้ใดแล้ว เธอผู้ได้ฟังนั้นอย่าเพิ่งรีบยินดีรับภายิตของผู้มาอย่างนั้น
แล้วอย่าเพิ่งห้ามภายิตนั้นก่อน ให้ฟังเรียนบทพยัญชนะให้แน่นอนแล้ว
ฟังให้หยั่งลงในสูตร ฟังให้เห็นด้วยดี เทียบในวินัย. ถ้าภายิตนั้นไม่
หยั่งลงในสูตร ไม่เทียบให้เห็นชอบในวินัยแล้วไซ้ ฟังเข้าใจว่า ไม่ใช่คำ
ของพระผู้มีพระภาค เธอผู้ถือเอาผิด จำมาเคลื่อนคลาดแน่แล้ว ดังนี้.
ต่อเมื่อใดมาหยั่งลงในสูตรและเข้าเทียบในวินัย ก็หยั่งลงในสูตร เทียบ
ให้เห็นชอบในวินัยได้ ไม่ผิดไม่เคลื่อนคลาด เมื่อนั้นฟังลงความสันนิษ-
ฐานว่า นี่คำของพระผู้มีพระภาคแน่นอนแล้ว เธอผู้นี้ได้ถือเอาด้วยดี ไม่
วิปริต ดังนี้. อันมีความย่อในมหาประเทศที่อ้างใหญ่ ๔ อย่างฝ่ายพระสูตร
ตตฺร สุทฺถิ ภควา และเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จอยู่ ณ อานันท-
เจดีย์นั้น ก็ได้ตรัสธรรมมิกถาแสดงไตรสิกขาโดยนัยหนหลัง เป็นพาทุลล-
กถามากกว่าธรรมมิกถาอื่น ตามสมควรแก่เวไนยสัตว์และกาลสมัย.

นายจุนทะถวายเป็นปัจฉิมบิณฑบาต

โกคนคร ฆาฏิรณฺดี วิหริตฺวา เมื่อพระองค์เสด็จอยู่ ณ โกคนคร
ตำราญพระพุทธรักษาชัย กาลเดือนวันก็ล่วงไป ๆ ใกล้ถึงกำหนดซึ่ง
นิคมไว้เมื่อปลงอายุสังขารว่า ล่วงแต่นี้ไป ๓ เดือนนั้น สมเด็จพระ-
โลกนาถ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมากเสด็จพุทธดำเนินถึง
เมืองปาวานคร เสด็จประทับอยู่ ณ อัมพวัน ป่าไม้มะม่วงแห่งนายจุนทะ
ผู้บุตรแห่งนายช่างทอง. อสุโสสิ โข ฝ่ายนายจุนทกัมมารบุตร ได้ยิน
ข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถึงเมืองปาวาแล้ว บัดนี้เสด็จอยู่ ณ ป่าไม้

มะม่วงแห่งเราดังนี้. จึงนายจุนทกัมมารบุตรนั้น ไปยังที่เฝ้าถวายอภิวัต
บังคมพระโลกนาถแล้ว นั่ง ณ ที่ควร. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสธรรมีกถาให้นายจุนทกัมมารบุตร เห็นในทางกรรมและวิบาก ให้
ถือเอามันซึ่งกุศลจริยา ให้กล้าหาญรื่นเรงในธรรมจริยาสัมมาปฏิบัติแล้ว
นายจุนทกัมมารบุตร จึงกราบทูลเชิญเสด็จเพื่อจะรับภัตตาหาร ณ วัน
พรุ่งนี้ว่า อธิวาเสตุ เม ภนฺเต ภควา สุวตฺตนาถ ภาตฺตํ สทฺธิํ ภิกฺขุสงฺฆเณ
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ จงให้ภัตตาหารแห่งข้าพระองค์
อยู่ทับ คือ รับนิมนต์ เพื่อบริโภคนและกุศลปีติปราโมทย์เครื่องต่อกันจะ
มี ณ วันพรุ่งนี้ ขอพระผู้มีพระภาคกับภิกษุสงฆ์จงทรงรับซึ่งภัตตภิกษา-
หารของข้าพระองค์ เพื่อเครื่องต่อ ณ วันพรุ่งนี้. อธิวาเสติ สมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ด้วยความเป็นผู้นิ่งอยู่ ตามอนาคาริยมุณีวิสัย
นายจุนทกัมมารบุตรทราบที่ทรงรับแล้วลุกจากอาสน์ ถวายอภิวัต
บังคมทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

แล้ววันที่นายจุนทกัมมารบุตรเชิญเสด็จพระโลกนาถนั้น เป็นวัน
หน้าแห่งวันที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน วันรุ่งขึ้นที่นายจุนทกัมมารบุตรได้ถวาย
ภัตตาหารปัจฉิมปัจฉิมบาตทานนั้น เป็นวันพระองค์ดับขันธปรินิพพาน
ซึ่งพระอรธรรคถาจริยเจ้าหากนิยามไว้ว่า เป็นมหามงคลสมัยวิสาขาปุรณมีดิถี
เพ็ญพระจันทร์เสวยวิสาขนักษัตร ให้บัณฑิตพึงสันนิษฐานในอภิลักขิต-
สมัยกาล ด้วยประการฉะนี้.

ดำเนินเนื้อความในบาลีว่า อถ โข จุนฺโท กมฺมารปฺตฺโต ครั้งนั้น
นายจุนทกัมมารบุตร โดยล่วงราตรีนั้นแล้ว ให้ตกแต่งขาทนียะของ

ควรเกี่ยว และโภชนียะของควรบริโภคนั้นประณีตและมังสะสุกรอ่อนเป็นอันมาก ณ บริเวณเคหาสถานของตนเสร็จแล้วจึงให้บุรุษไปกราบทูลกัตต-กาล แต่สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคว่า กาลโถ ภนฺเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้เป็นกาลควรที่เสด็จพุทธดำเนิน นิฎฺฐิตํ กตฺตํ กัตตอาหารเสร็จแล้ว ดังนี้ ถ้าคดับนั้นเวลาเช้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบาตรจีวรตามสมณวัตรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทเป็นอันมาก เสด็จจากอัมพวันถึงเคหาสถานแห่งนายจุนทกัมมารบุตร เสด็จนั่ง ณ พุทธอาสน์แล้ว พระองค์ผู้ทรงพระอนาวรณญาณ ตรัสเรียกนายจุนทกัมมารบุตรว่า ยนฺเต จุนฺท สุกรรมทฺทวํ ปฏิยฺตุตฺตํ คุก่อนจุนทะ มังสะสุกรอ่อนอันใด ท่านได้ตกแต่งไว้แล้ว เป็นไทยธรรมบิณฑบาตทาน เตน มํ ปริวิส ท่านจงอังคาสซึ่งเราผู้พระตถาคตด้วยมังสะสุกรอ่อนนั้น. เบื้องว่าขาทนิยะ โภชนียะสิ่งอื่นอันใด ท่านได้ตกแต่งไว้แล้ว เป็นวัตถุแห่งบิณฑบาตทาน ท่านจงอังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขัซชโภชอาหารสิ่งนั้นเถิด. ปฏิสุตฺตวา นายจุนทะรับสุกตามัตติพจน์พุทธบัญชาแล้ว ก็ถวายมังสะสุกรอ่อนในพระผู้มีพระภาคพระองค์เดียว อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยขัซชโภชอาหารอื่น ๆ โดยนัยนั้น. ครั้นเสร็จกัตตกิจแล้ว พระโลกนาถตรัสเรียกนายจุนทะให้นำเอามังสะสุกรอ่อนที่เหลืออยู่นั้นเอาไปฝังเสียในบ่อ เพราะเหตุผู้อื่นนอกจากพระตถาคตเจ้าแล้วไม่ควรจะบริโภคแล้วให้ยอมไปได้. นายจุนทกัมมารบุตรก็อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ด้วยขัซชโภชอาหารอันประณีต ครั้นเสด็จกัตตกิจแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงแสดงธรรมมีกถาให้นายจุนทกัมมารบุตร ชื่นชมในบุญกุศลจริยาแล้ว

เสด็จพุทธดำเนิน ไปกับภิกษุสงฆ์พุทธบริวาร.

ทรงพระประหาร

เมื่อพระผู้มีพระภาคบริโภครัดอาหารของนายจุนทะแล้ว ก็เกิด
อาพาธกล้า ทรงพระประหารลงพระโลหิต เกิดเวทนากล้าหนักใกล้ต่อ
มรณทุกซ์ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็มีพระสติสัมปชัญญะไม่ทรงลำบาก
ทรงอดกลั้นซึ่งทุกขเวทนานั้นด้วยอธิวาสขันติ. आयสมฺมุตฺตํ อานนฺทํ
อามนุเตสิ ครั้งนั้น พระโลกนาถจารย์เรียกพระอานนท์ว่า อายามานนุท
คูก่อนอานนท์ เรามาไปพร้อมกันจักไปเมืองกุสินารา พระอานนท์รับ
พุทธาณัติพิพนธ์แล้ว บอแก่ภิกษุสงฆ์ให้ทราบทั่วกันเสร็จแล้ว สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จโดยมรรคาถัย ซึ่งจะสัญจรไปยังกุสินารานคร.

ครั้นเสด็จพุทธดำเนิน ณ ท่ามกลางมรรคา ทรงลำบากพระกายนัก
เสด็จแวะลงจากหนทาง เข้าประทับร่วมพฤษชาติบัลลังก์ แล้วจารย์
สั่งพระอานนท์ว่า อิงฺฆ เม ตฺวํ อานนฺท จตุคฺคณฺ์ สงฺฆมาภูมि ปญฺญาเปหิ
คูก่อนอานนท์ เร็วเถิด ท่านจงปูผ้าสังฆาฏิ พับให้เป็น ๔ ชั้นแก่เราผู้
พระตถาคต เราผู้พระตถาคตลำบากกายเหน็ดเหนื่อยแล้วจักนั่งพักระงับ
ความลำบากกาย พระอานนท์ปูผ้าสังฆาฏิถวาย พระองค์เสด็จนั่งแล้ว
จารย์เรียกพระอานนท์ว่า อิงฺฆ ตฺวํ อานนฺท ปานิยิ อหาร คูก่อน
อานนท์ ท่านจงนำมาซึ่งน้ำจัน แก่เราผู้พระตถาคต ปีปาลีโตสุมิ
อานนฺท ปีวิสุตฺตมิ คูก่อนอานนท์ เราผู้พระตถาคต ปีปาลีโตสุมิ
ระงับความระหายให้สงบ พระอานนท์จึงกราบทูลว่า อิทานิ. ฆนฺเต
เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ลง ณ แม่น้ำล่งไปบัดนี้ น้ำ ณ แม่น้ำนี้

อันจักรเกวียนตัดแล้ว ก็น้ำขุนน้ำไม่ควรเป็นน้ำฉันทัน อัย ภูเต ข้าแต่
พระผู้มีพระภาค แม่น้ำกกุชธานี นี้ มีน้ำใสน้ำจืดน้ำเย็น มีทำอันงาม
ควรรื่นรมย์ อยู่ไม่ไกลนัก เชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคดำเนินไป ณ แม่น้ำ
กกุชธานีนั้นเถิด จักได้เสวยและทรงชำระพระกายให้เย็นเป็นสุขสำราญ.
พระโลกนาถก็ตรัสตั้งฉะนั้นถึง ๓ ครั้ง พระอานนทกราบทูลทักทวน
๒ ครั้ง ครั้นวาระที่ ๓ พระเถระเจ้ามิได้กราบทูลทักทวนประการใด
ด้วยพระเถระเจ้า มีสติระลึกได้ว่า อันพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งจะ
ดำรงคงพระวาจาดูด้วยใจเหตุนั้นไม่มี ปตฺตํ คเหตุวา พระอานนทรับ
สุดตามฉัตติพจน์แล้วถือเอาบาตรเข้าไปยังแม่น้ำนั้น. ครั้งนั้น ด้วยอำนาจ
พุทธฤทธานุภาพบุญวิบากสมบัติหากมาบังดาลให้เป็นไป เป็นอจินไตย
ควรพิศวงนัก เมื่อพระอานนทเถระเจ้า ถือเอาบาตรเข้าใกล้หวังจะตัก
อุทกวารีมาถวาย แม่น้ำนั้นขุ่นด้วยจักรเกวียนอยู่อย่างเดิม ก็ใสสะอาด
ไม่ขุ่นมัวควรเป็นมหัศจรรย์. พระอานนทเถระเจ้าได้เห็นฉะนั้นก็เกิด
ปริวิตกว่า อจฺจริยํ อจฺจริยํ วต โภ ความที่พระพุทธรเจ้ามีฤทธิ์และ
อานุภาพใหญ่หลวงเป็นอัศจรรย์. ไม่เคยมีมีขึ้นได้ แม่น้ำนี้ขุ่นนัก เมื่อ
เราเข้าไปใกล้เพื่อจะตัก ก็ใสไม่ขุ่นมัว ปตฺตเตน ปาณียมาทาย พระเถระ-
เจ้าตักน้ำฉันทันด้วยบาตรแล้ว บันเทิงจิตเข้าไปเฝ้าพระโลกนาถกราบทูล
ข้ออัศจรรย์นั้นแล้ว นำน้ำฉันทันเข้าไปถวาย พระองค์เสวยตามพุทธ-
ประสงค์แล้ว เสด็จประทับ ณ ร่มพฤกษานั้น

เตน โข ปน สมเยน ณ สมัยนั้น บุตรแห่งมัลลกษัตริย์ราชหนึ่ง

๑. ฉบับกุกกุชธานี แต่บาลีเป็น กกุชธานี ดังนี้.

ชื่อปุกกุสะ เป็นสาวกของอาหารดาบส กาลามโคตร ออกจากเมือง
กุสินารายะไปยังปาวานคร เคนมาถึงประเทศนั้น ได้เห็นสมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จนั่ง ณ ร่มพฤกษา จึงเข้าไปเฝ้า ถวายอภิวัตบังคมแล้ว
นั่ง ณ ที่ควร ฟังธรรมเทศนาก็เสื่อมใส น้อมคู้ผ้าสังคิวรรณเข้าไปถวาย
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า อิทํ เม ภนฺเต สังคิวรรณํ
ยุกมญฺจํ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ผ้าเนื้อเกลี้ยงสีทองสีของข้าพระองค์
คู่นี้ ชารณีย์ เป็นคู้ผ้าพิเศษอันข้าพระองค์จะพึงทรงไว้นุ่งห่มแต่ ณ
ระหว่าง ๆ เป็นคราว ๆ เป็นของประณีตสงวนไว้ ตํ เม ภควา ปฏิญ-
คณฺหาตุ อนุกรมปี อุปาทาย ขอสมเด็จพระผู้มีพระภาค จงอาศัยความ
อนุเคราะห์ ทรงรับคู้ผ้าสังคิวรรณนั้นของข้าพระองค์เถิด. พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ถ้ากระนั้นท่านจงปกปิดเราผู้พระคาคดด้วยผ้า
สังคิวรรณผืนหนึ่ง จงปกปิดอานนทด้วยผ้าสังคิวรรณผืนหนึ่งเถิด ท่าน
จงให้เราผู้พระคาคดนุ่งห่มผืนหนึ่ง ผืนหนึ่งให้อานนทนุ่งห่มเถิด ปุกกุส-
มัลลบุตรก็ถวายเป็นพุทธบริโภคนั้น ผืนหนึ่งถวายพระอานนท
ตามพุทธประสงค์ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมีกถา

๑. ในที่นี้ ของเดิมกล่าวความถึง ปุกกุสมัลลบุตรทูลสรรเสริญสันตวิหาร คือการอยู่สงบ
ของอาหารดาบสผู้อาจารย์ มีเกวียน ๕๐๐ ผ่านไปในที่ไกล ก็หาได้ยืมไม่ สมเด็จพระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงสันตวิหารของพระองค์ มีอสนีบาตตกลงในที่ไกล พระองค์ก็หาได้ยืมไม่
ปุกกุสทูลสรรเสริญว่า พระองค์ประเสริฐกว่าอาหารดาบสในสันตวิหารนั้น แล้วให้บุรุษให้นำผ้า
สังคิวรรณมาแล้ว จึงนำเข้าไปถวายพระโลกนาถ ความนี้ตัดเสียช้านานแล้ว จึงลงตามแบบที่ตัด
แล้วในชั้นหลัง.

ให้ปุกกุสมัลลบุตรรื่นเริงในกุศลธรรมจรียาตามสมควร ปุกกุสมัลลบุตร
ถวายเป็นอภิวาทบังคมประทักขณแล้วหลีกไป อถ โข อายสุมา
อานนุโท เมื่อปุกกุสมัลลบุตรหลีกไปไม่ช้า พระเถระเจ้าอานนท น้อมคู้ฟ้า
สิงคิวรรณนั้น เข้าไปถึงพระกายแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์
ทรงนุ่งผืนหนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง. หตจุกิ วิย ขายติ คู้ฟ้าสิงคิวรรณ
นั้น เมื่อพระอานนทน้อมเข้าไปถึงพระกายถวายให้พระองค์ทรงนุ่งห่ม
แล้ว ก็ปรากฏประหนึ่งว่าถ่านปราศจากเปลวจะนั้น แท้จริง ถ่านที่ปราศ-
จากเปลวย่อมโสมโสดในช่วงชัชวาลโดยที่สุด ฉันใด คู้ฟ้าสิงคิวรรณนั้น เมื่อ
พระอานนทน้อมเข้าไปถึงพระกายแล้ว พรรณแห่งผิวพระกายแห่งพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าบริสุทธิ์ผุดผาดส่องใส. พระอานนทเถระเจ้า กราบทูล
สรรเสริญพรรณแห่งฉวีแห่งพระตถาคตเจ้าบริสุทธิ์นักรเป็นอัศจรรย์. พระ
องค์จึงตรัสว่า เอวเมตติ อานนุท ลูกก่อนอานนท พรรณแห่งผิวแห่ง
พระตถาคตเจ้าย่อมบริสุทธิ์ส่องใสจริงดังอานนทสรรเสริญ กายแห่งพระ
ตถาคตเจ้าย่อมบริสุทธิ์ พรรณผิวผุดผ่องยิ่งนักใน ๒ กาล คือเวลารাত্রี
ที่จะตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และเวลารাত্রีที่จะปรินิพพาน
ด้วยอนุปาทิสเสสนิพพานธาตุ ใน ๒ กาลนี้ กายแห่งพระตถาคตเจ้าย่อม
เป็นกายบริสุทธิ์ยิ่งนัก พรรณแห่งผิวส่องใสโดยพิเศษ อชฺช โข ปนา-
นนุท ลูกก่อนอานนทในยามที่สุดแห่งราตรี ฌ วันนีแล ความปรินิพพาน
แห่งพระตถาคตเจ้าจักมี ฌ ระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู้ ฌ สาลวันแห่งมัลล-
กษัตริย์ทั้งหลายเป็นที่แวงเวียนไป ฌ เมืองกุสินารา อายามานนุท ลูกก่อน
อานนท เรามาพร้อมกันไปยังแม่น้ำกกุธานที. พระอานนทรับพุทธาน์ติ

แล้วบอกภิกษุสงฆ์ให้ทราบ.

อด โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์พุทธบริวารเป็นอันมาก เสด็จพุทธดำเนินไปถึงแม่น้ำกุรานที
แล้ว เสด็จลงตรงเสวยสำราญพระพุทธรักษาเสวยแล้ว เสด็จขึ้นจากแม่น้ำ
กุรานทีแล้ว เสด็จไปประทับยังอัมพวัน ตรัสเรียกพระจุนนทเถระ ให้
ปลาดผ้าสังฆาฏิให้เป็น ๔ ชั้นถวาย พระองค์สำเร็จสี่หไสยาโดยข้างเบื้อง
ขวาตั้งพระบาทให้เหลื่อมกัน มีสติสัมปชัญญะทำในพระหฤทัยซึ่งอุภูฐาน-
ัตถัญญาความสำคัญในที่จะลุกขึ้น. พระจุนทเถระเจ้า นั่งเฝ้าอยู่เฉพาะ
พระพักตร์ ณ ที่เสด็จสำเร็จสี่หไสยานั้น.

อด โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ถึงแล้วซึ่ง
พิเศษในฐานาฐานญาณ จึงตรัสเรียกพระอานนท์ว่า สียา โข ปนนานนุท
คูก่อนอานนท์ ขื่อนี้จะพึงมีบ้าง ใคร ๆ ผู้หนึ่งจะทำวิปฏิสารความ
เดือดร้อนให้เกิดขึ้นแก่นายจุนททกัมมารบุตรว่า ตสฺส เต อาวุโส จุนท
อลาภา ตสฺส เต พุทฺธทฺธํ คูก่อนนายจุนทะ ไม่เป็นลาภมากของท่าน
นั้นแล้ว ท่านนั้นได้ไม่ดีแล้ว พระตถาคตเจ้าได้บริโภคซึ่งบิณฑบาตที่
สุดของท่านผู้ใดเล่า แล้วเสด็จปรินิพพานดังนี้. จุนทตสฺส โข อานนุท
กมฺมารปฺตตสฺส คูก่อนอานนท์ ความวิปฏิสารเดือดร้อนของนายจุนท-
กัมมารบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงนำคัมภีร์รับเสียให้สงบดังนี้ว่า ตสฺส เต
อาวุโส จุนท ลลาภา ตสฺส เต พุทฺธทฺธํ คูก่อนนายจุนทะ เป็นลาภมากของ
ท่านนั้นแล้ว ท่านนั้นได้ดีแล้ว ยสฺส เต ตถาคต ปจฺฉิมํ ปิณฺฑปาตํ
ปริภุชชิตวา ปรีนิพฺพุโต พระตถาคตเจ้า ได้บริโภคซึ่งบิณฑบาตที่สุด

ของท่านผู้ใดแล้ว พระองค์มาปรินิพพานแล้ว ซึ่งท่านได้ถวายบิณฑบาต เป็นปัจฉิมทานแต่พระตถาคตเจ้านี้ เป็นลาภอันใหญ่หลวง ท่านนั้นได้ ดีแล้ว สมมุขา เมต อวุโส จุนุท ภควโต สุต สมมุขา ปฏิกุคหิต์ คู่ก่อนนายจุนทะผู้มีอายุ ชื่อนี้เราได้ฟังมา ได้รับมาแล้ว ณ ที่เฉพาะ พระพักตร์แห่งสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคว่า เทวเม ปิณฑปาตา สม- สมผลา สมสมวิปากา บิณฑบาต ๒ อย่างนี้มีผลเสมอ ๆ กัน มี วิปากเสมอ ๆ กัน มีผลวิปากเท่ากัน อติวิย อญฺเณหิ ปิณฑปาเตหิ มหปฺผลตรา จ มหานิสฺสตรา จ มีผลใหญ่โดยวิเศษด้วย มีอานิสงส์ ใหญ่โดยวิเศษด้วย ยิ่งนักกว่าบิณฑบาตทั้งหลายอื่น พระตถาคตเจ้าบริ- โภกบิณฑบาตอันใดแล้ว มาตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิ- ญาณ อันนี้บิณฑบาต ๑ พระตถาคตเจ้าบริโภกซึ่งบิณฑบาตอันใดแล้ว มาปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ อันนี้บิณฑบาต ๑ บิณฑบาต ทั้ง ๒ นี้มีผลมีวิปากเท่า ๆ กัน มีผลอานิสงส์ใหญ่โดยวิเศษกว่าบิณฑ- บาตทั้งหลายอื่นยิ่งนัก. อายุสํวตฺตนิกั กรรมที่ให้อายุ และวรรณะ และ สุข และยศ และสวรรณค์ และความเป็นอธิบดี เป็นไป อันนายจุนทะ ผู้มีอายุได้สั่งสมก่อสร้างแล้ว จุนุทสุส อานนุท กมุमारปุตตสุส เอว วิปฺปฏิสาโร ปฏิวิเนตพุโพ คู่ก่อนอานนท์ ความวิปฏิสารเดือคร้อน ของนายจุนทกัมมารบุตร ท่านทั้งหลายฟังนำคินบํบัดเสียให้สงบระงับ ด้วยตถาคตภาษิต ดังนี้เถิด. อถ โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้ มีพระภาคเจ้ารู้แจ้งความนั้นแล้ว เปล่งออกซึ่งอุทานนี้ ณ เวลานั้นว่า ททโต ปุณฺณํ ปวทุตฺติ บุญแห่งบุคคลผู้ให้บริจาทาน ย่อมเจริญนัก

สัมโตะ เวร น จียติ เวรแห่งบุคคลผู้สำรวมศีล อันบุคคลนั้นไม่ชัก
ให้ยืดยาวไปได้ กุสโล ชหาคี ปาปกั บุคคลผู้ฉลาดบริบูรณ์แล้วด้วย
ญาณมีความเป็นอธิบดีด้วยอริยมรรค ย่อมมละเสียซึ่งกรรมที่เป็นบาป
เป็นอกุศลอันลามก รากโทสโมหุขยา นิพพุโต ท่านผู้ฉลาดแล้วนั้น
ดับแล้วด้วยกิเลสนิพพาน เพราะสิ้นแห่งรากะ โทสะ โมหะ อันเป็น
กิเลสภายใน. อิติ สมปสุสมาโน สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
พิจารณาเห็นซึ่งทักษิณาทาน เครื่องเจริญสุขสมบัติของนายจุนทกัมมาร-
บุตร และทักษิณสมบัติแห่งพระองค์ จึงเปล่งออกซึ่งอุทาน ด้วย
ประการฉะนี้.

มหาปริณิพพานสูตร กัณฑ์ที่ ๕

ภาคหลัง

กล่าวความจำเดิมแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จถึงนครกุสินาราประทมอนุภูฐานไสยา มิได้คิดจะเสด็จลุกขึ้นอีก ณ ระหว่างไม้รังคู่ ณ สาลวันของมัลลกษัตริย์ ตรัสสั่งพระอานนท์ ให้เข้าไปแจ้งข่าวปริณิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์ ๆ พวกนั้นออกมาเฝ้าเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว. สุกัททปริพาชกมาจะขอเฝ้า. พระอานนท์เห็นทรงลำบากพระวรกายนักแล้วก็ห้ามไว้ สุกัททเทก็อ่อนวอนจะขอเฝ้าให้จงได้. พระบรมศาสดาได้ทรงทราบ ก็ประทานโอกาสให้สุกัททเทเข้าเฝ้า และเทศนาโปรดให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส แสดงตนเป็นอุบาสกแล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบท ตรัสสั่งพระอานนท์ให้รับเป็นธุระ สุกัททเทบวชแล้วไม่ช้าก็ได้สำเร็จพระอรหัตเป็นสาวกทันเสด็จสุดท้าย. พระองค์ประทานโอวาทและตรัสสั่งการแก่พระอานนท์บ้าง แก่พระภิกษุสงฆ์บ้าง เสร็จแล้วก็ได้ตรัสอีก ทรงทำปริณิพพานบริกรรมแล้ว และเสด็จขันธปริณิพพาน ณ ปัจฉิมยาม แห่งราตรีวิสาขบุรณมีมงคลสมัย.

อด โข ภควา มหตาทิกขุสงฺฆเมณ สทฺธิ เยน หริญฺญวติยา
นทียา ปาริมนฺติริ เยน กุสินารา อุปวัตตนํ มลฺลानํ สาลวนํ เตนฺอุปสงฺกมิ
อุปสงฺกมิตฺวา आयสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ. อิงฺฆ เม ตฺวํ อานนฺท
อนฺตเรณ ยมกสาลานํ อุตฺตรสีสํ มลฺลจกํ ปญฺญเปหิ กิลนฺโตสมิ
อานนฺท นิปชฺชิสฺสามิติ.

เสด็จถึงเมืองกุสินารา ประทมอนุภูฐานไสยา

ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก
เสด็จพระพุทธดำเนินไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหริญญวดี ถึงเมืองกุสินารา
แล้ว บรรลุถึงอุปวัตตนศาลวันมงคลสถานแล้ว ตรัสเรียกพระอานนท์
ว่า อิงฆ เม ตวํ อานนทฺ คุณก่อนอานนท์ ท่านจงแต่งตั้งปูลาดซึ่งเคียงให้
มีเบื้องศีรษะ ณ ทิศอุดร ณ ระหว่างแห่งไม้รังทั้งคู่ กิลนฺโตสมิ เรา
พระตถาคตเป็นผู้เหน็ดเหนื่อยลำบากกายแล้ว นิปชชิสสามิ จักนอน
เป็นอิริยาบถระงับความลำบาก. ปฏิสุตฺวา พระอานนทเถรเจ้ารับพุทธา-
ณัติโดยเคารพแล้ว ก็แต่งตั้งปูลาดซึ่งเคียงพระแท่นปรินิพพานไสยา
ณ ระหว่างแห่งศาลพฤกษ์ทั้งคู่ ฝั่งที่สูงเบื้องพระเศียร ณ ทิศอุดร.
ทกุขิเณน ปสฺสเสน สีหเสยฺย กปฺเปสิ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง
สำเร็จซึ่งสิหไสยาโดยข้างเบื้องขวา ตั้งพระบาทเหลื่อมด้วยพระบาท มี
สติสัมชัญญะ แต่มิได้มีอุภูฐานสัจญญามนสิการ เพราะเหตุเป็นไสยา-
อวสาน เรียกว่าอนุภูฐานไสยา.

ทรงปรารภสักการบูชา ทรงประกอบพุทธบริษัทในสัมมาปฏิบัติ

เดน โข ปน สมเณ สมัยนั้น ต้นรังทั้งคู่ก็ผลัดดอกในอันไซ้
ถูดูกาด เบิกบานโดยรอบพฤษภมณฑล ตั้งแต่มูลรากเบื้องต้นตลอด
ยอด ก็ดาดายด้วยดอกเป็นอันเดียว ล้วนเบิกบานควรเป็นอัศจรรย์.
และดอกสาธพฤษภทั้งหลายนั้น หล่นลงยังพระศรีระเพื่อจะบูชาพระ
ตถาคตเจ้า. ทั้งดอกมณฑารพเป็นของทิพย์มีในเมืองสวรรค์ และ
จุมม์แห่งจันทน์สุคนธ์ชาติของทิพย์ ก็ตกลงอากาศยังศรีระแห่งพระ
ตถาคตเจ้า ทั้งดนตรีทิพย์เทพเจ้าก็บันลือประโคมในอากาศ ทั้งสังคีต
เสียงขับของทิพย์ก็เป็นไปในอากาศ เป็นมหานฤนาทโกลาหล เพื่อจะ
บูชาสมเด็จพระตถาคตทศพลในอวสานกาล. อถ โข ภควา ลำดับนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้วิเศษในทิพยจักขุโสดิญาณ ตรัสเรียกพระ
อานนท์ ทรงแสดงทิพยาบูชาสักการะพิเศษแก่พระอานนท์แล้ว จะทรง
แสดงซึ่งความที่พระตถาคตเจ้า ไม่เป็นอันบริษัทสักการบูชาด้วยอามิส
แม้มากเพียงเท่านั้น จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า น จ อานนุท เอตฺตาวตา
คู่ออนอานนท์ พระตถาคตเจ้าไม่เป็นอันบริษัท สักการะนบนอบนับถือ
บูชาค่านับ ด้วยสักการะพิเศษเพียงเท่านี้ โข โข อานนุท คู่ออนอานนท์
ภิกษุ หรือ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาที่ดี ผู้ใดแล มาเป็นผู้ปฏิบัติซึ่ง
ธรรมไปตามสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติขบยั้ง ประพฤติซึ่งธรรมะไปตาม
ควรแก่โลกุตรธรรมไซ้รู้ โส ตถาคต สกุกโรติ ผู้นั้นมาสักการะเคารพ
นอบนบนับถือซึ่งพระตถาคตเจ้าด้วยบูชาอย่างยิ่ง. ตสมมาติหानนุท
คู่ออนอานนท์ เพราะเหตุนี้ ในการที่สักการบูชาพระตถาคตเจ้านี้

ท่านทั้งหลายผู้สาวกพึงสำเหนียกตนว่า ฆมมานุฆมมปฏิบัติปณฺนา วิหริสุสาม
สามีจิปฏิบัติปณฺนา อนุฆมมจารีโน เราทั้งหลายจักเป็นผู้ปฏิบัติไปตาม
ควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่ง ปฏิบัติธรรมสมควรแก่โลกุตตรธรรม ดังนี้
เอวณฺหิ โว อานนฺท สิกฺขิตพฺพํ คู่ก่อนอานนฺท ท่านทั้งหลายพึง
ศึกษาสำเหนียกอย่างนี้เถิด เอวํ นิโยเชติ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นธรรมิสราธิบดี ทรงประกอบสาวกพุทธบริษัทในธรรมานุธรรม-
ปฏิบัติ ซึ่งพระองค์ประสงค์และสามารถจะให้ศาสนาสถาพรดำรงอยู่
ด้วยประการฉะนี้.

ทรงแสดงความเป็นไปแห่งเวทคา

เดณ โข ปน สมเยน สมัยํนั้น พระผู้เป็นเจ้าอุปัฏฐากผู้มีอายุ
ยืนถวายเป็นงานพัด ณ ที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค พระองค์มา
จับพระผู้เป็นเจ้าอุปัฏฐากผู้มีอายุนั้นเสียว่า อเปหิ ภิกฺขุ คู่ก่อนภิกษุ
ท่านจงหลีกไป ท่านอย่าได้ยืน ณ เบื้องหน้าแห่งเราผู้พระตถาคต.
ครั้งนั้นพระอานนฺทเกิดปริวิตกว่า พระอุปัฏฐากผู้มีอายุองค์นี้ เป็น
ผู้อุปัฏฐากอยู่ใกล้เคียงสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้ามานานแล้ว ครั้น ณ
กาลที่สุด พระผู้มีพระภาคเจ้ามาทรงอุปสาทะรุกรายให้หลีกไป ไม่ให้
ยืน ณ ที่เฉพาะพระพักตร์เล่า เหตุปัจจัยไปจนหนอ. พระอานนฺทคิด
แล้วจึงกราบทูลถาม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเหตุว่า
เยภฺยเยน อานนฺท คู่ก่อนอานนฺท เทพดาทั้งหลายในหมื่นโลกธาตุมหา
ประชุมแล้วโดยมาก เพื่อจะเห็นพระตถาคตเจ้า ยาว อานนฺท คู่ก่อน
อานนฺท เมืองกุสินาราสาวันแห่งมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เป็นที่แหวะเวียน

ไปเพียงเท่าใด โดยรอบ ๑๒ โยชน์เป็นกำหนด ในที่เพียงเท่านั้น ประเทศนั้นสักเท่าที่จดลงแห่งปลายขนทราย ซึ่งเทวดาทั้งหลายผู้มีศกดาใหญ่ไม่ถูกต้องมิได้มี ย่อมยึดยึดเบียดเสียดกันแน่นด้วยเทวดาทั้งหลายผู้มีศกดาใหญ่ทั่วมณฑลสถาน รอบศาลวโนทยาน ๑๒ โยชน์. เทวดา อานนท อุชฌายนุติ คู่ก่อนอานนท์ เทพดาทั้งหลายยกโทษอยู่ว่า เราทั้งหลายได้มาแล้วแต่ที่ไกลหวังจะเห็นพระตถาคตเจ้า กทาจิ กรหิตตถาคต พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก ณ กาลบางครั้งบางคาบ อชเชว รตติยา ปจฺฉิเม ยาม ความปริณิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แน่ อยญจ มหเสฏโฆ ภิกขุ ก็แต่ภิกษุศกดาใหญ่องค์นี้ มายืนกันอยู่ ณ เบื้องหน้าแห่งพระผู้มีพระภาค น มย ลภาม เราทั้งหลายไม่ได้ เพื่อจะเห็นซึ่งพระตถาคตเจ้าในกาลเป็นที่สุดภายหลัง ณ บัดนี้ เทพดาทั้งหลายมายกโทษอยู่อย่างนี้ เราผู้พระตถาคตแจกอनुตตริยคุณแก่เทพดามนุษย์เวไนยนิกร จึงอุปสาทะรุกรายชันอุปวาณภิกษุเสียดจากที่เบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้. พระอานนทเถรเจ้ากราบทูลถามประวัติแห่งเทพดาว่า กถมฺภูตา ปน ภูเต เทวดา ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ก็เทพดาทั้งหลายเป็นอย่างไร ทำในจิตไหนเล่า. สนฺตานนุท เทวดา คู่ก่อนอานนท์ มีอยู่เหล่าเทพดาทั้งหลาย มีความสำคัญวิปลาศในอากาศว่าเป็นปฐพี บางเหล่าชาวภูมิสถาน สำคัญในแผ่นดินดังนี้ แล้วต่างองค์ ก็สยามผม ยกแขนทั้งสองกลิ้งเกลือกไปมา ประหนึ่งมีเท้าอันขาด คร่ำ

๑. บาลีเดิมก็เป็นเช่นนี้ น่าจะเห็นว่าคำพลาด ควรจะเป็น "ว่าอากาศ" จะได้กลับกับความข้างต้น.

ครวญถึงพระตถาคตจะเห็นว่า อติชิปปิ ภควา ปรีนิพพายิสฺสตี พระผู้มีพระภาคทรงพระกรุณาแจกคุณพิเศษแก่หมู่สัตว์ ตามควรแก่อุปนิสัย จักปรีนิพพานเร็วนัก อติชิปปิ สุกโต ปรีนิพพายิสฺสตี พระสุคตสยัมภู พุทธเจ้า ผู้เสด็จไปแล้วดีด้วยกายวาจาจิตครบไตรทวาร จักปรีนิพพานเร็วนัก อติชิปปิ จกฺขุ โลก อนุตฺตรายิสฺสตี ดวงจักขุจักอันตรธาน หายเสียในโลกเร็วนัก ดังนี้. ยา ปน ตา เทวตา แต่ฝ่ายเทวดาทิ้งหลาย เหล่าใดที่มีราคะอันปราศแล้ว ก็เป็นอนาคามีและอรหันต์ สตา สมฺปชานา เทพดาเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ อटकฺลันโดยธรรมสังเวชา อนิจฺจา สงฺขารา สังขารธรรมที่ปัจจัยประชุมแต่งทิ้งหลายไม่เที่ยง ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา สิ่งที่เกี่ยวข้องซึ่งสัตว์ประสงคํนั้น สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ในสังขารนี้แต่ไหนเล่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงประวัติ แห่งเทพเจ้าซึ่งมาประชุม ณ ครั้งนั้น แก่พระอานนท์ ด้วยประการฉะนี้.

ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

ครั้งพระอานนท์เถรเจ้ากราบทูลว่า ปุพฺเพ ภูเต ทิสาสฺ วสุลํ วุตฺตา ภิกฺขุ ในกาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ ลิ่น ไตรมาสตามวินัยนิคมแล้ว ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจินฉวัตร ข้าพระองค์ทั้งหลายได้เพื่อจะเห็นและเข้าไปใกล้ซึ่งภิกษุทั้งหลาย อันให้ เจริญจิต. ก็ด้วยล่องไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักไม่ได้เห็น จักไม่ได้เข้านั่งใกล้สักัจฉา กับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต เหมือนเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่นั้นแล้ว. เอวํ วุตฺเต เมื่อพระ อานนท์กราบทูลดังนี้แล้ว พระโลกนาถทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลเป็น

ที่ควรจะดู ควรจะเห็น ควรให้เกิดสังเวชแห่งกุกบุตรผู้มีศรัทธา คือ
สถานที่พระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้ว คือ ประสูติจากพระครรภ์ตำบล ๑
สถานที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตำบล ๑ สถานที่พระ
ตถาคตเจ้าให้พระอนุตรธรรมเป็นไปตำบล ๑ สถานที่พระ
ตถาคตเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุตำบล ๑
สถานที่ทั้ง ๔ ตำบลนี้เป็นที่ควรจะเห็นควรจะดู และควรให้เกิดความ
สังเวช ของกุกบุตรผู้มีศรัทธา อากมิสุสนติ โข อานนุท ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธา จักมายังสถานที่ ๔ ตำบลนั้น ด้วยมีความเชื่อ
ว่าพระตถาคตเจ้าบังเกิดแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์ตรัสรู้พระอนุตรสัมมา-
สัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์ได้ให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว
ณ ที่นี้ พระองค์เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้ว ณ ที่นี้.
เย หิ เกจิ อานนุท ลูกก่อนอานนทฺ์ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไป
ยังเจตจาริกอยู่ จักเป็นคนเลื่อมใสทำกาลกิริยาลง สุกดี สุกดี โลก
อุปปชชิสฺสนุติ ชนเหล่านั้นจักไปถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์. สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสถานที่ ๔ ตำบลว่า เป็นที่ควรเห็น ควรดู
ควรให้เกิดสังเวชของกุกบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยประการฉะนี้.

อิธ จตุวา สทฺธสฺส กุกปฺตตฺสสาติ ปาลิยํ วุคฺตวณฺํ อารพฺภ
ตทนฺรฺฐปาธิปฺปาเยน อตุโถ ปปฺญเจตพฺโพ.°

๑. นี่เป็นคำของท่านผู้แต่งและนักเทศก์ แปลว่า อันผู้เทศนาควรหยุด ณ ที่นี้แล้วทำคำที่กล่าว
ในบาลีว่า ของกุกบุตรผู้มีศรัทธา ดังนี้ นั้น คำแดงอรธให้พิสดารด้วยอธิบายอันสมแก่คำนั้น.

อาการอันภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพ

ลำดับนั้น พระอานนทเถระเจ้า ทูลถามด้วยอันจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพทั้งหลายว่า กถิ มยิ ภนุเค มาตุคาม ปฏิปชชาม ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทั้งหลายจะปฏิบัติในมาตุคามเป็นไฉน อทสฺสนิ อานนฺทํ คุณอนอานนํ ความไม่เห็นไม่ดูเป็นความปฏิบัติในมาตุคาม คือว่าอย่าเห็นอย่าดูเสียแล้ว เป็นความดี เป็นการห่างนักแล้ว ทสฺสนเ ภควา สติ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เมื่อความเห็นความดูความประสพมีขึ้น ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติไฉนเล่า อนาลาโก อานนฺทํ คุณอนอานนํ ถ้าเห็นแล้ว ความไม่เจรจาเป็นปฏิบัติสมควร อาลปนเ ปน ภนุเค ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเมื่อเจรจาเล่า ข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติไฉน. สติ อานนฺทํ อุปฺภูจเปตพฺพา คุณอนอานนํ ถ้าประโยชน์ที่จะต้องเจรจาดูด้วยสามารถธรรมมีกถาเป็นต้นมีแล้ว สติความระลึกอันท่านทั้งหลายพึงตั้งไว้ใกล้ ท่านทั้งหลายพึงตั้งสติไว้ อย่าให้แปรปรวน ด้วยราคาคำถุษา และอาการกายวาจาที่ละเมิดจากวาจาของสมณะได้. ทรงสั่งสอนในการภิกษุจะพึงปฏิบัติในสตรีภาพ ด้วยประการฉะนี้.

วิธีปฏิบัติในพระพุทธสตรีระ

ลำดับนั้น พระอานนทเถระเจ้า ทูลถามถึงการจะพึงปฏิบัติในพระสตรีระแห่งพระโลกุตตมาจารย์เจ้าว่า กถิ มยิ ภนุเค ตถาคตสฺส สตรีเ

๑. นี่เป็นศัพท์ไทยแปลจากคฤชณาในภาษาสันสกฤตได้แก่คันทา.

ปฏิบัติขาม ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์ทั้งหลายจะพึงปฏิบัติใน
พระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเป็นไฉน. อพฺยวฏฺฐา ตุมฺเห อานนฺท โหถ
ตถาคตสฺส สรีรปุชฺชาย คุณก่อนอานนทฺ ทานทั้งหลายเหล่าภิกษุสหธรรมิก
บริษัท จงอย่าขวนขวายเพื่อจะบูชาสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าเลย อิงฺฆ
ตุมฺเห อานนฺท คุณก่อนอานนทฺ เราตักเตือนท่านทั้งหลาย ๆ จงสืบต่อ
อนุโยคพยายามในประโยชน์ของตรึงเถิด สทตฺเถ อปฺปมตฺตา ท่าน
ทั้งหลายเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตน เป็นบุคคลมีความเพียร
ให้กิเลสและบาปกรรมเร่าร้อน เป็นบุคคลมีตนส่งไป มุ่งต่อที่สุดแห่ง
พรหมจรรย์อยู่ทุกอิริยาบถเถิด. สนฺตอานนฺท คุณก่อนอานนทฺ กษัตริย์
พราหมณ์ คฤหบดีทั้งหลาย ผู้บังนิต ซึ่งได้เลื่อมใสในพระตถาคตเจ้ามีอยู่
มาก บัณฑิตคฤหบดีชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น จักทำซึ่งสักการบูชาแห่ง
พระตถาคตเจ้า. เมื่อพระองค์ตรัสว่าการบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคต-
เจ้า เป็นกิจของคฤหบดีกษัตริย์เป็นต้น ดังนี้แล้ว ครั้นถึงกาลสมัย
ของพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี
ผู้บังนิต จะทำสักการบูชาพระสรีระให้ต้องตามพุทธานุญาต ก็พึง
ไต่ถามพระอานนทฺอัครพหูสูตรพุทธอุปัฏฐาก เมื่อเป็นดังนั้นจะอ้างเสียว่า
พระองค์ห้ามว่าไม่ใช่การของสหธรรมิกบรรพชิต เราจึงไม่ทูลถาม ดังนี้
หาสมควรแก่บัณฑิตอยู่ในอำนาจแห่งเหตุไม่ ควรจะทูลถามไว้เป็นเนติ
ปทัฏฐาน เมื่อกราบทูลถามแล้วหากไม่ทรงแสดงไซ้รู้ก็จะได้อ้างตามเหตุ
เดิมว่าไว้ทูลถามแล้ว พระองค์ไม่ทรงปรียาย ดังนี้จะชอบ จะไม่
เกิดครหาแต่ผู้ใดได้ เมื่อทูลถามแล้วจะทรงแสดงฉันทใด ก็ควรทรง

ไว้ฉนั้น เมื่อบัณฑิตมีกษัตริย์เป็นต้นมาไต่ถามจะได้แสดงพุทธา-
ธิบาย ตสุมา เหตุ การณ์ดังนี้ พระอานนทเถระผู้มีคติอันเลิศจึงกราบ
ทูลถามว่า กถมฺปน ภนฺเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็บัณฑิตมีกษัตริย์
เป็นต้น เมื่อจะบูชา นั้น จะพึงปฏิบัติในพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า
อย่างไรเล่า. ยถา โข อานนฺทฺ คุณก่อนอานนทฺ ชนทั้งหลายย่อม
ปฏิบัติในสรีระแห่งจักรพรรดิราชเจ้า ฉนฺได ผู้บูชาจะพึงปฏิบัติในสรีระ
แห่งพระตถาคตเจ้า ฉนฺนั้นเกิด. กถํ ปน ภนฺเต ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า ชนทั้งหลายปฏิบัติในสรีระของจักรพรรดิราชอย่างไรเล่า.
รณฺโณ อานนฺท จกฺกตฺติสฺส คุณก่อนอานนทฺ ชนทั้งหลายพันซึ่งสรีระ
ของจักรพรรดิราชด้วยผ้าไหม แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าไหม
โดยอุบายนี้ห่อด้วยผ้าร้อยคู่ อยสหาย เศลโทณียา ปกฺกปิฏวา แล้ว
เชิญพระสรีระลงประดิษฐาน ณ รวงเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน แล้ว
ปิดครอบด้วยรวงเหล็กอันเป็นฝาแล้ว ทำจิตกาธาร ล้วนแต่ด้วยไม้หอม
แล้ว ทำฌาปนกิจถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิราชแล้ว
เชิญพระอัฐิธาตุบรรจุทำสถูปไว้ ณ ที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔. ชน
ทั้งหลายย่อมปฏิบัติในสรีระแห่งพระเจ้าจักรพรรดิราชแล้ว ด้วยประการ
ฉะนี้ ฉนฺได ผู้ซึ่งจะบูชาสรีระแห่งพระตถาคตเจ้าพึงปฏิบัติในพระตถาคต
เจ้า ฉนฺนั้นเกิด. จาตุम्मหาปเถ ตถาคตสฺส ภูโป กาทพุโพ พึงทำ
สถูปแห่งพระตถาคตเจ้า ลงไว้ ณ ที่เป็นที่ประชุมแห่งถนนใหญ่ทั้ง ๔
เพื่อเป็นที่ไหว้และสักการบูชาแห่งมนุษย์นิกธอันสัตถุจรมมาแต่ ๔ ทิศ ให้
เกิดความเลื่อมใสแห่งจิต สัมมอนุสสทานุตตริยกุศลและบูชามัชฌิม-

ราสีได้. ตตถ เย มาลี वा कन्धि वा जूष्णकं वा आरोपेत्सन्धि
ชนทั้งหลายเหล่าใด จักยกขึ้นซึ่งระเบียบดอกไม้หรือของหอมสุคันธชาติ
หรือจूर्ณาก็ดี ณ สตูปนั้ อภิวัตเสตฺสฺนฺติ वा หรือจักอภิวัตกราบไหว้
พระสตูปนั้เป็นนิจบังการ จิตฺตํ वा ปสาตเสตฺสฺนฺติ หรือจักให้จิตเสื่อ
มใสในพุทฺทคุณ เพราะเห็นพระสตูปนั้เป็นที่ตั้งก็ดี เตสฺนฺตํ ภวิสฺสตี
ทิฆมฺมตฺตํ หิตาย สุขาย อันจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุ
แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน.

ฎปรหุคคล ๔

เวํ ทสฺเสตฺวา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสวิธีปฏิบัติในพระ
สรีระแห่งพระตถาคตพุทฺทเจ้าและจักรพรรดิราช แสดงว่า ๒ อัจฉริย-
มนุษย์บุรุษรัตน์ เป็นฎปรหุคคลควรแก่ประดิษฐานสตูปตั้งนี้แล้ว
จึงทรงแสดงฎปรหุคคลทั้ง ๔ โดยพิสดาร คือ พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทฺทเจ้า ๑ พระปัจเจกสัมพุทฺทเจ้า ๑ ตถาคตสาวกอรหันต์ ๑
พระเจ้าจักรพรรดิราช ๑. ๔. บุคคลพิเศษนี้ เป็นฎปรหุคคลควรซึ่งสตูป
บรรจฺจอุฏฺฐิตาตุไว้ให้เป็นที่ไหว้สักการบูชาด้วยเสื่อมใส ก็สามรถจะเป็น
ชนกปัจจัยนำให้สัตว์เกิดในสุคติโลกสวรรค์ ตามกำลังความเสื่อมใสแห่ง
จิตซึ่งเป็นไปในสตูปแห่งฎปรหุคคลทั้ง ๔ นั้น อิติ จตฺตาริ ฎปรหุ
ทสฺเสสิ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงฎปรหุคคลทั้ง ๔ แก่
พระอานนทเถรเจ้า ด้วยประการฉะนี้.

ปรทานโอิวาทแก่พระอานนท

อถ โข आयสฺมา อานนฺโท ครั้งนั้น พระอานนทผู้มีอายุ เข้า

ไปยังวิหารเหนียวซึ่งกปิสีสะ คือทัฬหฬัมภาระมีสัณฐานคล้ายกับศิระ
วานร คำโบราณปลงความว่าสลักเพชรยื่นร่องให้อยู่ว่า อหฺลจฺมฺหิ เสโจ
สกรณฺเฑโ ย เราก็ยังเป็นเสขบุคคล มีกิจจำต้องทำยังไม่เสร็จ พระศาสดา
องค์ใดเป็นผู้อนุเคราะห์ซึ่งเรา พระศาสดาองค์นั้นแห่งเรา ก็จะปรินิพ-
พานเสียแล้ว. อามนฺเตสิ ครั้งนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเรียก
พระภิกษุทั้งหลาย ถามาถึงพระอานนทฺ. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า
เข้าไปยังวิหารเหนียวสลักเพชรยื่นร่องให้อยู่ จึงดำรัสสั่งให้พระอานนทฺ
มายังที่เฝ้า แล้วจึงตรัสว่า อถฺ อานนฺทฺ คุณก่อนอานนทฺ อย่าเลย
ท่านอย่าเศร้าโศกอย่างไร เราผู้ตถาคตได้บอกแล้วอย่างนี้แต่เดิมหาไม่
หรือว่า สพฺเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อญฺญถาภาโว
ความเป็นต่าง ๆ ความมีเว้น ความเป็นอย่างอื่น จากสัตว์สังขารที่รัก
ที่เจริญใจทั้งปวงนั้นแลมิได้ว่างเว้น ตํ กุเตตฺตานนฺทฺ ลพฺภา คุณก่อน
อานนทฺสิ่งที่เกี่ยวข้องถาวรซึ่งสัตว์ประสงคฺนํกนฺนํ สัตว์ทั้งหลายจะพึงได้ใน
สังขารนี้แต่ไหน หนฺตํ ชาตํ สิ่งใดเป็นของเกิดของมีขึ้นอันปัจจัยประชุม
แต่่ง มีความฉิบหายเป็นธรรมดา ซึ่งบุคคลผู้ใดจะปรารธนาว่าขอสิ่งนั้น
อย่างฉิบหายเลยดังนี้ ฐฺานะที่ตັงนํไม่มี. ทิฆรตฺตํ โข เต อานนฺท
ตถาคโต ปจฺจุปฺภุจฺจโตะ คุณก่อนอานนทฺ ท่านได้อุปัฏฐากบำรุงปฏิบัติ
พระตถาคตเจ้า ด้วยกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ที่มีเมตตาให้สำเร็จ
ปะโยชนฺความสุข เป็นกายวิมโนกรรม อันไม่เป็นสอง ไม่มีประมาธ
มาลี้นกาลนานแล้ว กตฺปฺญฺโตะสิ อานนฺทฺ คุณก่อนอานนทฺ ท่าน
เป็นบุคคลมีบุญได้ทำแล้ว ปธานมฺนุญฺชฺ ท่านจงประกอบซึ่งความเพียร

เถิด จิปปิ โหหิสิ อนาสโว ท่านจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะจับพลัน คือจัก
ได้บรรลुอัสวัคชัยเป็นอเสขอรหันต์โดยเร็ว. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ถึงซึ่งวิเศษในพระอดีตตถาคตตั้งสัจญาณ ได้ตรัสพยากรณ์พระอานนท์
ด้วยประการฉะนี้.

ตรัสสรรเสริญพระอานนท์

อด โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียก
พระภิกษุทั้งหลาย ทรงแสดงซึ่งความที่แห่งพระอานนท์เป็นพุทธอุปัฏฐาก
อย่างยิ่งว่า เยปิ เต ภิกขเว อเหตุลฺลํ คุณอนภิกษุทั้งหลาย แม้องค์พระ
อรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใด ที่มีแล้วในอดีต ภิกษุผู้อุปัฏฐากของ
พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น เป็นอย่างยิ่ง ประหนึ่งอานนท์
ผู้เป็นอุปัฏฐากแห่งเราผู้ตถาคต ณ กาลบัดนี้ เยปิ เต ภิกขเว ภวิสฺสนฺติ
คุณอนภิกษุทั้งหลาย แม้องค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเจ้านั้นก็
เป็นอย่างยิ่ง ประหนึ่งอานนท์เป็นอุปัฏฐากแห่งเราผู้พระตถาคต ณ กาล
บัดนี้ ปรุจฺจิโต ภิกขเว อานนฺโท คุณอนภิกษุทั้งหลาย อานนท์ เป็น
บัณฑิต ดำเนินด้วยปัญญา ย่อมรู้ว่ากาลนี้เป็นเวลาที่บริษัทจะเฝ้าพระ
ตถาคตเจ้า กาลนี้เป็นกาลแห่งภิกษุ กาลนี้เป็นกาลแห่งภิกษุณี กาลนี้เป็น
กาลแห่งอุบาสก กาลนี้เป็นกาลแห่งอุบาสิกา กาลนี้เป็นกาลของพระราชา
มหากษัตริย์ กาลนี้เป็นกาลของราชมหาอำมาตย์ กาลนี้เป็นกาลของ
เดียรถีย์ กาลนี้เป็นกาลของสาวกเดียรถีย์ ดังนี้. อานนท์ย่อมรู้ซึ่งกาล

ที่บริษัททั้ง ๔ และพระราช และราชมหามหาอำมาตย์ และเศียรถีย์ และสาวกเศียรถีย์ จะเฝ้าพระตถาคตเจ้า ถ้วนถี่ ทุกประการจะนี้. แต่ที่นั่นพระองค์ทรงแสดงข้ออัศจรรย์ ๔ ประการ ในพระอาณนทโดย พิสดาร. เมื่อใดภิกษุบริษัท หรือภิกษุณีบริษัท หรืออุบาสกบริษัท หรืออุบาสิกาบริษัท เข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นพระอาณนท บริษัทนั้นนั้น แม้แต่ได้เป็นเธอแล้วก็มีจิตยินดี ถ้าอาณนทแสดงธรรมเล่า บริษัทนั้นก็มิจิตชื่นชมด้วยภายิตของอาณนท ไม่อ้อมไม่เบียดด้วยธรรมกถาที่อาณนท แสดงนั้นเลย ครั้งนั้น ครั้นพระอาณนทนิ่งหยุดธรรมกถา บริษัททั้ง ๔ ซึ่งได้สดับนั้น ก็มีจิตยินดี และไม่อ้อมไม่เบียด ประหนึ่งพระเจ้าจักรพรรดิราช อันให้เกิดความชื่นชม และไม่อ้อมด้วยภายิตแก่ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี สมณบริษัทจะนั้น.

ตรัสเรื่องเมืองกุสินารา

เอว้ วุฑฺเต อายสฺมา อาณนฺโท ภควนฺตํ เอตทโวจ เมอ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าอาณนทด้วย ประการจะนี้แล้ว พระอาณนทผู้มีอายุ จึงกราบทูลอาราธนาจะเชิญ เสด็จไปปรินิพพาน ณ พระมหานครอื่นว่า มา ภูเต ภาควา อิมสุลลิต ขุทฺทกนกรเก อุชฺชงฺกคตฺตกรเก สาขนกรเก ปรีนินุพพายี ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่าเสด็จปรินิพพาน ณ เมืองเล็ก เมืองคองกึ่งเมืองที่นี้เลย. สนฺติ ภูเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระนครใหญ่ ๆ ทั้งหลายอื่นมีอยู่หลายตำบล คือเมืองจำปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ล้วน

เป็นพระนครใหญ่ ขอสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคจงเสด็จปรินิพพาน
ณ มหานครเหล่านั้นเถิด กษัตริย์พราหมณ์คฤหบดีซึ่งเป็นมหาศาล ที่
ล้อมใสในพระตถาคตเจ้า มีอยู่มาก ณ มหานครเหล่านั้น จักได้ทำซึ่ง
สักการบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคตเจ้า เป็นมโหฬารสักการใหญ่
ควรแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นอนาคาริกปุริสรัตนอัจฉริยมนุษย์
ในโลก. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสห้ามพระอานนท์ว่า มา เหว
อานนุท อวจ มา เหว อานนุท อวจ คู่ก่อนอานนท์ ท่านอย่าได้
กล่าวอย่างนี้ ๆ ว่าเมืองกุสินารานี้ เป็นเมืองเล็กเมืองดอนเป็นกิ่ง
นครนี้เลย ภูตปุพพิ อานนุท คู่ก่อนอานนท์ แต่ปางก่อนมีพระเจ้า
มหาสุทนต์จักรพรรดิราช ผู้เป็นอิสราธิบดีในปฐพีมณฑล มีมหา-
สมุทรรทั้ง ๔ เป็นที่สุครอบขอบขัณฑ์รัศมีมา พระองค์ชำนาญพิเศษ
ซึ่งปัจจามิตรโดยธรรมไม่มีทัณฑ์และศัสตรา พระองค์ถึงแล้วซึ่งความที่
แห่งชนบทตั้งมั่น อันไพรีมิได้รันทำประทุษร้ายให้กำเริบได้ พระองค์
พร้อมแล้วด้วยรัตนะของให้เกดยินดี คือแก้ว ๗ ประการ รัตน
อานนุท มหาสุทนต์สนุส คู่ก่อนอานนท์ เมืองกุสินารานี้ เป็นราชธานี
ชื่อกุสาวดี เป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิราช เป็น
พระนครอันไพศาล โดยยาวด้านบูรพาและปัจฉิมทิศ ๑๒ โยชน์
โดยกว้างด้านอุดรและทักษิณทิศ ๗ ประโยชน์ มีกำหนดยาวกว้างโดย
ประมาณฉะนี้. กุสาวดี อานนุท คู่ก่อนอานนท์ เมืองกุสาวดีเป็น
ราชธานีสมบูรณ์ มั่งคั่งเบิกบาน มีชนมาก มีมนุษย์นิกรเคลื่อนกล่น
ค้ำคั่ง มีภิกษาหารแสวงได้ง่ายโดยสะดวกดี เป็นรมณีสถานที่

บันเทิงจิตตั้งอาถกมันทรราชธานีทิพยนครของเทพเจ้าเหล่าจตุมหาราชิก-
นิกายฉะนั้น อวิวิตตา อโหสิ กุสาวดีราชธานีนั้น ก็ก่อกองนฤนาท
ทั้งกลางวันและกลางคืนไม่สงบ ด้วยสำเนียงทั้ง ๑๐ คือ เสียงขชสาร
เสียงอัสสพาชี เสียงรถ เสียงเกรี เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง
เสียงกังสดาล เสียงสังข์ ทั้งสำเนียงประชุมชนเรียกกันบริโภคาอาหาร
เป็นเสียงคำรบ ๑๐. กุสาวดีราชธานี ย่อมก่อกองสนั่นด้วยเสียงทั้ง ๑
นี้ มิได้สงบเงียบทั้งกลางวันและกลางคืน.

ตรัสสั่งให้แจ้งข่าวปรีนิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์

เอว้ ทสฺเสตฺวา สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงซึ่งความ
ที่แห่งเมืองกุสินาราเป็นราชธานีใหญ่ ที่เสด็จอยู่แห่งพระเจ้ามหาสุทนต์
จักรพรรดิราช แต่ในกาลปางก่อน ให้พระอานนท์ทราบ ฉะนั้นแล้ว
คำรัสสั่งพระอานนท์ให้เข้าไปบอกมัลลกษัตริย์ให้ทราบว่า พระตถาคต
เจ้าจักปรีนิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้ อย่าให้มัลลกษัตริย์ทั้ง-
หลายมีความเดือนร้อน ณ ภายหลังว่า พระตถาคตเจ้าได้ปรีนิพพานแล้ว
ณ ความเขตของเรา เราทั้งหลายไม่ได้เห็นพระตถาคตเจ้า ในกาลที่
สุดเล่า ดังนี้ได้. ปายาสี พระอานนท์เถรเจ้ารับสุคตาคณัติแล้ว ก็ถือ
บาตรจีวรเข้าไปยังเมืองกุสินารา พอมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย มาประชุม
อยู่ ณ สันฐาคารศาลาด้วยกิจอันหนึ่ง พระผู้เป็นเจ้าจึงเข้าไปยังโรง
ที่ประชุมนั้น แล้วแจ้งความว่า อชฺช โข วาสิฏฺฐา คูก่อนวาสิฏฺฐะ
อุคฺมโคตรทั้งหลาย ความปรีนิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมี ณ ยาม
ที่สุดแห่งราตรีในวันนี้ อภิกฺกมฺถ วาสิฏฺฐา อภิกฺกมฺถ วาสิฏฺฐา

ดูก่อนวาสิฏฐะอุคฺคโคตรทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงรีบออกไปเถิด ๆ
อย่าได้มีความเสียใจเมื่อภายหลังว่า ไม่ได้เฝ้าในกาลที่สุดดังนี้เลย.
อิทมายสุมโต อานนทสุส สุตฺวา เมื่อมัลลกษัตริย์ กับโอรสและสุณิสา
และปชาบดี ได้ฟังคำนี้แห่งพระอานนท์ผู้มีอายุแล้ว ก็ทรงพระ
กัสมรโศกาครุเสวยทุกขโทมนัส สยายผม ยกแขนทั้ง ๒ ขึ้นแล้ว
คร่ำครวญลุ่มกลิ้งเกลือกประหนึ่งมีเท้าอันขาด ร่ำไรร่ำพันถึงพระโลก-
นาถว่า อธิขิปปิ ภควา ปรีนิพฺพายิสฺสตี สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค
ผู้ทรงพระกรุณาในหมู่สัตว์ แจกธรรมวิภาคให้พิสดาร สอนสาวกให้
บรรลุธรรมพิเศษตามอุปนิสัย พระองค์จักปรีนิพพานเสียพลันนัก
อธิขิปปิ สุกโต ปรีนิพฺพายิสฺสตี พระสุคตเจ้าผู้เสด็จไปดีแล้ว
ดำเนินแต่ในกิจประกอบด้วยประโยชน์ พระองค์จักปรีนิพพานเสีย
เร็วนัก อธิขิปปิ จกฺขิ โลกเอนฺตรธาณิสฺสตี ดวงจักขุอันตรธาน
ในโลกนี้เสียพลันนัก. มัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ก็ร่ำพันร่ำรักสมเด็จพระ
พระทศพลเข้าด้วยประการต่าง ๆ พร้อมทั้งโอรส และสุณิสา และ
ปชาบดีเสวยทุกขโทมนัสโศกาครุอยู่ฉะนั้น เสด็จไปถึงศาลวันยังสำนัก
แห่งพระอานนท์. พระผู้เป็นเจ้าคิดเห็นว่า ถ้าจะให้มัลลกษัตริย์เรียง
องค์เข้าไปถวายบังคมพระผู้มีพระภาคไซ้รู้ ก็จักไม่ได้ถวายบังคมครบทุก
องค์ได้ ราตรีก็จักสว่างเสียก่อน อย่ากระนั้นเลย เราจักด้วยโดยปริวัฏ
แห่งตระกูล ๆ ให้ถวายอภิวาทบังคมพระผู้มีพระภาค กราบทูลให้
ทรงทราบทั่ว มัลลกษัตริย์ชื่อนี้ ๆ ทั้งบุตรทั้งภรรยา ทั้งบริษัท
ทั้งอำมาตย์ ถวายบังคมพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้า

แห่งตน ๆ ดังนี้เถิด. วรนาเปสิ พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าคิดแล้ว ก็จัดโดย
วงศ์ตระกูลให้ถวายบังคมกราบทูลโดยนัยนั้น ให้มัทกษัตริย์ได้ถวาย
อภิวัตเสรีจในปฐมยามส่วนเบื้องต้นแห่งราตรี.

โปรดสุภัททปริพาชก

เตน โข ป สมเณ จะกล่าวเรื่องอื่นด้วยปัจฉิมสักขีสาวก
พุทธเวไนย. สมัยนั้น ปริพาชกหนึ่งชื่อสุภัทท อะสัยอยู่ ณ เมือง
กุสินารา. สุภัททปริพาชกนั้นได้ยินว่า พระสมณโคดมจักปรินิพพาน
ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แล้ว. สุภัททปริพาชกคิดเนื้อความตามที่ตน
ได้ยินมาแต่ปริพาชกที่เป็นอาจารย์เก่า ๆ กล่าวสืบ ๆ มาว่า กทาจิ
กรหจิ ตถาคต โลเก อุปชชนฺติ อรหฺนิโต สมฺมาสมฺพุทฺธา องฺค
พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบังเกิดขึ้นในโลก
ณ กาลบางคาบบางครั้ง ดังนี้ ความปรินิพพานแห่งพระสมณโคดม
จักมี ณ ยามที่สุดแห่งราตรีวันนี้แน่ ความสงสัยข้อนี้บังเกิดแล้วแก่เรา
ก็มีอยู่ เราก็คือเป็นผู้มีความเลื่อมใสอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม เธอ
สามารถอยู่เพื่อจะแสดงธรรมให้เราละความสงสัยนั้นเสียได้. ควรที่
จะรีบออกไปเฝ้าพระโคดมเจ้าผู้สมณะเสียโดยพลัน ณ ราตรีวันนี้ อดใจ
ลำบากนั้น สุภัททปริพาชกจึงไปยังศาลวันถึงสำนักพระอานนท์แล้ว เล่า
ความตามที่ตนประวิตกนั้นให้พระอานนท์ฟัง แล้ววิงวอนจะขอเฝ้าพระ
ผู้มีพระภาค. พระอานนทเถระเจ้าจึงทักทวนว่า อลฺ อวฺโส สุภทุท
ดูก่อนสุภัททผู้มีอายุ อย่าเลยท่านอย่าได้เบียดเบียนพระตถาคตเจ้าให้
ลำบาก พระผู้มีพระภาคทรงลำบากพระกายอยู่แล้ว. ทูติมปิ โข

๑. ภาค ๒ นี้ ถ้าจะแบ่งเทศน์ ปันตอนกัณฑ์ที่นี้.

ตติยมฺปิ โข สุกัททปริพาชก วิงวอนพระอานนทถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง
พระอานนทก็ทักทานไว้จะนั้น อสุโสติ โข ภควา สมเด็จพระผู้มี
พระภาค ทรงไฉนพระอานนท เจริญกับสุกัททปริพาชกแล้ว คำรัส
เรียกพระอานนทว่า อลฺ อานนฺท คู่ก่อนอานนท อย่าเลย อานนท
จงอย่าห้ามสุกัททะ สุกัททะจงได้เห็นพระตถาคตเจ้าเกิด สุกัททะจัก
ถามปัญหาอันใดอันหนึ่งกะเราผู้พระตถาคต ก็จักเป็นคนมุ่งความตรัสรู้
ทั่วถึงแล้วแลถามซึ่งปัญหาทั้งปวงนั้น จักไม่เพ่งความเบียดเบียนให้
พระตถาคตลำบาก อนึ่ง เราผู้พระตถาคต อันสุกัททะได้ถามแล้ว
จักพยากรณ์เนื้อความอันใดแก่สุกัททะนั้น สุกัททะจักรู้ทั่วถึงซึ่งเนื้อ
ความนั้นฉับพลัน. อถ โข ลำดับนั้น พระอานนทเกรงเจ้าจึงเตือน
สุกัททะว่า จจฺฉาวโส สุกทฺทฺ คู่ก่อนสุกัททะ ท่านจงไปยังที่เฝ้าเกิด
พระผู้มีพระภาคเจ้าทำโอกาสประทานช่องแก่ท่านให้เข้าเฝ้าแล้ว. จึง
สุกัททปริพาชกเข้าไปเฝ้า ทำสัมโมทนียกถาปฏิสันถารนั่ง ณ ที่ควร
แล้ว ทูลถามถึงติดถรรพณาจารย์ครูทั้ง ๖ คน คือ ปุณณกัสสป มกฺขลิ-
โกสาล อชิตเกสกัมพล ปกฺกทกัจจายนะ สันฺยชเวลัฏฐบุตฺร นิครนถ-
นาฏบุตฺร ซึ่งครอบครองหมู่คณะ ชนเป็นอันมากหากสมมติว่าเป็น
คนดีคนประเสริฐนั้น ได้ตรัสรู้ด้วยปัญญาอิงตามปัญญาของตน ๆ
ครบทั้ง ๖ ครูหรือ หรือไม่ได้ตรัสรู้ยั้งทั้ง ๖ หรือตรัสรู้ยั้งแต่บาง
จำพวก บางจำพวกไม่ตรัสรู้ยั้งบรรลุธรรมพิเศษได้ เป็นประการไร.
สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า อลฺ สุกทฺทฺ ติจฺจุจเตตฺตํ คู่ก่อนสุกัททะ
อย่าเลย ข้อซึ่งว่าครูทั้ง ๖ ได้ตรัสรู้ธรรมพิเศษตามปัญญาของตน ๆ

ครบทั้ง ๖ ครุ หรือไม่ตรัสรู้ทั้งสิ้น หรือตรัสรู้แต่บางจำพวก บาง
จำพวกไม่ตรัสรู้ธรรมพิเศษดังนี้แล้ว จงยกไว้. ฌมมุนเต สุภทฺท
เทเสสุสามิ ฌก่อนสุภทฺทหะ เราผู้พระตถาคตจักแสดงธรรมแก่ท่าน ท่าน
จงฟังธรรมนั้นทำในใจให้สำเร็จประโยชน์เกิด เราผู้ตถาคตจักภายิต
ณ บัดนี้. สุภทฺทหะรับพุทธานุติพจน์โดยเคารพแล้ว สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า จึงตรัสเทศนาว่า ยสฺมี โข สุภทฺท ฌมฺมวินเย ฌก่อนสุภทฺทหะ
มรรคาคือข้อปฏิบัติ มีองค์อวัยวะ ๘ อย่าง เป็นอริยะไปจากข้าศึก
เป็นมรรคาประเสริฐ ฌ อุปลพุกฺติ อํนฺนุคฺคฺลย่อมไม่เข้าไปได้ คือไม่
มีอยู่ ด้วยเป็นปฏิปทาและอภิสมัย ในธรรมวินัยคำสั่งสอนอันใดแล้ว
สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อํนฺนุคฺคฺลย่อมไม่เข้าไปได้ คือไม่มี
ไม่เกิดขึ้นในธรรมวินัยนั้น อสฺมิณฺจ โข สุภทฺท ฌมฺมวินเย ฌก่อน
สุภทฺทหะ ก็แลมรรคม้องอวัยวะ ๘ อย่าง เป็นอริยะไปจากข้าศึก
เป็นมรรคาประเสริฐ อํนฺนุคฺคฺลย่อมเข้าไปได้ คือมีอยู่ ด้วยปฏิปทา
และอภิสมัย ในธรรมวินัยคำสั่งสอนอันใดแล้ว สมณะ ท่านผู้ให้
กิเลสบาปธรรมระงับได้จริงที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ อํนฺนุคฺคฺลย่อมเข้า
ไปได้ คือเกิดขึ้นในธรรมวินัยนั้น. อิมสฺมิ โข สุภทฺท ฌมฺมวินเย อริโย
อฏฺฐจฺจฺกิโก มกฺโก อุปลพุกฺติ ฌก่อนสุภทฺทหะ มรรคามีองค์ ๘
ประการ เป็นอริยะไปจากข้าศึก เป็นมรรคาอันประเสริฐ อํนฺนุคฺคฺล
ย่อมเข้าไปได้ คือมีอยู่จริง ด้วยเป็นปฏิปทาและอภิสมัยในธรรมวินัย
นี้ อีเชว สุภทฺท สมโณ ฌก่อนสุภทฺทหะ สมณะท่านผู้ให้กิเลสบาป-
ธรรมระงับได้จริงที่ ๑ ก็ในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว สมณะที่ ๒ สมณะ

ที่ ๓ สมณะที่ ๔ ก็ในธรรมวินัยนี้แห่งเดียว สมณะท่านผู้ให้กิเลส
บาปธรรมระงับสงบได้จริง ที่ ๑ คือโศดาบันบุคคล ที่ ๒ คือสกทา-
คามิบุคคล ที่ ๓ คือ อนาคามิบุคคล ที่ ๔ คือชีนาสวอรหันต์ ย่อมมี
จริงในธรรมวินัยนี้สมัยเดียวเท่านั้น. สุธญา ปรปุปวาทา สมณเห
อญฺเณภิ ปวาทะคือสมัยลัทธิเป็นที่สั่งสอนแห่งผู้อื่นนอกจากพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าแล้ว เปล่าไปจากสมณะผู้รู้ทั่วถึง ก็จะสั่งสอนไปด้วย
ประการไร ๆ สมณะพิเศษ ๔ เหล่าคงไม่มีขึ้นเลยในสมัยลัทธิอื่นจาก
สุดธรรมวินัย. อิมะ จ สุภทฺท ภิกขุ สมมา วิหาระยฺยํ คูก่อน
สุภทฺทะ ก็ถ้าหากภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ จะพึงอยู่คืออยู่ชอบไซ้หรือ อสุภโ
โลโก อรหฺนุเตหิ อสุส โลกก็จะไม่พึงสูญเปล่าจากพระอรหันต์
ทั้งหลาย. อิทมวโจ ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาแสดง
ธรรมวินัยนี้ว่าเป็นนิยานิกะ เป็นที่เกิดแห่งสมณะพิเศษอริยบุคคล ๔
จำพวกฉะนี้แล้ว จึงตรัสพุทธนิพนธคาถาว่า เอกุณฺตีส วยสา สุภทฺท
ยํ ปพฺพชฺชํ กิคุสลาหุเอสํ คูก่อนสุภทฺทะ เราจะได้ ๓๐ หย่อนหนึ่ง
โดยวัย ได้บรรพชาแสดงหาว่าอะไรเป็นกุศล ๆ ดังนี้อันใด วสุธานี
ปญฺญาสสมาธิกาณี ยโต อหํ ปพฺพชฺชิตฺโต สุภทฺท คูก่อนสุภทฺทะ
เราได้บรรพชาแล้วแต่กาลใดมาจนบัดนี้ นับปีได้ ๕๐ ยิ่งด้วยปีหนึ่ง
ฉายสุส รมฺมสุส ปเทสวตฺติ อิตฺโต พหิทฺธา สมโณปี นตฺถิ แม้สมณะ
ผู้เป็นไปในประเทศแห่งธรรมที่เป็นเครื่องนำออกไป ไม่มี ณ ภายนอก
แต่ธรรมวินัย สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ไม่มี ณ ภายนอกแต่
ธรรมวินัย สุธญา ปรปุปวาทา สมณเห อญฺเณภิ ลัทธิสมัยเป็น

เครื่องสั่งสอนแก่ผู้อื่น เปลา่ว่างไปจากสระผู้รู้ทั่วถึง อิเม จ สุกททุกิ
ภิกษุ สมมา วิหเรยฺยฺ คุณอนสุกัททะ ถ้าภิกษุทั้งหลายเหล่านี้ จะพึง
อยู่คืออยู่ชอบแล้วไซริ์ อสุณฺโณ โลโก อรหนฺเตสิ อสุส โลกก็จักไม่
พึงว่างเปล่าจากพระอรหันต์ทั้งหลาย. เอวํ วุตฺเต เมื่อสมเด็จพระผู้
มีพระภาค ตรัสธรรมเทศนาครั้งนี้แล้ว. สุกัททปริพาชกสรรเสริญความ
เลื่อมใสและธรรมเทศนา แสดงตนเป็นอุบาสกแล้ว ทูลขอบรรพชา
อุปสมบทในธรรมวินัยว่า ลเภฺยยาหิ ฆนฺเต ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺช
ลเภฺยฺยํ อุปสมฺบตฺติ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์พึงได้
บรรพชาอุปสมบท ในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค. เอตทโวจ พระ
โลกนาถจึงตรัสแสดงวิธีคิดติยปริวาส ตามวินัยนิยามว่า โย โช สุกททุก
อณฺตติคฺติยปฺพุโป คุณอนสุกัททะ ผู้ใดเป็นเดียรฉิย์อยู่ในก่อน มา
ปรารธนาบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นย่อมอยู่ปริวาส ๔
เดือน ต่อล่วง ๔ เดือนแล้ว ภิกษุทั้งหลายมีจิตอันเดียรฉิย์แก่นั้นให้ยินดี
ได้แล้วเธอจึงให้ผู้นั้นบรรพชาอุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุ อปิจ เมตฺถ
ปุกฺคฺลเวมตฺตตา วิทิตา คุณคือความที่แห่งบุคคลมีประมาณต่าง เราผู้
พระตถาคตได้รู้แจ้งแล้ว ในคิดติยปริวาสนั้น คือรู้ว่า ผู้เป็นเป็นบุคคล
พิเศษไม่ควรจะอยู่คิดติยปริวาสดังนี้. สุกัททปริพาชกกราบทูลตาม
ความเลื่อมใสแห่งตนที่เป็นไปกล้าหาญว่า สเจ ฆนฺเต อณฺตติคฺติย-
ปฺพุโป ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ถ้าคิดติยปริวาสมีกำหนด ๔ เดือนจะนั้น
แล้ว ข้าพระองค์จะอยู่ให้นานถึง ๔ ปี ต่อล่วง ๔ ปี ภิกษุทั้งหลายจงให้
ข้าพระองค์บรรพชาอุปสมบทเพื่อเป็นภิกษุเถิด. อถ โช ภควา ลำดับนั้น

สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระอานนท์ว่า เตนหานนุท สุภทฺโท
ปพฺพชาเชต อุปสมฺปาเทถ คุณ่อนอานนท์ ถ้ากระนั้น ท่านทั้งหลายจงให้
สุภทฺทะบรรพชาอุปสมบทเถิด ปจฺจุสฺโสติ พระอานนทเถรเจ้ารับพุทธา-
ณัติพจน์ เพื่อจะให้สุภทฺทะบรรพชาอุปสมบทโดยพุทธประสงค์. จึง
สุภทฺทปริพาชกสรรเสริญพระอานนท์ว่า ซึ่งพระอานนท์อันพระศาสดา
ทรงอภิเษกด้วยอันเตวาสิกาทิเษก ในกิจให้รับบรรพชาอุปสมบทข้าพเจ้า
นั้น เป็นลาภมากของพระอานนท์ พระอานนท์ได้ดีแล้ว. อตฺถ โข
สุภทฺทปริพาชกได้แล้วซึ่งบรรพชาอุปสมบทในสำนักแห่งพระผู้มีพระภาค
อจิรฺปสมฺปนฺโน โข ปนายสุมา สุภทฺโท พระผู้เป็นเจ้าของสุภทฺทะผู้มีอายุ
อุปสมบทแล้วไม่นาน ท่านได้หลีกออกจากหมู่ สงัดอยู่แต่ผู้เดียว
เมื่อเป็นภิกษุไม่ประมาท มีความเพียรให้กิเลสเร่าร้อน มีตนส่งไป
มุ่งต่ออภิสมัยเป็นเบื้องหน้าอยู่ ไม่นานเลย ก็ทำให้แจ้งซึ่งอาสวัภย-
อรหัตผล เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง. โส ภควโต ปจฺจุโม สกฺขิ-
สาวโก อโหสิ พระผู้เป็นเจ้าของสุภทฺทะนั้น ได้เป็นสักขีสาวกภายหลัง
แห่งพระผู้มีพระภาค เป็นสาวกต่อมา สาวประจักษ์มี ณ ภายหลัง
แห่งพระผู้มีพระภาค. และชื่อซึ่งสุภทฺทะได้อุปสมบทแล้วสำเร็จพระ
อรหัตเมื่อใดนั้น ในพระบาลีแสดงแต่เพียงว่า อจิรฺปสมฺปนฺโน ท่าน
อุปสมบทแล้วไม่นาน และว่า น จิรสฺเสว ไม่นานเทียว ดังนี้ ไม่ได้
แสดงตรงเฉพาะว่า สำเร็จพระอรหัตในราตรีนั้น ดังนี้ แต่คำว่า
อปเรน สมฺเยน ต่อสมันอื่น กาลอื่น ครั้งอื่น ดังนี้ ก็มีได้แสดงไว้
ในพระบาลีว่า กล่าวแต่ว่า อจิรฺปสมฺปนฺโน ท่านอุปสมบทแล้วไม่นาน

ดังนี้เท่านั้น. คำเบื้องหลังชื่อว่า โส ภควโต ปจฺฉิม สกฺขิสาวโก
อโหสิ ท่านนั้นได้เป็นสักขีสาวก สาวกต่อมาที่สุดแห่งพระผู้มีพระภาค
ดังนี้ควรที่จะสันนิษฐานว่า สำเร็จพระอรหัตในราตรีนั้น พระธรรม-
สังคาหเถรเจ้า จึงแสดงในพระบาลีว่า ภควโต ปจฺฉิม สกฺขิสาวโก
ดังนี้. ในคัมภีร์สุมังคลวาทินี อรรถกถาที่ฉนิกาย พรรณนาเนื้อ
ความในมหาปรินิพพานสูตรที่นั้นว่า เถโร กิร เอกมนฺตฺ เนตฺวา
ดังได้สดับมา พระอานนทเถระ นำไปซึ่งสุภัททปริพาชกนั้น ณ ที่ควร
ส่วนหนึ่งแล้ว อุทกคฺมุพฺโต ปานีเยน สีสิ เตเมตฺวา เอาน้ำนั้นแต่
กระบอกน้ำชูปศิรยะให้ชุ่มแล้ว ตจฺปญฺจกมฺมุจฺจานํ กเถตฺวา กล่าว
ซึ่งกัมมัญฺฐานมีประชุมแห่งอาการ ๕ ที่ท่านกำหนดด้วยหนังสือเป็นอารมณ์
แล้ว เกสมสฺสุํ โอหารेतฺวา ปลงลงซึ่งผมและหนวดแล้ว กาสายานิ
วตฺถานิ อจฺฉาทาเปตฺวา ให้นุ่งผ้าข้อมด้วยน้ำฝาดทั้งหลายแล้ว
สรณานิ ทตฺวา ให้ซึ่งสมณะทั้งหลายให้สำเร็จสามเณรบรรพชาแล้ว
ภควโต สนฺตํ อานนฺสิ นำมายังนิกแห่งพระผู้มีพระภาค ภควา
อุปสมฺปาเทตฺวา สมเด็จพระผู้มีพระภาค ให้สุภัททนั้นอุปสมบทแล้ว
กมฺมุจฺจานํ อจฺฉิ กิร ทรฺงบอ กซึ่งกัมมัญฺฐาน โส คํ คเถตฺวา
พระสุภัททภิกษุนี้ถือเอากัมมัญฺฐานนั้นแล้ว อฺยฺยานสฺส เอกมนฺเต
จฺงกมํ อธิจฺจาย อธิษฺฐานซึ่งจฺงกรรม ณ ส่วนข้างหนึ่งแห่งสวนสาละวัน
จฺมฺเณนฺโต วายมนฺโต วิปสฺสนํ โสเชนฺโต ท่านสืบต่อพยายามมิได้หยุด
ชำระวิปัสสนาปัญญาให้บริสุทธิ์จากอุปกิเลส สห ปฺภิสฺสมภิทาหิ อรหตฺตํ
ปตฺวา บรรลุถึงพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทาทั้งหลายแล้ว อากมฺม

ภควन्दิ วนทิตฺวา นิสิตฺทา มาแล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งอยู่
ดี สุนทราย พระธรรมสังคาคหเถรเจ้า อาศัยเนื้อความดังกล่าวนี้ท่าน
จึงได้กล่าวบทพหุญชนะไวยากรณ์ว่า อจิรูปสมฺปนฺโน โข ปนายสฺมา
สุภทฺโท จนถึง อรหตฺติ อโหสิ ดังนี้ ในพระบาลีมหาปรินิพพาน-
สูตรนั้น. พระอรธกถาจริยเจ้าพรธนาด้วยบรรพชาอุปสมบท และ
ความสำเร็จพระอรหตฺติแห่งพระผู้เป็นเจ้าสุภทฺทะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

อด โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียก
พระอานนทให้เป็นผู้รับเทศนาประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อ
จะให้ความเคารพต่อธรรมและวินัย ตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า
สียา โข ปนानนฺท ตุมหากิ เอวมสฺส คุณอนอานนท ความปริวิตก
ดังนี้ จะพึงมีบ้างแก่ท่านทั้งหลายว่า อดีตสตุถกิ ปาวจัน นตฺถิ โน
สตุถา คำสั่งสอนเป็นประธานมีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาแห่ง
เราทั้งหลายไม่มี ดังนี้ เมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานล่วงไปแล้ว ท่าน
ทั้งหลายเหล่าภิกษุบริษัทจะพึงคิดไปอย่างนี้บ้างว่า ปาพจน์คำสั่งสอน
ล่วงไปแล้ว พระศาสดาแห่งเราทั้งหลายไม่มี ดังนี้ น โข ปเนตฺติ
อานนฺท เอวํ ทฎฺฐพฺพิ คุณอนอานนท ซื่อนั้นท่านทั้งหลายไม่พึงเห็น
อย่างนี้ ด้วยมาตรว่าเราผู้พระศาสดาล่วงไปแล้ว ซึ่งท่านทั้งหลายจะมา
เข้าใจว่าศาสนาคำสั่งสอนมีพระศาสดาล่วงไปเสียแล้ว เราทั้งหลายไม่มี
พระศาสดา ดังนี้ นั้น มิชอบมิควรเลย. โย โว อานนฺท มยา ฐมฺโม
จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต คุณอนอานนท ธรรมกิตฺติ วินยฺกิตฺติ

อันใดอันเราผู้พระตถาคตได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติแต่งตั้งไว้แล้วแก่ท่านทั้งหลาย โส โว มมจฺเจน สตุถา ธรรมและวินัยนั้น เป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลายโดยกาลที่ล่วงไปแล้วแห่งเราผู้พระตถาคต เมื่อเราผู้พระตถาคตล่วงไปแล้ว ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย.

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ทรงสั่งสอน ทรงสั่งสอนให้ภิกษุบริษัทเกิดความสำคัญซึ่งธรรมและวินัยโดยเป็นศาสดาด้วยประการดังนี้แล้ว อนาคต-จาริตต์ ทสฺเสนฺโต เมื่อจะทรงแสดงซึ่งจาริตในอนาคตให้ภิกษุร้องเรียกซึ่งกันและกันโดยสมุททจารโวหาร อันสมควรแก่ภิกษุมีพรรษาอายุมากและน้อย จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่า ยถา โข ปนानนุทเอตฺรหิ ภิกฺขุ คุณ่อนอานนฺทํ บัดนี้ภิกษุทั้งหลายย่อมร้องเรียกซึ่งกันและกัน ด้วยวาทีถ้อยคำว่า อาวุโส ๆ ทั้งแก่หนุ่มเสมอกันฉันใด ด้วยล่วงไปแห่งเราผู้พระตถาคตแล้ว ท่านทั้งหลายอย่าพึงเรียกกันและกัน ฉันนั้นเลย. ภิกษุผู้เถระแก่พรรษา พึงเรียกภิกษุหนุ่มเสมอกันฉันใด ชื่อ หรือโดยโคตร หรือโดยคำว่าอาวุโส ก็ตาม ฝ่ายภิกษุใหม่ที่หนุ่มโดยพรรษกาล พึงเรียกภิกษุเถระที่มีพรรษกาลแก่กว่าตนว่า ภทฺนุเต หรือว่า อายสฺมา ดังนี้ ผ่อนผันตามควรที่เป็นคารวสมุททจารโวหาร อากงฺขมาโน อานนุท สงฺโฆ คุณ่อนอานนฺทํ ถ้าสงฆ์มาจำนงใจปรารธนาจะถอนสิกขาบทน้อยและน้อย โดยลำดับบ้าง เมื่อเราผู้พระตถาคตล่วงไปแล้ว ก็จงถอนเถิด. ฉนฺนสฺส อานนุท ภิกฺขุโน มมจฺเจน พุรหฺมทณฺโฑ กาทพุโป คุณ่อนอานนฺทํ เมื่อเราผู้พระ

ตลาคตกลงไปแล้ว สงฆ์พึงทำพรหมทัณฑ์แก่ฉันทนิกายเถิด พระอานนท์
ทูลถามว่า กตโม ปน ภนฺเต พุรหุหมทฺธโฑ ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
พรหมทัณฑ์เป็นไฉนเล่า พระองค์ตรัสว่า ฉนฺโน อานนท ภิกฺขุ
ยิ อิจฺเจยฺย ตํ วทฺเขยฺย คุก่อนอานนท์ ฉันทนิกายจะพึงปรารณาเจรจา
คำใด ก็พึงเจรจาคำนั้น โส ภิกฺขุหิ เนว วตฺตพฺพนฺ น โววทิตฺตพฺโพ
น อนุสาสิตพฺโพ ฉันทนิกายนั้นอันภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่าไม่พึงโอวาท
ไม่พึงสั่งสอนเลย อันนี้ชื่อว่าพรหมทัณฑ์.

อด โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายว่า โข ปน ภิกฺขเว เอกภิกฺขุสฺสปี คุก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าหากความสงสัยว่าหรือความเคลือบแคลงในพระพุทธเจ้าหรือ หรือใน
พระธรรม หรือในพระสงฆ์ หรือในมรรค หรือในปฏิบัติ จะพึงมี
บ้างภิกษุองค์หนึ่งไซ้ ปรุจฺจถ ภิกฺขเว คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงถามเถิด ท่านทั้งหลายอย่าได้เป็นคนมีความเคียดร้อ
ณ ภายหลังว่า พระศาสดาเจ้าอยู่เฉพาะหน้าแล้ว เราทั้งหลายไม่สามารถ
เพื่อจะถามพระผู้มีพระภาค ณ ที่เฉพาะพระพักตร์ ดังนี้. คุณฺหิ อเหตุ
เมื่อพระองค์ตรัสปวารณาให้ทูลถามดังนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายก็นิ่งอยู่
เมื่อทรงปวารณานั้นถึง ๓ ครั้ง ภิกษุทั้งหลายก็นิ่งอยู่สิ้นทุกองค์ใน
พุทธบริวารมณฑลนั้น จึงพระอานนทเถระเจ้า กราบทูลว่า อจฺจริยิ
ภนฺเต อพฺภุตฺติ ภนฺเต ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอัศจรรย์ของ
ไม่เคยมี ข้าพระองค์มาเลื่อมใสแล้วว่า ภิกษุซึ่งจะมีความสงสัยเคลือบ
แคลงในพระรัตนตรัยและมรรคและปฏิบัติ แม้แต่องค์หนึ่งไม่มีใน

ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่นี้แล้ว. พระองค์ตรัสว่า ปสาทา โข ตฺวํ อานนฺท วเทสิ
คู่ออนานนฺท ท่านมากแล้วบัดนี้เพราะความเลื่อมใสจริงแล้ว ฌาณ-
เมว เหตุอานนฺท ตถาคตฺตสฺส คู่ออนานนฺท ญาณแห่งพระตถาคต-
เจ้าก็หยั่งรู้ในข้อนั้นตามเป็นจริงว่า ความสงสัยเคลือบแคลงในพระ
พุทธเจ้าหรือ หรือในพระธรรม หรือในพระสงฆ์ หรือในมรรค
หรือในปฏิบัติ ไม่มีแก่ภิกษุองค์หนึ่ง ในภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่นี้ อิมสฺสฺสึ หิ
อานนฺท ปญฺจนฺนํ ภิกษุสถานํ คู่ออนานนฺท เพราะว่าภิกษุทั้งหลาย
ห้ำร้อยนี้ ภิกษุใดมี ณ ภายหลัง ต่ำโดยคุณพิเศษ โส โสตาปนฺโน
เธอนั้นเป็นโสดาบันมีอันไม่ตกฉิบหายไปเป็นธรรมดา อันอริยมรรค
หากนิยมน่า มีอันจะตรัสรู้เองซึ่งอริยมรรคผลเบื้องบนเป็นที่ไป ณ เบื้อง
หน้า เธอทั้งห้ำร้อยนี้ล้วนแต่อริยบุคคลไม่เจือปนด้วยปุถุชนเลย.

อถ โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายประทานปัจฉิมโอวาทว่า หนุตทานิ ภิกษเว อามนฺขามิ
โว คู่ออนภิกษุทั้งหลาย ตามเถิด บัดนี้ เราผู้พระตถาคตเรียกท่าน
ทั้งหลายให้รู้ วยธมฺมา สงฺขารรา สังขารธรรมที่ปัจจัย ประชุมแต่ง
ทั้งหลาย มีความเลื่อมใสความฉิบหายไปเป็นธรรมดา อุปฺปมาเทน
สมฺปาเทถ ท่านทั้งหลายจงให้กิจทั้งปวง คือประโยชน์ตนและประโยชน์
ผู้อื่น และไตรสิกขา ถึงพร้อมบริบูรณ์ในสันดานด้วยไม่ประมาทเกิด
อัย ตถาคตฺตสฺส ปจฺจิมมา วาจา อันนี้เป็นวาทะมี ณ ภายหลังวาทะที่
สุดแห่งพระตถาคตเจ้าเพียงเท่านั้น. อิติ ภควา สมเด็จพระผู้มีพระภาค
เสด็จบรรทม ณ พระแท่นเป็นที่ปรินิพพาน พระองค์ได้รวบรวม

ซึ่งโอวาททั้งปวงที่ได้ประทานแล้วสิ้น ๔๕ พรรษานั้น ลงในคราวไม่
ประมาณอันเดียวกันนั้นแล ประทานแก่ภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทในอวสานกาล
ด้วยประการฉะนี้.

นิพพาน

แต่นั้นพระองค์มิได้ตรัสอันใดอีกเลย ทรงทำปรีนิพพานบริกรรม
ด้วยอนุบุพพิหารสมาบัติทั้ง ๕ พระธรรมสังคาหะเถรเจ้าทั้งหลาย
แสดงไว้ดังนี้ อถ โข ภควา ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้ทรงพระภาค
ทรงไว้ปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว ทุตติยาน ตติยานแล้ว
จตุตถฌาน ครบรูปาพจรสมาบัติทั้ง ๔ ตามลำดับนี้ ออกจากฌานที่ ๔
แล้วเข้าอรุปสมาบัติทั้ง ๔ คือ อากาสาัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ
อาภิญญาญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ ตามลำดับ ออกจากเนว-
สัญญาณัญญาตนสมาบัติแล้ว ทรงเข้าสัจจัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ดับ
จิตตสังขาร คือ สัจจัญญา และเวทนา. พระองค์ทรงเข้าอนุบุพพิหาร
สมาบัติทั้ง ๕ ด้วยประการฉะนี้. อถ โข อายสุมา อานนุโท ครั้งนั้น
พระอานนท์ผู้มีอายุถามพระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธเถระว่า ปรีนิพพุโต ภนฺเต
อนุรุทธ ภควา ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าอนุรุทธะ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรีนิพพานแล้วหรือ นาวุโส อานนุท ภควา ปรีนิพพุโต คู่ก่อน
อานนุทผู้มีอายุ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ปรีนิพพานก่อน พระ
องค์ทรงเข้าซึ่งสัจจัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ อถ โข ภควา ลำดับนั้น
สมเด็จพระผู้มีพระภาค ดำรงอยู่ในนิโรธสมาบัติตามกาลที่พระองค์ทรง
กำหนดแล้ว เสด็จออกจากนิโรธสมาบัติ แล้วเข้าสู่เนวสัจจัญญา-
สัจจัญญาตนะ แล้วอาภิญญาญญาตนะ แล้ววิญญาณัญญาตนะ แล้ว

อากาศาณัญจายตนะ เป็นปฏิโลมถอยหลังขณะนี้แล้ว เข้าสู่รูปาจร-
ฌานทั้ง ๔ เป็นปฏิโลมตามลำดับ คือ จตุตถฌาน แล้วตติยฌาน แล้ว
ทุติยฌาน แล้วปฐมฌาน ปจมา ฌานา วุฏฐหิตฺวา ครั้นเสด็จออก
จากปฐมฌานแล้ว ก็ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าสู่
ตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าสู่จตุตถฌาน จตุตถา ฌานา
วุฏฐหิตฺวา พระองค์เสด็จออกจากจตุตถฌานแล้ว สมณนุตรา ปรีนิพฺพายี
พระองค์ปรีนิพพานแล้ว ณ ระหว่างเสมอลำดับแห่งความพิจารณาองค์
แห่งจตุตถฌานนั้น ด้วยกวางจิตเป็นพยากฤตทุกขสังข ด้วยอนุปาติเสส-
นิพพานธาตุ ณ ปัจฉิมยามแห่งราตรีวิสาขบุรณมีมหามงคลสมัย
ด้วยประการฉะนี้.

ปรีนิพฺพุเต ภควติ สห ปรีนิพฺพานา ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้มี
พระภาค ผู้อัครอัครนิมยุชยอนาคาริกปรีสรัตน์ เสด็จปรีนิพพาน
ด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้ว ก็บังเกิดมหัศจรรย์ แผ่นดินไหว
ใหญ่สะเทือนสะท้าน เกิดการโลมชาติชูชันสยดสยอง กลองทิพย์ก็
บันลือลั่นสนั่นสำเนียงในอากาศ พร้อมกับการปรีนิพพานแห่งสมเด็จพระ
พระบรมโลกนาถสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นมหาโกลาหล ในปัจฉิมกาล
สำเร็จโดยธรรมคานิยมหากันกาลให้เป็นไป ในปรีนิพพานสมัย ด้วย
ประการฉะนี้.

และเมื่อสมัยพร้อมกับการปรีนิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคนั้น ท้าว
สหัมบดีพรหม ได้กล่าวคาถาแสดงความสังเวช เลื่อมใสแห่งตนว่า

สพฺเพว นิกฺขิปฺตฺสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสยํ
ยตุถ เอตาทีโส สตุธา โลเก อปฺปฏิปฺคฺคฺโล

ตถาคต พลปรตโต สมพุทธโธ ปรินิพพุโต.

มีความว่า บรรดาสัตว์ทั้งปวงล้วนหน้าไม่มีเหลือในโลก ล้วนจะทอดทิ้งซึ่งร่างกายไว้ถมปลฐพีพิศุชาคต ในโลกไรเล่า แต่องค์พระตถาคต ซึ่งเป็นพระศาสดาทรงพระคุณอันใหญ่หลวงเช่นนี้ ไม่มีผู้ใดจะเปรียบปาน ทรงพระสยัมภูญาณตรัสรู้โดยดำฟังพระองค์ ถึงซึ่งกำลังคือทศพลญาณแล้ว ยังมีถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ยังมาดับขันธ-ปรินิพพานเสียแล้ว ควรจะสังเวชสลดนัก. ส่วนท้าวโกสิยเทวราชได้กล่าวพระคาถาว่า

**อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตถ ฐปฺสโม สุโข.**

มีความว่า สังขารธรรมทั้งหลายที่ปัจจัยประชุมแต่งไม่เที่ยงหนอ มีธรรมดาคือเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นปกติ ย่อมเกิดขึ้นและดับไป ไม่ยั่งยืนถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ความที่สังขารนามรูปเบญจขันธ์เหล่านั้น ระวังเสียวิเศษมิได้เป็นไป นำมาซึ่งความสุขเหตุสังขารทุกข์ คือ ชาติชรา มรณะ มิได้มีมาครอบงำ. ฝ่ายพระอนรุทธเถรเจ้าผู้มีอายุ ได้กล่าว ๒ พระคาถาว่า

**นาหุ อสุตาสปฺสฺสาโส จิตฺติตฺตสุตฺต ตาทิโน
อนนฺนุโข สนฺติมารพฺภ ยํ กาลมารี มุณี
อสุลฺลีนฺน จิตฺเตน เวทนี อชฺฌวาสยิ
ปชฺโชตฺตเสว นิพฺพนํ วิโมกฺโข เจตโส อหุ.**

มีความว่า พระพุทธเจ้ามีจิตอันยั่งยืนเช่นนั้น ในโลกธรรมทั้ง ๘

ท่านไม่หวั่นไหว ลมอัสสาสะหายใจก่อน และปัสสาสะหายใจกลับ
ดับสิ้นไม่มีแล้ว พระมุนีโลกนาถมิได้หวั่นไหวสะทกสะท้านด้วยมรณ-
ธรรมอันในอันหนึ่ง ทรงปรารภทำซึ่งสันติความระงับคือนิพพานเป็น
อารมณ์ทำแล้วซึ่งกาละอันใด อันพื้นวิสัยสามัญสัตว์ พระองค์มีจิต
มิได้สะทกสะท้านหุดหู่พริ้งต่อมรณธรรมเลย ได้ออกถันซึ่งทุกข-
เวทนาด้วยสติสัมปชัญญะอันอุดม ความพ้นแห่งจิต ด้วยอนุปาติเสส-
นิพพานได้มีแล้ว ประหนึ่งประทีปอันไพโรจน์ชัชวาล ดับไปฉะนั้น.
ส่วนพระอานนที่ได้กล่าวพระคาถาว่า

ตทาลิ ยํ ภีสนกํ

ตทาลิ โลหฺสนํ

สพฺพการารูเปเต

สมฺพทุเช ปริพฺพเต.

ดังนี้ มีความว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วย
อาการอันประเสริฐทั้งปวง ดับขันธปรินิพพานแล้ว มหัสจรรย์อันให้
สยดสยของสะคุ้งหวาด และให้โลมชาติชูชัน ได้เกิดมีแล้ว ณ ครั้งนั้น
ปรากฏแก่เทพคามามนุษย์ทั้งหลาย. ท่านทั้ง ๔ องค์ ได้กล่าวคาถาแสดง
ความสังเวชแห่งตน ๆ ด้วยประการฉะนี้แล.

ก็แลกลาแสดงเรื่องปรินิพพานแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
ควรเป็นสังเวชนิยามณ์ ที่ตั้งแห่งความสังเวชและไม่ประมาทของ
สาธุชนบัณฑิตชาติผู้สดับโดยนิจจการ จะก่อให้เกิดธัมมัญญัตติญาณ
ยถาภูตทัตสนะ หยั่งรู้สภาพปรกติแห่งสังขารนามรูปเบญจจันท์ โดย
เป็นอนิจจตาภิธรรม มิได้มีความถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ล้วนเป็นของ
มีความพิโยคแปรผันเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา เพราะว่าอันอนุปาตินนก-

สังขาร ร่างกายที่มีเวทนาสัญญาและเจตนาครองนี้ ย่อมตกอยู่ในวิสัยแห่งชรามรณะถ่ายเดียว มิได้มีผู้ใดล่วงพ้น แม้แต่องค์พระตถาคตทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาผู้ประเสริฐในโลก มิได้มีผู้ใดจะเปรียบปาน ยังมาเสด็จดับขันธปรินิพพาน มิถาวรดำรงอยู่ได้ ควรแล้วที่สาธุชนจะพึงมีความสังเวชและไม่ประมาท แสวงหาอุบายที่พึงแก่ตนในทางอริกคุณธรรมานุโยคปฏิบัติ อันจักสำเร็จเป็นปฏิปทาบรรคานหนทางแห่งสุคติสวรรค์และนิพพาน ด้วยอำนาจแห่งอัปมาทธรรม โดยกาลเป็นนิจนिरันตร์ ด้วยประการฉะนี้.

เทศนานิฎฐานกถา
สำหรับวิสาขบุรณมี

เอตตาวตา ภควโต	ปวตฺตตีปกา กถา
ชาติโต ยาว นิพฺพานา	สฺมาเสเนว นิฎฺฐิตา
เหตุสมฺปทาทีกปี	ทีปยนฺตี ตถา ตถา
สมฺปทํ ทิวิธํ สุญฺจ	อิมํ ชาเรนฺตุ สาธโว
สุเว สุเว นิเสวนฺตุ	สมฺพุทฺธานุสฺสตี อิมํ
ตมฺมุขเนว ฌมฺมสฺส	สงฺฆสฺส จ ตโต ปริ
อนุสฺสตาปี เสวนฺตุ	ยถา ตํ รตนตฺตยํ
วตฺตุโต นานาโหนฺตมฺปิ	ปฎฺธิพฺทฺธว อตฺถโต
สุเขตฺตาดิสฺยญฺเจตํ	ปฺชชาติผลสิทฺธิยา
วิราคาย นิโรธาย	นิพฺพานนํย จ วตฺตติ
นรามรา อตฺถกามา	อิมสฺมี รตนตฺตเย
ทพฺพหํ ปสาทํ โรเปนฺตุ	รกฺขนฺตุ ตํ สุโรปิตํ.
พฺพุเช ปสนฺนนา สฺปสนฺนจิตฺตา	
ฌมฺเม จ สงฺฆเมปิจ ตนฺนิพฺพุเช	
สุปฺปญฺญากามา สฺตโต ลเกยฺยํ	
อาสาย สิทฺธํ อถ ทฺกฺขโมกฺขํ.	
ยํ ยํ อฺปปจิตํ ปุญฺญํ	สาธฺวหิ ฌมฺมกามิภิ
สมฺพุทฺธสฺสจฺเจเตยฺยสุ	สฺกฺการาโรปเนน จ

จิตตปุปสาทสมภูต-
กาลานุกตมมุตต
พุกุชาทิกุลโมคคยห
เจโตปสาทสมภูต
ตสุส เจทานิ กตสุส
ทานน ยทิ สีเลน
อนกธา สลวจิตานิ
เตสมปิ ภาคิโน โหนตุ
สกุจจัน อนุโมทนต์
ตาย เตลล์ สมิชฌนต์
เทวาทโย จ ลทุชาน
เมตต์ ปจจุปฏฐเปนต์
ตโต เต อนุกรมปนต์
อहितานิ อปนนต์
สกุจจจุปตตมมณนต์
ลัวิธนต์ จ อารกข์
อนนตาปริเมยยา จ
นิจจัน กุลยาณสงกปปา
คจจนต์ สุกตี สุกค
โมกขมคค สมารุยห
เย วา ชาลาพุชา สตุตา

ปุกุชาทิกุลโมคคยห จ
สกุจจัน สวเนน จ
สมนุสสุรเนน จ
อคคสุมี รตนตตเย
ยานิ จญญานิ อญญาทา
ภวานาย ยถารห
นิจจัน วา สมเยปี วา
สตุตา ภวตตเย จิตา
กุลยาณเนน เจตธา
สมปตติโย ยถิจจิตา
ปุลลปตติมิมี สุก
ปตติทายกสาธสุ
กุลยาณเนน เจตธา
हितานิ อปนนต์ จ
สมมาสมพุทฐสาสน
สาธัน ฌมมจาริน.
สพพตถ สพพปาณิน
อญญุตตา ปุลลสาธจเย
โลกิ ตตฺรปตติยา
ทุกุขสุสนต กโรนต์ จ.
เย ปาณา อญญาทาปี จ

เย จ สัมเสทชา ชนุตฺต	เย ญตา โฉปปาติกา
สพฺเพปิ เต เอวรา จ	นิทฺทุกฺขา โหนฺตุนีติกา
สุชี สมฺมา ว อุตฺตानํ	ปริรฺกฺขนฺตฺ สพฺพทา
สพฺเพ ภทฺธานิ ปสฺสนฺตฺ	มา กิณฺจิ ปาปมาคฺมา.
จิรํ ว ติณฺฺรตฺตฺ ฆมฺโหม	ตถาคตฺปฺเปเวทิตฺ
โลกฺยโลกฺตฺตฺตรํ มคฺคํ	โลกสุสฺ สมฺปฺโขตฺย.
สมฺมา ฐารํ ปวเจณฺฺนฺโต	กาเล เทโว ปวสุสฺตํ
วฺฏฺฏฺจฺปชีวิณฺฺญตฺนํ	อฺปาราย ฐาฐฺกํ.
มาตา ปิตา จ อตฺตรชฺ	นิจฺจํ รกฺขนฺติ ปฺตฺตํ
เอวํ ฆมฺเมน ราชานो	ปชฺ รกฺขนฺตฺ สพฺพทา.

กถาแสดงประวัติ แห่งพระผู้มีพระภาค อังคิรสคักยมุนีโคดม
สัมมาสัมพุทธเจ้า นั้น จำเดิมแต่ชาติความเกิดด้วยรูปกายธรรมกาย
จนถึงปรินิพพานด้วยอุปาทิเสสนิพพานธาตุ จบโดยย่อด้วยกถามรรค
ที่ได้วิสันนามาเพียงเท่านี้. กถาแสดงประวัติแห่งพระผู้มีพระภาค ซึ่งได้
วิสันนามานี้ แสดงพระคุณคือสัมปทาทั้ง ๓ เหตุสัมปทา ๑ ผลสัมปทา ๑
สัตตูปการสัมปทา ๑. เหตุ นั้น คือ มหากรุณาสมาโยค ความประกอบ
โดยเอื้อเฟื้อด้วยดี ซึ่งพระกรุณาใหญ่ในสัตว์เป็นอันมากไม่มีประมาณ
ยั่งยืนในพระสันดานมิได้คืนกลาย เป็นเหตุเบื้องต้นประการหนึ่ง. ความ
ชวนชวายเพิ่มพูนโพธิสมภาร สั่งสมกุศลพุทธการกธรรมเป็นอเนก-
ประการพิจิตรอันสัตว์อื่นยากที่จะกระทำได้ สิ้นกาลนาน อันจะพึง
นับด้วยโกฏิแห่งกัปเป็นอันมาก เป็นเหตุประการหนึ่ง. กิจทั้ง ๒

นี้เป็นเบื้องต้น จะให้สำเร็จผลและสัตตูปการ จึงชื่อว่าเหตุ. ผลเป็น ๔ คือ ญาณสัมปทา ปหานสัมปทา อานุกาฬสัมปทา รูปกายสัมปทา. พระปรีชาญาณอันตรัสรู้แจ้งชัดในมรรคทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งแห่งพระสัมพัญญัตญาณ และญาณอื่นมีทสพาลญาณเป็นต้น พระญาณอันสามารถใน ไถยธรรมโดยสะดวก อันธรรมอันใดอันหนึ่ง มีอาการกระทบกัน กางในระหว่างได้ พระญาณทั้งปวงนี้ ชื่อว่าญาณสัมปทา. ซึ่งพระองค์ ทำกิเลสกับทั้งวาสนาให้พินาศ มีอันเกิดขึ้นอีกในสันดานมิได้เป็น ธรรมดา ชื่อว่าปหานสัมปทา. และซึ่งพระองค์เป็นอธิบดีแล้วคล่อง ไม่ขัดขวางในการจะกระทำฤทธิ์ เมื่ออิสระในจิตให้สิ่งซึ่งประสงค์ สำเร็จได้ทุกประการ ชื่อว่าอานุกาฬสัมปทา. ความบริบูรณ์แห่งอรรถภาพ อันประกอบด้วยมหาปริสลักษณะและอนุพยัญชนะ อันเป็นนยนาภิเษก ของสกลโลก ชื่อว่ารูปกาฬสัมปทา. คุณทั้ง ๔ อย่าง คือ ญาณสัมปทา ปาหานสัมปทา อานุกาฬสัมปทา รูปกายสัมปทานี้ ถึงพร้อมบริบูรณ์ขึ้น เพราะเหตุทั้ง ๒ นั้น จึงชื่อว่าผล. สัตตูปการ การทำอุปลัมภ์ก็ถือคุณ แก่สัตว์นั้นเป็น ๒ คือ อาสยะ และปโยคะ ซึ่งพระองค์มีพระหฤทัย เยือกเย็นด้วยความกรุณาปรารภนาประโยชน์คุณอยู่เป็นนิตย์ แม้ในสัตว์ ที่ผิดมีเทวทัตเป็นต้น ชื่อว่าอาสยสัมปทา. และซึ่งพระองค์มีพระ หฤทัยมิได้หวังต่ออามิส แล้วเทศนาแสดงธรรมสั่งสอนสัตว์ด้วยยานตรัย คือ สีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นปฏิปทาทางพระนิพพาน เปิดเผยจำแนก กระทำให้ตื่นขึ้นซึ่งธรรมนั้น ๆ ให้สัตว์ผู้มีอุปนิสัยเข้าใจ และดำเนิน ตาม ตรัสรู้ในโลกุตตาริยสมบัติมรรคผล ชื่อว่าประโยชน์สัมปทา สัตต-

ปกาสัมปทาเป็น ๒ ด้วยอาศัยและปโยคะณะนี้ บริบูรณ์แล้วในพระ
ตถาคตเจ้านั้น. ขอสาธุชนทั้งหลายจงจำทรงสัมปทาคุณทั้ง ๓ นี้ไว้ด้วยดี
อย่าให้เคลื่อนคลาย จงสั่งเสพพุทธานุสสติ ความระลึกถึงพระพุทธเจ้า
โดยพระคุณนี้เนื่องนิത്യ ทุกทีพาราตริกกาล. เมื่อมาระลึกพระพุทธคุณ
แจ้งชัด สำเร็จเป็นมุขอบานแล้ว จงเสพธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณ
พระธรรม สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ พุทธสาวก ให้เจริญ
พิเศษต่อไป. เพราะรัตนะทั้ง ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมและ
พระสงฆ์นี้ แม้ถึงต่างกันโดยวัตถุ ก็เนื่องกันเป็นอันเดียวโดยเนื้อความ
เมื่อบุคคลมาตามระลึกพระพุทธเจ้า แจ้งประจักษ์แก่จิตแล้ว แม้คุณ
พระธรรมพระสงฆ์ ก็ปรากฏเนื่องประพันธ์ไป. เมื่อมาตามระลึกถึงคุณ
พระธรรมแก่ใจแล้ว แม้ถึงคุณพระพุทธเจ้าคุณพระสงฆ์ก็ปรากฏชัด.
อนึ่ง เมื่อมาตามระลึกถึงคุณพระสงฆ์พุทธสาวก เป็นอารมณ์โดยประจักษ์
แล้ว แม้ถึงคุณพระเจ้าคุณพระธรรมก็ประจักษ์ชัดเนื่องประพันธ์ไป
รัตนะทั้ง ๓ แม้ต่างโดยวัตถุก็เนื่องโดยเนื้อความ ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง
รัตนะทั้ง ๓ นั้นเป็นเขตอันดิ่งใหญ่ เป็นไปเพื่อจะสำเร็จผลพิเศษ
แห่งบุญ มีบูชาเป็นต้น แก่ผู้บำเพ็ญด้วยจิตอันเลื่อมใส. อนึ่งพระ
รัตนตรัยเป็นไปเพื่อวิราคะ จะสลายคลายกิเลสอันข้อมจิตให้ปราศไป
และนิโรธดับสนิทแห่งเพลิงกิเลสและกองทุกข์ เป็นไปเพื่อจะให้กิเลส
อันเผาสันดานสัตว์ระงับไป เพราะเหตุนี้ขอเทพคานมนุษย์ทั้งหลาย
ผู้ปรารถนาประโยชน์ จงปลุกความเลื่อมใสลงในพระรัตนตรัยนี้ให้มั่น
รักษาความเลื่อมใสที่ได้ปลุกลงแล้วนั้นไว้ด้วยดี อย่าให้เสื่อมคลาย ขอ

เทพคามนุษย์ทั้งหลายที่ได้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์
๓ รัตนนี้ สันดานดี ปราบณาบุญกุศลสมบัติ อาศัยได้สดับคุณ
พระรัตนตรัยเป็นเหตุเบื้องต้นแล้ว พึงได้สำเร็จความปรารถนาในสุข
ประโยชน์ พึงประสบปรมัตตสุข พันสังขารทุกข์ทั้งปวงตามประสงค์
แห่งตน ๆ ก็แลบุญกุศลราศีส่วนใด ๆ พุทธมามกสาธุชนได้บำเพ็ญ
ณ มงคลสมัยวิเศษกาลนี้ ด้วยยกสักกามุขากัณฑ์ประทีปและบุปผชาติ
เป็นต้น ขึ้นเป็นพุทธบูชา ณ พระเจดีย์สถานนี้ก็ดี ด้วยสดับพระธรรม-
เทศนาส่วนธรรมสวนมัยและระลึกพระพุทธคุณเป็นพุทธานุสสติ ระลึก
คุณแห่งพระธรรม พระสงฆ์เนื่องด้วยพุทธรัตนนั้น ส่วนอนุสสตานุต-
ตริยคุณ ซึ่งเสด็จด้วยเลื่อมใสในพระรัตนตรัยก็ดี. อนึ่ง กุศลบุญ-
ขันธ์เป็นอนเนกวิจิตรส่วนอื่น ๆ ไฉนจะได้เป็นไปโดยมุข คือ ทาน ศีล
ภาวนาก็ดี ขอประธานิกรอันสถิตในภพคติกำเนิดทุกสัตว์วิสัย จงรับ
ส่วนกุศลนั้น ๆ ด้วยกัลยาณจิตส่วนอนุโมทนามัยให้เป็นไป ณ สันดาน
แห่งตน ๆ ขอเทพคาและคนธรรพ์ กุมภัณฑ์ นาค ยักษ์ อารักข-
เทพคา และวัตถุเทพคา ทูกรมณฑล จงได้มีส่วนโดยธรรมทายาทใน
กุศลสุขพีชบุญราศีนั้น ๆ อนุโมทนาโดยเคารพ เพื่อจะสำเร็จแห่งสมบัติ
ทั้งปวงซึ่งตนปรารถนา ขอสมบัติสุขพิเศษส่วนมनुผลตามประสงค์
จงสำเร็จแก่เทพเจ้าเหล่าภูตนิกรทั้งหลายนั้น ด้วยปัดทานุโมทนามัยกุศล
เจตนาเป็นเหตุ จงเกษมโสมนัสปรีดาทุกทิพาราตริกกาล. อนึ่ง จงตั้ง
ไมตรีจิตในพุทธศาสนิกสาธุชนธรรมจารีบริษัท อภิบาลรักษาด้วย
ธรรมิการักขารโณบาย นำอนิภูฐะส่วนมิใช่ประโยชน์ทั้งหลายเสียให้

พินาศนำอรรถสุขประโยชน์เข้าไปใกล้ตามประสงค์. อนึ่ง ขอเทพเจ้า
ทั้งหลายจงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้ดำรงเป็นไป เพื่อประโยชน์
และความสุขแก่สัตว์โลกสิ้นกาลนาน. อนึ่ง จงตั้งอารักขาคุ้มครอง
สาธุชนผู้ประพฤติธรรมทั้งหลาย ให้สะดวกในประโยชน์ตนและผู้อื่น
ทุกประการ. ก็แลสัตว์ทั้งหลายเหล่าใดพวกชลาพุชะกำเนิดเกิด ณ ปุ่ม
เปือก เป็นคัพภุสยกสัตว์ นอน ณ ครรภ์มารดา และอันทชะกำเนิด
เกิดในฟอง สัตว์ชะกำเนิดในท่าโคล และอุปาทิกะกำเนิดตั้ง
ลอยมาเกิดเจริญในทันใด เช่นเทพดาเหล่าสัตว์ ๔ กำเนิดทั้งปวง
นั้น จงอย่ามีเวรอย่ามีทุกข์ จงนิราศอุบัติวอันตราย จงเห็นแต่
สรรพกายาวจิมโนกรรมทั้งหลายที่ไม่มีโทษ อย่าได้พ้องพานการบาป
ทุจริตอกุศลทุจริตพิบัติ อันประกอบด้วยโทษที่จะพึงเว้นเลย ขอพระ
สัทธรรมที่พระตถาคตพุทธเจ้าได้ทรงแสดงประกาศไว้ จงส่องมรรคา
โลกียโลกุตระ ให้สว่างไสวแก่สัตว์โลกสถิตดำรงอยู่สิ้นกาลนาน. ขอ
มหาเมฆจงให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล เพิ่มพूरษาธารทั่วพสุธาตล ให้
มนุษย์นิกรและปศุสัตว์อาศัยซึ่งแผ่นดินพึงฝนได้เลี้ยงชีพ ด้วยบุพพณ-
ณาปรีณณผลและมูลผลหาร สมบูรณ์โดยสะดวกทุกสถานทั่วเมทนี
มณฑล อย่าได้พิบัติวิการด้วยธัญญาหารและพุกษวัลลิตดาผลเกิดมี
ขึ้นได้. ขอพระเจ้าแผ่นดินทุภรัชสีมาอาณาเขต จงรักษาไพร่ฟ้าประ-
ชาชนโดยธรรมอยู่ทุกสรรพกาล ประหนึ่งมารดาบิดารักษาโอรสเป็น
ที่รักด้วยเปรมจิตเป็นนิตยกาลฉะนี้. ขออานุภาพพระรัตนตรัยเกษม
สรณุตตมมงคล และอานุภาพกุศลส่วนทาน ศีล ภาวนามัย และอานุ-

ภาพอิทธิวิสัยแห่งเทพดาทั้งปวง จงอภิบาล สมเด็จพระพุทธพระราชา-
สมภารพระเจ้าแผ่นดินไทย ให้ทรงพระสถาพรนฤมิตในพระสิริราช-
สมบัติ ทรงเจริญด้วยพระชนมสุขพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลศุภ-
อรรณิษฐวิบุลผล ดังพระราชหฤทัยประสงค์ทุกประการ เทอญ.

ชาตวิภังชนกถา กัณฑ์ที่ ๑๐

กล่าวความจำเดิมแต่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดับขันธ-
ปรินิพพานแล้ว พระอนุรุทธะกับพระอานนท์กล่าวธรรมีกถาพะยุงจิต
ภิกษุบริษัท ตลอดราตรีอันเหลืออยู่นั้น ครั้นสว่างแล้วพระอนุรุทธะ
สั่งพระอานนท์ให้ไปแจ้งข่าวปรินิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์ให้ทราบ.
พวกมัลลกษัตริย์ออกมาสู่ที่ปรินิพพาน เตรียมการจะถวายพระเพลิง
พระพุทธรูประ กว่าจะสำเร็จกาลล่วงไปถึง ๗ วัน เจริญพระพุทธรูป
ไปถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธเจดีย์ ด้วยมโหฬารสักการะ ตามแบบ
อย่างพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิราช แล้วเก็บพระสารีริกธาตุรักษา
ไว้โดยกวดขัน ฝ่ายกษัตริย์และพราหมณ์ เจ้าพระนครนั้น ๆ ได้
ทราบข่าวปรินิพพาน ต่างก็ส่งทูตไปขอส่วนพระสารีริกธาตุ. มัลล-
กษัตริย์ไม่ยอมแบ่ง จนทูตไปค้ำกั๊กกันถึง ๗ พระนครแล้ว ต่างจะ
เอาให้ได้ โทณพราหมณ์จึงไถ่เกลี้ย ชักนำไปตั้งอยู่ในสามัคคีธรรม.
และแบ่งพระสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนแจกกันไป. ต่างเจริญบรรจุไว้
ณ พระสถูปที่สร้างขึ้น เพื่อเป็นที่สักการบูชาสำหรับพระนคร จึงเกิดมี
พระสถูปขึ้นเป็นเดิมมา ต่อนี้พรรณนาถึงประเภทแห่งสัมมาสัมพุทธ-
เจดีย์ และกล่าวถึงพระธรรมวินัยที่เป็นมาอย่างไร ตั้งแต่พุทธกาลจนถึง
ได้จารลงเป็นอักษร เป็นแบบฉบับนำกันสืบมา จนกาลทุกวันนี้แล.

คาถาปรารภ

วิสาขปุณณมัย โย	จกขุมา ปรีนิพฺพุโต
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ	ภควา โคตมวฺหาโย
สุทฺธานนุตฺถยาณาโณ	สตุถา โลเก อนฺุตฺโตโร
ตสฺเสวคฺคตมสฺตถุสฺส	สุนิพฺพุตสฺส ตาทีโน
สรีรชฺฌาปนํ อาสิ	อพฺภูตจฺเจรสฺสยฺหิตํ
อนนฺเกหิ สกฺกาเรหิ	ทิพฺเพหิ มนุเสหิ จ
โลเกกฺคตมกฺคตสฺส	นรคฺคสฺसानุรูปโต
ปฺุชาสมฺมานสงฺฆมฺภุจํ	ตโต ปุณฺณมิตฺ ปรี
อนฺุพฺพุทฺทวตฺตตาย	ปกฺขสฺสสฺสจฺฉมียํ อิติ
โปราณฺหาจริเยภิ	กาโล ววตฺถิตฺ อยฺ.
อิมฺนทานิ อนฺุปฺปตฺนตํ	ตกฺกาลสาทีลํ ทินํ
สุจิริมฺปิ นิพฺพุตฺนตํ	ปสาเทน อนฺุสฺสรํ
อัยฺปิ ปรีสา สพฺพา	สมฺมานนฺุปกาสเก
เจโตปสาทสมฺภุต-	อภิสชฺช ยถารหํ
ทีปฺฐปาทีสกฺกาเร	อภิสชฺช ยถารหํ
เตหิ ปฺุเชตเว หฺภูจ-	ตฺถุจฺจา อิชฺ สมากตา
ตสฺเสว สกฺขิภุตสฺมี	เจตียา อภิโรปิย
อภิวฺนทฺติ ปฺุเชติ	ตํ สมฺพุทฺทชฺฉมนฺุตฺตรํ
คฺุณฺเณภิ ฐรฺนฺุติ ว	สาสเนนปิ สณฺุจิตํ.

ยโต จิตตปุปสาเทน
อปปกาปี กตา การา
ติฏฺฐนฺเต นิพฺพุเต จาปี
นตฺถิ จิตฺเต ปสนฺนมฺหิ
ตสฺมา สุปฺญฺยเขตฺตสฺมา
ตสฺเสวารหโต สมฺมา-
สรีเร ปฏฺิปปตฺติยจ
สมฺพุทฺธสาร์ริกานํ
เจตฺยารหานิ วตฺถุณี
ธมฺมี กถิ กริสฺสาม
ตสฺมี ทพฺพหฺปฺสาทาย
สมาหิตา นิสาเมนฺตุ
เอวญฺห จิรกาลโ ส
ตโต ปสาโท ติฏฺฐเจยฺย
อภิวทฺตฺเตยฺย ภิชฺยทฺย จ
ตโต ปสาทการาปี
ตสฺโสวาเทน ตฺถิทฺธา

พฺพุเช จ พฺพุทฺธสาวกา
จิรํ สุขปีผลาวหา
สเม จิตฺเต สมํ ผลํ
อปปกา นาม ทกฺขิณา
ปฺพุชฺชํ กโรนฺติ สาธโว
สมฺพุทฺธสฺส สิริมโต
สรีรชฺฎาปนมฺปิ จ
กตํ ญฺปนมฺปิ จ.
ทสฺสยนฺตา ยถาหํ
สทฺธาตฺเวตวทฺตฺตฺนํ
ปฺญฺญาภิวทฺตฺตฺนาย จ.
สาธโว พฺพุทฺธมามกา
อาสนฺโน วิย เหนฺสฺสติ
สมฺพุทฺธคฺคฺชนิสฺสิตโต
โส สาทฺตฺโลกํ หิตาวโ
อชฺฌตฺตฺติกา จ พาหิรา
สมฺมเทว ปวตฺตยฺนฺติ.

คำปรารภ

สมเด็จพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงพระนามตามพระโคตรว่าโคดม ผู้มีจักขุ คือพระปรีชาวิเศษกว่าสรรพสัตว์ มีพระกรุณาและพระญาณไม่มีที่สุคบริสุทธิ์ด้วยประการทั้งปวง เป็นพระศาสดาไม่มีผู้ใดในโลกจะยิ่งขึ้นไปกว่าได้ พระองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ณ วิชาขปรุณมีสมัยมหามังคลาภิลักขิตกาล พระโบราณจารย์เจ้าทั้งหลาย กำหนดกาลถวายพระเพลิงพระสรีระ แห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นว่า ได้มีแล้ว ณ คติที่ครบ ๘ แห่งปัจจุ เบื้องหน้าแต่วิชาขปรุณมีนั้นมา เป็นสมัยพิเศษ ควรที่พุทธบริษัทอันมาถึงแล้ว จะปรารภรำพึงเป็นอารมณ์ตั้งสมก่อสร้างกุศลสมการ ด้วยยกบูชาภิกษุภิกษุณี สักการ ณ พระสตุปและพระปฏิมาเป็นต้น ระลึกพระคุณแห่งสมเด็จพระทศพลนั้น ให้เจริญกุศลขันธอันไพศาล เพื่อสุขพิเศษ ณ ภพนี้ภพหน้า. พุทธบริษัทผู้เลื่อมใสปรารภนาธรรมครั้งถึงคติที่ครบ ๘ อันมาตามลำดับแต่วิชาขปรุณมีนั้น วันนี้อัลลภัยกับกาลที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปสรีระนั้นแล้ว มาตามระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้นิพพานแล้วนาน พระองค์นั้นโดยความเลื่อมใส มาตกแต่งบูชาภิกษุภิกษุณี สักการ มีประทีปรูปเทียนบุปผชาติเป็นต้น อันแสดงความนับถือเกิดแต่ความเลื่อมใสแห่งจิตตามสมควร รื่นเริงด้วยกุศลปริคามาพร้อม ณ พระสัมพุทธปฏิมามณฑลสถานนี้ เพื่อจะบูชาสมเด็จพระโลกนาถเจ้าด้วยสักการ อามิสันั้น ประคิษฐาน ณ พระสัมพุทธปฏิมาอุทเทสิกเจดีย์ ซึ่งเป็น

พยานแห่งพระพุทธเจ้าแล้ว อภิวัตน์มัสการและบูชาโดยเคารพ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งไม่มีผู้ใดเทียมถึงอันเสด็จปรินิพพานแล้ว ยังดำรงอยู่ด้วยพระอสาธาณคุณใหม่หลวงดั่งห้วงชลธาร ทรงสถิตอยู่ด้วยศาสนธรรมคำสั่งสอนพระองค์นั้น ตามความเชื่อความเลื่อมใส. ก็แลสักการบูชาในพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก สาธุชนมาทำด้วยเลื่อมใสแห่งจิตเมื่อน้อย ก็นำความสุขซึ่งเป็นผลมาแก่ผู้ทำนั้นสิ้นกาลนาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระคุณเป็นอนันตยุตินิพพานนั้น ยังเสด็จสถิตดำรงอยู่ด้วยพระกาย หรือเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วก็ดี ครั้นจิตของผู้ทำสักการบูชานั้น ได้เลื่อมใสเสมออยู่แล้ว ทักขินาบูชาคือสักการะเครื่องเจริญสุขสมบัติจะชื่อว่าน้อยนั้นก็ไม่มี เพราะเหตุนั้น สาธุชนผู้บังเกิดทั้งหลาย จึงทำการสักการบูชาในพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นบุญเขตอันดีด้วยประการฉะนี้. บัดนี้จะกล่าวธรรมมีกถาแสดงเรื่องขัตติยาภิวัตินิพพานได้ปฏิบัติในพระพุทธสรีระและถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ และแจกพระสารีริกธาตุ และพระสตุป ซึ่งกษัตริย์และพราหมณ์ผู้เลื่อมใสได้ประดิษฐานลงไว้ และมหกรรมการฉลองพระสตุป และวัตถุซึ่งควรเป็นเจดีย์สถานตามสมควร เป็นธรรมมีกถาให้เจริญศรัทธา และความสังเวชแก่สาธุชนพุทธบริษัท เพื่อจะให้ความเลื่อมใสของบังเกิดชนมั่นคงในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น และจะให้บุญแห่งผู้บูชาและระลึกถึงเจริญยิ่งเป็นกุศลขั้นอันใหญ่. ขอสาธุชนทั้งหลายผู้นับถือพระรัตนตรัยจงตั้งจิตฟังปวัตติกถาแสดงเรื่องตถาคตสรีรปฏิบัติเป็นต้นนั้นโดยเคารพ. เพราะว่าเมื่อได้ทราบประวัติความซึ่งได้เป็นไปแล้วในปางนั้น แจ่มชัด

แม้ถึงกาลที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เกิดขึ้นในโลก และได้ตรัสรู้
พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและปรินิพพานแล้ว ผู้เลื่อมใสเชิญพระ
สรีระไปถวายพระเพลิง และแจกพระสารีริกธาตุประดิษฐานพระศตูป
เป็นต้นนั้น ล่วงลับไปนานไกลแล้ว ก็จักเป็นเหมือนกาลใกล้ เพราะ
ว่าความเลื่อมใสที่อาศัยพุทธคุณเป็นอารมณ์ ก็จะพึงตั้งอยู่และพึงเจริญ
ทวีมากยิ่งขึ้นไป เป็นมหากุศลชั้นรกของบุญใหญ่นำมาซึ่งประโยชน์ แต่
นั้นปสาทการ ซึ่งพุทธบริษัททำด้วยเลื่อมใสภายใน คือความเคารพ
นอบนบด้วยกายวาจาจิต ภายนอกคือสักการะอามิสประทีปรูปเทียน
สุคนธชาติเป็นต้น ก็พึงสำเร็จตามโอวาทของสมเด็จพระทศพลเจ้านั้น
เป็นไปโดยชอบ เพื่ออิฐวิบุลผลทางสุคติสวรรค์และนิพพาน ตามสมควร
แก่วิบากสามารถนั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้.

เริ่มเรื่อง

ตสมิณฺหิ ภควติ ปรีนิพฺพุเต พหุโต ชนฺสฺส อนฺตปฺปกาลกิริยา
รตฺติยา อวสฺสฺสฺส อวิภาทาย อายสฺมา จ อนฺรุทฺโท อายสฺมา จ
อานนฺโท ตํรตฺตาวเสสฺส ชฺมมฺมฺยา กถาย วิตฺตนาเมสฺสุ กาลานฺรุปํ ปรีสฺสฺสฺส
สํเวเคน ปสฺสาทน จ ตํ ปรีสฺสํ ปรีโตสยมานา. วิภาทาย ปน รตฺติยา
อายสฺมตา อนฺรุทฺเชน โกสฺนารกานํ มลฺลนํ ภควโต ปรีนิพฺพุตี
นิเวทนตฺถมฺมุโยชิตอ อายสฺมา อานนฺโท กุสฺนารํ ปวีสฺสิตฺวา เตเนว
กธฺมฺมฺเยน สณฺจคาเร สนฺนํปิตฺตํ โกสฺนารกานํ มลฺลนํ อารโจะสฺสิ
ปรีนิพฺพุโต วาสฺสฺสฺส ภควา ยสฺสฺสทฺทานิ กาลํ มณฺณถาติ.

บัดนี้ จักแสดงเรื่องตถาคตตรัสปฏิบัติ และฉาปนกิจถวายพระ
เพลิงพระพุทธสรีระ และแจกพระสารีริกธาตุ และพระสตุป ซึ่งขัตติยา-
ทิบัณฑิตมีกษัตริย์และพราหมณ์เป็นต้น ผู้เลื่อมใส ได้ประดิษฐานลงได้
แต่ ณ กาลเบื้องต้น เป็นลำดับไป ดำเนินความว่า

ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

ครั้นเมื่อสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค องค์อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุประกอบด้วยอาการ
อันประเสริฐทั้งปวง พร้อมด้วยอัจฉริย์พญุตธรรม เป็นกาลกิริยาให้ประ-
ชุมชนเป็นอันมากเดือดร้อนตาม ณ ปัจฉิมยามแห่งราตรีสมัยจะนั้นแล้ว
ส่วนราตรียังเหลืออยู่ยังไม่สว่าง พระอนุรุธะกษัตริย์พระอานนท์ก็หยุดยั้งอยู่
ด้วยธรรมิกถา ให้บริษัทธิงจิตด้วยสังเวชและเลื่อมใสตามรูปแห่งกาล

และบริษัทตลอดราตรีอันเหลืออยู่นั้น ครั้นสว่างแล้วพระอนุรุทธเถระเจ้า
บัญชาพระอานนท์ ให้ไปบอกแก่มัลลกษัตริย์ที่เมืองกุสินาราให้ทราบ
ข่าวปรินิพพาน. ครั้งนั้น มัลลกษัตริย์ทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันอยู่
ณ สันฐาคารสถาน ด้วยกรณีเนื่องด้วยเรื่องปรินิพพานนั้นอย่างเดียว ทรง
รำพึงการคอยปฏิบัติตามพระพุทธประสงค์และเถระธิบาย เกลือกจะมา
ณ ราตรีสมัย จึงมาพร้อมอยู่ ณ ที่ประชุมนั้น. พระอานนท์เถระเจ้าไป
ถึงสันฐาคารศาลาแสดงให้มัลลกษัตริย์ทราบว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาค
ปรินิพพานแล้ว. พอมัลลกษัตริย์ และโอรส และสุณิสา และปชาบดี ได้
สดับคำพระอานนท์แสดงว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วดังนี้
เสวยทุกโทมนัสกำสรดโสกาครุ โดยกำลังความเลื่อมใสในพระองค์และ
ประสงค์จะให้ทรงสถิตอยู่สิ้นกาลนาน พระองค์เป็นดวงจักษุมาอันตร-
ธานเสียดจากโลกนั้พลันนัก ครั้งนั้นมัลลกษัตริย์ทั้งหลายจึงดำรัสให้บุรุษ
ทั้งหลายไปประกาศทั่วพระนครกุสินารา บรรดาสุคนธชาติของหอมและ
มาลาระเบียบบุปผวิภักติ และ ตาพาวจรคนตรีมีเท่าใด ให้มาประชุมพร้อม
แล้ว มัลลกษัตริย์ก็นำเอาสุคนธชาติ และมาลัยและสรรพคนตรีกับผ้า
๕๐๐ พับ เสด็จไปยังศาลวันที่เสด็จปรินิพพาน ทำสักการบูชาพระ
สรีระแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยฟ่อนรำขั้บร้องประโคมดนตรี และ
มาลัยสุคนธชาติ เป็นอเนกประการ โกลาหล คาคาเพดานประดับด้วย
พวกดอกไม้ ตกแต่งมณฑลมาพักโรงสถานกลมทั้งหลาย เป็นเครื่อง
ประดับบริวารในพุทธสรีรวิธานมณฑลนั้นก็ล่วงไปวันหนึ่ง มัลล-
กษัตริย์ทั้งหลายดำริว่า วันนี้พลบค่ำเสียแล้ว ต่อวันพรุ่งนี้เกิด เรา

ทั้งหลายจึงจักถวายพระเพลิงพระสรีระแห่งพระผู้ทรงพระภาคเจ้า มัลล-
กษัตริย์ทั้งหลายทำพุทธบูชาในพระสรีระด้วยมโหฬารสักการะโดยนัยนั้น
ล่วงไป ๖ วันแล้ว ครั้นถึงวันที่ครบ ๗ มัลลกษัตริย์ทั้งหลายปรึกษากัน
ว่า เราจะเชิญพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคไปโดยทักษิณแห่งพระนคร-
ถวายพระเพลิง ณ ทิศทักษิณ ณ ภายนอกพระนครเถิด. ครั้นนั้นมัลล-
ปาโมกษ์ ๘ องค์ทรงกำลังมาก สระสรงพระกายให้บริสุทธิ์ทรงผ้าใหม่
พร้อมกันเข้า เชิญพระสรีระ ก็มีสามารถจะให้สะเทือกจากสถานได้
มัลลกษัตริย์แปลกใจไต่ถามพระอนุรุทธเถระเจ้า ท่านแสดงเหตุว่าเทพดา
ทั้งหลายคิดจะเชิญพระสรีระไปโดยอุครทิศแห่งพระนคร เข้ายังพระ
นครโดยอุครทวารเชิญไปท่ามกลางพระนคร ออกโดยทวารทิศบูรพา
เชิญพระสรีระไปประดิษฐานถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธเจดีย์ ณ ด้าน
ตะวันออกแห่งพระนครกุสินารา เทพดาประสงค้อย่างนี้ ฝ่ายท่านผู้
มัลลกษัตริย์คำรืออย่างอื่นมีต้อกัน เหตุคั้งนั้น จึงมีอาจเชิญพระสรีระ
ให้เคลื่อนจากสถานได้. มัลลกษัตริย์ทั้งหลายผ่อนผันตามประสงค์เทพดา
ฉะนั้น ตระเตรียมการเชิญพระสรีระไปโดยอุตตราวัณมิให้ขัดเทวาริ-
บาย. สมัยกาลครั้งนั้น พวกคอกมณฑลารพของทิพย์มี ณ เมืองสวรรค์
อันเทพดาหากบันดาลให้ตกลงมา ทำพุทธบูชาดาดายในกุสินารานคร
ทุกสถาน โดยประมาณสูงท่วมชานุมณฑล. ลำดับนั้น เทพดากับ
มัลลกษัตริย์ทั้งหลายพร้อมกันทำสักการบูชาพระสรีระ ด้วยฟ่อนรำขับ
ร้องประโคมดนตรี และมาลาสุคนธชาติ ทั้งของทิพย์และของมนุษย์
เอิกเกริกเป็นมหาโกลาหล เชิญไปโดยอุครทิศแห่งพระนคร เข้า

ณ ภายในโดยทวารด้วยอุครทิส เชิญไป ณ ท่ามกลางพระนครออก
โดยทวารด้านบูรพาไปประดิษฐาน ณ มกุฎพันธเจดีย์ ซึ่งเป็นมงคล
สถานที่มัลลกษัตริย์ทรงเครื่องประดับ ประดิษฐานพระสรีระพร้อม
ด้วยสักการบูชา ตามที่สมมติว่าเป็นอย่างสูง ณ พระนครนั้นในกาล
นั้นเสร็จแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลายประสงค์จะทราบการปฏิบัติ ในพระ
สรีระให้ต้องตามพระพุทธานุญาต จึงตรัสถามพระอานนท์ท่านก็แสดง
พุทธานุมติซึ่งให้ปฏิบัติดังในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิราช ตามนัยดังที่
ได้สดับมา ณ เฉพาะพระพักตร์นั้น ถวายให้มัลลกษัตริย์ทราบทุกประการ
มัลลกษัตริย์ทั้งหลายก็ทรงพระพฤติตามพุทธานุญาตนั้น ห่อพระสรีระด้วย
ผ้าไหมและซับด้วยสำลี และห่อด้วยผ้าไหมแล้วขัดด้วยสำลี โดยนัยนี้
ตามกำหนดว่าถึง ๕๐๐ ชั้น แต่มัลลกษัตริย์ทรงห่อและซับ ๆ นั้น ก็
จะทรงพอควรจะเชิญลงพระโถงได้ หรือจะห่อให้ครบ ๕๐๐ ชั้น เสร็จ
โดยอิทธิวิสัยเทวานุภาพบ้าง. เสร็จแล้วเชิญลงประดิษฐาน ณ ราง
เหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ปิดด้วยรางอื่นเป็นฝาทำจิตกาธารเชิงตะกอนด้วย
สระระไม้หอม แล้วเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ เชิงตะกอนไม้หอมนั้น
เตรียมจะถวายพระเพลิง ครั้งนั้น มัลลปาโมกษ์ ๔ องค์ สรงน้ำดำเกล้า
ให้พระกายบริสุทธิ์ ทรงผ้าไหม นำเพลิงปกติเข้าไปยังเชิงตะกอนใน ๔
ทิศ ก็ไม่สามารถจะจุดให้เพลิงติด ณ เชิงตะกอนได้ มัลลกษัตริย์
ทั้งหลายเกลียดพระทัยสงสัยว่าจะจะเป็นอิทธานุภาพเทพดา จึงตรัสถาม
พระอนุรุทธเถระเจ้าท่านแสดงว่า เทพดาทั้งหลายประสงค์จะให้หยุดยั้ง
ให้พระมหากัสสปเถระบังคมพระบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วย

เศียรเกล้าก่อน จึงจะถวายพระเพลิงได้ มัลลกะตรีย์ทั้งหลายทรง
ประพฤติดามเทวธิบาย.

ก็แลสมัยนั้น พระมหากัสสปเถระ ยังมาหาถึงมกุฏพันธเจดีย์ไม่
ยังดำเนินทางไกลมาแต่ป่าวานครโน้น พร้อมด้วยภิกษุบริวารประมาณ
๕๐๐ องค์ และลงจากหนทางเข้านั่งพัก ณ รมพฤกษาค่าบลหนึ่ง ได้เห็น
อาชีวกผู้ใดคนหนึ่ง ถือเอาดอกมณฑารพเดินมาแต่ไกลหวังจะไปยังเมือง
ป่าวา พระเถระเจ้าถามถึงพระผู้มีพระภาคว่า ท่านยังทราบพระศาสดา
แห่งเราทั้งหลายบ้างแลหรือ. อาชีวกบอกว่าเราทราบอยู่ พระสมณโคดม
ปรินิพพานได้ ๗ วัน ณ วันนี้แล้วดอกมณฑารพนี้เราเก็บมาแต่ที่ปรินิพ-
พานแห่งพระสมณโคดมนั่น เย เต อวีตราคา ลำดับนั้น พระภิกษุทั้งหลาย
ใดที่มีราคะยังมีปราศจากสันดาน บางจำพวกก็ยกหัตถ์ทั้ง ๒ ขึ้นปริเทว-
นาแล้วเกลือกถึงไปมารำพันถึงพระผู้มีพระภาค ส่วนท่านที่มีราคะอัน
ปราศแล้วก็มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นโดยธรรมสังเวช. เตน โข ปน
สมเยน สมัยครั้งนั้นมีอุทตมบรรพชิตผู้บวชเมื่อปัจฉิมวัย นามชื่อสุภัททะ
ได้ตามพระเถระเจ้ามานั่งอยู่ในบริษัทนั้นด้วย จึงร้องห้ามพระภิกษุ
ทั้งหลายว่า อลี อาวุโส คุณก่อนอาวุโส หยุคเท่านั้นเถิด ท่านทั้งหลาย
อย่าเศร้าโศกร่ำไรถึงพระสมณะนั้นเลย สุมุตฺตา มยิ เราทั้งหลายได้พ้น
เสียแล้วด้วยดีจากพระสมณะนั้น ด้วยเธอสั่งสอนว่า สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่
ควร เราเกรงก็ต้องทำตามเป็นความลำบาก ก็บัดนี้ เราจะทำสิ่งใด
หรือมิพอใจทำสิ่งใดก็ได้ตามความปรารถนา จะต้องเกรงแต่บัญญัติของผู้
ใดเล่า เอว สตุตฺตาหปริปุพฺเต นี้แลแต่สมเด็จพระธรรมสามิศรดับขันธ-

ปรีนิพพานไม่ทันเช้า เพียง ๗ วันเท่านั้น ยังมีอสังขีปาปชนอาจหาญ
มาลวงครหาต่อพระธรรมวินัยไม่ได้เกรงขาม. ฝ่ายพระมหากัสสปเถระ-
เจ้าได้สดับแล้ว จะยกเป็นอธิกรณ์ขึ้นทำนิกกรรมเล่า ก็เห็นว่ายังมีควร
ก่อน จึงมีเถรวาทห้ามภิกษุสงฆ์แต่โดยทางธรรม แล้วพาภิกษุสงฆ์
สัตตยจรหวังจะไปถวายบังคมพระบาทยุคล แห่งสมเด็จพระทศพลสัมมาสัม-
พุทธเจ้า อันประดิษฐานด้วยพระศรีระนั้น. จตุตาโร ปน มลลปาโมกษา
ฝ่ายมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย เมื่อเชิญพระศรีระขึ้นประดิษฐาน ณ เบื้องบน
จิตกาธารเสด็จแล้ว จึงมัลลปาโมกข์ ๔ องค์ สรงน้ำคำเกล้าชำระพระกาย
ทรงภูษาใหม่ นำเพลิงสามัญเข้าไปใกล้จิตกาธารทั้ง ๔ ทิศ ก็มีอาจจุดให้
เพลิงติดในจิตกาธารได้ ด้วยเทพเจ้าประสงค์จะให้พระมหากัสสปเถระเจ้า
ซึ่งดำเนินอยู่ในมรรคนั้น ได้ถวายบังคมพระบาทยุคลก่อน จึงบันดาลด้วย
เทวฤทธิ์อิทธิวิสัยห้ามมัลลปาโมกข์ไว้ ด้วยประการฉะนี้. ครั้นมัลล-
กษัตริย์ได้ทราบแต่พระอนุรุทธเถระเจ้า จึงผ่นผันตามแนวทวาริชาย.

เมื่อพระมหากัสสปเถระพาพระภิกษุสงฆ์บริวาร มาถึงมณฑลสถาน
มกุฏพันธเจดีย์แล้ว ดำเนินเข้าไปใกล้จิตกาธาร ทำผ้าอุตราสงค์
บังสุกจีวรเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ยกอัญชติกระพุ่มหัตถ์ประณมนันัสการทำ
ประทักษิณเวียนขวาซึ่งจิตกาธาร ๓ รอบ ปาทโต วิวิริตฺวา เปิดแต่
เบื้องพระบาท ถวายบังคมพระบาทยุคลแห่งพระผู้มีพระภาคด้วยเศียร
เกล้าแห่งตน สำเร็จด้วยกำลังอธิษฐานและอิทธิวิสัยเป็นอินไตยมิควร
ที่จะคำนึงถึง ตานิปี โข ปญจภิกขุสตานิ แม้พระภิกษุ ๕๐๐ องค์นั้นก็ทำ
อุตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่งพระณมกรทำประทักษิณจิตกาธาร ๓ รอบ

แล้ว ถวายบังคมพระบาทแห่งพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าแห่งตน ๆ.

วณฺหิตฺเต จ ปณายสมฺมตํ มหาคสุตฺตํ ปอพระมหากัสสปเถร-
เจ้ากับภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ได้ถวายบังคมแล้ว จิตกาธารแห่งพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ก็รุ่งเรืองสว่างโพล่งขึ้นโดยลำพังตนแสดงปาฏิหาริย์ให้ปรากฏ
พระอรรถกถาจารย์เจ้าแสดงว่าเพลิงทิพย์เกิดขึ้น ด้วยเทวฤทธานุภาพ.
ฉายนามนฺตฺส โข ปน เมื่อพระสรีระแห่งพระผู้ทรงพระภาคอันเพลิงไหม้
อยู่นั้น ส่วนใดคือพระฉวีหนึ่งผิวภายนอก และพระจัมมะหนึ่งภายใน
และพระนหารุเอ็นเส้นน้อยใหญ่ทั้งปวง และพระลตีกาไขข้อก็ดี หมดไป
ด้วยกำลังเพลิง จะมีเถาเขมาปรากฏหามิได้ ประหนึ่งสัปปีและน้ำ
มันอันเพลิงผลาญไม่มีเถาเขมาปรากฏจะนั้น แต่ส่วนเป็นพระสรีระ คือ
พระอัฐิ และพระเกศา พระโลมา พระนขา พระทันตทั้งปวง เหลือ
อยู่นั้น เพลิงมิเผาผลาญ กับผ้าคู่หนึ่งเหลือเป็นปกคืออยู่เป็นเครื่องห่อพระ
สารีริกธาตุ นอกนั้นเพลิงเผาให้พินาศสิ้น.๑ ททฺธมฺ โข ปน ภควโต สรีเร
ครั้นเมื่อพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาคเสร็จฉาปนกิจแล้ว อุทกธารา ท่อ
น้ำก็ไหลหลังจากนภากาศ ลงมาดับจิตกาธาร ชโลทกวารีพุ่งขึ้นจากพระยา-
รังศาลพฤกษ์นั้นดับจิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาค แม้มัลลกษัตริย์เจ้า
กรุงกุสินาราก็นำมาซึ่งสรรพสุคนธวาริ ดับจิตกาธารแห่งพระผู้มีพระภาค
นั้น เสร็จแล้วจึงเชิญพระสารีริกธาตุไปประดิษฐาน ในสันฐาคารศาลา
ณ ภายในกุสินารานคร กระทำสัตตตบิณฑุชเรื่อนระเบียบหอกรอบ
สันฐาคารสถาน ทหารถือธนูศรพิทักษ์เป็นกำแพง ณ ภายใน หวังพระ
หฤทัยจะเกียดกันมิให้กษัตริย์สามันตราชต่างพระนคร ยกหยุดแสนยากร

๑. พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์ว่าผ้าไหม้ไป ๒ ผืน. แต่ฉบับของพม่า ไม่ไหม้ ๒ ผืน.

มาซึ่งพระสารีริกธาตุได้ ทรงทำสักกานูชาด้วยพ่อนราคุริยสังคีตะ
ประโคนชัย และบุพผามาลัยสุคนธาติเป็นอนุสาวรีย์จิตร เล่น
สาธิตีพนนักขัตตฤกษ์เอิกเกริกก้องไกลาหลลั่นกาล ๗ วันเป็นกำหนด.

แจกพระสารีริกธาตุ

อสุโสตี โข ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้ามาลีชินทิสราธิบดีเวเทหิโอรส
อชาตศัตรูราช ผู้ผ่านสมบัติเอกราชย์ในศิริพราหมณ์มหานคร และ
กษัตริย์ลิจนวิซึ่งดำรงอิสรภาพ ณ ไพลินนคร และกษัตริย์สาภิยะพระ
ประยูรญาติกรุงกบิลพัสดุราชธานี และญาติกษัตริย์ผู้อธิบดีในอัลลภป-
นนคร และโกถิกษัตริย์ในรามคาม และมหาพราหมณ์เจ้าเมืองเวฐฐ-
ทีปกนคร และมัลลกษัตริย์ผู้ครองพระนครปาวา กษัตริย์ทั้ง ๖
พระนคร และมหาพราหมณ์ ๑ เป็น ๗ ตำบลนี้ ได้ทราบกิตติศัพท์ว่า
สมเด็จพระผู้มีพระภาค เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาลวโนทยานกรุง
กุสินาราราชธานี กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนคร ก็ส่งทูตเชิญราชสาสน์มายัง
มัลลกษัตริย์ ณ พระนครกุสินารา ในราชสาสน์ว่า ภควาปี ขตุติโย
มยมิ ขตุติยา สมเด็จพระโลกุตมาจารย์ ผู้ทรงพระภาค พระองค์ก็
เป็นกษัตริย์สมมติวงศ์ เราทั้งหลายก็เป็นขัตติยชาติอันอุดม เราทั้งหลาย
สมควรอยู่ที่จะได้ส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระผู้ทรงพระภาคเจ้า เราทั้ง-
หลายจักได้ประดิษฐานพระสตุป กระทำมหารธรรม การบูชาให้มโหฬาร
ไพศาล ฝ่ายพราหมณ์เจ้าเมืองเวฐฐทีปกนคร ก็ส่งพราหมณ์ทูตเชิญ
พราหมณ์สาสน์มาเฝ้ามัลลกษัตริย์ ในพราหมณ์สาสน์ว่า ภควาปี ขตุติโย
สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคก็เป็นกษัตริย์วิสุทธิวงศ์ ข้าพระองค์ก็เป็น

เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี เมืองพาราณสี ซึ่งเป็นรัช-
จังหวัด อาณาเขตแห่งสมเด็จพระบรมกษัตริย์มูรธาภิษิตเอกราชนั้น ๆ กษัตริย์
พราหมณ์คฤหบดี ซึ่งเป็นมหาศาลที่เลื่อมใสแล้วในพระตถาคตเจ้ามี
อยู่มาก ณ มหานครเหล่านั้น จักได้ทำการบูชาพระสรีระแห่งพระตถาคต
เจ้าให้เป็นมโหฬารสักการใหญ่ ควรแก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นอนา-
คาริกบุรุษรัตน์ อัจฉริยมนุษย์ในโลก. สมเด็จพระผู้มีพระภาคผู้ทรงพระ
อนาวรณญาณ ไม่เสด็จพระพุทธดำเนินย้ายสถานตามคำพระอานนท์ ก็
เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ สาถวโนทยานเมืองกุสินารานั้นจึงได้. อาศัย
เมืองกุสินาราเป็นสาขนคร มัลลกษัตริย์ทรงครอบครองด้วยสังฆคณา-
ศาสน์ฉะนั้น เมื่อทูลานุทูลเชิญราชสาสน์ พราหมณสาสน์ มาขอส่วนพระ
สารีริกธาตุ ครั้งนั้น ควรที่มัลลกษัตริย์จะทรงประพฤติโดยพระราชอุบาย
ผ่อนผันแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุส่งไป ๆ ถนอมพระอริยาศัยของสามันต-
ราชรักษาพระราชไมตรีไว้โดยราชธรรม ป้องกันภัยพิบัติอันตรายให้เหิน
ห่าง อย่างให้มีมาแก่รัชสีมามณฑลสาขนครนั้นได้ จึงจะชอบตามรัฐธนา-
पालโนบายราชธรรม ก็แต่มัลลกษัตริย์ทั้งหลายซึ่งครองพระนครกุสินารา
ตรัสแก่ทูลานุทูลนั้นทั้ง ๗ พระนคร คงพระวาจาอยู่ว่า สมเด็จพระผู้ทรง
พระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในคามเขตสถานอาณาปวัตติแห่งเรา
แล้วเรจักไม่แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้ดังนี้ เป็นสุรพจน์อภิตนาทโฆหาร
ฉะนั้น. จะพึงเป็นด้วยไม่ทรงสันนิษฐานสะดวกพระเหตุทัย ในที่จะ
แบ่งสรรให้เสร็จสงบลงได้บ้าง และความมั่นพระเหตุทัย เชื่อต่อพระ
พุทธอิทธานุภาพบ้าง. แท้จริง มัลลกษัตริย์ทั้งหลายทรงเห็นว่า เมื่อ

ทูตานุทูตเชิงุราชสาสน์พราหมณสาสน์เนื่อง ๆ มาขอส่วนพระสารีริกธาตุ
หลายพระนครณะนี้ เราจะแบ่งส่วนให้ไป ๆ โดยเร็วทุกหมู่เหล่าแล้ว
การขอส่วนพระสารีริกธาตุนั้น ก็ยากที่จะหยั่งรู้ว่าจะเสร็จสงบแล้วลงแต่
เท่านี้ หรือจะมีทูตานุทูตมาแต่พระนครใดอีกเล่า. อนึ่ง เราจะรีบ
แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุ ถวายส่งไปโดยราชสาสน์พราหมณสาสน์ทุก
ทูตานุทูตเหล่า ก็ยากอยู่ที่จะผ่อนผันให้ต้องอภัยสยความประสงค์ ของ
เจ้าพระนครทั่วทุกองค์ได้. อันนี้เป็นความไม่สะดวกพระเหตุภัย จะ
พึงเป็นเหตุภายในมีกำลังอยู่สถานหนึ่ง. อนึ่ง มัลลกษัตริย์ผู้ครอง
กุสินารานคร ทรงเห็นว่าทูตานุทูตนิกรซึ่งได้รับราชฉัตติและบัญชา
เชิงุราชสาสน์พราหมณสาสน์มาขอส่วนพระสารีริกธาตุทั้งปวงนี้ ครั้น
ไม่เสร็จประสงค์ละนั้นแล้ว ก็พึงรอรุ่งดูกาลสมัยและช่องอันควรก่อน
ซึ่งจะรีบร้อนกลับไปโดยเร็ว หรือจะอีกห้าวเหย้ามหาญเข้าทำสงคราม ก็
ยังไม่สามารถโดยลำพังตามถ่ายเดียวได้ทั้ง ๒ สถาน เมื่อเรารวมพระ
สารีริกธาตุรักษาไว้ ยังไม่เฉพาะแบ่งสรรให้เป็นส่วนส่งแก่เจ้าพระนคร
องค์ใด ดำรงอันเคยปฏิบัติอนุโลมตามพระพุทธานุมนัตถิอยู่ขณะนี้ กัยพิบัติ
อันตรายอันใดอันหนึ่งก็จะไม่พึงมีมาแก่พระนครได้. อันองค์พระตถา-
คตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอัคคัจฉริยมนุษย์อนาคาริกรัตนันนี้ ทรงพระ
อนาวรญาณ เห็นกาลนานส่วนอดีตอนาคตปัจจุบัน ทั้งพระมหากรุณา
ในพระสันดาน ก็ไพศาลพิเศษเป็นไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ ลบล้าง
ล้างอัญญสัตว์วิสัย พระองค์ทรงประพฤติด้วยทวารตรัย ล้วนแต่ใน
กิจการที่ประกอบด้วยประโยชน์ ทรงอนุเคราะห์ซึ่งสัตว์โลกเป็นอาจิณณ-

จริยานุโยคกิจ ชะรอยพระองค์จะทรงเห็นอำนาจแห่งประโยชน์
เกษมสุขสมบัติ ประจักษ์ชัดด้วยพระญาณแล้วเป็นแม่นมั่น จึงสู่ทรง
พระอุตสาหะเสด็จพระพุทธดำเนินจากปาวานครโน้น มาเสด็จดับขันธ-
ปรินิพพานในคามเขตของเรา ประทานพระสารีริกธาตุไว้แก่เราเหล่า
มัลลกะษัตริย์ ผู้รักษาอาณาประวัตินี้โดยกำลังสามัคคีธรรม เป็นผู้น้อย
ใช้มูรธาภิษิตเอกราช ดังนี้ ซึ่งจะทรงประกอบในอันให้ให้เราผู้มัลล-
กะษัตริย์ครองสาขนครกุสินารานี้ ได้ความทุกข์ภัยอันตรายเพราะส่วนพระ
สารีริกธาตุทั้งหลายนั้น ไม่มีแล้วเป็นมั่นคง ซึ่งเรามาดำรงปฏิบัติอนุ-
โลมตามพระพุทธานุมติอยู่ขณะนี้ เป็นประโยชน์สมบัติธรรมการักษาวรรณ-
พิธีอันพิเศษประเสริฐนัก สามารถจะป้องกันศัตรูหมู่ปัจจามิตรปฏิบัติภัย
ให้สงบวิหิงสาอาฆาตจิตเสีย ไม่กำเริบกล้าเกิดสงครามสัมประหารได้.
มัลลกะษัตริย์ทั้งหลายนั้น ไม่ได้สันนิษฐานในที่แบ่งปัน และมาเชื่อมั่น
ในพระตถาคตเจ้า เป็นความอุ่นพระหฤทัยมีกำลังอยู่ขณะนี้ จึงตรัสแก่
ทูตานุทูตทั้ง ๗ พระนครคงพระวาทว่า สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้า
เสด็จปรินิพพานในคามเขตแห่งเราแล้ว เราทั้งหลายจักไม่แบ่งส่วน
พระสารีริกธาตุให้ ดังนี้ เป็นสุรนาทขันจึงไม่โอนอ่อนหย่อนยอมที่จะ
แบ่งส่วนพระสารีริกธาตุถวายแก่เจ้าพระนครพระองค์ใดเลย ฝ่ายทูตานุ-
ทูตนิกรหมู่ใหญ่ทั้ง ๗ พระนครนั้นก็มิได้ท้อถอย จวนจะเกิดวิวาทเป็น
สงครามสัมประหารใหญ่.

ครั้งนั้น โทณพราหมณ์ซึ่งเป็นใหญ่ มีปัญญาสามารถฉลาดในที่
จะผ่อนผัน ให้ต้องตามคติโลกคดียุทธ มีถ้อยคำเป็นสุภาสิตเป็นที่เชื่อ

ฟังของประชุมชน สามารถจะแสดงห้ามเหตุวิวาทโกลาหลให้สงบโดย
สามัคคีธรรม ครั้นได้ฟังสุรนาทอีกห้าวแห่งมัลลกะศัตริย์นั้น จึงดำริ
การเห็นว่า ซึ่งมัลลกะศัตริย์มาขัดขวางไว้ ไม่ยอมแบ่งส่วนพระสารีริก-
ธาตุถวายแก่เจ้าพระนคร ซึ่งส่งทูตมาขอนั้นไม่ชอบ เพราะพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้า มิใช่ญาติสาโลหิตเผ่าพันธุ์แห่งเราทั้งหลาย เราทั้งหลาย
ได้นับถือพระองค์ก็ด้วยเป็นผู้สั่งสอนข้อปฏิบัติเป็นเหตุ ถึงสามันตราช
ทั้งหลายที่มาขอส่วนพระสารีริกธาตุครั้งนี้ก็อาศัยข้อปฏิบัติ จึงนับถือ
พระองค์เหมือนเรานั้น เมื่อมัลลกะศัตริย์ไม่ยอมถวายส่วนพระสารีริก-
ธาตุละนี้ ตัดทางไมตรีให้ขาดไม่ควรเลย. อนึ่ง พระผู้ทรงพระภาคไม่
ได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนไว้ เพื่อให้เราพยายามสู้เป็นสงครามดังนี้เลย
โอวาทานุศาสนีของพระองค์เป็นไปโดยทางขันติอดกลั้น และสามัคคี
ธรรมไกลจากวิหิงสาและอาฆาต. อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคยัง
ดำรงพระชนม์อยู่ ชนทั้งหลายเป็นอันมากก็ให้เห็นได้บูชาสักการะพระ-
องค์ในที่ต่าง ๆ ครั้นนี้พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระสารี-
ริกธาตุนี้แล จะได้เป็นที่ไหว้สักการบูชาฉลองพระองค์อยู่สิ้นกาลนาน
สำเร็จประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายเป็นอันมาก และการครั้งนี้ก็พร้อม
ด้วยหมู่กษัตริย์และพราหมณ์ ล้วนมหาศาลสุขุมลชาติอันประเสริฐ
เมื่อเราจัดสรรแบ่งส่วนพระสารีริกธาตุให้เป็นส่วนเท่ากัน ทั้งเจ้าพระนคร
และต่างพระนครไปในบัดนี้เสด็จแล้ว แม้จะมีทูตมาอีกในภายหลัง
ก็จะได้อ่างว่ ส่วนพระสารีริกธาตุที่จะฟังแบ่งนั้น ไม่มีแล้ว ได้พร้อม
เพรียงกันแบ่งสรรเสียดเสร็จแล้ว ก็จะไม่กำเริบทางพระราชไมตรี และมี

ภัยอันตรายแก่เราเพราะเหตุตั้งนั้นได้ สงครามใหญ่จักเกิดขึ้นครั้งนี้ เพราะเหตุส่วนพระสารีริกธาตุแห่งพระมหามุนีอุดมสุกตเจ้า ซึ่งจะได้เชิญไปประดิษฐานพระศตูปบรรจุไว้เป็นที่ไหว้สักการบูชาเท่านั้น และซึ่งจะประดิษฐานพระศตูปบรรจุพระสารีริกธาตุไว้ ก็เพื่อเป็นที่นมัสการกราบไหว้ ให้เกิดความเลื่อมใสระลึกพุทธคุณเป็นอารมณ์ ทำตามพุทธ-โองาท เป็นศาสนปฏิบัติ ประกอบบาปวิริตเว้นจากบาปกรรมอกุศลทุจริต บำเพ็ญบุญกุศลสร้างกุศลให้พิเศษไพศาล เมื่อประสงค์คุณา-นินสงผลสุขประโยชน์ดังนี้ และก่อให้เกิดกุศลราศีด้วยอำนาจมานะอหัง-การ เพราะเหตุปุชนิยัตถุนั้นไม่ควรเลย เราจะแสดงพระคุณคือขันติ-วาท และความพร้อมเพียงแห่งมหิศรราชให้หมู่ใหญ่น้อยเห็นโดยเหตุอันมั่นคงพันที่ผู้ใดจะคัดค้าน แล้วแบ่งสรรส่วนพระสารีริกธาตุให้ได้เท่ากันทั้ง ๘ พระนครเถิด ก็จะเป็นคุณอันล้ำเลิศควรสรรเสริญโดยคติโลกคดิธรรมทั้ง ๒ สถาน. ท่านโทณมหาพราหมณ์คิดแล้ว จึงได้กล่าว ๒ พระคาถาว่า สุนนตุ โภนุโต มม เอกวากุยิ เป็นต้น มีความว่า ขอคนานิกรเข้าผู้เจริญ จงฟังวาจาเอก วาจาโดยอาการอันเดียว อันจะจำต้องทำตามไม่คัดค้านละเมิดได้ของข้าพระองค์ครั้งนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้วด้วยสรรพคุณ เป็นสรณะที่พึ่งแห่งเราทั้งหลายพระองค์ เป็นขันติวาทกล่าวสรรเสริญขันติความอดกลั้น ทนทานต่อพาทิรทุกข์ และกำลังกิเลส ซึ่งมาปรารภส่วนพระสรณะแห่งพระองค์ ผู้อัศจรรย์อันอุดมเป็นต้นเหตุ แล้วจะเกิดสัมปะหาร ต่อสู้ด้วยศัสตราวุธภัณฑ์ เป็นสงครามขึ้นไม่ดีไม่งามเลย ข้าแต่พระองค์ผู้กษัตริย์เจ้าผู้เจริญ บรรดา

เราทั้งปวงทั้งเจ้าพระนครเดิมและต่างราชธานี จงพร้อมสามัคคีชม
ชื่นเกษมสอาด แบ่งพระสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน ให้เสมอกันทุก
พระนครเถิด วิตุถาริกา โหนตุ ทิสาสู ฎปา ขอพระสตูปบรรจุพระ
สารีริกธาตุ จงแพร่หลายกว้างขวางทั่วทุกทิศ จักให้สำเร็จประโยชน์
และสุขแก่นิกรสัตว์สิ้นกาลนาน พหู ชนา จกขุมโต ปสนนา ด้วย
ชนทั้งหลายซึ่งเลื่อมใส แต่พระองค์ผู้มีญาณจักขุอันมีมากพื้นที่จะคณา
โทณพราหมณ์กล่าวคาถาแสดงขันตีวาทและสามัคคีธรรม ด้วยประการ
ฉะนี้.

ลำดับนั้น กษัตริย์และพราหมณ์ทั้ง ๘ พระนคร ได้สดับมธุระภาษิต
ก็ทรงอนุมตติเห็นชอบในสามัคคีธรรม พร้อมกันมอบธุระให้โทณ-
พราหมณ์เป็นอธิบดีแบ่งส่วนพระบรมธาตุ. เอว โภติ โข ฝ่ายโทณ-
มหาพราหมณ์รับราชบัญชาแล้ว ถือเอาตุ้มพะทะนานทอง ตวงพระ
บรมธาตุได้ ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน ถวายแก่กษัตริย์และมหาพราหมณ์ ๗ พระ
นครเสร็จแล้ว จึงขอตุ้มพะอันได้ตวงพระบรมธาตุควรแก่เจดีย์สถาน
กษัตริย์และพราหมณ์ทั้งหลายก็อนุญาตพระราชทานให้.

อสุโสสุ โข ครั้งนั้น โมริยกษัตริย์เมืองปีปผลิวัน ได้ทราบว่
พระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ กรุงกุสินารา จึงส่งราชทูต
มาถึงมัลลกษัตริย์ขอส่วนพระบรมธาตุ. ฝ่ายมัลลกษัตริย์ตรัสแก่ราชทูต
เมืองปีปผลิวันว่า นตฺถิ สริริภาโค ส่วนพระสรีระระบัดนี้ไม่มี เราได้
แบ่งสรรเป็นส่วนเสียเสร็จแล้ว ท่านทั้งหลายจงเชิญพระอังคารไปบรรจุ
ในสตูปสถานทำสักการบูชาเถิด.

๑. บาลีกกล่าวแต่เพียงว่า สงฺฆานํ คณานํ หมุ่ เหล่า เท่านั้น.

ประเภทแห่งสัมมาสัมพุทธเจดีย์

อด โข ลำดับนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระนคร กับมหาพราหมณ์ ๑ เป็น ๗ ตำบล เมื่อได้ส่วนพระบรมธาตุแล้ว ต่างองค์ต่างก็เชิญไปด้วย มโหฬารสักการะยังอาณาเขตนครสถาน สร้างพระสถูปบรรจุไว้ทำ มหกรรม การบูชาเอิกเกริกโกลาหล. ฝ่ายมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ก็ทรง สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมธาตุมหกรรม ด้วยมโหฬารสักการะสำราญ พระหฤทัย. รวมพระธาตุสถูปเป็น ๘ สถานด้วยประการฉะนี้. ฝ่าย โทณมหาพราหมณ์ก็เชิญคุมพะนั้นไปก่อพระสถูปบรรจุไว้ มีนามว่า คุมพสถูป เสร็จแล้วทำมหกรรมการฉลองด้วยสักการะพิเศษไพศาล. ฝ่าย กษัตริย์เมืองปีปผลิวันก็เชิญพระอังคารไปสู่พระนคร สร้างพระสถูป- บรรจุไว้ ปรากฏนามว่าพระอังคารสถูป เสร็จแล้วทำมหกรรม การ สมโภชด้วยอเนกสักการ เอวเมตฺ ภูตบุพฺพิ เมื่อคืนประทมกาลมีพระ สถูปเจดีย์สถานเป็น ๑๐ ตำบลด้วยกัน ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อปรินิพพานสมัยนั้น พระอานนทเถระเจ้าได้ทูลว่า ใน กาลก่อน ภิกษุทั้งหลายที่จำพรรษาอยู่ในทิศต่าง ๆ ลิ่นไตรมาสตาม วินัยนิยมแล้ว ย่อมมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจิณฉวัตร ข้าพระองค์ ทั้งหลาย ได้เพื่อจะเห็นและเข้าไปใกล้ภิกษุทั้งหลายอันให้เจริญจิต ก็ ด้วยล่องไปแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจักไม่ได้ เห็น จักไม่ได้เข้าไปใกล้สักกัจฉา กับภิกษุทั้งหลายที่ให้เจริญจิต เหมือน เมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์นั้นแล้ว. เมื่อพระอานนทกราบทูลฉะนี้ แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่ควร

จะดูจะเห็นควรจะให้เกิดสังเวชแห่งกุกบุตรผู้มีศรัทธา คือสถานที่พระ
ตถาคตเกิดแล้ว คือประสูติจากพระครรภ์ตำบลด ๑ สถานที่พระตถาคต-
เจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตำบลด ๑ สถานที่พระตถาคต-
เจ้าให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปตำบลด ๑ สถานที่พระตถาคตเจ้า
เสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุตำบลด ๑ สถานที่ทั้ง ๔
ตำบลดนี้ เป็นที่ควรจะดูและควรจะให้เกิดสังเวชของกุกบุตรผู้มีศรัทธา
แล้วทรงแสดงอำนาจแห่งประโยชน์ว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา
ผู้มีศรัทธา จักมายังสถาน ๔ ตำบลดนั้น ด้วยความเชื่อว่าพระตถาคตเจ้า
เกิด ณ ที่นี้ พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว
ณ ที่นี้ พระองค์ได้ให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว ณ ที่นี้ พระองค์
เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุแล้ว ณ ที่นี้ ชนทั้งหลาย
เหล่าใดเหล่าหนึ่งเที่ยวไปยังเจตียจาริกอยู่ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสทำกาล-
กิริยาลง ชนเหล่านั้นจักเข้าไปถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์. สมเด็จพระผู้ทรง
พระภาค ทรงแสดงสถาน ๔ ตำบลดนั้นว่า เป็นที่ควรเห็นควรให้เกิด
สังเวชของกุกบุตรผู้มีศรัทธา ด้วยประการฉะนี้.

โดยปริยายนี้ ได้เจตียเป็น ๒ คือธาตุเจตีย ๑ บริโภกเจตีย ๑ พระ
สารีริกธาตุทั้ง ๘ ส่วน ซึ่งโทณมหาพราหมณ์ได้แบ่งปันแล้วเชิญไปประ-
ดิษฐานพระศตูปบรรจุไว้ เพื่อเป็นที่มนัสการกราบไหว้ทำสักการบูชา
เป็นธาตุเจตีย. ฝ่ายคุมพศตูป อังคารศตูป และสังเวชนียสถานทั้ง ๔ นั้น
เป็นบริโภกเจตีย. เมื่อจะอัญเชิญสถานตามพุทธานุมติ และคุมพศตูป
อังคารศตูป ซึ่งพุทธศาสนิกบริษัทได้ลงอย่างประดิษฐานแต่เบื้องต้น

นั้น ได้สัมมาสัมพุทธเจดีย์เป็น ๒ ด้วยประการฉะนี้. ก็แลด้วยพุทธ-
ภายิตทรงแสดงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ และอังกุมพตูป อังการตูป
โดยเป็นบริโศกเจดีย์นี้ ให้เกิดความสันนิษฐานแก่วิญญาณว่า บาตร
และจีวรและบริวารพิเศษมีชมกรกเป็นต้น ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ทรงพุทธบริโศกและเสนาสนะเตียงตั้งกุฏิวิหารที่พระพุทธรูปเจ้า
ได้ทรงพุทธบริโศกด้วยสำเร็จอิริยาบถมีนั่งนอนเป็นต้น ก็เป็นบริโศกเจดีย์สิ้น.

ใน ๒ เจดีย์ประเภทนี้ ยังมีได้กล่าวพระพุทธรูปปฏิมาสงเคราะห์
ในประเภทใดไม่ เพราะมิได้มีมาในพุทธชาวมติ เป็นแต่พุทธศาสนิก-
บริษัท ซึ่งมีความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น จักได้ทำในจิต
คิดเห็นอำนาจแห่งประโยชน์ว่า เป็นเครื่องระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้ แห่งสาธุชนบางเหล่าโดยปริยายบ้างเป็นต้นฉะนี้ จึงได้สร้างประ-
คิษฐานไว้เป็นปูชนียวัตถุ เพื่อจะให้เกิดอนุสตามุตตริยาทิคุณ สร้าง
เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงนิยมนามว่าอุทเทสิกเจดีย์. เมื่อจะ
แสวงหาอากาศสถานสาธุในคัมภีร์ ก็มีที่พรรณนาอยู่บ้างบางสถาน มี
วัตถุนิทานในคัมภีร์อรรถกถาว่า พระปุลสเทวเถระอยู่กัณฑ์ทวารวิหาร
กวาดลานพระเจดีย์เป็นอาจินณวัตร วันหนึ่งได้เห็นรูปพระพุทธรูปเจ้าซึ่ง
มารนิรมิต ได้พุทธารมณंपิบัติแล้วเจริญวิปัสสนาบรรลुพระอรหัตผล.
พระพุทธรูปปฏิมา เป็นเครื่องระลึกถึงสมเด็จพระทศพลแห่งสาธุชนบาง
จำพวก ด้วยประการฉะนี้. พุทธศาสนิกบัณฑิตได้อาศัยอำนาจแห่ง
ประโยชน์ โดยเป็นเครื่องระลึกให้เกิดพุทธารมณंपิบัติฉะนี้เป็นต้นหรือแล
จึงได้สร้างพระพุทธรูปปฏิมา ด้วยมหัคฆภันท์อันถาวร คือเงินทอง

และแก้วมณีเป็นต้นบ้าง ด้วยศิลาและโลหะและอิฐปูนและไม้แก่นเป็นต้นบ้าง วิจิตรมากหลากหลายประการ ตั้งไว้เป็นปวงนียวัตถุ เพื่อให้เกิดอนุสตามุตตริยาทิคุณ.

อนึ่ง วิญญูชนบางจำพวกไม่สามารถจะสร้างพระพุทธรูปปฏิมาหรือไม่มีฉันทะรุจิอัชฌาศัยในพระพุทธรูปปฏิมา ประสงค์แต่จะสร้างพระสถูป แสวงหาพระสารีริกธาตุไม่ได้ จึงบรรลुโอบถานที่ได้จารึกพุทธจวนปริยัติธรรม มีปฏิมาสมุปบาทเป็นต้น ลงเข้าไปภายในต่างพระธาตุประดิษฐานเป็นพระสถูปตั้งไว้เป็นปวงนียวัตถุบ้าง เกิดเจดีย์สถานต่างๆ ขึ้นในพุทธศาสนิกมณฑลฉะนี้.

เพราะฉะนั้น เมื่อจะรวมเจดีย์ซึ่งแสดงไว้ในพระบาลีและคัมภีร์ อรรถกาและฎีกา ถ้ากล่าวโคณสงเคราะห์อันเดียวแล้ว ก็ได้เจดีย์ประเภทเป็น ๔ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุทเทสิกเจดีย์ ด้วยประการฉะนี้.

และปวงนียวัตถุเจดีย์สถานนั้น ซึ่งพุทธศาสนิกบัณฑิตจะพึงประดิษฐานสร้างขึ้นใหม่ และเจดีย์สถานอันเก่าชำรุดไป จะปฏิสังขรณ์ให้เป็นปกติและไพโรจน์รุ่งเรืองขึ้นก็ดี ก็เพียงเพื่อจะให้สำเร็จประโยชน์แก่เทพดาและมนุษย์ที่ได้เห็น ก็จะได้เกิดความสังเวชและเลื่อมใส ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นอารมณ์ แล้วสั่งสมกุศลทานศีลภาวนาให้บริบูรณ์ในสันดาน เพื่อสุขพิเศษอันไพศาลในมนุษย์ สุกติและโลกสวรรค์ ณเบื้องหน้า และจะได้เพิ่มพูนบำเพ็ญบุญจรियाส่วนวิภูฏคามีกุศลทางนิพพานเป็นประโยชน์เท่านั้น.

ก็แลบุขนิยวัตถุเจตยสถาน ซึ่งเนื่องด้วยพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ เป็นไปโดยประการต่าง ๆ ยักเยื้องตามความประพฤติของผู้เลื่อมใสในสถานนั้น ๆ โดยลำดับละนี้. แต่เดิมพระพุทธเจ้าทรงพระอนุญาตให้บรรจुพระสารีริกธาตุ ทำสตูปประดิษฐาน ณ ที่ประชุม แห่งถนนใหญ่ ทั้ง ๔ เป็นสถานกลาง ซึ่งจะให้ชนเป็นอันมากได้เห็นได้บูชา พระสตูปนั้นมีพระสารีริกธาตุบรรจุไว้ ณ ภายใน ประชุมชนผู้เห็นก็เชื่อให้จิตเลื่อมใส ระลึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ กราบไหว้และทำสักการบูชาพระสตูปเป็นเครื่องเตือนให้ประชุมชนผู้เห็นระลึกถึงพุทธคุณละนี้. แม้ถึงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ก็เป็นเครื่องเตือนจิตแก่ผู้เห็นเหมือนฉะนั้น. ครั้นกาลล่วงไปนานพระสารีริกธาตุก็หายาก ผู้สร้างพระสตูปก็สร้างมาก มีพระธาตุบรรจุบ้าง ไม่มีพระธาตุบรรจุบ้าง จารึกแต่พระปริยัติธรรม ปฏิจจสมุปบาทอริยสัจ โภธิปักขิยธรรมและอื่น ๆ ซึ่งเห็นว่าเป็นพระภายิตแท่งในแผ่นเงินแผ่นทองแผ่นศิลาและใบลานเป็นต้น เข้าบรรจุไว้ภายในบ้าง พระสตูปที่มีได้บรรจุพระธาตุจริง เป็นแต่ผู้ประสงค์บุญกุศลโดยฉันทอาการปรักปดต่าง ๆ สร้าง ๆ ขึ้นไว้บ้าง. ผู้เห็นถ้าคิดว่ามีพระธาตุจริง แล้วกราบไหว้ทำการสักการบูชาด้วยเลื่อมใส ก็จะทำให้เกิดบุญได้เพราะความเลื่อมใสแห่งจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปนั้น เมื่อผู้รู้เห็นแน่ว่าภายในสตูปบมิได้บรรจุพระธาตุ หรือมิบรรจุไว้อยู่ แต่จะเป็นพระธาตุจริงหรือมิใช่พระธาตุจริง แคลงใจละนี้แล้ว ก็ไม่เลื่อมใส อนึ่ง ผู้ที่นำสิ่งของนั้น ๆ กรวดบ้าง ศิลาบ้าง มาแสดงว่าพระธาตุดังนี้ ก็มีมากในสถานบ้านเรือนนั้น ๆ จนประชุมชนไม่ทราบว่าเป็นพระธาตุแท้

นั้นอย่างไร พระสติปที่สร้าง ๆ ขึ้นไว้ ก็มีขึ้นมากหนาไป ผู้เห็น
ก็จิตใจไม่เลื่อมใส พระสารีริกธาตุเป็นสังหาริมะนำไปได้ ณ ที่นั้น ๆ
ตามปรารถนา ตั้งเวชนียสถานเป็นอสังหาริมะตั้งอยู่กับที่นำไปจากที่นั้น
ไม่ได้. บาตรจิวรบริขารภณฑ์ซึ่งเป็นพุทธรูปโกศเล่าก็มีน้อยไม่แพร่หลาย
ผู้เลื่อมใสจึงยกย้ายสร้างพระพุทธรูปปฏิมาขึ้นเป็นอุทเทสิกเจดีย์ เครื่อง
เตือนจิตให้เลื่อมใส ระลึกพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ กราบไหว้และทำ
สักการบูชา ประชุมชนซึ่งเห็นอย่างแล้วสร้างพระพุทธรูปเล่า ก็เพ่งแต่
จะก่อสร้างตั้งสมบุญกุศล สร้างขึ้นเล็กบ้างใหญ่บ้าง มีอาคารและสถาน
แผ่ขยายไปตามฝีมือช่างผู้ทำ แพร่หลายเคลื่อนกล่นไปเป็นอนกนิก
ก็เป็นของจิตใจดี หาให้สำเร็จประโยชน์ เป็นเครื่องเตือนจิตผู้เห็น ให้
ระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าโดยเลื่อมใสสนิทไม่ นักปราชญ์ซึ่งดำเนินโดยญาณ
โศจรวิสัย จึงคิดสร้างพระพุทธรูปปฏิมาให้เท่าส่วนพระสุคตบ้าง คิดลด
ส่วนตามสุคตประมาณนั้นบ้าง ให้งามดี ด้วยประสงค์จะให้เป็นที่
เตือนจิตผู้เห็น ให้เกิดความเลื่อมใสกราบไหว้ทำสักการบูชา โดยอาคาร
อันสนิทระนี้บ้าง. สัมมาสัมพุทธรเจดีย์เป็นไปอาคารต่าง ๆ ตามกาล
และสถานถิ่นที่อันสืบสืปรักขของผู้เลื่อมใสนั้น ๆ ด้วยประการระนี้.

วิสัยนาโนเรื่องพระธาตุเจดีย์วงศกถา แต่เพียงนี้.

ความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย

บัดนี้จะวิสัยนาโนเรื่องธรรมวงศ์ ดำเนินความว่า ครั้งนั้น เมื่อ
สมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานไม่ช้า มีนิยมตามโบราณาจารย์เจ้า
กำหนดไว้ว่า วันโทณพราหมณ์แจกพระสารีริกธาตุเป็นวันภิกษุสันนิบาต

พระมหากัสสปซึ่งเป็นเถระในสงฆ์ หวังจะให้เกิดสังเวหแล้วอุตสาหะสังคายนาพระธรรมวินัย จึงนำความติเตียนพระธรรมวินัยอันสุกัทัตวุทฒบรพชิต เจริญกับภิกษุทั้งหลายนับแต่พุทธปรินิพพานเพียง ๗ วันนั้นมาแล้วแล้วชักชวนว่า กระนั้นเราทั้งหลายจงสังคายนาธรรมและวินัยเถิด วาเทที่มีไช้ธรรมมิไช้วินัยจักรุ่งเรือง ธรรมวินัยจักลบเลือน ปาปชนจักห้ามนำคินเลิกลอนเสียก่อนแล้ว บุคคลผู้กล่าววาเทมิไช้ธรรมมิไช้วินัยจะมีกำลังกล้า บุคคลผู้กล่าวธรรมและวินัยจะเสื่อมถอยน้อยกำลังเสียก่อนแล้วละนี้.

ก็แลเมื่อวันปรินิพพาน พระองค์ตรัสเรียกพระอานนท์ให้เป็นผู้รับเทศนา ประทานพุทธโอวาทแก่ภิกษุบริษัท เพื่อจะให้มีความเคารพต่อธรรมและวินัย ตั้งไว้ในที่แห่งพระศาสดาว่า เมื่อเราผู้พระตถาคตปรินิพพานล่วงไปแล้ว ธรรมและวินัยจักเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย.

อนึ่ง เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังดำรงพระชนม์อยู่ ครั้งหนึ่ง พระองค์เสด็จจาริก ณ มัลลชนบทถึงเมืองปาวา มัลลกษัตริย์เมืองปาวาเชิญเสด็จไปประทับ ณ อุพทกสถัณฐาคารสถานซึ่งสร้างขึ้นใหม่ พระองค์เสด็จไปพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงแสดงธรรมมีกถาแก่มัลลกษัตริย์เมืองปาวา ล่วงราตรีเป็นอันมากแล้ว ส่งมัลลกษัตริย์ให้กลับไป พระองค์ทอดพระเนตรเห็นภิกษุปราศจากถิ่นมิทระ ควรสดับธรรมมีกถา ตรัสเรียกพระสารีบุตรให้สอนภิกษุบริษัท พระองค์สำเร็จสี่หไสยา พระสารีบุตร นำเรื่องนิตันฐนาฏบุตรทำกาละแล้ว สาวกแตกทำลายวิวาทกันและกัน มาเล่าแก่ภิกษุทั้งหลายแล้วแสดงธรรมวินัย ให้ภิกษุบริษัท

ทราบโดยเป็นธรรมอันดี ธรรมอันนี้พระผู้มีพระภาคแห่งเราทั้งหลาย
กล่าวดีแล้วให้รู้แจ้งประจักษ์ดีแล้ว เป็นนियานิกะนำผู้ประพฤติตามออก
ไปได้จริง เป็นไปเพื่อความระงับ อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศให้รู้
แจ้งประจักษ์ เหล่าพุทธสาวกทั้งสิ้นด้วยกัน พึงสังคายนาขับพร้อมไม่
พึงวิวาทกันในสวากขาตนิยานิกธรรมนั้น ฉันทใด พรหมจรรย์นี้จะพึง
ทนกาลไกลตั้งอยู่ยาวนาน ชื่อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ความสุขแก่ชน
มาก เพื่อจะไหวตามสัตวโลก เพื่ออรรถหิตะและความสุขแก่เทพดา
และมนุษย์ทั้งหลาย. พระสารีบุตรเถรเจ้าเริ่มกล่าวเช่นนี้แล้วแสดงธรรม
ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเทศนานั้น โดยหมวด จำเดิมแต่ธรรมหนึ่ง ๆ
จนถึงธรรม ๑๐ ประการ ๆ ว่า ให้ภิกษุเป็นต้นเหล่าพุทธบริษัทพึง
สังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในพุทธภายิตธรรมเหล่านั้น ๆ เพื่อประโยชน์-
คุณให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่ยาวนาน เป็นประโยชน์สุขแก่ประชุมชนเทพดา
มนุษย์ทั้งหลาย. ครั้นจบสังคีติปริยาย สมเด็จพระผู้มีพระภาคประทาน
สาธุการสรรเสริญว่า ซึ่งสารีบุตรได้ภายิตสังคีติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย
ดีแล้วชอบแล้ว. ความที่พระพุทธสาวกมาขับพร้อม กล่าวแบบเดียว
ไม่วิวาทในพุทธภายิตธรรม เป็นคุณดีงาม พระศาสดาสรรเสริญ
ทรงอนุมัตติมินิทัสนะดังในสังคีติปริยายเป็นต้นดังนี้.

พุทธภายิตซึ่งแสดงว่า เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ศาสดาผู้ล่วงแล้ว ธรรม
วินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดง บัญญัติแก่สาวกทั้งหลายนั้นแล จักเป็น
ศาสดาแห่งสาวกทั้งหลาย ในกาลเมื่อพระศาสดาล่วงแล้วนี้ก็ดี พระ-
พุทธานุมัตติอนุโมทนาว่า สังคีติเป็นกิจชอบซึ่งจะให้พรหมจรรย์ตั้งอยู่

นานนี้ก็ดี ก็จักได้แจ้งชัดแก่พระเถระเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
พระเถระพุทธานุพุทธสาวกอาริยสงฆ์ องค์อรหันต์ ๕๐๐ หวังจะให้
พระธรรมวินัยปาวจนะสถิตที่พระศาสดา และจะให้ดำรงอยู่ได้นาน
ด้วยกายสังคายนา ท่านจึงได้ปรักพร้อมกัน ณ เมืองราชคฤห์ยกขึ้นยัง
สังคีติกวาระแรก กำหนดกาลแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพานล่วงไปได้ ๓
เดือน พระโบราณจารย์เจ้ากำหนดว่า นานถึง ๗ เดือน จึงเสร็จจบ
ปฐมสังคายนา.

แต่นั้นมา พุทธสาวกภิกษุบริษัทเป็นต้น ผู้บริสุทธ้อัชฌาฬยธรรม
ทายาทจำทรงนำมาโดยกำลังมุขปาฐะ ก็ให้ประโยชน์ความสุขสำเร็จแก่
ประชุมชนเป็นอันมาก ปราศจากข้าศึกเสี้ยนหนามประคิยฐานในมัธยม
ชนบทตลอดกาลชั่วปรีตยுகหนึ่ง.

ครั้งถึงสมัยนับแต่ปรินิพพานมา ๑๐๐ ปี เหล่าภิกษุวัชชีบุตร
ชาวเมืองเวสาลี มิโลลโทษฝ่ายอามิสทายาทกล้าในสันดานมาแสดงวัตถุ
๑๐ ประการ ละเมิดจากพระธรรมวินัยขึ้น ณ เมืองเวสาลี มีฝักฝ่าย
สหธรรมิกและภุหุสถ์เห็นว่าควรชอบตามไปด้วยมาก ยากที่จะคัดค้าน
องค์พระอรหันต์ ๗๐๐ มีพระยสเถระกัณฐบุตรเป็นประธาน ได้ปรัก
พร้อมกัน ณ วาฬิการามเมืองเวสาลี ชำระวัตถุ ๑๐ เสี้ยนหนามพระ
ธรรมวินัยนั้นเสียให้สูญโดยอาณาสงฆ์ ประคิยฐานธรรมวงศ์บริสุทธิ
สืบมาในมัธยมชนบทสิ้นกาลนาน.

ครั้งเมื่อรัชกาลพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ผ่านสมบัติเอกราชย์
ณ ปาฏลีบุตรนคร นับแต่พุทธปรินิพพานมา ๒๑๘ ปี เกิดเสี้ยนหนาม

ขึ้นแก่พระธรรมวินัย แต่เหล่าเดียรฉัตรซึ่งมาปลอมบรรพชาอุปสมบทอยู่ ณ ภิกขุบริษัทมณฑล พระโมคคัลลิตบุตรติสสเถระเจ้าได้พึงราโชปถัมภ์ใน พระเจ้าอโศกมหาราช กำจัดเดียรฉัตรเหล่านั้นออกเสียจากภิกขุมณฑลได้แล้ว พริกพร้อมกับภิกษุพหูสูตทรงธรรมวินัยเป็นอันมาก ชำระวาทะ ซึ่งเป็นมลทินแห่งพระธรรมวินัยออกเสียได้แล้ว ประดิษฐานธรรมวงศ์ ให้ดำรงสืบมา.

ครั้น ณ ปีที่ครบ ๒๓๖ นับกาลแต่พระผู้มีพระภาคปรินิพพานมา พระมหินทเถระเจ้า ได้นำพระธรรมวินัยสุคตศาสนาไปประดิษฐานใน สีสลทวิป* พุทธบริษัทชาวสิงหลได้จำทรงนำพระธรรมวินัยมาโดยมุข-ปาฐะ คงอยู่เหมือนอย่างเดิมได้นาน ท่านกำหนดพุทธศาสนายุกาลว่า ๔๕๐ ปี พระอรหันตเจ้าทั้งหลายเห็นความเสื่อมถอยปัญญาของกุลบุตร ซึ่งจะทรงโดยลำพังปากอย่างเดิมนั้นไม่ได้ จึงได้ประชุมในอาโลกเลณ-สถานอันสถิตในมลยชนบท ณ ลังกาทวิปแล้ว ให้เขียนพระปริยัติธรรม เป็นอักษรจารึกลงไว้ในใบลาน คล้ายกับการสังคายนาที่ครบ ๔. ภาย-หลัง นักปราชญ์ได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาฎีกากับทั้งศัพทศาสตร์เป็นอุป-การะแก่ผู้ศึกษา พระปริยัติธรรมนั้นเจริญขึ้น ๆ ตามลำดับ จนประชุม-ชนในนานาสถานซึ่งนับถือพระพุทธรศาสนา ได้นำมาประดิษฐานไว้เป็น

๑. ในคราวเดียวกัน พระโมคคัลลิตบุตร ได้ส่งพระเถระอื่น ๆ ไปประกาศพระศาสนา ณ ประเทศอื่น ๆ ด้วย ท้าวดินแดนอันใกล้เคียงกับมัธยมประเทศ. แต่ฝ่ายพระคัมภีร์ของเรา ได้สืบกันมาแต่แบบ ลังกาที่อ้างว่าสายพระมหินทเถระเจ้า อันกล่าวความเฉพาะเรื่องต่อเนื่องมาทางสายนี้ จึงรู้จักกัน เพียงเรื่องราวของฝ่ายนี้.

นักธรรมตรี - ปฐมสมโพธิ - หน้าที่ 261

เจดีย์ที่เคารพเล่าเรียนศึกษา และสร้างขึ้นให้แพร่หลาย ณ พุทธศาสนิก-
มณฑล ด้วยประการฉะนี้.

จบเรื่อง.

เทศนานิฎฐานกถา

สำหรับวันอัฐมี

เอตตาวตา ภควโต	สุนิพพุตสุส ตาทิโน
โลเกกจกขุภูตสุส	นิพพานมคฺคเทสิโน
ปรีนิพพุตกาลมฺหา	ปญฺติ ยาว ฌาปนา
ปฺพุพกาเล จ ฐปानํ	ตตฺถ ตตฺถเวว ฌาปนา
สาตฺถยฺยตฺติกปาจาณู-	รูปฺวตฺติทีปนา
กถา ปสาทสํเวค-	ชนิกา ปรีโยสิตา
สมฺปทํ ติวริํ จาปี	ทีปยนฺตี ยถารหํ.
ยา เหตุสมฺปทา เจว	ยา จาปีผลสมฺปทา
สทฺ สตฺตฺตฺปกาเรน	ติวริชา สมฺปาท อัย
เอตาย สมฺปนฺโน พุทฺโธ	สพฺพาย ติวริชายปี
สมฺปทาย ติวริชา	สมฺปนฺนํ ตํ นราสํ
สทฺธาปสาทวฺทฺตฺตฺยตฺถํ	อนฺนฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ
เตน สฺเทสิตํ ฌมฺมํ	สฺรณฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ
ฌมฺมทฺธาเรกสฺงฺขณฺจ	สฺรณฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ
อคฺคปฺผลาวเห อคฺค	สฺรณฺตฺตฺตฺตฺตฺ
ปสนฺนา อตฺถกามา ย	สฺรณฺตฺตฺตฺตฺตฺ

ธมฺมิกายานวชฺชาย

อาสาย ปตุถนาย เต

สิทฺฐํ ปปฺโปปนฺตุ สมนฺมา ว

ทฺถุขโมกฺขํ ยถิจฺฉิตํ

กถาแสดงประวัติแห่งพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงตาทิคุณ เป็นดวง
จักษุเอกในโลก แสดงมรรคแห่งนิพพานซึ่งดับดี มีนิพพานธาตุเป็น
อนุภาติเสส แสดงความจำเดิมแต่เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว จนถึงถวาย
พระเพลิงแล้ว ถึงสมัยเมื่อกษัตริย์พราหมณ์บัณฑิตซึ่งเลื่อมใส ได้เชิญ
พระสารีริกธาตุบรรจุประดิษฐานพระศตูปไว้ ณ ภูมิภาคประเทศราชสีมา
มณฑลนั้น ๆ ณ กาลเบื้องต้นเป็นที่สุด แสดงไปตามแนวพระบาลี
กับอธิบายที่ชอบแก่ความเป็นกถาให้เกิดสังเวชและความเลื่อมใส แก่
สาธุชนผู้สดับ โดยนฤปัจจการจบลงโดยกถามรรคเทศนาวารเพียรเท่านั้น
แสดงเหตุผลสัตตอุปการครบสัมปทา ๓ ตามสมควร. ขอสาธุชนบัณฑิต-
ชาติ จงตามระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังโคผู้ในหมู่รชน
พร้อมสัมปทาคณอัศจรรย์ ดังพรรณนาโดยเอกเทศนี้ พระองค์นั้นเป็น
พุทธานุสสติภาวนามัย อนุตตรียกุศล เพื่อจะให้ความเชื่อและเลื่อมใส
เจริญในสันดาน แล้วระลึกถึงธรรมที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงแสดงไว้ดี เป็น
ธรรมานุสสติตามลำดับไป ระลึกถึงสงฆ์แห่งสาวกพระพุทธรเจ้าซึ่งได้ทรง
ธรรมที่ชอบไว้ด้วยอภิสมัยแล้ว เป็นสังฆานุสสติภาวนามัย บริโภครัตนะ
ทั้ง ๓ ด้วยธรรมบริโภคโดยเป็นอารมณ์ ด้วยประการฉะนี้. ก็เป็นบุญ
นฤศีสุภมลากรให้ดำรงสถาพรในสรณคมนน์ หยั่งลงยังคำสั่งสอนตถาคต

๑. ถ้าจะเทศนาให้พิสดาร จงนำกถาให้ส่วนบุญที่หน้า ๒๒๒ เริ่มว่า "ยํ ยํ อูปจิตํ ปุญญํ"
จนถึง "ปชํ รุกฺขนฺตุ สพฺพทา" มาต่อตรงนี้.

ธรรมวินัย ปลุกความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยให้มั่นคง ก็
สามารถจะให้สุขพิเศษซึ่งประสงค์สำเร็จได้ทุกประการ. เทพตามนุษย์ผู้มี
โศตปรารถนาประโยชน์คุณซึ่งประสงค์ เหล่าใดได้เลื่อมใสในรัตนะทั้ง ๓
ซึ่งเป็นเขตล้าเลิศควรเลื่อมใส นำผลเลิศมาให้แก่ผู้ได้เลื่อมใสเป็น
อิฏฐวิบาก ขอเทพตามนุษย์ทั้งหลายนั้น จงบรรลุถึงซึ่งประโยชน์สำเร็จ
แห่งความหวังความปรารถนาที่เป็นหลักธรรมปราศจากโทษ บรรลุถึง
อมตธรรมพ้นจากสังสารทุกข์โดยชอบตามปรารถนาแห่งตน ๆ เทอญ.*

๑. ถ้าจะเทศนาให้พิสดาร จงกล่าวความในส่วนบุญที่หน้า ๒๒๗ เริ่มว่า "ก็แลกุศลบุญราศีส่วน
ใด ๆ " จนถึง "ตั้งพระราชหฤทัยประสงค์ทุกประการ" เทอญ ต่อตรงนี้.